

Г.М. МЕЗЕНКА, В.М. ЛЯШКЕВИЧ, Г.К.СЕМЯНЬКОВА

**ВІЦЕБШЧЫНА ВА ЁЛАСНЫХ ІМЁНАХ:
МІНУЛАЕ І СУЧАСНАСЦЬ**

ВУЧЭБНЫ ДАПАМОЖНІК

па спецкурсах і спецсемінарах:

“Актуальныя праблемы анамастыкі”,

“Асновы антрапанімікі”,

“Асновы тэорыі ёласнага імені”,

“Імёны віцяблян: мінулае і сучаснасць”,

“Праблемы беларускай антрапанімікі і тапанімікі”,

“Праблемы надання імені”,

“Пытанні агульнабеларускай і рэгіянальнай антрапанімікі”

ББК

Навуковы рэдактар – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры агульнага і рускага мовазнаўства УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава” Г.М. Мезенка.

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Я.Коласа НАН Беларусі **В.П. Лемцюгова**

доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларусазнаўства УА “Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт” **В.В. Шур**

У вучэбным дапаможніку ўпершыню даследуецца сучасны стан і гістарычнае фарміраванне розных формул іменавання жыхароў Віцебшчыны XVI-XXI стст.

Разлічана на студэнтаў, магістрантаў, аспірантаў, выкладчыкаў ВНУ, настаўнікаў агульнаадукацыйных і спецыяльных школ, гімназій, ліцэяў, на ўсіх, хто цікавіцца мясцовай антрапаніміяй.

ЗМЕСТ

3 ГЛЫБІНІ СТАГОДДЗЯЎ	7
АСАБОВАЕ ІМЯ Ў ГІСТОРЫІ ВІЦЕБШЧЫНЫ	11
Паходжанне мужчынскіх асабовых імён	12
Словаўтварэнне мужчынскіх імён	15
Невытворныя імёны	15
Вытворныя імёны	24
МУЖЧЫНСКІЯ ЎЛАСНЫЯ ІМЁНЫ ГАРАДЖАН ВІЦЕБСКА Ў СЯРЭДЗІНЕ XVII СТ.	34
ЖАНОЧЫЯ ЎЛАСНЫЯ АСАБОВЫЯ ІМЁНЫ	42
Папулярнасць жаночых асабовых імён	42
Паходжанне жаночых асабовых імён	44
Словаўтварэнне жаночых асабовых імён	45
СУЧАСНЫ ІМЯННІК БЕЛАРУСАЎ: СКЛАД,	47
СТАТЫСТЫЧНАЯ СТРУКТУРА, АСАБЛІВАСЦІ ЗМЕН	47
Антрапанімікон Віцебска	48
Антрапанімікон полацка	51
Эстэтыка-этычная характарыстыка асабовых імён	55
ІМЯ-МЯНУШКА ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ	61
І ГІСТОРЫКА-САЦЫЯЛЬНАЯ КРЫНІЦА	61
РАЗГОРНУТАЯ СІСТЭМА НАЗЫВАННЯ	64
Анамастычны статус імён па бацьку і	64
асаблівасці іх фарміравання	64
Шматкампанентныя мужчынскія найменні	68
Двухслоўныя найменні асоб мужчынскага полу	69
Трохслоўныя найменні асоб мужчынскага полу	74
Чатырохслоўныя найменні асоб мужчынскага полу	76
Шматкампанентныя найменні асоб жаночага полу	77
Двухслоўныя найменні асоб жаночага полу	77
Трохслоўныя найменні асоб жаночага полу	79
Чатырохслоўныя найменні асоб жаночага полу	80
Пяціслоўныя найменні асоб жаночага полу	81
СУЧАСНЫ ПРОЗВІШЧНЫ АНТРАПАНІМІКОН	81
Структура прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны	81
Першасныя прозвішчы	82
Прозвішчы на –оў / -ёў / -аў	90
Прозвішчны тып на -скі/-цкі	94
Прозвішчны тып на -іч/-ыч/-ыц	95
Прозвішчны тып на -ец/-эц, -авец	97
Прозвішчны тып на -ік/-ык, -чык	98
Прозвішчны тып на -ак/-як	98
Прозвішчны тып на -енка/-энка/-анка	99
Прозвішчны тып на -ук/-юк, -чук	100
Прозвішчны тып на -онак/-ёнак	101
Прозвішчны тып на -еня/-эня	102
Прозвішчны тып на -іх/-ых	103
Семантычныя асаблівасці прозвішчаўтваральных асноў	105

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць чалавека ў фізічным і псіхічным плане”	109
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія ўказваюць на заняткі, прафесію, сацыяльны стан”	111
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці”	114
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адлюстроўваюць сямейны стан, адносіны або з’яўляюцца тэрмінамі сваяцтва”	115
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць абставіны з’яўлення дзіцяці ў сям’і і адносіны да яго бацькоў”	115
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія апісваюць асаблівасці з’яўлення чалавека ў населеным пункце”	116
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць прадметы”	117
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адносяцца да фауны”	119
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія з’яўляюцца адзінкамі флоры”	120
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія фіксуюць анатамічныя назвы”	121
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія абазначаюць абстрактныя паняцці”	121
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць харч”	122
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адносяцца да рэлігійных тэрмінаў, атрыбутаў, свят”	123
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адлюстроўваюць з’явы прыроды і часавыя паняцці”	124
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць рэчывы”	124
Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія абазначаюць грашовыя адзінкі і адзінкі вымярэння”	124
Лінгвагеаграфічны аспект даследавання	141
прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны	141
Цэнсныя арыенціры грамадства ў лютэрку сучаснага гарадскога прозвішчнага антрапанімікона	158
Словы «колеравай семантыкі» ў	163
віцебскіх гарадскіх прозвішчах	163
ЗАКЛЮЧЭННЕ	171
СПАСЫЛКІ	178
СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ	180
ПЕРАЛІК УМОЎНЫХ СКАРАЧЭННЯЎ	195
ДАДАТКІ	198

ПРАДМОВА

Анамастыка Беларусі з'яўляецца аб'ектам асаблівай увагі не толькі лінгвістаў, але і гісторыкаў, этнографіаў, фалькларыстаў. Тлумачыцца гэта тым, што ўласныя назвы – індывідуальныя найменні аб'ектаў – адносяцца да найбольш старажытнага лексічнага пласта моўнай сістэмы і адлюстроўваюць пэўныя культурна-гістарычныя і этнаграфічныя асаблівасці жыцця народа на розных этапах яго гісторыі. У сучасным мовазнаўстве ўжо выпрацаваны асноўныя прынцыпы сістэматызацыі і навуковай інтэрпрэтацыі большасці разрадаў анімічнай лексікі. Аднак многія пытанні, у тым ліку даследаванне анімічнага матэрыялу асобных рэгіёнаў Беларусі, застаюцца малавывучанымі або зусім нявырашанымі.

Неабходнасць і жыццёвая запатрабаванасць вучэбнага дапаможніка вынікае і з таго, што ён выконваецца ў межах комплекснай навукова-даследчай праграмы “Мова і культура Беларускага Паазер'я: мінулае і сучаснасць”, якая з'яўляецца часткай Дзяржаўнай праграмы “Беларуская мова і беларуская літаратура ў гістарычным развіцці і сучасным грамадстве, іх сувязь і ўзаемадзеянне з іншымі мовамі і сусветным літаратурна-мастацкім працэсам”.

Унікальнасць выбранага рэгіёна даследавання абумоўлена тым, што ў старажытнасці Беларускае Паазер'е ўяўляла сабой тэрыторыю актыўнага кантактавання славянскага насельніцтва з неславянскім (балцкім, фіна-угорскім і іншым), у наш час Віцебскія землі мяжуюць з трыма дзяржавамі – Лавіяй, Літвой і Расійскай Федэрацыяй. Несумненна, што багатая гісторыя гэтай старажытнай тэрыторыі знайшла адлюстраванне ў антрапаніміі. Таму вучэбны дапаможнік мае прынцыпова важнае значэнне для вывучэння беларускай антрапаніміі ў цэлым і антрапаніміі Паўночнай Беларусі ў прыватнасці як з гістарычнага, так і з сучаснага пункту гледжання: выяўлены асаблівасці традыцый называння на паўночы Беларусі, зроблены новыя крокі ў справе ўнармавання сучаснага антрапанімікону.

Аўтарамі вывучана вялікая колькасць помнікаў пісьменнасці ў дзяржаўных архівах Мінска, Віцебска, Пастаў, Оршы, Вільнюса (Літва), Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў, Ваенна-гістарычным архіве (Масква), рукапісных аддзелах бібліятэкі Вільнюскага дзяржаўнага ўніверсітэта, Нацыянальнай бібліятэкі ў Санкт-Пецярбурзе.

Праведзенае параўнанне матэрыялаў, сабраных на тэрыторыі Віцебшчыны, з матэрыяламі даследчыкаў іншых тэрыторый рэспублікі дазволіла зрабіць вывад, што антрапонімы краю займаюць сваё, спецыфічнае месца як у агульнабеларускім, так і ў агульнаславянскім антрапаніміконе.

Спецкурсы і спецсемінары, на якія найперш скіраваны вучэбны дапаможнік, вельмі цесна звязаны з такімі лінгвістычнымі дысцыплінамі, як “Сучасная беларуская мова”, “Сучасная руская мова”, “Уводзіны ў мовазнаўства”, “Беларуская дыялекталогія”, “Руская дыялекталогія”, і пашыраюць рамкі тэмы “Уласныя імёны ў лексіка-семантычнай сістэме мовы”, вывучэнне якой у апошнія гады выклікае вялікую цікавасць у даследчыкаў. З кожным годам павялічваецца колькасць курсавых, дыпломных, магістарскіх,

кандыдацкіх прац, прысвечаных аналізу ўласных імён. Таму работа па вывучэнню анімчнай лексікі вельмі актуальная на сучасным этапе і патрабуе паглыбленых ведаў не толькі ў антрапанімчным, а ў іншых анамастычных кірунках.

Мэта вучэбнага дапаможніка – закласці тэарэтычную базу і на яе аснове навучыць студэнтаў і магістрантаў аналізаваць антрапанімныя з’явы

Аўтары спадзяюцца, што гэты дапаможнік будзе садзейнічаць больш глыбокаму пранікненню ў сутнасць імені і дапаможа тым, хто вырашыў спасцігнуць яго (імені) таямніцу.

Репозиторий ВГУ

3 ГЛЫБІНІ СТАГОДДЗЯЎ

Багатая і непаўторная гісторыя зямлі віцебскай, славытымі падзеямі авеяны яе старонкі. Людзі здаўна аблюбовалі для сябе гэты благодатны куток: 513 рэк і рачулак, каля 3 тысяч вялікіх і малых азёр, векавыя хваёвыя лясы і пушчы, балотныя абшары з запасамі торфу і сапрапеляў. Маляўнічыя даліны Віцебшчыны нібы засеяны дробнымі і вялікімі валунамі, у размытых берагах Дзвіны і Лучосы да сённяшняга часу знаходзяць косці маманта, шарсцістага насарога, вялікарогіх лася, аленя і зубра.

Архітэктура касцёлаў і цэркваў увабрала найлепшыя дасягненні і здабыткі духоўнай спадчыны беларускага народа.

Віцебшчына – калыска беларускай дзяржаўнасці. На гэтай зямлі жылі крывічы, якія ў сваім развіцці дасягнулі ўзроўню цывілізацыі напрыканцы першага тысячагоддзя ад Нараджэння Хрыстова. Фарміраванне крывічоў – вынік паступовай славянізацыі прышлымі славянамі мясцовых балцкіх і заходнефінскіх плямён. Назву “крывічы” гісторыкі выводзяць ад прозвішча старэйшага роду Крыў (Крыва), ад слова “крэўны” (блізкі па крыві), ад язычніцкага першасвяшчэнніка Крыва-Крывейтэ, ад “кывізны” гарыстай мясцовасці і інш. У 862 г. крывічы прымалі ўдзел у выгнанні ворагаў “прэч за мора”, у паходах князёў Алега (907) і Ігара (944) супраць грэкаў. Паступова вялізнае аб’яднанне крывічоў распалася на полацкую, смаленскую і пскоўскую групы. На аснове племяннога княжання крывічоў-палачан склалася буйное Полацкае княства – моцная самастойная дзяржава.

Полацк, паводле скандынаўскіх саг, самы старажытны беларускі гарад, першыя летапісныя звесткі аб ім у “Аповесці мінулых гадоў” прыпадаюць на 862 г. Тэрыторыя Полацкага княства – Віцебская вобласць, паўночная частка Мінскай і Магілёўскай абласцей. Старажытнае княства займала важнае месца на шляху “з варагаў у грэкі”. За сваю шматвяковую гісторыю зямля гэта перанесла шмат трагічных падзей і дат. Былі часы мірнага жыцця, а былі і крываваыя часы змагання за незалежнасць. Беларускія землі не ведалі азіяцкага панавання, але тутэйшым князям прыходзілася ўвесь час кантраляваць жорсткіх суседзяў. У гэты перыяд на беларускай зямлі прыйшло хрысціянства. Каля 992 года ў старажытным Полацку была заснавана першая на Беларусі праваслаўная епархія

У навукоўцаў няма адзінага меркавання, з якога часу Віцебск уваходзіць у склад Полацкага княства, бо пісьмовыя звесткі ранейшага часу да нас не дайшлі. Першае летапіснае ўпамінанне пра Віцебск (у старадаўніх пісьмовых крыніцах Видбеск, Видебеск, Витепеск, Витепеско, Витепск) у “Аповесці мінулых гадоў” датуецца 1021 годам. У “Віцебскім летапісе” С.Аверкі (1768) запісана: “В лето 974 года Ольга, разбив ятвягов и печенегов, переправилась через Двину, заночевала с войском и, облюбовавши гору, заложила деревянный замок, назвала его от реки Витьбы Витебском. Выстроила каменную церковь в Верхнем замке святого Михаила, а в Нижнем – Благовещения. Два года прожив, уехала в Киев”, але гісторыя гэта вельмі падобна на легенду.

У 1021 годзе пайшоў полацкі князь Брачыслаў Ізяслававіч на Ноўгарад, захапіў яго і разрабаваў, а калі вяртаўся ў Полацк, то сустрэлі яго войскі вялікага князя кіеўскага Яраслава Мудрага, і “победи Ярослав Брачислава и новгородце(в) вороти Новугорода, а Брачислав бежа (к) Полотьску”. Пасля заключэння міру Яраслаў перадае Брачыславу Віцебск і Усвяты, якія кантралявалі волакi паміж Заходняй Дзвіной і Дняпром.

У 1044 годзе ў Полацку Усяславам Брачыслававічам, празваным Усяславам Чарадзеем, быў закладзены Сафійскі сабор, сведчанне невычэрпнага таленту беларускага народа. У 1101 годзе пасля смерці Усяслава Чарадзея для Полацкага княства наступілі цяжкія часы: княства распалася на дробныя ўдзелы, пачаліся княжацкія міжусобіцы. Віцебск стаў цэнтрам удзельнага Віцебскага княства, сталец якога заняў Святаслаў Усяслававіч. У 1125 г. у прадмесці Полацка Еўфрасіння Полацкая, першая жанчына, прылічаная да святых праваслаўнай царквой і прызнаная нябеснай апякункай Беларусі, заснавала жаночы манастыр.

Існуе меркаванне, што ў 1130 – 1140 гг. Віцебскам валодаў унук Усяслава Брачыслававіча князь полацкі і віцебскі Васілька Святаслававіча, потым полацкія князі Васількавічы. У 60 – 70 гг. XII ст. віцебскія і полацкія князі часова трапілі ў васальную залежнасць ад Смаленскага княства. З 1165 па 1180 г. Віцебскам правіць Давыд Расціслававіч. У 1180-я гг. віцебскім князем стаў Брачыслаў Васількавіч, які ўдзельнічаў у паходзе на Друцк. У 1196 г. каля Віцебска адбылася бітва полацкіх і чарнігаўскіх князёў з смаленскімі. Полацкія князі перамаглі і вярнулі сабе віцебскі сталец. Цяжкую барацьбу прыйшлося весці полацкай зямлі са знешнімі ворагамі, якія спрабавалі яе захапіць. З пачатку XIII ст. палачане разам з лівамі, латгаламі, эстамі і інш. плямёнамі гераічна змагаліся супраць нямецкіх рыцараў, што ўварваліся ў Прыбалтыку. Полацкія дружыны не раз выступалі супраць крыжакоў (1203 г., 1206 г., 1216 г.).

У 1209 годзе Віцебск збліжаецца з уладзіміра-суздальскімі князямі, пра што сведчыць шлюб дачкі Васількі Брачыслававіча з Усеваладам Юр'евічам (па мянушцы “Вялікае Гняздо”), дзедам Аляксандра Неўскага. У 1229 г. у Віцебску згадваецца князь Мсціслаў Давыдавіч, які паходзіў са смаленскага дому. Затым горад некаторы час належаў полацкім князям. Полацк і Віцебск умацоўваюць свае палітычныя сувязі з Ноўгарадам, пра што сведчыць шлюб князя Аляксандра Яраслававіча (Неўскага) з дачкою полацкага князя Брачыслава. Палачане і віцябляне ўдзельнічалі ў разграве шведскіх захопнікаў на Няве ў 1240 годзе, дзе вызначыўся палачанін Якаў.

У 1262 г. у Віцебску згадваецца князь віцебскі і полацкі Канстанцін, палітычныя інтарэсы якога былі звязаны з інтарэсамі літоўскага князя Трайняты, праціўніка вялікага князя літоўскага Міндоўга. Пасля забойства апошняга князь Канстанцін быў пазбаўлены полацкага княжання. У 1263 – 1265 гг. Віцебскае княства залежала ад полацкіх князёў Ізяслава і Гердзена. У канцы XIII ст. у Віцебску правіць князь Міхаіл Канстанцінавіч. Апошнім віцебскім князем з роду ўсходнеславянскіх князёў быў Яраслаў Васілевіч.

Полацк і Віцебск адыгралі значную ролю ва ўтварэнні ВКЛ. М.І. Ермаловіч адзначае, што “аб’яднанне Навагародскай і Полацка-Віцебскай земляў было першаступенным момантам ва ўтварэнні Вялікага княства Літоўскага”[59, с.156].

Пагроза націску Лівонскага і Тэўтонскага ордэнаў прымусіла ў 1307 годзе Полацк з воласцю перайсці пад уладу ВКЛ. Летапіс Быхаўца паведамляе, што “князь віцебскі сыноў не меў, адну толькі дачку, і ён мусіў аддаць за яго (Альгерда) дачку сваю і прыняць яго ў зямлю Віцебскую”. Князеўна Марыя атрымала Віцебск у пасаг. У 1320 годзе пасля смерці князя Яраслава Васільевіча віцебскі сталец заняў зяць яго літоўскі князь Альгерд. Такім чынам, Віцебскае княства таксама ўвайшло ў склад Вялікага княства Літоўскага. Полацкія і Віцебскія землі ўвайшлі ў склад ВКЛ на ўмовах дагавора з вялікім князем, і таму гэтыя землі мелі значную прывілею: улада прызначалася з улікам волі палачан і віцяблян.

У 1345 годзе Альгерд стаў вялікім князем літоўскім, а Віцебск перадаў князю пскоўскаму і полацкаму Андрэю Альгердавічу. Потым Віцебск атрымала ў пажыццёвае ўладанне другая жонка Альгерда княгіня Ульяна. Пасля яе смерці Віцебск стаў месцам крывавай барацьбы паміж сынамі і сваякамі вялікага князя: князь Вітаўт скасаваў Віцебскае княства і накіраваў туды свайго намесніка Фёдара Вясну (Вёсну). Малодшы сын Альгерда Свідрыгайла (у праваслаўі Леў, у каталіцтве Баляслаў) марыў аднавіць віцебскае княжанне, таму ў 1393 г. узняў мяцеж і з дапамогай нямецкіх рыцараў захапіў горад. Фёдара Вясну скінулі з замкавай сцяны і ўтапілі. Але з-за недахопу правянту горад не вытрымаў 4-тыднёвай аблогі Вітаўта, і хутка мяцеж быў падаўлены. У 1396 годзе Свідрыгайла з дазволу гараджан зноў заняў горад, на гэты раз князь Вітаўт ажыццявіў 30-дзённую аблогу і павальны штурм. У 1435 годзе Свідрыгайла трэці раз захапіў Віцебск і жорстка пакараў прыхільнікаў Жыгімонта: князеў Гальшанскіх і Міхаіла Пеструцкага ўтапілі ў Дзвіне, а мітрапаліта Герасіма спалілі жывым. Князь Жыгімонт вярнуў сабе горад толькі ў 1437 годзе.

З першых дзён гістарычнага жыцця ВКЛ прыйшлося адстойваць права на сваё існаванне, і калі спачатку трэба было адбіваць напады крыжакоў, то з другой паловы XV ст. пачынаецца змаганне з Маскоўскай дзяржавай. Вялікае княства Літоўскае выстаяла ў жорсткай барацьбе, і значная заслуга ў гэтым належыць Віцебшчыне. Шматлікія нашэсці маскоўскіх войскаў (1502 г., 1516 г., 1519 г., 1535 г., 1536 г.) спусташылі навакольныя землі дашчэнт. У 1583 годзе новая варожая навала – Віцебшчына апынулася на мяжы крывавых сутыкненняў літоўскіх і рускіх войск – пачалася Лівонская вайна. “З восені 1609 г. да восені 1611 г. ішла аблога Смаленска...На працягу 7 гадоў праз Беларусь бесперарыўна праходзілі войскі, каторыя ішлі на Маскву і вярталіся адтуль у Польшчу. Усе гэтыя войскі таксама карміліся з Беларусі”, – піша У.М.Ігнатоўскі [65,с. 156].

Пасля абвяшчэння Брэсцкай уніі 1596 г. і ўтварэння уніяцкай царквы пагоршылася становішча праваслаўнай царквы і яе вернікаў. Закрываліся праваслаўныя храмы, праваслаўныя святары высыляліся, а на іх месца

прызначаліся уніяты. Езуіты пачалі скупляць зямельныя ўчасткі, а часам нават гвалтоўна захопліваць сядзібы гараджан. Абарона праваслаўя ўзмацнілася пасля 1618 г., калі полацкім уніяцкім архіепескапам быў прызначаны Іасафат Кунцэвіч. Праваслаўныя з Магілёва, Оршы, Полацка і Вільні, а таксама 2 віцебскія бурмістры парушылі двор архіепескапа і падпалілі дом. І.Кунцэвіча забілі і кінулі ў Заходнюю Дзвіну. Віцебск пазбавілі Магдэбургскага права і перадалі пад юрысдыкцыю віцебскага ваяводы, разабралі ратушу, знялі званы, гараджане страцілі ўсе прывілеі.

У 1597 годзе вялікі князь ВКЛ, кароль Польшчы і Швецыі Жыгімонт III Ваза надаў Віцебску прывілей на Магдэбургскае права. Разам з ім горад атрымаў уласны герб з выявай святога Спаса Збавіцеля, харугву.

На працягу XVII стагоддзя зноў і зноў паўтараюцца войны паміж Рэччу Паспалітай і Маскоўскай дзяржавай, зноў і зноў руйнуюцца віцебскія землі: “У Беларусь увайшло маскоўскае войска амаль што не ў 200 тысяч людзей. Яно разбілася на чатыры часці (...). Застагнала, задымілася ад (...) пажараў Беларусь, пакрылася крывёю чалавечаю. (...) Прайшло некалькі месяцаў, і ў руках маскоўскага гаспадара апынуліся гарады – Магілёў, Віцебск...” [65, с. 157].

У пачатку XVIII ст. на віцебскія землі зноў прыйшла вайна. У 1708 годзе пад Віцебскам з’явілася больш чым 70-тысячнае войска Расійскай дзяржавы. Віцябляне падтрымалі Станіслава Ляшчынскага, саюзніка шведскага караля Карла XII, што выклікала незадаволенасць Пятра I, які загадаў спаліць горад. З Паўночнай вайны пачаўся заняпад Рэчы Паспалітай.

У 1772 годзе Віцебскае ваяводства далучана да Расійскай імперыі. У 1802 годзе Беларуская губерня падзелена на Магілёўскую і Віцебскую. З гэтага часу і да пач. XX ст. Віцебская губерня ўключае асноўную частку сучаснай тэрыторыі вобласці – акрамя Аршанскага і Сенненскага паветаў (Магілёўская губерня).

У час Айчынай вайны 1812 г. Віцебск быў акупіраваны напалеонаўскімі войскамі. Вялікая колькасць жыхароў Віцебшчыны змагалася ў партызанскіх атрадах і ў радах рускай арміі. Віцебшчына была разрабавана, часткова разбурана і спалена.

У 1831 годзе значны ўрон нанесла віцебскім землям халера, якая па ўсёй губерні вынішчыла каля 30 тысяч чалавек. Дзесяткі разоў Віцебшчына вынішчалася, велізарныя каштоўнасці беларускай культуры падчас шматлікіх ваенных канфліктаў неаднаразова рабаваліся і вывозіліся за межы краіны.

Крывавы след у гісторыі Віцебшчыны пакінула Вялікая Айчынная вайна 1941 – 1945 гг. 11 ліпеня 1941 года Віцебск быў захоплены немцамі.

Загінула каля 560 тысяч жыхароў (кожны трэці). З 628 населеных пунктаў Беларусі, спаленых разам з людзьмі, 221 знаходзіўся на Віцебшчыне. Больш за 100 тысяч жыхароў вобласці былі вывезены ў Германію. Як сведчаць архіўныя матэрыялы, пад час вызвалення ў горадзе засталася каля 100 чалавек (да вайны больш за 170 тысяч), у вобласці – прыкладна 650 тысяч чалавек (да вайны пражывала больш за мільён).

У чэрвені 1944 г. пасля вызвалення Віцебска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў горад наведла місія амерыканскага Чырвонага Крыжа і адзначыла,

што гэта мёртвы горад і, каб адрадзіць яго, трэба 100 гадоў. Але праз 20 гадоў пасля вайны Віцебск пераўзышоў усе даваенныя паказчыкі ў гаспадарча-культурным развіцці.

Цяпер Віцебшчына – высокаразвіты прамысловы і сельскагаспадарчы рэгіён, шырака вядомы сваімі культурнымі і духоўнымі традыцыямі.

Як вядома з гісторыі, развіццё або заняпад і гібель цэлых імперый залежалі ад духоўнага, маральнага стану насельніцтва. Нацыянальная і канфесійная талерантнасць, памяркоўнасць, лагоднасць, вынослівасць, шчодрасць, кемлівасць, няпомслівасць, творча-стваральны патэнцыял – гэта менавіта тыя маральна-духоўныя якасці, якія дапамаглі захаваць нашым продкам чысты духоўны ўклад жыцця.

АСАБОВАЕ ІМЯ Ў ГІСТОРЫІ ВІЦЕБШЧЫНЫ

У даследаваных помніках мясцовай дзелавай пісьменнасці XVI – XVIII стст. зарэгістравана 293 мужчынскія імёны. У актавых запісах Гродзеншчыны і Брэстчыны XV – XVIII стст. Г.К.Усціновіч вызначыла 258 мужчынскіх імён [218, с. 7]. Параўнальны аналіз выкарыстання імён у гэтыя стагоддзі не дазволіў выявіць пастаянства якой-небудзь групы імён на працягу ўсяго гістарычнага перыяду. Наадварот, ён паказаў, што адны імёны былі больш распаўсюджаны ў XVI ст. (*Борис, Глеб, Димитрий, Елизар, Иеремия, Леонид*), іншыя (*Алексий, Андрей, Антон, Арсений, Ларион*) найбольш часта выкарыстоўваліся ў XVII – XVIII стст. Ужывальнасць некаторых імён абмежавана тэрытарыяльна. Напрыклад, імёны *Пров, Протас, Тит* сустракаюцца толькі ў інвентары маёнтка Беліца Аршанскага павета.

Найбольш папулярнымі мужчынскімі імёнамі XVI – XVIII стагоддзяў былі *Андрей, Василий, Федор, Григорий, Михаил, Степан, Павел, Антон, Алексей, Иосиф, Тимофей, Игнат, Матфей, Кузьма, Гавриил*. Часцей за ўсё сустракаецца імя *Иван* з варыянтамі *Ыван, Иванец, Иванцо, Ивашко /Ивашка/, Ян, Януш, Януть, Ясь* (зафіксавана 436 разоў).

Магчыма, гэта можна патлумачыць тым, што выбар імя ў мінулым вызначаўся календаром, у якім адны імёны на працягу года сустракаліся толькі 1 – 2 разы (*Авда, Авраам, Агафон, Гордий, Кандид, Парамон*), іншыя – значна часцей (*Иоанн – 97, Феодор – 45, Григорий – 28, Андрей – 17, Василий – 26, Павел – 23, Стефан – 20, Антоний – 20, Иосиф – 19, Михаил – 15, Игнатий – 11, Гавриил – 9, Тимофей – 8, Кузьма – 8, Алексей – 7, Матфей – 4*) [136]. Трэба абавязкова адзначыць той факт, што спіс самых распаўсюджаных імён на Віцебшчыне, дзе рымска-каталіцкая сістэма іменавання была слаба пашырана, амаль поўнасцю супадае са спісамі імён у гарадах Расіі XVII ст. Так, В. Бандалетаў, абавіраючыся на дзесяткі, вызначае самыя папулярныя імёны: *Иван, Федор, Василий, Григорий, Петр, Андрей, Семен, Степан, Михаил*,

Никита [23, с. 109], С.І. Зінін зафіксаваў наступныя частыя імёны: *Іван, Алексей, Василий, Григорий, Никита, Андрей, Петр, Степан, Федор* [61, с. 76]. Спарадычна зафіксаваны імёны *Авгей, Август, Агапий, Адальберт, Агрон, Азарий, Алфий, Аполлоний, Арсений, Аарон, Богуслав, Будислав, Валерьян, Варфоломей, Венедикт, Венцеслав, Витовт, Владимир, Владислав, Герман, Гершом, Гидеон, Глеб, Гольмонт, Дементей, Демьян, Довмонт, Дорофей, Дырмонт, Евгений, Елевферий, Елизар, Елисей, Ефрем, Жыгимонт, Зосима, Иероним, Израил, Иордан, Капитон, Каспар, Кириан, Корнилий, Лев, Лейба, Леонид, Любарт, Маккавей, Мамонт, Мануил, Мельхиоръ, Меркурий, Мефодий, Мина, Мингайла, Митрофан, Михей, Нарбут, Насон, Нафанаил, Нисан, Онуфрий, Панкратий, Пахомий, Пейсах, Пилат, Пров, Рукля, Сасоний, Севериан, Созонт, Сонгайла, Стербуд, Тит, Улисс, Тисофат, Ульрих, Фабиан, Фаггей, Фалалей, Феклист, Феофил, Филат, Филофей, Фирс, Флориан, Франциск, Фридрих, Христофор, Эйсмонт, Эtimaх, Эразмус.*

Частата ўжывання асобных імён у даследаваны перыяд амаль не адрозніваецца ад частаты іх ужывання на Гродзенскіх і Брэсцкіх землях (параўн. з матэрыяламі Г.К.Усціновіч).

Мужчынскія імёны характарызуюцца вялікай разнастайнасцю, уключаюць у свой склад як кананічныя праваслаўныя і каталіцкія, так і старажытныя славянскія імёны (82% – кананічныя, 15% – славянскія, 3% – цьмяныя). Пераважная большасць з іх – імёны, кананізаваныя праваслаўнай царквой. Тыя ж, што кананізаваныя як праваслаўнай, так і каталіцкай царквамі, часцей ужываюцца ў форме, якая адпавядае візантыйска-грэчаскай сістэме іменавання мужчын.

Паходжанне мужчынскіх асабовых імён

Большасць асабовых уласных імён жыхароў Віцебшчыны XV-XVIII стст. па сваім паходжанні не спрадвечна славянскія, а запазычаныя з грэчаскай мовы разам з хрысціянскай рэлігіяй. Да гэтага існавалі імёны, што адлюстроўвалі розныя ўласцівасці і якасці людзей, іх фізічныя недахопы, асаблівасці маўлення і інш. З прыходам хрысціянства язычніцкія імёны былі выціснуты імёнамі царкоўнымі, якія прыйшлі да нас з Візантыі. Сярод іх, акрамя імён уласна грэчаскіх, былі старажытнарымскія, старажытнаўрэйскія, сірыйскія, егіпецкія; кожнае з іх у сваёй роднай мове мела якое-небудзь значэнне, але пры запазычанні ў іншую мову губляла яго і выкарыстоўвалася толькі як імя.

Па этымалогіі мужчынскія імёны можна падзяліць на дзве групы: нешматлікую – славянскую і вельмі вялікую – неславянскую¹. Асноўную частку групы неславянскіх імён на даследаванай тэрыторыі, як і на іншых славянскіх землях у той час, складалі імёны хрысціянскага праваслаўнага календара, сярод якіх першае па колькасці месца належала імёнам грэчаскай

¹ Пры аднясенні мужчынскіх і жаночых імён неславянскага паходжання да той ці іншай групы кіруемся наступнымі слоўнікамі: Справочник личных имён народов РСФСР / Под ред. А. В. Суперанской (отв. ред.), Ю.М.Гусева. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1989. – 656 с.; Суперанская А.В. Словарь русских личных имён. – М.: ООО “Фирма” Издательство АСТ”, 1998. – 528 с.

этымалогіі: *Авксентий**², *Агапий**, *Агафон**, *Аггий**, *Акакий**, *Акиндин**, *Александр**, *Алексей**, *Алфий**, *Амвросий**, *Анатолий**, *Андрей**, *Андроник**, *Антипа**, *Аполлоний**, *Арефа**, *Арсений**, *Артемий**, *Афанасий*, *Богдан* (пераклад грэч. імені Феодор, Феодот), *Вавила*, *Василий**, *Власий**, *Вукол**, *Галактион**, *Гаспар*, *Георгий**, *Герасим**, *Григорий**, *Дасий**, *Димитрий**, *Диомид**, *Дионисий**, *Дорофей**, *Досифей**, *Евгений**, *Евдоким**, *Евламний**, *Евсевий**, *Евстафий**, *Евстратий**, *Евтихий**, *Евфимий**, *Елевферий**, *Еразм**, *Ермолай**, *Зиновий**, *Зосима**, *Зотик**, *Иероним**, *Иерофей**, *Иларион**, *Иоанникий**, *Ипатий**, *Иулиан**, *Каллиник**, *Карп**, *Кир**, *Кириак**, *Кирилл**, *Конон**, *Косьма** (*Косма**), *Киприан**, *Лев**, *Леон**, *Леонид**, *Макарий**, *Мамант**, *Мануил**, *Мелетий**, *Мефодий**, *Милий**, *Мина**, *Мирон**, *Митрофан**, *Моисей**, *Мокий**, *Нестор**, *Никанор**, *Никита**, *Никифор**, *Никодим**, *Николай**, *Никон**, *Онисим**, *Онуфрий**, *Орест**, *Памфим**, *Панкратий**, *Пантелеймон**, *Парамон**, *Парфений**, *Пахом**, *Петр**, *Пилад*, *Прокопий**, *Протасий**, *Прохор**, *Псой**, *Родион**, *Савва**, *Савел**, *Сасоний**, *Семен**, *Созонт**, *Софроний**, *Стефан**, *Тарасий**, *Тимофей**, *Тихон**, *Трифон**, *Трофим**, *Фалалей**, *Феодор**, *Феодосий**, *Феодот**, *Феодул**, *Феохрист**, *Феофил**, *Феофилакт**, *Ферапонт**, *Филимон**, *Филипп**, *Филон*, *Филофей**, *Фирс**, *Фока**, *Фотий**, *Харитон**, *Хараламний*, *Христиан**, *Христофор**, *Юрий**.

Другое месца належала імёнам лацінскага паходжання: *Август**, *Аверкий**, *Акила**, *Антоний**, *Валентин**, *Валериан**, *Венедикт**, *Викентий**, *Виктор**, *Винцент*, *Герман**, *Дамиан**, *Дометий**, *Доминик*, *Емилиан**, *Игнатий**, *Иулий**, *Иустин**, *Кандид**, *Капитон**, *Кириан*, *Климент**, *Константин**, *Лаврентий**, *Лазарь**, *Лонгин**, *Мариан**, *Марк**, *Маркел**, *Мартин**, *Меркурий**, *Павел**, *Пилат*, *Пров**, *Роман**, *Севериан**, *Сергий**, *Сильван**, *Сильвестр**, *Терентий**, *Тит**, *Уар**, *Улисс*, *Фабіан*, *Флориан*, *Франциск*, *Флор**, *Юстиниан*.

На грэцім месцы – старажытнаяўрэйскія імёны:

Паходжанне некаторых імён дакладна не вызначана: *Гервасий** (з лацінскай Gervasius ад ст.-герм. gar кап'ё + vas слуга ці ад грэчаскай geras, geraos ганаровы дар, лепшая частка здабычы), *Кодрат** (магч., з лацінскай quadratus квадратны, шыракаплечы; а магч., з грэч. kontari кап'ё), *Корнилий** (з грэч. Kornelios з лац. Cornelius рымскае родавае імя ад cornu рог), *Кристоф* (з лац. Christophorus, грэч. Christophoros), *Максим** (з грэч. Maximos з лац. maximus найвышэйшая ступень ад magnus вялікі, значны), *Силан** (магч., з грэч. Silanos імя старажытнага прадказальніка; лац. Silanus ці з лац. Sullanus трыхільнік Суллы'), *Спиридон** (з грэч. Spyridon магч., з лацінскага ўласнага імені Spurius < spurius незаконнанароджаны').

Спарадычна сустракаюцца халдейскае (*Варлаам**), арабскае (*Маккавей*), егіпецкае (*Моисей**) і арамейскія імёны (*Варфоломей** і *Фома**). У дакументах зрэдку зафіксаваны імёны заходнееўрапейскага паходжання /*Адальберт*, *Карл*, *Людвиг*, *Ульрых*, *Фридрих*/, а таксама імёны, этымалогія якіх не зусім зразумела:

² Зорачкай адзначаны формы мужчынскіх і жаночых імён, што ўнесены ў рускія царкоўныя календары.

Botis, Laka, Chalahey, Chololas, Choluta, Eprey, Iwka, Iwurud, Lacharia (магчыма, Zacharia), Laluta, Агрон, Анкудин (Акиндин?), Есман, Избрехт, Насон, Нусан, Фаггей, Феклист і інш.

У помніках мясцовай дзелавай пісьменнасці XVI – XVIII стст. вызначаецца група так званых “літоўскіх імён”, носьбітамі якіх, хутчэй за ўсё, былі выхадцы з суседніх тэрыторый: *Витовт, Гольмонт, Довмонт, Дырмонт, Жыгимонт (Жыкгимонт), Любарт, Мингайла, Нарбут, Радзивил, Рукля, Сонгайла, Стербуд, Эйсмонт (Эйсимонт).*

Лінгвіст В.Н. Юргевіч падобныя адзінкі выводзіў з хрысціянскіх імён. Напрыклад, *Альгерд* – ад *Аляксандр*, *Гердзень* – ад *Андрэй*, *Вітавт* – ад *Вікенцій*, *Кейстут* – ад *Канстанцін*, *Карыят* – ад *Кірык*, *Лугвень* – ад *Логвін*, *Нарымонт* – ад *Ерамей*, *Войшалк* – ад *Васіль*, *Рукля* – ад *Іраклій*, *Мінгайла* – ад *Міхаіл*, *Ягайла* – ад *Якаў*, *Свідрыгайла* – ад *Сідорык*, *Скіргайла* – ад *Сяргей*, *Пацірк* – ад *Патрыкій*, *Віцень* – ад *Vit* і інш. [249, с.2–28]. Мы ж прытрымліваемся пункту гледжання В.Чаропкі, які лічыць, што ў пэўнай ступені падобныя высновы можна пацвердзіць тоеснасцю імён *Мінгайла* і *Міхаіла*, аднак варта пашукаць адпаведныя імёны і ў анамастыконе іншых народаў [228]. Так, імя *Любарт* сустракалася ў немцаў; кельцкага паходжання маглі быць імёны з фіналям **-товт (teuta** – народ, людзі), **-бут/-буд (bud//buth** – мір). Кельцкімі таксама маглі быць імёны з фіналямі **-гайла** – ад імені *Гайлне*.

Многія даследчыкі лічаць шэраг “літоўскіх” імён скандынаўскімі, так выводзяць са скандынаўскіх імёны *Альгерд* – *Альгард*, *Лінгвень* – *Лангвень*, *Вітаўт* – *Vitгоўд*, *Войшалк* – *Вісвальд*, імёны з фіналямі **-віл** – *Гінтвіл*, *Радзівіл*; **-монт** – *Нарымонт*, *Даўмонт* [228, с.42–43]. Л. Галяк звязвае паходжанне імён *Эймонт*, *Жыгімонт*, *Радзівіл* і інш. са шведскай мовай, бо адносіць вялікіх князёў літоўскіх да скандынаўскіх нашчадкаў [21, с. 54 – 62]. Хутчэй за ўсё толькі пасля канчатковага далучэння іншаземца да беларускага этнакультурнага і моўнага асяроддзя, калі ён сам адчуваў сябе часткай беларускага народа, яго імя, фанетычна і марфалагічна адаптаванае да старабеларускай мовы, перадавалася нашчадкам. Так, напрыклад, з’явіліся скандынаўскія імёны *Ігорь*, *Олег*.

Значнае месца ў антрапаніміконе Віцебшчыны XVI – XVIII стст. займалі двухсастаўныя (кампазітныя) імёны, у якіх звычайна адлюстроўвалася жаданне бацькоў бачыць сваіх дзяцей уладарамі свету, смелымі, мудрымі, высакароднымі людзьмі: *Богуслаў*, *Богуміль*, *Будислаў*, *Владимирь*, *Венцеслаў* (*венец* + *слава*), *Владислаў*, *Войтех*, *Станислаў*, *Ярослаў*. Калі спачатку двухсастаўныя імёны былі сацыяльна афарбаванымі і даваліся толькі княжацкім дзецям, то ў мясцовых помніках XVI – XVIII стст. такія імёны належаць гараджанам і нават сялянам: *Будзька Язэпавичь жалнерь* (*вайсковец*), *Венцеслаў Тишковичь алейникъ* (рамеснік, які вырабляе алей), *Стась Рыбаловь*.

Да сённяшняга дня не вызначаны час узнікнення кампазітных антрапонімаў. Гэты тып называнняў распаўсюджаны ва ўсіх славянскіх народаў, а таксама ў грэкаў, германцаў, кельтаў, што, магчыма, тлумачыцца

тым, што падобныя імёны ўзыходзяць да адзінай мадэлі ў прамове. Напрыклад, адзначаны выпадкі семантычнага і фанетычнага супадзення: герм. *Waldemahr* (гаспадарыць у славе) – ст.-рус. *Володимѣръ, Володиславъ*.

Дзякуючы падзвігам, здзейсненым славянамі дзеля хрысціянства, іх мірскія імёны трапляюць у святцы. Фармальна супадаючы з язычніцкімі антрапонімамі, яны змяшчаюць і сакральны сэнс, таму становяцца ў адзін рад з кананічнымі і могуць надавацца ў якасці хрысцільных. Так, у святцах з’яўляюцца імёны *Владимир**, *Борис**, *Глеб**. У даследаваных помніках гэтыя імёны малаўжывальныя: *Борис* (7), *Глеб* (4), *Владимир* (3).

З вялікімі цяжкасцямі язычніцкія імёны выходзяць з ужытку. Вядома, што апошнім рускім князем з мірскім іменем быў Яраслаў Яраслававіч Кастрямской, які ўладарыў з 1263 да 1272 гг. У простага ж насельніцтва некананічныя імёны сустракаюцца яшчэ нават у XVIII ст.

У XVI ст. спрадвечныя славянскія імёны паступова выціскаюцца кананічнымі імёнамі, але працягваюць ужывацца ў функцыі асабовага імені. Выхад з выкарыстання некаляндарных імён характарызуецца сацыяльнай асінхроннасцю. Значэнне апелятыва істотна толькі на стадыі зараджэння імені, галоўная ж функцыя яго ў даследаванні перыяд – быць асабовым іменем і служыць сродкам ідэнтыфікацыі асобы. Пра гэта сведчыць пастаноўка некананічных імён, як і кананічных, на першае месца ў формуле называння: *Лепёшка Юревичъ, Жукъ Стасевичъ*, параўн.: *Семёнъ Василевичъ, Петро Аляхновичъ*. Але ў некаторых выпадках некананічнае імя выступае ў функцыі прозвішча (гэта ўжо другое імя, імя-характарыстыка, якое перадаецца ў спадчыну): *Андрей Рябый, Макаръ Сорока*.

Выкарыстанне ў антрапаніміконе Віцебшчыны XVI – XVIII стст. значнай колькасці спрадвечных славянскіх імён можна патлумачыць тым, што этымалогія кананічных найменняў да гэтага часу часта заставалася незразумелай.

Словаўтварэнне мужчынскіх імён

Цяжка не пагадзіцца з думкай, што, “адпавядаючы агульнай тэндэнцыі складвання трох’яруснай асабовайменнай мадэлі называння ў рускіх і ўкраінцаў, беларуская антрапанімная сістэма ў працэсе гістарычнай эвалюцыі выявіла свае асаблівасці як у адносінах структуры, так і ў адносінах словаўтваральных сродкаў” [104, с. 46].

Невытворныя імёны

Імёны з фіналлю -ей. З фіналлю **-ей** выкарыстоўваліся імёны, якія ўзыходзяць да традыцыйна-царкоўных на **-ей**, а таксама частка імён, кананічная форма якіх характарызавалася фіналямі **-ий, -ия, -ин, -иан**.

1. Імёны, якія ўзыходзяць да традыцыйна-царкоўных на **-ей**: *Агей, Огей; Андрей, Ондрей; Варфаламей; Дарафей; Елисей; Ерафей; Матвей, Матцвей,*

Мацвей, Масвей; Михей; Моисей, Мойсей, Мосей; Тимофей, Тимохвей, Тимохей; Фадей; Филофей (гл. таблицу 1.1).

2. Імёны, якія ўзыходзяць да кананічных імён з фіналлю **-ий**: Авдей, Овдей < Авдий; Агапей < Агапий; Алексей, Олексей < Алексей; Аупей, Оупей < Алфий; Антанафей < Антоний; Василей < Василий; Варсанафей < Ворсонофий; Григорей < Григорий; Демитрей, Дмитрей < Димитрий; Осей < Евсевий; Евстафей < Евстафий; Оникей, Аникей < Иоанникий; Макей < Мокий; Анупрей, Анапрей, Онупрей < Онуфрий; Сергей < Сергей; Юрей < Юрий.

Па патронімах адноўлены імёны, не засведчаныя ў помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці: Гардей (з патроніма XVII ст. Гардеенка) < Гордий; Гурей (з патроніма XVI ст. Гуреев) < Гурий.

3. Імёны, якія ўзыходзяць да традыцыйна-царкоўных з канцавым **-ия**: Захарей < Захария; Еремей, Ерамей, Veretej < Иеремия; Малафей < Малахия.

4. Імёны, утвораныя пры дапамозе канцавога **-ей** ад усечаных асноў традыцыйна-царкоўных імён з канцавым **-ин, -иан**: Валентей < Валентин; Дементей < Дементиан; Кипрей, Купрей < Киприан; Савастей (узноўлена з патроніма XVIII ст. Савасцеев) < Севастіан.

5. З фіналлю **-ей** ужываецца імя Овдокей < Евдоким, якое ўзыходзіць да традыцыйна-царкоўнага на **-им**.

6. Польскія імёны: Амброжэй < Ambroży; Бартломей < польск. Bartłomiej.

Табліца 1.1

Варыянты імён, якія ўзніклі на аснове традыцыйна-царкоўнай формы імён з канцавым **-ей**

Кананічная форма ўласных імён	Колькасць фіксацый У поўнай Форме	Мадэлі				Фанетыч-ныя змены
		з фіналлю -ей	з фіналлю -ий	з фіналлю гал.+ зычны пасля знікн. -ей	з фіналлю -а пасля знікн. -ей	
Аггей	4	4	—	—	—	а//о; гт//г
Андрей	123	123	—	—	—	а//о
Варфаламей	1	1	—	—	—	в//б, ф//т
Дорофей	4	2	—	2	—	ф//х
Елисей	1	1	—	—	—	—
Иерофей	6	3	—	3	1	ие//е, ф//хф//хв//х
Матфей	32	32	—	—	—	Гф//тв//тц//ц//с
Михей	2	2	—	—	—	—
Моисей	24	24	—	—	—	ои//ой//о
Тимофей	39	8	—	29	2	ф//хв//х

Фаддей	6	6	-	-	-	дд//д
Филофей	1	1	-	-	-	-

На аснове табліцы 1.1 можам зрабіць вывад, што мадэль імён на **-ей** значна пашырылася. Перш за ўсё яна захавала ўсе 10 выкарыстаных у XVI – XVIII стст. імён, традыцыйна-царкоўная форма якіх заканчваецца на **-ей**: *Агей (Огей), Андрей, Варфоломей, Дорофей, Елисей, Ерафей, Матвей (Матвей, Матцвей, Мацвей, Масвей), Михей, Моисей (Мойсей, Мосей), Тимофей (Тимохвей, Тимохей), Фадей, Филофей*.

19 імён пералілося з мадэлі на **-ий**, 6 з іх зафіксавана выключна з канцавым **-ей**: *Авдей (Овдей) < Авдий, Агапей < Агапий, Алфей (Аупей) < Алфий, Гардей < Гордий, Макей < Мокий, Сергей < Сергий*. Астатнія 12 маюць адпаведнікі, якія ўваходзяць і ў іншыя мадэлі – з фіналямі на **-ий, -о** ці **-а**, “галосны + зычны” (гл. табл. 1.2).

Некаторыя з імён ужываліся даволі часта: *Авдей, Алексей, Василей, Аникей, Сергей*. Іншыя варыянты больш абмежаваны ва ўжыванні: *Антонофей, Гурей, Григорей, Дмитрей, Осей, Мокей, Юрей* (удзельная вага складае менш за 6% ад агульнай колькасці імён) ці сустракаюцца як адзінкавыя: *Аупей; Анапрей, Онупрей; Евстафей; Еремей, Ерамей*.

Спарадычна формы з фіналлю **-ей** зарэгістраваны ад некаторых імён на **-ия**: *Захарей, Малафей*; на **-им**: *Овдакей*; ад усечаных асноў імён з канцавым **-ин, -иан**: *Валентей, Дементей, Кипрей, Купрей, Савастей*.

М.В. Бірыла адзначае, што ў сучаснай беларускай антрапанімнай сістэме ў якасці поўных афіцыйных імён на **-ей** разам з фанетычна адаптаванымі традыцыйна-царкоўнымі імёнамі на **-ей** (*Агей, Андрэй, Варфаламей, Дарафей, Елісей, Ерафей, Еўсцігней, Майсей, Мацвей, Міхей, Цімафей*) замацаваліся некаторыя імёны, якія ўзыходзяць да кананічных на **-ий (-лий), -ия, -иан** (*Аляксей, Анікей, Аўдзей, Гардзеі, Карней, Макей, Сяргеі, Ерамей, Савасцеі*) [Б, III, с. 135 – 136].

Частка новых імён на **-ей** кадыфікавана як размоўныя (*Анухрэі, Анупрэі, Аўсей, Ахрамей, Верамей, Купрэі, Нупрэі, Савасцеі, Стахей, Федасей*) [Б, III, с. 135 – 136].

Імёны з фіналлю -ий узыходзяць да традыцыйна-царкоўных імён на **-ий**, а таксама да асобных імён, кананічная форма якіх мае фіналі **-ия, -иан, -а**. У XVI – XVIII стст. на Віцебшчыне з фіналлю **-ий** ужываліся:

Табліца 1.2

Варыянты імён, якія ўзніклі на аснове традыцыйна-царкоўнай формы імён з канцавым **-ий**

Кананічная	Мадэлі
------------	--------

форма ўласных імён	Колькасць фіксацый у поўнай форме	з фіналлю -ий	з фіналлю -ей	з фіналлю гал.+ зычны пасля знікн. -ий	з фіналлю -о//а пасля знікн. -ий	Фанетычныя змены
1	2	3	4	5	6	7
Авдий	14	–	14	–	–	а//о
Аверкий	4	1	–	–	3	а//о
Авксентий	3	–	–	3 пры нт→н	–	а//овкс>кс
Аврамий	7	–	–	7	–	в//б, а→аа
Алексий	34	–	33	–	1	а//о
Алфий	1	–	1	–	–	а//о, л//у, ф//п
Амвросий	5	2	–	3	–	в//б
Антоний	53	2	3	48	–	–
Арсений	1	–	–	–	1	–
Артемий	21	–	–	21	–	а//о, т//с
Афанасий	51	1	–	50	–	а//о, ф//п
Василий	74	41	12	21	–	–
Викентий	4	2	–	2	–	–
Власий	7	–	–	7	–	в//у//ав
Георгий	9	9	–	–	–	–
Гордий	*	–	+	–	–	–
Григорий	48	31	1	4	2	–
Гурий	*	+	–	+	–	–
Димитрий	12	6	3	3	–	дим//дем// дм
Дионисий	8	1	–	7	–	ио//е
Евгений	2	2	–	–	–	–
Евламий	1	–	–	1 пры мп→н	–	м//н
Евсевий	7	4	1	2	–	е//о//а
Евстафий	19	4	1	14	–	е//о//а, вст//ст, ф//п
Евстратий	1	1	–	–	–	–
Евтихий	3	–	–	3	–	е//о//а, и//у
Евфимий	17	1	–	16	–	е//о//а, вф//вх//лх
Елевферий	1	–	–	1	–	е//о//а, вф//хв
Зиновий	3	2	–	1	–	и//е
Игнатий	68	14	–	44	–	–
Иоанникий	31	–	28	–	3	иоа//о//а; нн//н
Ипатий	1	1	–	–	–	–
Исаакий	33	–	–	31	–	аа//а

Корнилий	2	–	–	1	1	–
Лаврентий	32	11	–	20 пры нт→н	1	е//и
Леонтий	45	–	–	45 пры нт→н	–	ео//ево// яво
Макарий	17	–	–	17	–	–
Мелетий	2	1	–	1	–	ет//ент
Меркурий	1	–	–	1	–	р//л
Мефодий	2	1	–	1	–	м//н; е//и; ф//хв
Милий	*	–	–	–	+	–
Мокий	3	–	3	–	–	–
Онуфрий	5	4	1	–	–	о//а; у//о//а; ф//п
Панкратий	4	–	–	4	–	–
Парфений	31	–	–	31	–	е//и; ф//хв
Патапий	5	1	–	4	–	–
Пахомий	5	3	–	2	–	–
Прокофий	26	1	–	25	–	ф//п
Протасий	1	–	–	1	–	–
Сасоний	7	–	–	7	–	а//и
Сергий	12	–	12	–	–	–
Софроний	16	–	–	16	–	ф//п; со//су
Стахий	1	–	–	1	–	–
Тарасий	9	–	–	9	–	–
Терентий	1	1	–	–	–	–
Феодосий	3	–	–	3	–	ф//х; ео//о
Харлампий	2	–	–	2	–	мп//п
Юрий	11	7	4	–	–	–

1. Кананічныя імёны на **-ий**: *Апалоний; Аверкий; Амбросий; Антоний; Афанасий, Ананасий; Василий; Викентий; Бонифаций; Георгий; Григорий; Демитрий, Дмитрий; Денисий; Евгений; Евсевий; Остафий, Остапий; Евстратий; Ефимий; Зиновий; Игнатий; Ипатий, Патий, Пасий; Лаврентий; Мелетий; Мефодий; Онуфрий, Анопрей, Аноприй; Патапий; Пахомий; Пракопий; Терентий; Юрий.*

2. Імёны, якія ўтварыліся ад кананічных форм з фіналямі **-ия, -иан**: *Ананий <Ананя; Захарий <Захаря; Дементий <Дементиан.*

3. Польскія імёны з фіналлю **-ы**: *Ambrosy < Амвросим ці польск. Ambroży; Andzy <Андрей; Walenty <Валентый.*

Толькі ў класічнай форме зарэгістравана ўсяго 5 традыцыйна-царкоўных імён на **-ий**: *Георгий, Евгений, Евстратий, Ипатий, Терентий.* Для астатніх

імён на **-ий** уласціва поўная ці частковая змена мадэлі. Пры поўнай змене імя пераходзіць у новую мадэль, а пры частковай – суіснуюць варыянты, аформленыя як па новай мадэлі, так і традыцыйныя. Канчаткова перайшлі ў мадэль з фіналлю **-ей** і больш не ўжываюцца з **-ий** усяго 6 імён: *Авдей (Овдей) < Авдий, Агапей < Аганий, Алфей (Аупей) < Алфий, Гардей < Гордий, Макей < Мокий, Сергей < Сергей*. Фіналь “галосны + зычны” набылі кананічныя формы *Авксентий, Авраамий, Артемий, Власий, Евлампий, Евтихий, Елифферий, Исаакий, Леонтий, Макарий, Меркурий, Панкратий, Парфений, Протасий, Сасоний, Сафроний, Стахий, Тарасий, Феодосий, Харлампий*. Ёсць выпадкі, калі на месцы традыцыйных імён ужываюцца нават два новыя варыянты. Напрыклад, кананічныя формы імён перайшлі ў мадэль з фіналлю **-ей** і ў мадэль з фіналлю **-о//а** пасля знікнення **-ий**: *Алексий – Алексей, А(О)лекса; Иоанникий – А(О)никей, Аника*. Традыцыйна-царкоўная форма *Корнилий* перайшла ў мадэль з фіналлю “галосны + зычны” і **-о//а** пасля знікнення **-ий**: *Карнил і Карнило*.

Гэта значыць, што з выкарыстаных 59 імён, традыцыйна-царкоўная форма якіх заканчваецца на **-ий**, 31 поўнасьцю перайшло ў іншыя мадэлі: 5 – у мадэль на **-ей**, 20 – у мадэль з канцавымі “галосны + зычны” пасля знікнення **-ий**, 3 – у мадэль з фіналлю **-о//а** пасля знікнення **-ий**; 3 – у мадэль з фіналлю **-ей** і ў мадэль з фіналлю **-о//а** пасля знікнення **-ий**; 1 – у мадэль з фіналлю “галосны + зычны” і **-о//а** пасля знікнення **-ий**.

Зафіксавана суіснаванне форм з фіналямі **-ий** і **-ей** ад кананічных *Онупфрий, Юрий*; з фіналямі **-ий**, **-ей** і “галосны + зычны”: *Антоний, Василий, Дмитрий, Евсевий, Евстафий*; з фіналямі **-ий**, **-ей**, “галосны + зычны” і “група зычных”: *Григорий*. З іншых структур у мадэль з фіналлю **-ий** перайшлі імёны *Онаний, Захарий, Дементий*.

Пераразмеркаванне імён па мадэлях было ўстойлівым і распаўсюджаным, што абумовіла нарматыўную форму сучасных беларускіх поўных афіцыйных імён [Б, III, с. 135 – 136]. Кананічную форму на **-ий** захавалі імёны, якія ў перыяд засваення беларускай мовай традыцыйна-царкоўных імён не адаптаваліся па марфалагічнай структуры, бо не ўжываліся зусім ці былі малаўжывальнымі: *Аверкій, Аўксенцій, Аўрэлій, Аганий, Агній, Адэльфій, Адолій, Азарый, Алецій, Алімпій, Альфій, Амбросій, Анікій, Анісій, Ануфрый Апенцій, Бярнадзій, Баноній, Валенцій, Варлампій, Георгій, Гервасій, Геронцій, Дзяменцій, Івенцій, Інакенцій, Клаўдзій, Мілецій, Мяфодзій, Паладзій, Пятроній, Пракофій, Цярэнцій, Фаласій, Яўлогій* і інш. [181, с.14–104]. Цяпер гэтыя імёны ўжываюцца даволі рэдка ці наогул не ўжываюцца.

Форма з фіналлю **-ий** можа з’яўляцца дублетнай да асноўнай літаратурнай формы (без канцавога **-ий**): *Анань – Ананій, Анастас – Анастасій, Анатоль – Анатолій, Антон – Антоній, Арсень – Арсеній, Васіль – Васілій, Віталь – Віталій, Генадзь – Генадзій, Ігнат – Ігнацій, Іпат – Іпацій, Клімент – Кліменцій, Лаўрэн – Лаўрэнцій, Проў – Провій, Пракоп – Пракопій, Сава – Савацій, Сілан – Сіланцій, Сафон – Сафоній, Сафрон – Сафроній, Фядос – Фядосій, Яўген – Яўгеній* і інш. [182, с.14-104].

Інавацыі на **-ій** кадыфікаваны ў якасці дублетнага варыянта: *Захар – Захарый, Кандрат – Кандрацій*.

На думка М.В. Бірылы, зараз “у размоўна-бытавой сферы імёны з фіналлю **-ій** выконваюць функцыю, блізкую да іх функцыі ў афіцыйных умовах, або выражаюць адносіны павагі” [Б, III, с. 139].

Імёны з фіналлю -ай. У XVI – XVIII стст. на Віцебшчыне зафіксаваны толькі 2 імёны з канцавым **-ай**: *Ермалай, Николай, Микалай*. Ужыванне кананічнай формы імя *Ермолай* звязалася за кошт частага выкарыстання варыянтаў з фіналлю **-а**: *Ермола, Ярмола*.

Імёны з фіналлю -ия. У даследаваных помніках XVI ст. зафіксавана невялікая група імён на **-ия**: *А(О)нания, Захария, Иллия, Илия, Исаия* (гл. табл. 1.3). Традыцыйна-царкоўныя мадэлі імён *Азария, Иеремия, Малахия, Софония* перайшлі ў іншыя мадэлі – з фіналамі **-ей, -ий, -а**, “**зычны гук**”.

Табліца 1.3

Варыянты імён, якія ўзніклі на аснове традыцыйна-царкоўнай формы імён з канцавым **-ия**

Кананічная форма ўласных імён	Лік фіксацый у поўнай форме	Мадэлі				з фіналлю галосны + зычны пасля знікн. -ия	з фіналлю +а пасля знікн. -ия	Фанетычныя змены
		з фіналлю -ия	з фіналлю -ья	з фіналлю -ий	з фіналлю -ей			
Азария	3	—	—	—	—	3	—	—
Анания	7	6	1	—	—	—	—	—
Захария	22	3	1	—	—	18	—	—
Иеремия	5	—	—	—	1	1	3	ие<е//я
Илия	18	1	4	—	—	—	13	лья//лля//ля
Исаия	5	1	—	—	—	4	—	—
Малахия	6	—	—	—	1	5	—	х//хв//ф
Софония	1	—	—	—	—	3	—	ф//п

Імёны з фіналлю -а. Названыя формы ўзніклі на аснове кананічных з канцавым **-а**, з фіналлю “**галосны + зычны**” і з фіналлю **-ай**. З фіналлю **-а** адзначаны:

1. Імёны, якія ўзыходзяць да кананічных з канцавым **-а**: *Акула < Акила; Арехфа < Арефа; Юда < Иуда; Кузьма, Кузма, Косма < Кузьма; Лука; Мина; Микита, Никита < Никита; Сава; Фома, Хома*.

2. Імя, якое ўзнікла на аснове традыцыйна-царкоўнага з фіналлю “**галосны + зычны**”: *Вакула < Вукол*.

3. Імёны, якія ўзніклі на аснове кананічных з фіналлю **-ай**: *Ермола*, *Ярмола* < *Ермолай*; *Микула*, *Микола* < *Николай*.

У сучаснай беларускай мове мадэль на **-а** звужалася ў параўнанні з кананічнай, бо частка імён кадэфікавана ў якасці нормы з іншай фіналлю: *Анціп*, *Арэфій* і інш. Варыянты *Микола*, *Ярмола* лічацца размоўнымі пры літаратурных *Мікалай*, *Ермалай*. З фіналлю **-а** нормай з'яўляюцца імёны *Кузьма*, *Лука*, *Мікіта*, *Міна*, *Сава*, *Сіла*, *Фама*.

Імёны з фіналлю -о//а. Мадэль імён ўзнікла на аснове кананічных з канцавым **-ил** і з заканчэннем “збег зычных”.

1. Імёны, якія ўзніклі на аснове кананічных імён з канцавым **-ил**: *Гаврила*, *Гаврыло*, *Гавруло* < *Гавриил*; *Данила*, *Данило* < *Даниил*; *Кирыла*, *Кирыло*, *Курьло* < *Кирилл*; *Мануйла*, *Мануйло*, *Мануло* < *Мануил*; *Михайла*, *Михайло* < *Михаил*; *Нафанайло* < *Нафанаил*; *Самуйла*, *Самуйло*, *Самуело* < *Самуил*.

У працэсе адаптацыі кананічная форма *Карнилий* у выніку страты фіналі **-ий** па структуры аб'ядналася з групай імён, якія мелі фіналь **-ил**, і разам з імі набыла варыянты з фіналямі **-о** і **-а**: *Карнилий* > *Корнил* > *Карнило*.

У сучаснай беларускай антрапанімнай сістэме для імён *Гаўрыла* – *Гаўрыіл*, *Даніла* – *Данііл*, *Кірыла* – *Кірыл* у якасці літаратурнай формы прыняты мадэлі на **-а**, а мадэлі ж з фіналлю **-іл** з'яўляюцца дублетнымі. Для імён *Мануіл* – *Манойла*, *Міхаіл* – *Міхаіла*, *Рафаіл* – *Рафал*, *Самуіл* – *Самойла* ў якасці літаратурнай прызнаецца форма на **-іл**, а варыянты з фіналлю **-а** кваліфікуюцца як размоўныя [182, с. 24, 25, 30–34, 38].

2. Формы, якія ўзніклі на аснове імён з заканчэннем “збег зычных”:
Карло < *Карл*; *Марка*, *Марко* < *Марк*; *Петро* < *Петр*.

Адзінага меркавання наконт паходжання ўласных імён на **-о** тыпу *Петро* да гэтага часу няма. Мы прытрымліваемся думкі, што ўласныя імёны ўтвораны шляхам далучэння праславянскага асноваўтваральнага суфікса **-о** да царкоўна-хрысціянскіх імён. Марфема **-о** з часам пераўтварылася ў флексію і ў даследаваных імёнах выконвае функцыю суфікса-флексіі. Утварэнні з суфіксам-флексіяй **-о** матывуюцца поўнымі каляндарнымі формамі мужчынскіх уласных імён, напрыклад: *Гаврило* (< *Гаврииль*), *Данило* (< *Данииль*), *Дмитро* (< *Дмитрий*), *Кирило* (< *Кирилль*), *Корнило* < *Корнилий*), *Лавро* (< *Лавръ*), *Михайло* (< *Михаиль*), *Аверко/Оверко* (< *Аверкий*), *Петро* (< *Петр*), *Павло* (< *Павел*), *Мануло* (< *Мануил*), *Микуло* (< *Николай*), *Шмуило* (< *Шмуил*, *Самуил*), *Нафанайло* (< *Нафанаил*), *Томило* (< *Тома*, *Фома*). Большасць уласных імён на **-о** сталі афіцыйнымі ва ўкраінскай мове.

Імёны з фіналямі “галосны+зычны”, “спалучэнне зычных”. Мадэль імён з канцавымі “галосны + зычны”, “спалучэнне зычных” у працэсе адаптацыі яшчэ да XVI ст. значна пашырылася за кошт новых імён, утвораных шляхам знікнення канцавых **-ий**, **-ей**, **-ия**.

У XVI – XVIII стст. адзначаны:

1. Імёны, якія ўзыходзяць да кананічных на зычны ці збег зычных: *Абакум, Абакун < Аввакум; Август; Агапон, Огафон, Гапон < Агафон; Александр; Адам; Агрон; Арон; Альбрехт; Арыст, Арест < Арист; Венедикт < Бенедикт; Валерьян; Влас, Улас; Виктор, Вихтор; Гидеон; Ерман, Герман; Гавриил; Гарасим < Герасим; Глеб; Демид, Димид < Диомид; Данил < Даниил; Давид, Давыд < Давид; Демьян < Дамиан; Доминик; Овдаким, Евдаким < Евдоким; Емельян, Амяльян, Омяльян, Змялян < Емельян; Ефрем; Авхим, Овхим, Олхим < Ефим; Иордан; Иоганн; Иев < Иов; Иосиф, Асип, Есип, Осип < Иосиф; Иван, Ыван, Ян < Иоанн; Сидор, Сидар < Исидор; Кампитон < Капитон; Казимир; Карл; Каспар < Гаспар; Карп; Клим; Криштоф, Крыштоф < Кристоф; Констянтин < Константин; Конон; Кондыд < Кондит; Коприан, Куприян < Киприян; Лазар; Арывон < Ларион; Лев; Левон, Лявон, Леон < Леонт; Людвик < Хлодвиг; Лукьян < Лукиан; Максим; Мамон < Мамант; Макар; Марьян; Мартин; Марк; Мельхиор; Митрохан < Митрофан; Михаил; Мирон; Насон; Наум, Навум; Нарбут; Нестер; Никон; Никипар, Никипор, Никифор; Павел; Песах; Петр; Пилат; Прохор; Пров; Родивон, Радион < Родион; Роман; Самуил; Сазон < Созонт; Селивон; Северин; Станислав; Семен, Самон, Шимон < Симеон; Степан, Сцепан < Стефан; Тихан, Цихан < Тихон; Тит; Трафим, Отрофим < Трофим; Трухан < Трифон; Ульрих; Улис; Фабиан; Ходот < Федот; Федар, Ходар < Федор; Феофил; Халимон < Филимон; Флориан; Пилип, Филип < Филипп; Франц; Фридрих; Хвилон < Филон; Францыск; Хурс < Фирс; Хрол, Фрол < Флор; Христофор; Харитон; Яков, Якуб < Иоаков.*

Імёны на **-ил**: *Гавриил; Даниил; Кирил; Михаил; Нафанаил; Самуил.*

2. Імёны, якія ўтварыліся ў выніку знікнення канцавога **-ий**: *Аксен < Авксентий; Аврам, Абрам < Авраамий; Амброс < Амвросий; Антон < Антоний; Артем, Арсем, Ортем < Артемий; Афанас, Офанас, Апанас, Панас < Афанасий; Василь < Василий; Викент < Викентий; Влас, Улас, Авлас < Власий; Григор, Рыгор < Григорий; Димитр, Дмитр < Димитрий; Денис, Дзенис, Дзянис < Дионисий; Евсей, Асей, Осей < Евсевий; Астан, Остап, Ностар < Евстафий; Евтух < Евтихий; Евфим, Елхим, Ефим < Евфим; Аливфер, Лихвер, Валихвер < Еливферий; Зенон < Зиновий; Игнат < Игнатий; Исак < Исаакий; Карнил < Корнилий; Макар < Макарий; Мелент < Мелетий; Меркул < Меркурий; Нехвед < Мефодий; Панкрат < Панкратий; Парфен, Пархвен < Парфений; Патап < Патапий; Пахом < Пахомий; Пракоп < Прокофий; Протас < Протасий; Сасон, Сисон < Сасоний; Сафрон, Сапрон, Супрон < Софроний; Стах < Стахий; Тарас < Тарасий; Федос, Хведос < Феодосий.*

3. Імёны, якія ўтварыліся ў выніку знікнення канцавога **-ий** і спрашчэння канцавога збегу зычных: *Аксен < Авксентий; Евлан < Евламний; Лаврен, Лаврин < Лаврентий; Леон < Леонтий; Харлап < Харлампий.*

4. Імёны, якія ўтварыліся ў выніку знікнення канцавога **-ей**: *Дорох < Дорофей; Ерох < Иерофей; Тимох, Цимох < Тимофей.*

5. Імёны, якія ўтварыліся ў выніку знікнення канцавога **-ия**: *Азар < Азария; Захар < Захария; Ерем < Иеремия; Исай < Исая; Малах < Малахия; Софон, Сопон < Софония.*

6. Імёны, якія ўзыходзяць да старажытных славянскіх кампазітаў з кампанентам **-слав** у другой частцы: *Богуслав, Будислав, Венцеслав, Владислав, Станислав, Ярослав*.

Такім чынам, у пісьмовых помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны XVI – XVIII стст. назіраецца шырокае ўжыванне імён, якія заканчваюцца на “галосны + зычны”. Гэта мадэль у працэсе адаптацыі імён з фіналямі **-ий, -ей, -ия** яшчэ да XVI ст. значна пашырылася за кошт утварэння новых імён у выніку знікнення канцавы **-ий, -ей, -ия**. У сучаснай беларускай антрапанімнай сістэме многія імёны, што паходзяць ад кананічных на **-ий**, кадыфікаваны ў якасці літаратурнай формы, а імёны з фіналлю **-ий** – у якасці дублетнай літаратурнай формы. Формы імён *Азар, Ісай, Сафон* з’яўляюцца літаратурнымі, а *Цімох, Ярмох* – размоўнымі.

Імёны з фіналлю -ияш/-аш/-уш. Імёны з фіналлю **-ияш** запазычаны з польскай мовы і адпавядаюць лацінскім на **-ia** ці **-i**. Яны сустракаюцца спарадычна і толькі ў пісьмовых помніках XVI ст., напісаных лацінкай, што можа сведчыць аб тым, што на тэрыторыі Віцебшчыны такія імёны практычна не бытавалі, а іх носьбітамі былі толькі прадстаўнікі каталіцкага веравызнання: *Ilias, Heliasz* < польск. *Heliasz*, канан. правасл. *Илия*. Імёны з фіналлю **-аш** таксама запазычаны з польскай мовы, у якой яны адпавядаюць лацінскім з **-a**, і суадносяцца з кананічнымі праваслаўнымі імёнамі з фіналлю **-a**: *Лукаш* < польск. *Lukasz*, канан. правасл. *Лука; Томаш* < польск. *Tomasz*, канан. правасл. *Фома*. Імёны з фіналлю **-уш** запазычаны з польскай мовы і называлі асоб каталіцкага веравызнання: *Януш* < польск. *Jan*, канан. правасл. *Иоанн*.

Улічваючы спарадычнасць ужывання ў пісьмовых крыніцах каталіцкіх імён, можна лічыць, што на тэрыторыі Віцебшчыны яны амаль не выкарыстоўваліся. Такого роду імёны сустракаюцца ў дакументах рэдка і складаюць толькі 0,13% ад агульнай колькасці вызначаных імён і 0,06% ад агульнай колькасці носьбітаў.

Вытворныя імёны

Аналіз уласных асабовых імён, зафіксаваных у пісьмовых помніках Віцебшчыны XVI – XVIII стст., дае магчымасць сцвярджаць, што ў той час побач з поўнымі традыцыйна-царкоўнымі і размоўна-бытавымі формамі, якія мелі нейтральнае значэнне, шырока выкарыстоўваліся імёны з памяншальна-ласкальнымі і павелічальна-ўзмацняльнымі суфіксамі. Генетычна гэта эмацыянальна-ацэначныя формы імён, але, відаць, многія з іх ужываліся ў якасці нейтральных размоўна-бытавых, а некаторыя нават набылі патранімічнае значэнне.

На нашу думку, ужыванне эмацыянальна-ацэначных форм у нейтральным значэнні галоўным чынам абумоўлена дзвюма прычынамі: неабходнасцю дыферэнцыраваць асоб з аднолькавым афіцыйным імем і для называння індывідуальных прымет асобы.

Эмацыянальна-ацэначныя формы ўжываліся і ў якасці “аднаго са сродкаў сацыяльнай стылістыкі” [16, с.167]. Памяншальную форму імён выкарыстоўвалі прадстаўнікі прывілеяваных колаў у адносінах да асоб залежных ці тых, якія стаялі на сацыяльнай лесвіцы ніжэй; у памяншальнай форме ўжывалі сваё імя пісцы ў тэкстах запісаў і подпісах, прасіцелі, якія звярталіся да асобы, што займала ў грамадстве больш высокае становішча. Дэрываты, утвораныя марфалагічным шляхам, канструяваліся пры дапамозе монамарфемных і полімарфемных суфіксаў. Асновы некаторых асабовых імён маглі злучацца з некалькімі дэрыватарамі: *Петр – Петро, Петрикъ, Петруша, Петрушь, Петрушко; Василий – Василь, Василецъ, Василько, Васько, Васюкъ, Васюта, Васютка, Васечко*. Такая рыса ўласціва найбольш папулярным імёнам. Суфіксы маглі далучацца да поўнай, усечанай або ўскладненай іншымі фармантамі асновы ўласнага імені. Разам з тым, як убачым далей, прадуктыўнасць дэрыватаў неаднолькавая.

Імёны, утвораныя шляхам усячэння невытворнай асновы. Пры ўтварэнні імён шляхам усячэння асновы звычайна апускаюцца першы ці (часцей) апошні склад, у выніку чаго двухскладовыя імёны пераўтвараюцца ў аднаскладовыя, а трохскладовыя – у двухскладовыя і аднаскладовыя.

У помніках дзелавой пісьменнасці XVI – XVIII стст. сустракаюцца адзінкавыя ўсечаныя формы імён: *Андрон < Андроник; Свирид < Свиридон < Спиридон; Пац < Ипатий, Атрох < Атрохим < Трофим*. На аснове патроніма *Яцын* аднаўляецца імя *Яць < польск. Jasek*.

Імёны ад невытворных асноў і іх частак з флексіяй -а/-я. Пры дапамозе суфікса-флексіі **-а** ўтвораны імёны ад усечаных асноў і ад асноў імён, якія страцілі канцавыя **-ий, -ей, -ия**. У віцебскіх помніках XVI – XVIII стст. прадстаўлены наступныя варыянты імён на **-а/-я**: *A(O)leksa < Алексей; Ананя < Анания; Грыгоря < Григорий; Дема < Демиан; Awdoka < Евдоким; Костя < Константин; Купра < Киприан; Марка < Марк; Митя < Дмитрий; Мойса < Моисей; Савоста < Савостьянь; Цярэня < Терентий*.

М.В. Бірыла выявіў у беларускіх помніках XVI – XVIII стст. 6 форм на **-а/-я**: *Ананя, Дема, Коста/Костя, Купра, Савоста* [Б, III, с. 169].

Значную прадуктыўнасць дэрыватар **-а/-я** захаваў на даследаванай тэрыторыі і сёння. Так, сярод народна-размоўных форм сучасных мужчынскіх уласных імён знаходзім: *Боря, Броня, Ваня, Валя, Воля, Коля, Миша, Саня, Саша, Слава, Шура* і інш. [182]. Невялікая колькасць даследаванняў па сучаснай беларускай антрапаніміі не дае магчымасці выявіць якую-небудзь тэндэнцыю ў актыўнасці суфікса-флексіі **-а/-я** на ўсёй або большасці тэрыторыі Беларусі.

Імёны з суфіксальным зычным -к. Фармант **-ко//-ка**, які ва ўсходнеславянскіх мовах утварае назоўнікі мужчынскага і ніякага роду з памяншальна-ласкальным значэннем, малапрадуктыўны [10, с.97]. У старажытнасці, суфікс **-к(о)//-к(а)** быў вядомы ўсім славянскім мовам [43,

с.70], ён шырока выкарыстоўваўся для ўтварэння памяшальных форм ад назоўнікаў жаночага роду. Словы з такімі суфіксамі складалі вялікі пласт лексікі: *горька, кистка, мышька, перынька, полатька, полоська і інш.* У слоўніках, што ўключаюць лексіку пазнейшага часу, колькасць памяшальных форм назоўнікаў з фармантам **-ка** нязначная. У сучаснай беларускай мове адзінкавыя назоўнікі мужчынскага роду з памяшальна-ласкальным значэннем утвораны суфіксам **-к(а)** (верабейка, салавейка) [10, с. 97]. Пашыраны суфікс **-к(а)** сярод назоўнікаў жаночага роду. Праславянскі суфікс **-ька (-ька)** выконваў перш за ўсё дэмініўную функцыю.

Па матэрыялах пісьмовых помнікаў суфікс **-к(о)//-к(а)** у антрапаніміі быў самым прадуктыўным. Эмацыянальна-ацэначныя формы з гэтым суфіксам зафіксаваны ад многіх ужывальных у той час імён праваслаўнага і каталіцкага календара. Эмацыянальна-ацэначныя формы на **-ко//ка** ўтвараліся ад поўных ці ўсечаных традыцыйна-царкоўных і размоўна-бытавых форм імені.

Аб прадуктыўнасці гэтага дэрывата сведчыць той факт, што ў пісьмовых помніках XVI – XVIII стст. знаходзім больш за 300 варыянтаў імён з гэтым суфіксам. Відаць, кожнае імя магло мець народны варыянт на **-ко//ка**, за выключэннем тых імён, якія заканчваліся спалучэннем двух зычных (напрыклад *Петрзь, Дмитрзь*), але такія імёны мелі вытворныя формы з суфіксам **-окъ** (*Петрокъ, Дмитрокъ*). У даследаванні перыяд фармант **-ко//ка** даволі рэдка далучаўся да кананічных форм царкоўна-хрысціянскіх уласных імён. Зафіксаваны наступныя варыянты імён з гэтым фармантам: *Іванко, Михаілко, Левко, Мартинка, Прохорко, Романка, Семенко* і інш. Часцей за ўсё ў якасці зыходных форм выступалі не кананічныя, а народныя варыянты імён: *Авдейка < Авдей < Авдий; Олексейко < Олексей < Алексей; Миколайко < Миколай < Николай* і інш.

Утваральнай базай дэрыватаў з суфіксам **-к(о)** служылі ў даследаваных помніках усечаныя асновы поўных народных форм. Гэта былі асновы двух відаў. Першыя – часткі ўласных імён, якія заканчваюцца на зычны: *Алес-, Дань-, Зань-, Куз-* і інш. У помніках яны функцыянуюць як з суфіксам **-к(о)**, так і як самастойныя імёны: *Наско – Нас, Филко – Фил, Климко – Клим*. Другая група аб'ядноўвае ўсечаныя асновы (на галосны і на зычны), якія не выступалі як самастойныя словы: *Гур+ко, Дем+ко, Мань+ко, Стан+ко*.

У асобных выпадках цяжка катэгарычна сцвярджаць, ці маглі асновы ўсечаных уласных імён, якія заканчваюцца на зычны, выкарыстоўвацца як самастойныя варыянты ўласных імён. Вытворныя імёны з нулявым фармантам маглі не трапляць у пісьмовыя помнікі, але існаваць як самастойныя ўласныя імёны. Напрыклад, украінскія даследчыкі, зыходзячы з сабранага матэрыялу, Тим- [76, с.76–77], Вас-, Зьн-, Ман- [231, с. 59] адносяць да разрады ўсечаных асноў, якія не выступаюць у ролі самастойных слоў. У віцебскіх помніках гэтыя формы спарадычна сустракаюцца як самастойныя імёны: *Вас Жыдкай, Зань Рубець, Мань Митяевь, Тимь Есьманавь*. Як асобнае ўласнае імя адно з іх задакументавана і ў старажытнарускай антрапаніміі: *Тимь* [210, с. 125].

У XIV – XV стст. суфікс **-к(о)** меў высокую прадуктыўнасць ва ўкраінскай мове, дзе з яго дапамогай утварылася большасць уласных імён [181]. У

сучасных гаворках українскаго Падняпроўя зафіксавана вялікая група неафіцыйных уласных імён на **-к(о)**: *Андрійко, Ванько, Василько, Васько, Грицько, Іванько, Климко, Лесько, Луцько, Мисько, Мишко, Санько, Сашко, Хвидько, Хвидорко* і інш. [202, с.53–68].

Матэрыялы пісьмовых помнікаў мясцовай дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны даюць магчымасць гаварыць пра абсалютную перавагу суфікса **-к(о)** над суфіксам **-к(а)** (у даследаваных крыніцах колькасць носьбітаў уласных імён з суфіксам **-к(о)** ў 3 разы большая, чым з суфіксам **-к(а)**).

Фармант **-ка** далучаўся пераважна да ўласных імён на **-а**: *Саня > Санька; Миля > Милька; Вася > Васка, Васька; Данила > Данилка; Костя > Костька; Митя > Митька; Овсаня > Овсанька; Микита > Микитка* і г.д.

Высокую прадуктыўнасць фармант **-ка** захаваў на даследаванай тэрыторыі да нашага часу: у сучасных гаворках зафіксавана вялікая група неафіцыйных уласных імён на **-ка**: *Андрэйка, Ванька, Васька, Мішка, Санька, Сашка, Федька* і г. д. Трэба звярнуць увагу і на тое, што ў пісьмовых помніках **-ко (-ка)** выступае ў складзе прозвішчных назваў. Гэта другія кампаненты называнняў, утвораныя ад уласнага імені ці мянушкі бацькі пераважна ў скарачанай ці гіпакарыстычнай форме, напрыклад, *Іван Федко, Стась Яско, Костятин Дрынка, Фаггей Грыцько* і інш. Думкі аб патранімічнасці фарманта **-ко (-ка)** ў славянскіх мовах прытрымліваюцца многімі даследчыкамі. Напрыклад, Р.І. Керста сцвярджае, што суфікс **-к(о)** як патранімічны на Закарпацці пачынае выкарыстоўвацца з XIV – пачатку XV ст. [76, с.78].

На тэрыторыі сучаснай Віцебшчыны прозвішчам з **-ко (-ка)** належыць 29% ад агульнай колькасці антрапонімаў, у аснове якіх апелятывы-назоўнікі [169, с. 47]. Высокая прадуктыўнасць падобных адзінак тлумачыцца некалькімі прычынамі: тып на **-ко (-ка)** вельмі папулярны ў народна-дыялектнай мове, дзе ён утварае аддзяслёўныя назоўнікі па занятку, прафесіі асобы, а таксама па схільнасці да названага дзеяння, часта з экспрэсіяй непахвальнасці [203, с.46]; неасабовыя дзеяслоўныя назоўнікі, якія ў выніку метафарычнага пераносу маглі стаць мянушкамі, а пасля трансанімізацыі перайсці ў разрад прозвішчаў [203, с. 47]; толькі на тэрыторыі Віцебшчыны адзначаны адпрыметнікавыя і аддзеепрыметнікавыя асабовыя і неасабовыя назоўнікі [203, с.113] і адсубстантыўныя асабовыя назоўнікі на **-ко (-ка)**, якім у вялікай меры ўласціва тое, што названа ўтваральным словам, з экспрэсіяй пахвальнасці ці, наадварот, пагардлівасці [203, с. 160].

Варыянты з фармантам **-ко (-ка)** часцей утвараліся ад усечаных асноў (73%). У большасці выпадкаў у поўных і ва ўсечаных асновах цвёрдасць – мяккасць апошняга зычнага захоўваецца. Аднак адзначаюцца выпадкі зацвярдзення мяккага зычнага ці змякчэння цвёрдага, у выніку чаго ўзніклі дублеты з парнымі цвёрдымі – мяккімі зычнымі [н] - [н’], [с] - [с’], [т] - [т’], [ц’], [д] - [д’]: *Іванка – Іванька; Васко – Васько; Петка – Петька, Пецько; Грыдко – Грыдько*.

Для часткі прыведзеных дублетных форм канцавы зычны ўтваральнай асновы з’яўляецца мяккім: *Бол’(еслаў)+ко, Вас’(илий)+ко, Влад’(имир)+ко, Леон’(ид)+ко, Стан’(ислав)+ко, а для другой часткі – цвёрдым: Горасим+ко,*

Глеб+ко, Данишл+ко, Зен(он)+ко, Иван+ка, Макар+ка. Дублетныя ж формы ўзніклі ў выніку універсальнага суфікса **-к(о)//-к(а)**. Пад уплывам форм, што з'явіліся на базе асноў з канцавым цвёрдым зычным (*Савка, Рымка* і інш.), узніклі дублетныя формы з цвёрдым зычным перад суфіксам для форм, утвораных ад асноў з канцавым мяккім зычным (*Васко, Радко, Грыдко, Юрка* і інш.). І наадварот, пад уплывам форм, што ўзніклі на базе асноў з канцавым мяккім зычным (*Болька, Бенька, Васька* і інш.), з'явіліся дублетныя формы з мяккім зычным для форм, утвораных ад асноў з канцавым цвёрдым зычным (*Грыдько, Зенька, Костька* і інш.).

Ад утваральных асноў на [х] і на [ф], які змяняецца на [х], [хв], дэрывацыя ажыццяўляецца пры ўдзеле фарманта **-ько**, у выніку чаго адбываецца чаргаванне **х//ш**, і на стыку асновы і суфікса ўзнікае гукавы комплекс **-шко (-шка)**. Так узніклі формы *Олтушко, Юшко, Малашка, Отрошко, Мишка, Мишко, Мышко*.

Сярод прозвішчых называнняў, утвораных суфіксальным спосабам, дэрываты на **-к-о** па колькасці ўжыванняў стаяць пасля ўтварэнняў на **-ский (-цкый), -ович (-евич)**. Прозвішчныя называнні з дэрыватам **-к-о** ўжываюцца ва ўсіх даследаваных намі помніках, і колькасць іх складае каля 4%.

Вялікая прадуктыўнасць суфікса **-к(о)** ўласціва не толькі пісьмовым помнікам беларускай мовы, у старажытнаруускай мове таксама ёсць вялікая колькасць утварэнняў з гэтым суфіксам. Але ў той час ён часцей за ўсё злучаўся з поўнымі хрысціянскімі імёнамі, радзей – з іх скарочанымі асновамі. Пра вялікую прадуктыўнасць утварэнняў з суфіксам **-ко** ад хрысціянскіх імён ускосна сведчаць і беларускія тапонімы тыпу *Навумаўка, Казіміраўка, Лукашоўка, Антонаўка, Іванькава, Філіпкава, Тішкова, Сенькова, Новаалександраўка* [143, с.91]. Менш прадуктыўны гэты суфікс у рускай мове [198, с. 77].

Імёны з фармантамі **-шко (-шка)** па наяўнасці агульнага гукавога комплексу **-шко (-шка)** складаюць адзіную групу. На самой справе тут аб'ядналіся формы, якія належаць да розных словаўтваральных мадэляў: 1) формы, утвораныя пры дапамозе суфікса **-к(о)//-к(а)** ад вытворнай асновы з суфіксам **-ша** (*Антошка < Антоша*); 2) формы, утвораныя пры дапамозе суфікса **-к(о)//-к(а)** ад вытворнай асновы з суфіксам **-х** ці **-ха** пры **-х//ш** (*Тишка < Тихон*); 3) формы, утвораныя пры дапамозе складанага суфікса **-шко (-шка)** (*Дашко < Данишл*). Але М.В. Бірыла адзначае, што “практычна немагчыма вызначыць, якім з трох названых шляхоў утворана тая ці іншая канкрэтная форма. Напрыклад, імя *Олешко* магло з'явіцца на аснове формы *Олеша* і формы *Олеха* пры ўдзеле суфікса **-к(о)//-к(а)**, а таксама на базе ўсечанай асновы форм *Але-ксей, Але-кса* пры ўдзеле суфікса **-шко// -шка**” [Б, III, с. 188]. Па гэтай прычыне ўсе формы на **-шко (-шка)** падаём разам: *Aleczka < Алексей; Гришка, Грышка < Григорий; Дашка < Данишл; Демешко < Демид; Евдашка < Евдоким; Ивашко, Ивашка < Иван; Иллюшка < Илья; Клишко < Клим;*

Левашка < Леон; Лукашка < Лукьян ці Лука; Малашка < Малахий; Мелешка < Мелентий; Мишка, Мишко, Мышко < Михаил; Овтушко < Евстихий; Отрошко, Roczko < Трофим; Осташка, Аташка < Евстафий; Пашко, Пашка < Павел; Петрашко, Петрашка < Петр; Prochka < Прохор; Тишко, Tiszko < Тихон; Timoshka < Тимофей; Терешка < Терентий; Юшка < Евфимий; Яков – Яшка.

У сучаснай беларускай мове даволі часта ўжываюцца імёны з эмацыянальна-ацэначнымі фармантамі **-ечка, -ачка**, а ў даследаваных намі помніках Віцебшчыны XVI ст. зафіксаваны толькі выпадкі: *Васечка, Василечка < Василий; Димочка < Дмитрий; Занечка < Зенон; Исачка < Исаак; Колечка < Коля < Николай; Михалачка < Михаил; Рыгорачка < Рыгор < Григорий; Санечько < Саня < Александр.* У распрацаваных М.В.Бірылам гістарычных крыніцах імёны з названымі суфіксамі наогул не сустракаюцца, што можна патлумачыць афіцыйна-дзелавым характарам помнікаў пісьменнасці.

Першапачаткова суфікс **-ик** быў дэмінітуўным. Ён аднолькава злучаўся з поўнымі і скарочанымі асновамі імені: *Азык < Азар, Karpik < Карп, Kostik < Константин.* Неабходна адзначыць, што суфікс **-ик** у даследаваных крыніцах сустракаецца даволі рэдка і толькі ў пісьмовых помніках XVI ст.: *Гаврыкъ < Гавриил; Петрыкъ < Петр; Ходыкъ < Федот; Ходарыкъ < Федор.* Імёны *Славик (Славинович)³ < Вечеслав; Яковик (Яковиковъ) < Яков; Рыдик (Рыдииковъ) < Родион* узноўлены з патронімаў XVII ст.

У даследаванні Г.К.Усціновіч былі адзначаны толькі тры ацэначныя формы з фармантам **-ик** [218, с. 10]. У пісьмовых помніках старажытнаўкраінскай мовы зафіксавана значная колькасць асабовых дэмінітуўных імён з фармантам **-ик** [44, с. 81]. У сучасных украінскіх гаворках уласныя імёны з фармантам **-ик** таксама даволі прадуктыўныя [202, с.58,62, 68]. Можна вызначыць вялікую групу сучасных украінскіх прозвішчаў з гэтым фармантам: *Вакулик, Васик, Василик, Гнатик, Грицик, Данилик, Лаврик, Михайлик, Павлик* і г.д. [151].

Цяпер на Беларусі прозвішчны тып на **-ік/-ык** з'яўляецца малапрадуктыўным: на яго долю прыходзіцца толькі 5% ад усіх антрапонімаў [19, с.46].

У варыянце імені *Karpika* выдзяляецца малдаўскі фармант **-ика**, характэрны таксама ўкраінскай анамастыцы XVI ст. [76, с.84]. У сучаснай беларускай і рускай анамастыцы такія імёны сустракаюцца вельмі рэдка, але вызначаюцца ўкраінскімі даследчыкамі: *Лазарика, Олексика, Костика* [26, с. 94].

У помніках дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны XVI – XVIII стст. фармант **-ук//-юк** не з'яўляецца распаўсюджаным. Найбольш папулярнымі былі ўласныя імёны *Наврук < Гавриил; Kazuk < Казимир; Lawruk < Лавр ці Лаврентий; Lazuk < Лазарь; Мацукъ < Матвей; Pawluk < Павел; Petruk <*

³ У дужках пасля імені падаецца патронім, па якім зроблена рэканструкцыя.

Петр; Цярук < Терентий. Астатнія імёны сустракаем спарадычна: Андрукъ < Андрей; Гинюкъ < Геннадий; Zdanuk < Ждан; Костюкъ < Константин; Овсюк < Евксентий; Panfuk < Панфил. Як бачым, назіраецца злучэнне фарманта -ук// -юк з поўнай асновай (Pawluk, Zdanuk) і з усечанай (Kazuk, Panfuk).

Першапачаткова суфікс **-ук** выкарыстоўваўся для ўтварэння дэмінітыўных форм і, магчыма, форм са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі. Анамастычны фармант **-ук** вядомы ўсім славянскім мовам, але не ва ўсіх набыў аднолькавае распаўсюджанне і аднолькавыя функцыі. Спіс імён з гэтым суфіксам можна пашырыць з дапамогай матэрыялаў М.В. Бірылы [Б, III, с. 219], які вызначае 15 вытворных ад 15 уласных імён: *Васюк, Гаврук, Грищук, Есюк, Костюк, Мартюк, Матюк, Минюк, Мирук, Павлюк, Петрук, Санюк, Шымук, Янук.* Найбольш уласных імён з дэрыватам **-ук** захавалі ўкраінскія пісьмовыя помнікі: *Вандукъ, Ванюкъ, Васюкъ, Гринчукъ, Костюкъ, Лаврукъ, Манюкъ, Минчукъ, Павлюкъ, Пасюкъ, Петрукъ, Пилюкъ, Санюкъ, Сенюкъ, Федюкъ, Хведчукъ* [76, с. 82].

Паступова ўласныя называнні на **-ук** пачынаюць выступаць у якасці патронімаў. У сучаснай беларускай антрапаніміі, па сведчанні М.В. Бірылы, фіксуецца звыш 80 уласных імён і 180 прозвішчаў на **-ук** [Б, III, с. 219 – 224]. У сучасных гаворках украінскага Падняпроўя ўласныя асабовыя імёны з гэтым фармантам адсутнічаюць [202, с. 53–69], але яны захаваліся ў сучасных украінскіх прозвішчах: *Адамчук, Васійчук, Данилюк, Калинюк, Карп'юк, Пилип'юк, Прокоп'юк, Фединюк, Яков'юк, Ярмолюк* і інш. [151]. У рускай мове прозвішчам на **-ук/-юк, -чук** належыць усяго 0,36% [19, с. 56].

Суфікс **-ак** выкарыстоўваўся ў старажытнарускай мове для ўтварэння ўласных імён як ад апелятываў, так і антрапонімаў [210, с. 103]. З славянскіх аўтахтонных імён з гэтым фармантам захаваліся *Ушакъ, Шестакъ*. Адно імя ўтворана ад царкоўна-хрысціянскай асновы: *Ярмакъ, Ермакъ < Ермолай.*

Пры дапамозе пеяратаўнага фарманта **-окъ** утвораны наступныя ўласныя асабовыя імёны: *Petrok < Петр; Dzmanok/ Dmirook/ Zmitrook < Дмитрій; Авдок < Евдоким; Zdanok < Ждан.*

Неабходна адзначыць, што пералічаныя фарманты выступалі і пры ўтварэнні ўласных імён ад славянскіх аўтахтонных асноў: *Bobrok, Sobolok, Внучекъ* і інш.

Знаходзім некалькі адзінкавых утварэнняў з суфіксам **-екъ**: *Васекъ, Василекъ < Василий; Данек < Данил; Станек < Станислав; Сачокъ* (магчыма, *Сашок < Саша < Александр*); *Pancek, Remrok* (незразумелыя ўтварэнні).

Фармант **-окъ** з часам губляе пачатковае значэнне і становіцца патранімічным. Так, напрыклад, прозвішчныя называнні XVII – XVIII стст., утвораныя суфіксальным спосабам пры дапамозе **-окъ**, па колькасці ўжыванняў даволі распаўсюджаныя: *Пилипенокъ, Anflicionok, Bohdanionok, Mikolenok, Okulenok, Juraczonok* і г.д.

Імёны з суфіксальным зычным -т// -ц', -ц. Фарманты з зычным **-т-** у пераважнай большасці генетычна звязаны з літоўскімі фармантамі **-aitis–utis**, якія маюць дэмінітыўнае значэнне.

З фармантам **-ут'** зафіксавана імя *Януть* < *Ян*.

З фармантам **-ута** выяўлены наступныя імёны: *А(О)ксюта* < *Аксен* < *Авксентий*; *Альшута* < *Алеша* < *Алексей*; *Андрута* < *Андрей*; *Анкута* < *Анкидин* < *Акидин*; *Конюта* < *Конон*; *Ортыта* < *Артемий*. Імя *Селюта* рэканструявана з патроніма *Селюциничь*.

З фармантам **-ата** адзначаны: *Климьта, Klimiata* < *Клим*.

Спарадычна сустракаюцца варыянты хрысціянскіх імён з суфіксам **-ець**, які злучаўся пераважна з поўным імемем, рэдка – з яго скарачанай асновай. Ад поўных імён утвораны такія варыянты з гэтым фармантам, як *Богданець* < *Богдан*; *Венцлевець* < *Венцлав*; *Ваврынець* < *Лаврен* і польск. *Wawrzyniec* (відаць, як вынік кантамінацыі); *Глебець* < *Глебь*; *Демидець* < *Демид*; *Ермолець* < *Ермолай*; *Иванець* < *Ивань*; *Наумець* < *Наум*; *Ходорець* < *Федор*; *Юрець* < *Юрий*.

У старажытнарускай антрапаніміі фармант **-ець** выступаў у якасці сродка ўтварэння імён ад славянскіх аўтахтонных, а потым і царкоўна-хрысціянскіх уласных імён: *Богомолець, Голець, Гулець, Копець, Селедець, Нерадець, Михалець, Федорець*.

У старажытнарускі перыяд гэты фармант быў адным з найбольш прадуктыўных. На думку М.В. Бірылы [Б, III, с. 241], суфікс **-ець** не адрозніваецца прадуктыўнасцю пры ўтварэнні памяншальных форм мужчынскіх імён у помніках усходнеславянскіх моў. Матэрыялы пісьмовых крыніц Віцебшчыны XVI – XVIII стст. даюць магчымасць з упэўненасцю сцвярджаць, што суфікс **-ець** уваходзіў у склад уласных асабовых імён толькі ў XVI ст., а ў складзе асабовага імені ў XVII – XVIII стст. не сустракаўся. Аднак, пачынаючы з XVII ст., імёны на **-ець** выступаюць у якасці другога размежавальнага члена ў двухчленных называннях: *Гришко Мстиславець, Екимь Юмець, Козьма Хизовець, Pietrok Izklowiec, Haim Judowez, Iwan Lubinesz*.

Дэмінітыўны фармант **-ець** з часам губляе пачатковае памяншальнае значэнне і становіцца патранімічным. Магчыма, у сувязі з гэтым у сучаснай рускай і беларускай мовах памяншальна-ласкавыя формы мужчынскіх імён на **-ець** амаль не сустракаюцца. Цяпер у беларускай мове прозвішчы, форма якіх суадносіцца з імёнамі на **-ець**, складаюць 2 % [19, с. 48]. Ва ўкраінскай мове шмат прозвішчаў, форма якіх супадае з уласнымі імёнамі на **-ець**: *Адамець, Андрунець, василець, Дем'янець, Лаврэнцьець, Макарець, Наумець, Охрімець, Павелець, Романець, Фединець, Юринець, Якімець* і інш. [151]. На тэрыторыі украінскага Падняпроўя спарадычна ўжываюцца і формы ўласных імён на **-ець**: *Антонець, Василець, Иванець, Хвидорець* [202, с. 69].

У віцебскіх помніках XVI ст. зафіксаваны фармант **-цо**: *Богданцо* < *Богдан*; *Глебцо* < *Глеб*; *Демидцо* < *Демид*; *Ермоццо* < *Ермолай*; *Иванцо* < *Иван*; *Наумцо* < *Наум*; *Степанцо* < *Степан*; *Ходорцо* < *Федор*; *Юрцо* < *Юрий*.

У полацкай Кнізе актавых запісаў XVII ст. выяўлена толькі адно імя з неўласцівым для беларускай апелятыўнай лексікі суфіксам **-ц**: *Стец* < *Степан*.

Імёны з суфіксальным зычным -н-. Імёны з фармантамі **-н/-нь** спарадычна сустракаюцца ў пісьмовых помніках Віцебшчыны XVI – XVII стст. Праславянскія фарманты **-н, -нь** утвараюць дублетныя формы ад імені *Грынь*, *Грын* < *Григорий*.

Фармант **-шень** зафіксаваны толькі ў форме *Ивашень* < *Иван*.

Фармант **-ня** малапрадуктыўны: *Грыня* < *Григорий*.

Пісьмовыя помнікі XVI ст. фіксуюць таксама невялікую колькасць уласных імён з фармантамі **-но, -хно/-хна**. Фармант **-но** зафіксаваны ў дэрыватах ад утваральных асноў, якія заканчваюцца на зычны [х] ці [х] з [ф]: *Прошно* < *Прохор*, *Михно* < *Михаил*, *Юшно* < *Юхим* < *Евфимий*.

Фарманты **-хно// -хна** ўзніклі ў выніку спалучэння другаснага суфікса **-но** з суфіксам **-х** вытворных утваральных асноў. Зразумела, што фарміраванню імён на **-хно** садзейнічалі і імёны, утвораныя фармантам **-но** ад невытворных утваральных асноў з канцавым **-х**.

Фармант **-хно** не характэрны для беларускай антрапаніміі. У старажытнай беларускай мове М.В. Бірыла вызначыў формы *Олехно/ Алехно, Ивахно* [Б, III, с. 233]. У даследаваных намі крыніцах сустраэцца толькі адзін варыянт з гэтым фармантам: *Олехна* < *Алех* < *Александр*. У стараўкраінскай мове гэты суфікс захоўваў сваю прадуктыўнасць да XVIII ст. [75, с.111].

Імёны з суфіксальным зычным -ш-. Фарманты з зычным **-ш-** узніклі на базе праславянскіх суфіксаў **-cho, -cha** ў выніку палаталізацыі **-х-** перад суфіксамі **-jo-, ja-**. Зафіксаваны фарманты **-аш-, -ш-, -ша, -уша, -аша**.

Фармант **-ш-** малапрадуктыўны, сустракаецца толькі ў бешанковіцкіх і аршанскіх помніках пісьменнасці 1669 – 1781 года: *Богушь* < *Богуслав ці Богумил*, *Кандраш* < *Кондрат*, *Клиш* < *Клим, Климентий*. Па патронімах рэканструюваны наступныя формы: *Ярмош (Ярмошевич)*⁴ < *Ермолай, Мартыш (Мартышевич)* < *Мартын*.

З фармантам **-аш** у пісьмовых крыніцах XVI ст. зафіксаваны імёны: *Конаш* < *Конон*, *Карнашь* < *Корней*; па патронімах XVII ст. рэканструюваны: *Петраш (Петрашевичь, Петрашовъ)* < *Петр*.

З фармантам **-ша** ў пісьмовых помніках XVI – XVIII стст. выяўлены наступныя імёны: *Гриша* < *Григорий*, *Рыгоша* < *Рыгор* < *Григорий*, *Вадейша* < *Вадим*, *Васюша* < *Василий*, *Иваша* < *Иван*, *Леша* < *Лексей* < *Алексей*, *Конша* < *Конон*, *Миколаша* < *Миколай* < *Николай*, *Окинша* < *Акиндин*, *Рамяша* < *Роман*, *Юрша* < *Юрий*.

У сучаснай моўнай практыцы, як паказваюць даследаванні М.В. Бірылы [Б, III, с. 248 – 249], размоўна-бытавыя формы з фармантам **-ша** выкарыстоўваюцца вельмі шырока.

Фармант **-уш** адзначаны ў помніках кожнага з трох стагоддзяў (XVI – XVIII стст.): *Якушь* < *Яков*, *Янушь* < *Ян*; *Мацюш* < *Матвей*.

⁴ У дужках пасля імені падаецца патронім, па якім зроблена рэканструкцыя.

Фармант **-уша** прадуктыўны ў пісьмовых крыніцах XVIII ст.: *Илюша, Иллюша* < *Илья*; *Матюша, Мацюша* < *Матвей*; *Jermusza* < *Ермолай*; *Karpucha* < *Карп*; *Pietrusza* < *Петр*; *Федуша* < *Федор*.

Імёны з суфіксальным зычным -л-. Зычны элемент **-л-** адзначаны ў фармантах **-юля, -еля, -ило**. Усе яны непрадуктыўныя і, магчыма, звязаны з літоўскімі памяншальнымі суфіксамі **-elus, -ylus**: *Матюля* < *Матвей*; *Петреля* < *Петреля*; *Сенчыло, Сенчило* < *Семен*; *Тамило* < *Фома*.

Трэба адзначыць, што імёны-мянушкі, утвораныя ад апелятываў пры дапамозе гэтых суфіксаў, былі больш частымі, чым уласныя асабовыя імёны. Намі, напрыклад, зафіксаваны наступныя імёны-мянушкі: *Даргель, Догель, Дрыгуль, Жадель, Жагуль, Зюзель, Шакель, Шокель, Язгель* і інш. Суфікс **-elus** у літоўскай мове з'яўляецца адным з самых прадуктыўных словаўтваральных фармантаў. На думку беларускіх даследчыкаў, сучасныя беларускія прозвішчы на **-уль** бытуюць на той жа тэрыторыі, што і айконімы з названым фармантам: часцей за ўсё гэта раёны, якія мяжуюць з Літвой [22, с. 80].

Ва ўкраінскай антрапаніміі XVI ст. адзначаюцца мянушкі з фармантам **-ило**: *Vatylo, Войнило, Добрыло, Негрыло, Путило* [75, с. 80]. На тэрыторыі сучаснага ўкраінскага Падняпроўя спарадычна сустракаюцца імёны *Іванило, Ярмило* [202, с. 69]. Імя *Іванило* функцыянуе цяпер на Украіне ў якасці прозвішча [151, с. 69].

Імёны з суфіксальным зычным -с-. Дэрываты з суфіксальным зычным **-с'** маюць дэмінутыўнае значэнне. У пісьмовых помніках XVI ст. адзначаны наступныя імёны: *Изось* < *Изот*; *Михась* < *Михаил*; *Сась* < *Соссий ці Сасоний*; *Стась* < *Станислав*; *Самусь* < *Самуил*; *Ясь* < *польск. Ян*.

Па патронімах XVI ст. рэканструяваны формы: *Лукас (Лукасовичь)* < *Лука ці Лукиан*; *Матусь (Матусевичь)* < *магчыма Матвей*; *Петрусь (Петрусевичь)* < *Петр*; *не зусім зразумела этымалогія імені Авус(Авусовичь)* (*магчыма, Ава* < *Аввакум*).

Суфікс **-с'**, шырока прадстаўлены ў сучаснай і старажытнай польскай антрапаніміі, выкарыстоўваўся для ўтварэння памяншальна-ласкальных імён ад хрысціянскіх імён і ад усечаных асноў старажытных славянскіх імён-кампазітаў.

Імёны з суфіксальным зычным -ј-. Дэрываты з суфіксальным зычным **-ј-** мелі нейтральнае значэнне і функцыянавалі як поўныя імёны тыпу *Николай, Андрей*. У пісьмовых помніках XVII ст. адзначаны імёны *Вадей* < *Вадим* (а магчыма і ад *Фадей* з пераходам **ф у в**); *Таляй* < *Анатолій*. Не зусім зразумела паходжанне імені *Тисай* (*магчыма, Тирс* < *Фирс*).

Імёны з суфіксальным зычным -х-. Імёны з суфіксальным зычным **-х-** спарадычна сустракаюцца ў пісьмовых помніках Віцебшчыны XVII – XVIII стст.: *Антюх* < *Антон*; *Артюх* < *Артемий*; *Пантюха* < *Пантелей*; *Петруха* <

Петр; Пимах < Пимен. З фармантам -ах рэканструявана імя Евлах (ад патроніма Евлахович) < Евлампий.

Імёны з суфіксальным зычным -г-. Па патронімах XVII ст. узноўлены імёны Яцуга (Яцуга) < Яц < *польск.* Jasek; Мацуга (Мацуга) < Мац < Матвей. Магчыма, фармант **-уга** надаваў імёнам адмоўнае адценне (зневажальнае ці прыніжальнае), але ў тэкстах гэта не заўважана.

Імёны з суфіксальным зычным -з-. У Чачэрскіх пісьмовых помніках XVIII ст. зафіксавана адно імя з фармантам **-за**: Мяленза < Мялентий < Мелетий.

Імёны з суфіксальным зычным -р-. З фармантам **-шура** ў XVII ст. на Віцебшчыне: *A(O)шура < Сашура < Саша < Алексаша < Александр.*

Вядома, што ва ўсе часы іменнікі горада і сельскай мясцовасці, маючы многа агульнага паміж сабой, усё ж адрозніваліся як асартыментам імён, іх варыянтамі, так і частатой ужывання адных і тых жа імён. Таму звернемся непасрэдна да іменніка горада Віцебск.

МУЖЧЫНСКІЯ ЎЛАСНЫЯ ІМЁНЫ ГАРАДЖАН ВІЦЕБСКА Ў СЯРЭДЗІНЕ XVII СТ.

Уласныя імёны віцяблян XVII ст. анамастамі да гэтага часу не вывучаліся. У якасці матэрыяла даследавання скарыстаны “Інвентар цэлага горада Яго Каралеўскай Міласці Віцебска з належачымі яму некаторымі даходамі і з землямі Ярашам Маскевічам Дваранінам Яго Каралеўскай Міласці пры наданні права Магдэбургскага спісаны ў годзе 1641 7 дня, пакуль нідзе цалкам не апублікаваны, які захоўваецца ў рукапісным адзеле Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы [ф. 17, 324 л.].

Інвентар – спецыфічны дакумент, у якім фіксуюцца імёны ўладальнікаў дамоў, агародаў, крамаў і да т.п., а гэта значыць найперш мужчынскія імёны, бо ўладальнікаў і юрыдычнай асобай лічыўся бацька або муж. Спецыфікай даследуемай крыніцы тлумачыцца і тое, што жаночыя формы імён сустракаюцца рэдка і галоўным чынам удоў, якія, па звычаях таго часу, іменаваліся ў першую чаргу антрапанімнай формай мужа. Напрыклад, *дом і агарод Ахонінай удавы, Істомінай удавы, Маслянікавай удавы, Шлёмавай удавы* і г.д. Спарадычна сустракаюцца і іншыя спосабы іменавання жанчын, якія будуць разгледжаны асобна.

Складзены на старабеларускай мове, выкладзены лацінкай, ён фіксуе розныя спосабы іменавання жыхароў Віцебска, сведчыць аб выкарыстанні ў сярэдзіне XVII ст. дзвюх кананічных сістэм імён – праваслаўнай, або візантыйска-грэчаскай, і каталіцкай, або рымскай, суіснаванне якіх на адной тэрыторыі тлумачыцца асаблівасцямі гістарычнага лёсу горада. З аднаго боку,

тут пасля Люблінскай уніі 1569 г. і аб'яднання Вялікага княства Літоўскага з Польшчай у Рэч Паспалітую актывізуецца каталіцызм: астальёваюцца каталіцкія манаскія ордэны езуітаў, бернардыўцаў, францысканцаў, дамініканцаў і інш; будуюцца касцёлы і манастыры, адчыняюцца калегіумы і школы, якія намагаюцца акаталічыць і падпарадкаваць сабе насельніцтва; з другога – у II палове XVI – I палове XVII ст. набываюць вялікае значэнне праваслаўныя брацтвы, якія такасама адчыняюць школы, імкнуцца захаваць беларускую культуру і мову, выступаюць супраць нацыянальнага прыгнёту, паланізацыі, акаталічвання, за уніяцкую царкву [Вітэбск: Энциклопедический справочник. Мн., 1988. С. 16-17]. Апроч таго, некалькі пазней, з 1654 па 1667 гг., праваслаўная сістэма іменавання будзе мець больш трывалую падтрымку ў сувязі са знаходжаннем Віцебска ў азначаныя гады ў складзе Рускай дзяржавы. Усё гэта і абумовіла ўжыванне двух радоў імён. Імёны праваслаўнага календара прыйшлі ў беларускую мову з грэчаскай праз царкоўнаславянскую, а каталіцкага – з лацінскай праз польскую. Невялікая частка імён праваслаўнага і каталіцкага календароў поўнасьцю супадае па гучанню, параўнаем: *Адам, Павел, Пётр*. Большасць жа з іх мае неаднолькавае фанетычнае афармленне, параўнаем:

Праваслаўныя імёны

Каталіцкія імёны

Васіль

Базыль

Георгій

Ежы

Іван

Ян

Карл

Кароль

Міхаіл

Міхаіл

Севасцьян, Савосцік

Себасцьян

Сцяпан

Стэфан, Стафан

Іосіф, Восіп

Ёзэф, Юзаф, Юзэф

Фёдар Іосіф, Восіп

Тодар і г.д.

Традыцыйныя царкоўныя формы імён зазналі розныя змены ў працэсе засваення іх па законах беларускай мовы. Найбольш поўна вынікі фанетычнай і марфалагічнай адаптацыі хрысціянскіх імёнаў выкладзены М.В.Бірылам у кнізе “Беларуская антрапанімія: Структура ўласных мужчанскіх імён” [18, с. 7-15.]. Адзначым толькі тыя з іх, якія знайшлі адлюстраванне ў аналізуемым інвентары.

З ліку фанетычных змен адзначым наступныя:

1. Замена пачатковага , /e/ на /o/ з пераходам /o/ у /a/ у выніку акання:
Аўсей ← *Евсейий*, *Астан* ← *Евстафий*.

2. Замена /ф/ на /п/, /х/: *Астан* ← *Евстафий*, *Астрахим* ← *Трофим*,
Пракоп ← *Прокофий*, *Хама* ← *Фома*, *Піліп* ← *Филипп*.

3. Спрашчэнне груп галосных:

/aa/ → /a/: *Исак* ← *Исаак*;

/eo/ → /o/: *Сямён* ← *Симеон*, *Фёдар* ← *Феодор*;

/иа/ → /а/ у пачатку слова: *Якаў* ← *Иаков*;
/иоа/ → /а/: *Якім* ← *Иоаким*;
/иил/ → /іла/, /ыла/: *Гаўрыла* ← *Гавриил*, *Даніла* ← *Даниил*;
/ио/ → /о/ з прыстаўным /в/ у пачатку слова: *Восіп* ← *Иосиф*;
/ои/ → /а/: *Масей* ← *Моисей*;
/иу/ → /у/: *Усцін* ← *Иустин*.

4. Спрашчэнне груп звчных:

/гг/ → /г/: *Агей* ← *Аггей*;
/лл/ → /л/: *Кірыл* ← *Кирилл*;
/пп/ → /п/: *Піліп* ← *Филипп*;
/тф/ → /ц/: *Мацвей* ← *Матфей*.

5. Агульнаславянскае спалучэнне “мяккі зычны + и + j” зафіксавана ў трэцяй стадыі, адлюстроўвае прыпадабненне /j/ да папярэдняга мяккага зычнага: *Ілля* ← *Илья* ← *Илия*.

6. Прыстаўны зычны /в/: *Верамей* ← *Еремей* ← *Иеремия*.

7. Прыстаўны галосны /а/ перад спалучэннем зычных у пачатку слова: *Астрахім* ← *Трофим*.

8. Страта пачатковага ненацісканога галоснага /а/: *Гапей* ← *Аганий*.

Знайшлі адбітак у мужчынскім хрысціянскім іменніку Віцебска XVII ст. і такія фанетычныя змены, якія не абумоўлены фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы:

Замена /н/ на /м/: *Мікалай* ← *Николай*, *Мікіта* ← *Никита*.

Замена /в/ на /б/: *Абрам* ← *Аврам* ← *Авраам*, *Амброза* ← *Амвросий*.

Замена /и/ на /у/: *Курыла* ← *Кирилл*.

Замена /о/ на /у/: *Кузьма* ← *Косьма*.

Замена /и/ на /е/ з пераходам /е/ у /а/ пасля мяккіх зычных у вынік акання: *Сямён* ← *Симеон*.

Замена /е/ на /а/: *Савосцік* ← *Севастьян*.

Замена /с/ на /з/: *Амброза* ← *Амвросий*, *Кузьма* ← *Косьма*.

Перанос націску на папярэдні склад пад уплывам польскай мовы: *Богдан* ← *Багдан*.

З марфалагічных змен для віцебскага іменніка ўласцівыя:

1. Страта канцавога складу –ий: *Арцём* ← *Артемий*, *Апанас* ← *Афанасий*, *Астан* ← *Евстафий*, *Василь* ← *Василий*, *Ігнат* ← *Игнатий*, *Пракоп* ← *Прокофий*, *Яфім* ← *Евфимий*.

2. Замена канцавога складу /ий/, /ей/, /ай/ і канцавой групы /ия/ на /а/: *Аверка* ← *Аверкий*, *Азарка* ← *Азарий*, *Амброза* ← *Амвросий*, *Карніла* ← *Корнилий*, *Ярмола* ← *Ермолай*.

3. Замена канцавога складу /ий/ на /ей/: *Аняней* ← *Ананий*, *Аўсей* ← *Евсей*, *Гапей* ← *Агарий*, *Дземянцей* ← *Доментий*, *Сяргей* ← *Сергий*.

4. Страта канцавой групы /ия/: *Захар* ← *Захария*.

5. Афармленне імёнаў пры дапамозе канцавога галоснага /а/ ад кананічных, якія заканчваліся спалучэннем зчных ці на /ил/: *Даніла* ← *Даниил*, *Гайрыла* ← *Гавриил*, *Кірыл* ← *Кирилл*.

Калі адбыліся пералічаныя змены, адказаць цяжка, але большасць з іх адзначана яшчэ ў помніках старажытнарускай пісьменнасці.

Вынікам гэтых змен з'явілася ўтварэнне поўных размоўна-бытавых форм іх, якія ўжываліся паралельна з першымі: *Кірыл і Курыла, Мікалай і Мікола* і да т.п.

У аналізаваным інвентары Віцебска 1641 г. зарэгістравана 114 мужчынскіх імён (з улікам варыянтаў). Большасць сярод іх складаюць хрысціянскія імёны, кананізаваныя праваслаўнай (*Атрахім* ← *Трофим*, *Навум* ← *Наум*, *Пракоп* ← *Прокофий*, *Ісак* ← *Исаак*, *Кандрат* ← *Кондрат*, *Хрол* ← *Фрол*, *Цімафей* ← *Тимофей*, *Сцяпан* ← *Степан*, *Сямён* ← *Симеон*, *Сяргей* ← *Сергий*, *Усцін* ← *Устин* і г.д.) ці праваслаўнай і каталіцкай царквой (*Адам*, *Антоній*, *Давід*, *Дзмітрый*, *Ігнат* ← *Игнатий*, *Марк*, *Марцін*, *Павел*, *Пётр* і г.д.); 2 імёны, кананізаваныя толькі каталіцкай царквой (*Геранім*, *Зенка* ← *Зянон*); 4 старажытныя славянскія імёны, адно з якіх кананізавана толькі праваслаўнай царквой – *Уладзімір*, адно – каталіцкай царквой – *Станіслаў* (у формах *Стас*, *Стась*), адно – як праваслаўнай, так і каталіцкай царквой – *Багдан* (і *Богдан*), адно, не кананізаванае ні праваслаўнай ні каталіцкай царквой, -- *Яраслаў* (у форме *Яраш*).

Захаваліся ў іменніку Віцебска XVII ст. і такія шырокараспаўсюджаныя раней некаляндарныя імёны дахрысціянскія пары, як *Ждан*, *Пярвашка*, зніжэнне ўжывальнасці якіх пачалося з пашырэннем хрысціянства на ўсёй тэрыторыі старажытнай Русі.

Аб згасанні некаляндарных імён і тэмпах гэтага працэсу ў XVII ст. красамоўна сведчаць дадзеныя М.К.Фралова па Варонежу, прыведзеныя В.Д. Бандалетавым у кнізе “Руская анамастыка”: “у 1629 г. гэтыя імёны складалі яшчэ 14% усіх выкарыстаных імён, а ў 1696 г. – толькі каля 5%” [23, с. 108-109.].

Сустрэліся ў складзе інвентара 7 імён, якія вытлумачыць нам не ўдалося. Гэта *Амілан* (магчыма, ад імя *Мелан*, якое існавала ў старых святцах), *Астрахан*, *Івон*, *Макоча* (магчыма, ад *Марк*, *Марка* ці *Макар*), *Садзок* (параўн. рус. *Садко*), *Шашыўка*, *Фуртук* (магчыма, ад *Фуртунат* замест *Фортунат* з лацінскай *Fortunatus*, што азначае “шчаслівы”, параўн. *Fortuna* – старажытнарымская багіня шчасця).

У даследуемай крыніцы разам з традыцыйна-царкоўнымі і размоўна-бытавымі імёнамі шырока выкарыстаны так званыя эмацыянальна-ацэначныя формы іх, ўтвораныя з дапамогай фармантаў –ка, -ак, -ік, -та, -ук, -уб, -уш. Самым прадуктыўным сярод іх з'яўляецца фармант –ка. Ён утвараў эмацыянальна-ацэначныя формы як ад поўных каляндарных імён (*Азарка* ← *Азарый*, *Андрэйка* ← *Андрэй*, *Зенка* ← *Зянон*), так і ад поўных размоўна-бытавых (*Васька*, *Васка* ← *Васіль*, *Дзяніска* ← *Дзяніс*, *Захарка* ← *Захар*, *Іванка* ← *Іван*, *Янка* ← *Ян*, *Міхалка* ← *Міхал*, *Ходька* ← *Ходар* ← *Фёдар*, *Юрка* ← *Юрый*) і ад скарочаных форм (*Алёшка* ← *Алёша* ← *Аляксей*, *Атрошка* ← *Атроша* ← *Атрахім* ← *Трафім*, *Грышка* ← *Грыша* ← *Грыгорый*, *Дарошка* ← *Дароша* ← *Дарафей*, *Дзямешка* ← *Дзямеша* ← *Даміян*, *Мішка* ← *Міша* ← *Міхаіл*, *Яшка* ← *Яша* ← *Якаў*).

Астатнія фарманты малапрадуктыўныя, сустракаюцца па аднаму разу: *Яцак* ← *Якаў*, *Савосцік* ← *Севасцьян*, *Якуб* ← *Якаў*, *Фуртук* ← *Фуртунат* ← *Фартунат*, *Якуш* ← *Якаў*, *Міхта* ← *Міхед* ← *Мяфодзій*.

На нашу думку, эмацыянальна-ацэначныя гэтыя варыянты імён у адносінах да XVII ст. можна назваць толькі ўмоўна. Бяручы пад увагу жанр дакумента (дзелавы), у якім яны выкарыстаны, можна меркаваць, што формы з эмацыянальна-ацэначнымі фармантамі ўжываліся і ў нейтральным значэнні. Няма сумнення, што ацэначныя фарманты ў інвентары з'яўляюцца дыферэнцыровачным сродкам адрознення асоб, якія маюць адно і тое ж каляндарнае імя.

Падводзячы папярэднія вынікі, трэба адзначыць, што большасць мужчынскіх імён у інвентары зафіксавана ў размоўна-бытавых і традыцыйна-царкоўных формах. Які іх склад? Частотнасць? Адкажам на гэтыя пытанні, абапіраючыся на аналіз іменніка горада Віцебска, прыводзячы для параўнання скупыя, але адменныя ад папярэдніх дадзеныя мужчынскага іменніка вёсак, што належылі гораду на Дзвіне ў 1641г.

Калі параўноўваць увогуле імёны мужчын гараджан (114 імён і 384 іменаванні) і вяскоўцаў (30 імён і 38 іменаванняў), то можна заўважыць наступнае:

1. Каэфіцыент аднайменнасці ў горадзе амаль у тры разы вышэйшы, чым на вёсцы. Так, у горадзе нагрузка на кожнае імя роўная 3, 4, а на вёсцы – 1, 2.

2. Нягледзячы на тое, што мужчынскіх імён вяскоўцаў зафіксавана ў 10 разоў менш, чым імёнаў гараджан, у іх склад уваходзіць 9 форм, якія адсутнічаюць у гарадскім іменніку: *Анісько*, *Аняней*, *Аўдзей*, *Лукаш*, *Мітна*, *Несцер*, *Сава*, *Сымон*, *Ходар*. Гэта дае падставы меркаваць, што ўжо ў сярэдзіне XVII ст. іменнікі гарадскога і вясковага насельніцтва адрозніваліся сваім асартыментам.

3. Калі варыянты імён з суфіксам -к- у гарадскім іменніку аформлены фіналлю –а, то ў вясковым магла быць як фіналь –а (*Гаўрыла*, *Грышка*), так і фіналь –о, дарэчы часцей за –а (*Анісько*, *Васко*, *Грышко*, *Юрко*).

Што датычыць частотнасці, то самым частым іменем, якім называлі мужчын як у горадзе, так і на сяле, было *Іван*. У інвентары горада пад гэтым іменем зарэгістравана 35 чалавек, пад яго каталіцкай формай *Ян* – 4, эмацыянальна-ацэначнымі формамі *Іванка* – 1, *Янка* – 1; сярод 38-мі вяскоўцаў з гэтым іменем запісана 6 мужчын.

На другім па частаце ўжывання месцы ў горадзе знаходзіцца імя *Фёдар* з формамі *Федзя*, *Ходзька*, *Мітна*. Астатнія імёны вясковай часткі іменніка, зафіксаваныя аналізуемым інвентаром, адносяцца ла ліку разавых і, за выключэннем раней адзначаных адменных, паўтараюць імёны гарадской часткі інвентара.

У першы дзесятак самых ужывальных у горадзе імён, акрамя *Іван* і *Фёдар*, увайшлі таксама *Андрэй* / *Андрэйка* / - 21, *Грыгорый* (*Рыгор*, *Грышка*) - 20, *Багдан* (*Богдан*) - 18, *Васіль* (*Васька*, *Васка*, *Базыль*) - 16, *Міхаіл* (*Міхал*, *Міхалка*, *Мішка*) - 12, *Сямён* – 11, *Сцяпан* (*Стэфан*, *Стафан*) - 9, *Якаў* (*Яшка*, *Якуб*, *Яцак*) - 8.

Частата іх ужывання не выпадковая і тлумачыцца залежнасцю працэсу называння людзей у XVII ст. ад святцаў: так, імя *Іван* значылася ў календары 79 разоў на год.

Праваслаўны і каталіцкі месячасловы з'яўляліся высокааўтарытэтнымі канонамі, якія забяспечвалі больш або менш падобную ўжывальнасць імён на розных тэрыторыях. Відаць, менавіта гэтым тлумачыцца той факт, што дзесятак самых распаўсюджаных у Віцебску імён, дзе рымска-каталіцкая сістэма іменавання была слаба пашырана, амаль поўнасьцю супадае з дзесяткам самых частых імён у гададах Расіі XVII ст., прыведзеным у памянёнай працы В.Д. Бандалетава: *Іван, Фёдор, Васілій, Грыгорый, Пётр, Андрей, Семён, Степан, Михаіл, Никита* [23, с.108-109.].

Было б недаравальна не прывесці тут і дадзеныя С.І. Зініна, які ў пералік найбольш папулярных імён у рускіх гарадах названага стагоддзя ўключыў наступныя: *Іван, Алексей, Василий, Григорий, Никита, Андрей, Пётр, Степан, Фёдор* [61, с. 76].

Пры гэтым трэба помніць, што, хоць пры наданні імені нованароджанаму першаступеннае значэнне меў царкоўны каляндар, у некаторых выпадках выбар быў усё ж такі адносна вольным. Напрыклад, на 22 жніўня ў праваслаўным календары прыходзілася 7 (*Алексей, Антон, Дмитрий, Иван, Матвей, Пётр, Яков*), а ў некаторых календарях яшчэ 3 імені: *Леонтий, Маркиан, Юлиан*. З усіх гэтых імён пры згодзе святара можна было выбраць найбольш пажаданае.

Паказальна, што першая пяцёрка самых ужывальных у Віцебску XVII ст. імён значна больш адрозніваецца ад пяцёркі найбольш распаўсюджаных мужчынскіх імён Брэстчыны і Гродзеншчыны XV- XVII стст., дзе ўплыў каталіцкай сістэмы іменавання быў значна мацнейшым: супадаюць толькі два імені – *Іван і Андрэй*, - прычым, калі ў віцебскім іменніку імя *Андрэй* займае трэцюю пазіцыю, то ў паўднёва-заходнім спісе яно знаходзіцца на другой ступені, параўн.: *Іван (Ян), Андрэй, Матфей, Станіслаў, Пётр* [Устинович А.К. Мужские личные имена в гродненских и брестских актах 15-17 вв. Антропонимика. М., 1970. С. 266].

Усё гэта з'яўляецца сведчаннем складанасці анамастычнай сітуацыі на Беларусі разглядаемага перыяду, якая заключалася ва ўзаемадзеянні дзвюх кананічных сістэм імён.

Ступень паўтаральнасці астатніх імён інвентара наступная: па 7 разоў ужыты імёны або іх формы *Гаўрыла, Лявон, Восіп, Цімафей (Цімох)*; па 6 – *Захар (Зхарка), Мацвей, Мікалай (Мікола), Даніла*; па 5 – *Павел, Марк, Юрый (Юрка, Юрко)*; па 4 – *Аляксей (Алёшка), Ілля, Лаўрын, Марцін, Мікіта*; па 3 – *Апанас, Арцём, Атрахім (Атрошка), Карніла, Кірыл (Курыла), Кузьма, Пракоп, Самуіл, Хама*; па 2 – *Адам, Аляксандр, Амілан, Дзмітрый, Дзямешка, Кандрат, Карп, Масей (Мойшка), Нікіфар, Пётр, Раман, Себасц'ян (Савосцік), Сяргей, Уладзімір, Яраш*.

40 імён адзначана па аднаму разу: *Абрам, Аверка, Агей, Азарка, Антоній, Анціп, Амброза, Арцымон, Астан, Астрахан, Аўсей, Валынец, Верамей, Гапей, Геранім, Давід, Дарошка, Дземянцей, Дзяніска, Ждан, Зенка, Івон, Ісак, Клім,*

Логвін, Макоча, Міхта, Навум, Нікан, Парфён, Пярвашка, Сазон, Спірыд, Усцін, Фуртук, Хрол, Цярэня, Якім, Ярмола, Садзок.

Дарэчы будзе тут адзначыць, што і разавыя імёны віцебскіх жыхароў амаль не паўтараюць імёны, якія адзначаны па аднаму разу ў гродзенскіх і брэсцкіх актах XV-XVII стст. Прыкладзём іх у арфаграфіі цытуемай крыніцы: *Арнольд, Владимир, Гай, Дасей (у форме Дось), Елисей, Офей, Илларион (Ларион), Иннокентий, Каллист (Калист), Кароль, Кирик, Македон (Макидон), Мефодий (Мехвед), Михей, Назарий (Назар), Нафанаил, Никодим, Онисифор, Фавстиан, Фирс, Христофор* [5, с. 266].

Безумоўна, распаўсюджанасць асобных імён залежыла галоўным чынам ад таго, наколькі часта яны сустракаліся ў календары. Але тлумачыць непапулярнасць імён толькі гэтым было б няправільна. Як ужо адзначалі А.У. Суслава і А.В. Суперанская, “аказваецца, для таго каб растлумачыць ступень паўтаральнасці асобных уласных імён у насельніцтва, трэба прыняць пад увагу шмат іншых абставін, пра якія часам забываюць. Гэта з’явы моўнага парадку: сугучнасць уласных імён са словамі рускай (у нашым выпадку беларускай – Г.М.) мовы, уздзеянне грамадска-бытавых фактараў, у тым ліку фальклору (былін, казак, Павер’яў), народных прыкмет, звязаных з сельскагаспадарчымі работамі і прылічаных да пэўных дзён календара” [201-а, с. 76.], акрамя таго, сямейныя традыцыі, асабісты густ і нават мода на імёны.

Такім чынам, мужчынскія імёны інвентара Віцебска 1641 г. характарызуюцца вялікай разнастайнасцю, уключаюць у свой склад як кананічныя праваслаўныя і каталіцкія, так і старажытныя славянскія імёны (92% кананічных, 2% - славянскіх, 5% - нявытлумачальных). Пераважная большасць з іх – імёны, кананізаваныя праваслаўнай царквой. Тыя ж, што кананізаваныя як праваслаўнай, так і каталіцкай цэрквамі, часцей ужываюцца ў форме, якая адпавядае візантыйска-грэчаскай сістэме іменавання мужчын. Сярэдні каэфіцыент аднайменнасці ў інвентары 1641 г. быў у 3,6 раза нажэйшы за цяперашні (параўн.: 1641г. – 3,4; 1990г. – 12,3).

Дарэчы, сучасным віцяблянам, а магчыма і не толькі ім, будзе, відаць, цікава даведацца, якія імёны XVII ст. ужываюцца і цяпер, наколькі змянілася іх папулярнасць.

Супастаўляльны аналіз мужчынскіх уласных імён Віцебска даў магчымасць адзначыць 30 імён, ужывальных як у мінулым, так і цяпер. Да іх належаць *Аляксандр, Арцём, Андрэй, Антон, Грыгорый, Дмітрый, Дзяніс, Данііл, Іван (Ян), Ілля, Кірыл, Леанід, Міхаіл, Мацвей, Мікалай, Мікіта, Павел, Раман, Станіслаў, Сцяпан, Сяргей, Сямён, Уладзімір, Фёдар, Філіп, Цімафей, Юрый, Яраслаў, Яфім.*

Пры гэтым самымі частымі з іх у наш час з’яўляюцца *Аляксандр* (з формай *Алесь*, не зарэгістраванай у аналізуемым інвентары), *Дзімтрый, Сяргей*, якія ў XVII ст. займалі 16-ю пазіцыю, гэта значыць ужытыя былі толькі па два разы; імёны *Аляксей, Павел, Арцём* з 12-га, 13-га, 15-га месцаў па ўжывальнасці падняліся адпаведна на 7-е, 8-е і 10-е; імёнаў жа *Яўген, Максім, Ігар*, якія цяпер знаходзяцца на 4-м, 6-м і 10-м (разам з іменем *Арцём*), у інвентары 1641 г. зусім не было. Толькі імя *Андрэй*, якое займала 3-ю ступень па папулярнасці ў

XVII ст., амаль не змяніла свой каэфіцыент аднайменнасці (1641 г. – 1,83; 1990г. – 1,75) і знаходзіцца цяпер на 5-м месцы.

Наадварот, самае ўжывальнае імя 1641 г. *Іван (Ян)* з першай ступені перамясцілася на 11-ю (ім у 1990 г. назвалі 20 хлопчыкаў), імёны *Фёдар, Сямён, Грыгорый, Сцяпан* з 2-й, 8-й, 4-й і 9-й ступені – на 25-ю і 26-ю (адзін ці два хлопчыкі атрымалі гэтыя імёны ў 1990 г.), імя *Міхаіл* апынулася на 19-м месцы (у 1641 г. было на 7-м); імёны ж *Багдан, Васілій, Якаў*, якія ў XVII ст. займалі 5-ю, 6-ю і 10-ю пазіцыі, у 1990 г. наогул не зарэгістраваны.

Прыведзеная ніжэй табліца характарызуе змяненне папулярнасці дзесяці мужчынскіх уласных імён, найбольш ужывальных у Віцебску ў сярэдзіне XVII і ў канцы 20 стст.

Месца па ўжывальнасці

Імёны

	1641 г.	1990 г.
<i>Аляксандр</i>	16	1
<i>Аляксей</i>	12	7
<i>Андрэй</i>	3	5
<i>Арцём</i>	15	10
<i>Багдан</i>	5	не зарэгістравана
<i>Васілій</i>	6	не зарэгістравана
<i>Грыгорый</i>	4	25
<i>Дзяніс</i>	17	9
<i>Дмітрый</i>	16	2
<i>Іван / Ян /</i>	1	11
<i>Ігар</i>	не зарэгістравана	10
<i>Максім</i>	не зарэгістравана	6
<i>Міхаіл</i>	7	19
<i>Павел</i>	13	8
<i>Сцяпан</i>	9	25
<i>Сямён</i>	8	26
<i>Сяргей</i>	16	3
<i>Фёдар</i>	20	26
<i>Якаў</i>	10	не зарэгістравана
<i>Яўгеній</i>	не зарэгістравана	4

Як вынікае з аналізу табліцы, дзесяткі самых папулярных імён 1641 і 1990 гг. супадаюць толькі ў адным імені *Андрэй*. Але галоўны вынік не ў гэтым, а ў тым, што з 10-ці самых папулярных імён у наш час 7 ужываліся і ў XVII ст., і толькі тры з іх *Ігар, Максім, Яўгеній* не зарэгістраваны ў інвентары 1641 г., хоць гэта зусім не азначае, што такія імёны ў Віцебску тады не ўжываліся: у інвентары рэгістраваліся імёны толькі гаспадароў уласнасці. Якія імёны мелі астатнія жыхары, нам, на жаль, невядома.

Усё сказанае сведчыць пра пэўную стабільнасць і пераемнасць іменніка віцяблян на працягу апошніх трох стагоддзяў, якая трымаецца на традыцыйных беларускіх імёнах кананічнага рэпертуара, што захоўваюць сваю ўжывальнасць, нягледзячы на значную амплітуду хістанняў уласных мужчынскіх імён – ад частых да разавых.

ЖАНОЧЫЯ ЎЛАСНЫЯ АСАБОВЫЯ ІМЁНЫ

У працах па гістарычнай анамастыцы мала ўвагі надаецца жаночым формам называння, бо жанчыны не мелі ніякіх юрыдычных правоў і былі сацыяльна бяспраўнымі, а таму іх імёны рэдка заносіліся ў дзелавыя, афіцыйныя дакументы XVI – XVIII стст.

У пісьмовых помнікаў XVI – XVIII стст. Віцебшчыны найменні жанчын абавязкова фіксаваліся толькі тады, калі размова ішла аб удовах, якія атрымлівалі ў спадчыну зямлю пасля смерці мужа, ці ў перапісах насельніцтва – рэвізскіх казках.

Адзінай формулы называння жанчыны ў гэты перыяд не існуе, але найменні без уласнага імені сустракаліся рэдка: Древицкая, Жилинская, Кленовская, жонка Ильина, вдова Авдеевая, Яраслава, Олтушкова, Ребровичова жонка, Михайлова Курейшова, Самюэлова Подберетская, Романова Радкевичова. Часцей выкарыстоўваліся адначленныя і двухчленныя мадэлі, абавязковым кампанентам якіх з'яўлялася ўласнае імя названых: Анна, Зоська, Елена, Наталья, Федка Семенкова, Ганна Болковская, Есьманова Федзя, Марьянна Гуцова, Пашкавая Настасся.

Па словах Р.Мароевіча, у большасці выпадкаў намінацыя ўтваралася спосабам, які ўзыходзіў да праславянскай мовы, праз імя мужа, бацькі і, рэдка, з дапамогай уласнага імені [101, с. 110].

Папулярнасць жаночых асабовых імён

У помніках дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны XVI – XVIII стст. прадстаўлена 94 жаночыя імёны. Аднак такая колькасць імён не была вядома кожнаму жыхару названых тэрыторый. Сярод імён вылучана каля двух дзесяткаў, якія паўтараліся ва ўсіх дакументах, астатнія ж складалі перыферыю іменніка. Да такіх, што сустракаюцца ў адной – дзвюх крыніцах, адносяцца наступныя імёны: *Водзя, Носька, Малкгорета, Мнуша, Фенна, Фотина, Урсула.*

Адзінкавымі з'яўляюцца імёны *Arcenia, Audoria, Akcinta, Agrippina, Алексія, Алюта, Анеля, Арэфа, Бена, Беата, Богуміла, Бригида, Вайза, Викторія, Горына, Гася, Horazyna, Домицелла, Жадзя, Изабелла, Illiana, Ирастыня, Ксения, Людгарда, Марцеля, Панфила, Петронеля, Regina, Samuela, Соломия, Сусанна, Тереза, Фелицианна, Францишка, Харитонья, Chlora, Цецилия, Ewtranzyna, Элеонора, Juduta, Ялона. Па тры – пяць разоў сустракаюцца імёны Альжбета, Альбина, Анисья, Анраня, Валя, Галя, Даниела,*

Дорота, Евгения, Ева, Ержина, Люба, Магдалена, Макрена, Маня, Маргарита, Носка, Паланея, Пекла, Прасида, Роза, Сюзанна, Степанида, Теодора, Томила, Урсула, Фенна, Феофила, Фиода, Хавронья, Хатиния, Хвеска, Ходка, Элизавета, Ядвига.

Анна – самае папулярнае жаночае імя ў XVI – XVIII стст. Колькасць фіксацый яго ў згаданы перыяд – 137. Параўнанне іменніка Віцебшчыны з іменніком іншых беларускіх зямель паказвае, што *Анна* з’яўлялася адным з найбольш распаўсюджаных жаночых імён на Беларусі.

Супастаўляльны аналіз колькасных характарыстык ужывання жаночых імён пацвярджае думку навукоўцаў аб папулярнасці тых імён, патронаў якіх часта святкавала царква на працягу года. На частату ўжывання імён уплываў не толькі час пападання іх у актыўны імяннік, але і прасторавы фактар. Разам з уласнымі асабовымі імёнамі, якія мелі больш-менш раўнамернае распаўсюджанне па ўсёй даследаванай тэрыторыі, у беларусаў у XVI – XVIII стст. функцыянавалі і такія імёны, выкарыстанне якіх было абмежавана тэрыторыяй. Напрыклад, толькі ў інвентары Бешанковіцкай слабады 1781 года сустракаюцца імёны *Водзя, Крыся, Магдалена, Петронеля, Францішка.*

Прадстаўленыя колькасныя дадзеныя сведчаць аб тым, што частата выкарыстання асобных імён у пісьмовых помніках Віцебшчыны ў даследаваны перыяд значна не адрозніваецца ад частаты іх ужывання на іншых беларускіх землях.

Іменныя варыянты групуюцца ў гнёзды. Дамінантай гнязда ў нашым даследаванні лічым беларускі афіцыйны варыянт па “Слоўніку асабовых імёнаў” [182]. У адно гняздо ўваходзяць усе тыпы варыянтаў – фанетычныя, лексічныя, словаўтваральныя (у тым ліку афіцыйныя і неафіцыйныя). Так, імя *Анна* мае наступныя варыянты: *Анна, Наппа, Ганна, Ганнуша, Анна, Аннуша, Аннушка, Ганнушка, Ганя, Гануша, Ганушыца.* Колькасць варыянтаў у розных гнёздах не аднолькавая. Найбольшую колькасць варыянтаў маюць папулярныя традыцыйныя імёны *Авдотья, Анастасія, Зиновия, Мария, София.*

Акрамя таго, што варыянты могуць адрознівацца графічна, марфалагічна, фанетычна, словаўтваральна, у кожнага з іх ёсць свая частата выкарыстання. Напрыклад, з 6-ці варыянтаў імені *Федора* самымі ўжывальнымі былі такія формы: *Хадора* (18) і *Федора* (9). Сярод 6-ці варыянтаў імені *Матрэна* найбольш ужывальнымі былі наступныя: *Матрена* (24), *Матруна* (12), *Мотруна* (5).

Табліца 1.4

Імёны, якія характарызуюцца найбольшай колькасцю варыянтаў

<i>Імя</i>	Колькасць варыянтаў	Варыянты
Анастасія	12	Анастасья, Настя, Наста, Настья, Nastasya, Настасия, Настасся, Настасья, Настася, Анася, Насця, Сциоха

Анна	11	Анна, Нанна, Ганна, Ганнуша, Анна, Аннуша, Аннушка, Ганнушка, Ганя, Гануша, Ганушица
София	10	София, Софья, Zophia, Зафия, Зофея, Зофия, Зофия, Зофія, Соня, Зося
Евдокия	9	Авдотья, Авдотя, Водзя, Авдюнья, Аудюха, Аўдоця, Овдотья, Овдотя, Аудзюня
Зиновия	8	Зиновия, Zinowija, Зеновея, Зенна, Зеновия, Зеновья, Зяновия, Зенка
Мария	8	Магуа, Марья, Марья, Марья, Маря, Мар'я, Машка, Морися

Малаўжывальныя імёны характарызуюцца невялікай колькасцю варыянтаў. Так, імёны *Альжбета, Богдана, Варвара, Евгения, Ирина, Макрена, Наталья, Полоня, Прасида, Suzanna, Степанида, Татьяна, Ульяна Февронья, Фенна, Фотина* маюць толькі па два варыянты. Сустрэкаюцца імёны, якія зусім не маюць варыянтаў: *Arcenia, Audoria, Axinta, Анисья, Арефа, Вена, Беата, Богумила, Бригида, Вера, Виктория, Horazyna, Daniela, Ева, Jerzyna, Шіана, Изабелла, Констанция, Людгарда, Магдалена, Манила, Малкгорета, Марфа, Панфила, Петронеля, Regina, Samuela, Сабина, Соломия, Сусанна, Тереза, Томила, Фелицианна, Феофила, Фиода, Францишка, Харитонья, Chlora, Ewtranzyna, Елеонора, Judyta, Ялона.*

Амаль ва ўсіх папулярных жаночых імёнах большасць фіксацый прыходзіцца на кананічныя варыянты, у адрозненне ад мужчынскіх, у якіх беларускія і польскія размоўныя варыянты выконвалі функцыю афіцыйнага імені.

Паходжанне жаночых асабовых імён

Групу жаночых славянскіх імён, якая захавалася на Віцебшчыне да сярэдзіны XVII ст., складаюць імёны *Богдана, Богумила, Вера, Ждана, Людгарда, Люба, Томила.* Жаночыя язычніцкія імёны ў помніках дзелавой

пісьменнасці фіксуюцца ў сваіх невытворных формах, і толькі імёны *Ждана* і *Люба* падаюцца ў варыянтах *Жадзя*, *Любка*. Малая колькасць жаночых славянскіх імён на даследаванай тэрыторыі – сведчанне выціскання язычніцтва хрысціянствам. Як ужо адзначалася даследчыкамі, царква, якая да канца XVII ст. “стала неабходным элементам кіравання народам у вялікакняжацкай аб’яднальнай палітыцы і таму цалкам падтрымлівалася ўладай, не магла не разумець і не выкарыстоўваць ідэалагічнай моцы хрысціянскага іменніка, які фарміруе ў народнай свядомасці пастаяннае і “натуральнае” дачыненне да рэлігійнага пантэону, яўна і падспудна ўмацоўваючы гэтым свой аўтарытэт” [29, с. 199].

Такім чынам, этымалагічны склад жаночых імён Віцебшчыны да канца XVIII ст. быў такім жа, як і на астатніх землях Беларусі. Г.К. Усціновіч [218, с. 80–87] і М.В. Бірылам [16, с.173–180] вызначаны наступныя старажытнаславянскія імёны XVI ст.: *Богдана*, *Богумила*, *Добрыяна*, *Ждана*, *Людмила*, *Милослава*, *Нелида*, *Светослава*, *Томила*.

Асноўную частку групы неславянскіх імён, як і на іншых славянскіх землях у той час, складалі імёны хрысціянскага праваслаўнага календара, сярод якіх першае па колькасці месца належала імёнам грэчаскай этымалогіі: *Агания**, *Алексия*, *Александра**, *Анастасия**, *Анисия**, *Арефа**, *Арсения*, *Варвара**, *Василисса**, *Галина**, *Гликерия**, *Дария**, *Дорофея**, *Евгения**, *Евдокия**, *Евпраксия**, *Евфросиния**, *Екатерина**, *Елена**, *Ефимия**, *Зиновия**, *Ирина**, *Иулиана**, *Ксения**, *Магдалена*, *Макрина**, *Маргарита**, *Марфа**, *Мелания**, *Панфила*, *Параскева**, *Пелагия*, *София**, *Стефанида**, *Татиана**, *Тереза*, *Феврония**, *Фекла**, *Феодора**, *Феодосия**, *Феона**, *Феофила**, *Фотина**, *Харитина**, *Христина**, *Элеонора*.

На другім месцы знаходзіліся імёны лацінскага паходжання: *Агриппина**, *Акилина**, *Бена*, *Беата*, *Валентина**, *Домна**, *Июстина**, *Констанция*, *Марина**, *Маркиана**, *Матрона**, *Марцеля*, *Наталия**, *Петронилла*, *Регина**, *Сабина*, *Фелицианна*, *Франциска*, *Флора*.

На трэцім месцы – старажытнаяўрэйскія імёны: *Авдония*, *Анна**, *Ева*, *Елисавета**, *Мариамна**, *Мария**, *Самуела*, *Соломония**, *Сусанна**, *Юдита*.

У дакументах зрэдку сустракаюцца імёны заходнееўрапейскага паходжання /*Альжбета*, *Альбина*, *Анелия*, *Бригида*, *Норазуна*, *Daniela*, *Jerzyna*, *Шіана*, *Изабелла*, *Розалия*, *Евтранзуна*, *Ядвига* /, а таксама імёны, этымалогія якіх не выяўлена /*Вайза*, *Гарына* (магчыма ад *Арына* ці *Ирына*)/, *Масюта*, *Носка*, *Реина*, *Ривина*, *Рипина*, *Ялона* (магчыма венг. ад *Елена*)/.

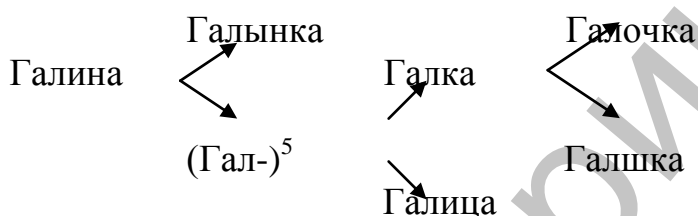
Разгляд жаночага іменніка з улікам бліжэйшай этымалогіі дае магчымасць вызначыць тую ролю, якую адыграў мясцовы дыялект у канчатковым фонамарфемным афармленні варыянтаў імён беларускай мовы.

Словаўтварэнне жаночых асабовых імён

Жаночы імянік Віцебшчыны XVI – XVIII стст. складае 103 імяныя гнёзды, гэта значыць 103 імені рознай этымалогіі.

Імёны, якія ўжываюцца рэдка, амаль не ўтвараюць варыянтаў: *Arcenia, Audoria, Axinta, Агриппина, Алексия, Альбина, Анисья, Беата, Богумила, Бригида, Вайза, Вера, Виктория, Норагуна, Daniela, Домицелла, Ева, Jerzyna, Изабелла, Ксения, Констанция, Людгарда, Магдалена, Марфа, Панфила, Петронеля, Regina, Samuela, Сабина, Сусанна, Теодора, Тереза, Томила, Фелицианна, Феофила, Фиода, Францишка, Харитонья, Chlora, Ewtranzyna, Елеонора, Judyta, Ялона.*

Для іншых антрапанімных асноў характэрнай рысай з'яўляецца словаўтваральная актыўнасць, у выніку чаго кожнае базавае імя дало па некалькі дэрыватаў, што складаюць адно словаўтваральнае гняздо. Прыкладам простага словаўтваральнага гнязда могуць служыць дэрываты імені *Галина*, сярод якіх прадстаўлена 5 рэальна зафіксаваных іменных варыянтаў і адно гіпатэтычна ўзноўленае:

Словаўтваральная, як і іншыя, адаптацыя імён хрысціянскага фонду да XVI – XVIII стст. была падрыхтавана паралельным функцыянаваннем у жыцці імён язычніцкіх і імён хрысціянскіх. Пры гэтым асновы запазычаных імён афармляліся ў адпаведнасці са структурай беларускіх імён, выкарыстоўваліся тыпы, мадэлі, спосабы словаўтварэння анамастычнай лексікі (у нашым выпадку – нехрысціянскіх імён): *Машка, Варка, Зенка, Нарбатка, Крошка, Девочка* і г.д.

Асноўная колькасць жаночых кананічных імён у дзелах помнікаў прадстаўлена разнастайнасцю вытворных. Беларуская мова вылучыла найбольш прыдатны фонд імён з візантыйска-грэчаскага рэпертуару і развіла на яго аснове такую сістэму антрапанімнага словаўтварэння, якая не толькі абслугоўвала патрэбы XVI – XVIII стст., але і набыла больш дасканалы від і захавалася да нашых часоў.

У помніках пісьменнасці адна і тая ж асоба ў адным выпадку называецца поўным іменем, а ў другім – іменем у эмацыянальна-ацэначнай форме. Патлумачыць гэта можна тым, што кожная асоба ў залежнасці ад абставін магла называцца рознымі формамі імені, якія і траплялі ў судовыя запісы і рэвізскія казкі. Напрыклад: *Машка Грыцкова вдова, Машка Грыцкова Жилинская, Марья Жилинская.*

Для размежавання асоб з аднымі і тымі ж каляндарнымі імёнамі ў некаторых выпадках у якасці асноўнай формы замацаваліся эмацыянальна-

¹ Рэальна не зафіксаваная, а гіпатэтычна ўзноўленая аснова ўласнага асабовага імя.

ацэнанчныя варыянты, і таму гэтыя формы часцей выступалі ў якасці нейтральных.

У структурна-словаўтваральных адносінах імёны можна падзяліць на 2 групы: невытворныя імёны (*Анна, Галіна, Зіновія, Марія*) і вытворныя (*Аннушка, Галочка, Зенка, Машка*). Сярод вытворных на першым месцы былі імёны, што паходзілі ад асноў скарочаных імён (*Галіца, Катуша, Ходка*), на другім месцы – ад асноў эмацыянальна-ацэнанчых імён (*Ганушыца, Ганнушка*).

Помнікі дзелавой пісьменнасці адлюстроўваюць не толькі афіцыйную форму называння, але і тую, якой называлі жанчыну ў штодзённым жыцці. Існавала некалькі спосабаў, самы ж распаўсюджаны, відаць, уласнае імя ў поўнай або квалітатыўнай форме (*Уліта, Онфимья, Татьяна*). Эмацыянальна-ацэнанчныя формы жаночых уласных імён, па дадзеных помнікаў, утвараюцца як з дапамогай спецыфічных фармантаў **-юха, -ида, -ица**, так і фармантаў, характэрных для мужчынскіх імён: **-ка, -ушка, -шка, -уга, -юша**.

Зафіксаваны наступныя эмацыянальна-ацэнанчныя формы імён: *Домнида; Хатиша; Аннушка, Ганнушка, Галынка, Зенка, Любка, Машка, Морка, Носька, Параска, Рожанка, Хвеска; Галочка; Марута; Аннуша, Ганнуша, Катуша, Мнуша; Авдюша, Катюша, Палюша; Авдюня; Масюта; Авдюха; Агануля; Галіца, Ганушыца; Ганя, Авгіня, Авдотя, Агрэня, Анася, Вася, Водзя, Гася, Евгіня, Жадзя, Зося, Крыся, Маня. Імёны Анна, Домна, Евдокія, Марія, Феодора ўжываюцца адначасова ў поўных формах і ў эмацыянальна-ацэнанчых.*

Трэба адзначыць, што характар дакументаў (афіцыйна-дзелавы) і агульнаўжывальнае выкарыстанне суфіксаў у імёнах прадстаўніц розных сацыяльных груп нейтралізуе значэнне памяншальнасці ці ласкальнасці.

На аснове параўнання жаночых уласных імён са словаўтваральнымі афіксамі, якія функцыянавалі ў мове дзелавых помнікаў Віцебшчыны даследаванага перыяду, з дадзенымі рускіх, беларускіх і ўкраінскіх навукоўцаў (І.М. Ганжынай [35], М.В. Бірылы [16], Г.К. Усціновіч [216; 217; 218; 219], Р.І. Керсты [75, 76], П.П. Чучкі [230]) і з аналагічнымі ўтварэннямі ў сучасных беларускіх гаворках можна сцвярджаць, што гэтыя афіксы былі і з'яўляюцца распаўсюджанымі на славянскіх землях.

Аналіз даследаваных помнікаў паказаў, што эмацыянальна-ацэнанчныя формы жаночых асабовых імён не вельмі распаўсюджаныя – толькі 14% ад агульнай колькасці імён.

СУЧАСНЫ ІМЯННІК БЕЛАРУСАЎ: СКЛАД, СТАТЫСТЫЧНАЯ СТРУКТУРА, АСАБЛІВАСЦІ ЗМЕН

На пачатку ХХ ст. імяннік беларусаў значна змяніўся. З 1920-х гг. праз мастацкую літаратуру, друк, кіно да нас трапіла шмат запазычаных імён: *Альберт, Арнольд, Артур, Рудольф, Эдуард, Аіда, Жана, Эльвіра* і інш. Але не гэты працэс стаў галоўным у 20-я гг. Як сведчаць навуковыя і іншыя крыніцы, у 1920-1930-я гг. адбыўся сапраўдны “анамастычны бум”, які характарызаваўся

імкненнем ігнараваць усё старое, масавай заменай былых імён, выкарыстаннем новых, штучных імён, створаных шляхам скарачэння або частковага скарачэння некалькіх слоў з наступным аб'яднаннем іх частак у адно цэлае: *Уладлен* (ад складовага скарачэння *Уладзімір Ленін*), *Кэм* (камунізм, *электрыфікацыя, механізацыя*), *Кім* (ад ініцыяльнага скарачэння *Камуністычны інтэрнацыянал моладзі*), *Ленмарэн* (*Ленін, Маркс, Энгельс*), *Вілен* (ад рус. *Владимир Ильич Ленин*), *Вилор* (ад рускага ініцыяльнага скарачэння *Владимир Ильич Ленин – організатор рэвалюцыі*) і інш. У адным імені маглі аб'яднацца часткі імён бацькоў. Напрыклад, сын вядомага беларускага скульптара *Заіра Азгура* быў названы *Заірытам* – імем, у якім аб'яднаны імя бацькі *Заір* і імя маці *Рыта*. Прыкметна ўзрасла ў гэты час папулярнасць штучных імён, утвораных спосабам анімізацыі апелятываў: *Авангард, Барыкада, Герціна* (ад мужчынскага *Герой*), *Гіпатэнуза, Ідэя, Індустрыя Ліра, Навела, Прагрэс, Трактар, Турбіна, Факел, Энергія* і інш.

Аднак ужо пасля Вялікай Айчыннай вайны беларускі імяннік аказаўся пазбаўленым штучных імён, радзей пачалі сустракацца ў ім імёны, запазычаныя ў неславянскіх народаў.

Другая палавіна ХХ ст. характарызуецца ўзрастаннем папулярнасці старых царкоўных імён, такіх, як *Іван, Дзяніс, Арыём, Ірына, Тацыяна, Параскева* і інш. Усё часцей пачынаюць выкарыстоўвацца старажытнаславянскія імёны *Лада, Рагнеда, Руслан, Святаслаў* і інш.

Для таго каб уявіць антрапанімію розных сінхронных зрэзаў і асабліва яе дынаміку, неабходныя скразныя даследаванні за працяглы адрэзак часу ў межах адной тэрыторыі. З нэтай мэтай мы ўзялі Віцебшчыну. Пэўнае ўяўленне пра пасляваенны імяннік названай тэрыторыі, яго састаў, статыстычную структуру, а таксама дынаміку імён і іх функцыянаванне можа даць характарыстыка антрапаніміі Віцебска і Полацка – самых старажытных гарадоў усходніх славян, заснаваных крывічамі ў IX-X стст. (Полацк успамінаецца з 862 г., Віцебск – з 974 г.).

Антрапанімікон Віцебска

У нашым распараджэнні суцэльныя выбаркі асабовых імён з 1945 да 1950 гг., з 1968 да 1975 гг. (Віцебск) і з 1976 да 1980 гг. (Полацк).

Так, за шэсць гадоў, з 1956 да 1950-га, у Віцебску дзяцей мужчынскага полу запісана 5076, розных імён у іх 131. Прывядзём іх з указаннем колькасці іх носбітаў (імёны падаюцца ў рускамоўнай форме, таму што запісы актаў грамадскага стану ў час вяліся на рускай мове): *Авдей – 1, Агурыян – 1, Адольф – 1, Александр – 436, Алексей – 49, Алік – 2, Альберт – 13, Альфред – 1, Анатолий – 365, Андрей – 25, Антон – 1, Арифей – 1, Аркадий – 38, Арсеній – 2, Артем – 1, Архип – 1, Афанас – 3, Борис – 77, Броніслаў – 4, Вадім – 6, Валентын – 66, Валерый – 381, Валерыян – 2, Васілій – 128, Венамін – 4, Вікенцій – 2, Віктор – 361, Віталій – 36, Владимир – 793, Владіслаў – 13, Ворутан – 1, Ваталла – 1, Вульф – 1, Вячеслаў – 62, Гаврыл – 2, Галік – 2, Ганхель – 1, Геннадый – 215, Генрых – 2, Георгій – 53, Грыгорый – 55, Герасім – 1, Давід – 4,*

Данил – 1, Даницел – 1, Дмитрий – 40, Дорофей – 1, Евгений – 121, Евлампий – 1, Евсей – 2, Егор – 12, Ермил – 1, Ефим – 8, Ефрем – 1, Залман – 4, Зиновий – 2, Зольтман – 1, Зяма – 2, Иван – 63, Изот – 1, Игнатий – 3, Игорьь – 53, Илья – 7, Иосиф – 9, Исаак – 6, Исай – 1, Карп – 1, Казимир – 1, Кондратий – 1, Конон – 1, Константин – 26, Леонард – 1, Леонид – 243, Клименттий – 1, Кузьма – 1, Куприян – 1, Лаврентий – 2, Лев – 12, Леонтий – 4, Максим – 2, Марк – 5, Марик – 1, Макарий – 1, Мазит – 1, Мендель – 1, Михаил – 185, Моисей – 6, Назарий – 1, Наум – 4, Никита – 1, Никифор – 1, Николай – 285, Олег – 83, Ольгерд – 1, Осип – 1, Парфен – 1, Павел – 33, Перх – 1, Петр – 97, Порфирий – 1, Родион – 1, Роман – 14, Ростислав – 1, Рувим – 1, Рудольф – 1, Руслан – 6, Самуил – 5, Святослав – 5, Селивей – 1, Семен – 40, Сергей – 132, Сигизмунд – 2, Симон – 1, Соломон – 1, Станислав – 34, Степан – 7, Тарас – 1, Терентий – 1, Тимофей – 9, Фадей – 1, Федор – 34, Федотий – 1, Феликс – 10, Яким – 2, Яков – 17, Ярослав – 1.

Дзяленнем колькасці нованароджаных на колькасць імён можна атрымаць сярэдні каэфіцыент аднайменнасці. У нашым выпадку гэта прыблізна 38.

Імёны з колькасцю носьбітаў 38 і больш будуць лічыцца частымі імёнамі. Іх у 1945-1950 гг. было 27: *Александр, Алексей, Анатолий, Аркадий, Борис, Валентин, Валерий, Василий Виктор, Владимир, Вячеслав, Геннадий, Георгий, Григорий, Дмитрий, Евгений, Иван, Игорьь, Леонид, Михаил, Николай, Олег, Семен, Сергей, Эдуард, Юрий*. Сярод іх найбольш папулярныя імёны: *Владимир* (793 носьбіты), *Александр* (436), *Валерий* (381), *Анатолий* (365), *Виктор* (361), *Николай* (285), якія насілі 2621 хлопчык, што складае амаль 52% нованароджаных мужчынскага полу.

Пры называнні 4954 дзяўчынак выкарыстана 160 імён: *Агадия – 4, Агнесса – 1, Агриппина – 2, Ада – 2, Аделаида – 3, Акулина – 4, Алевтина – 19, Александра – 21, Алина – 10, Алиса – 5, Алла – 122, Альбина – 5, Альвина – 6, Альфреда – 1, Анастасия – 6, Ангелина – 5, Анасия – 3, Анна – 97, Антонина – 29, Ариадна – 1, Аталія – 1, Белла – 12, Бирута – 1, Бронислава – 5, Валентина – 496, Валита – 1, Ванда – 2, Васса – 1, Вера – 114, Виктория – 8, Вилора – 1, Вирлетта – 4, Владислава – 1, Галина – 441, Героина – 1, Геся – 1, Давина – 1, Данелла – 1, Дарья – 2, Диана – 3, Дина – 14, Доната -- 1, Дора – 2, Ева – 1, Евгения – 39, Евдокия – 12, Екатерина – 30, Елена – 68, Елизавета – 16, Ефросинья – 10, Ефимия – 2, Жанна – 70, Жельмина – 1, Зальмина – 1, Зельда – 1, Зельвира – 1, Зинаида – 93, Зоя – 55, Ида – 3, Изабелла – 1, Инаида (ад двух жаночых імён *Инна* и *Ида*) – 3, Инесса – 19, Инна – 31, Ираида – 2, Ирена – 1, Ирина – 55, Иринья – 1, Итта – 1, Клавдия – 12, Клара – 1, Ксения – 7, Ламарико – 1, Лариса – 253, Лейба – 1, Ленина (вытворнае ад псеўданіма *Ленин*) – 3, Леокадия – 1, Лидия – 78, Лилия – 105, Лонка – 1, Луиза – 3, Лукерья – 3, любовь – 168, Людмила – 588, Ляля – 2, Магария – 1, Майя – 15, Макраида – 1, Малка (магчыма, ад *Маланья*, царк. *Мелания*) – 2, Мальвина – 1, Мара (скарач. ад *Маргарита*) – 1, Маргарита – 28, Марина – 3, Мария – 83, Марфа – 1, Матрена – 2, Миладия – 1, Мира – 5, Муза – 3, Надежда – 127, Наиля – 1, Наталья – 117, Нелли – 27, Нина – 162, Нинель – 1, Оксана – 2, Октябрина – 1,*

Олимпиада – 3, Ольга – 99, Пелагея – 4, Полина – 7, Прасковья – 3, Раиса – 133, Рахиль – 4, Ревекка – 3, Регина – 9, Рената – 4, Римма – 10, Ритлана – 1, Роза – 1, Розалия – 4, Руслана – 1, Сарра – 1, Светлана – 257, Серафима – 5, Софья – 20, Сталина (вытворнае ад Сталин) – 1, Станислава – 2, Стеся – 1, Степанида – 1, Стефания – 1, Таиса – 26, Тамара – 296, Татьяна – 153, Ульяна – 2, Фаина – 15, Феврония – 1, Фекла – 1, Феодосия – 6, Феонья – 2, Фетинья – 1, Фиала – 1, Флорида – 1, Фрида – 2, Фриза – 1, Хая – 2, Циля – 1, Шанета – 1, Эвелина – 1, Эдит – 1, Элеонора – 1, Эсфирь – 3, Юлия – 8, Ядвига – 9, Янина – 1.

Да ліку частых (з каэфіцыентам 31 і вышэй) можна аднесці 26 наступных імён: *Алла, Анна, Валентина, Вера, Галина, Евгения, Елена, Жанна, Зинаида, Зоя, Инна, Ирина, Лариса, Лилия, Лидия, Любовь, Людмила, Мария, Надежда, Наталья, Нина, Ольга, Раиса, Светлана, Тамара, Татьяна.*

Самымі моднымі ў той час былі 6 імён: *Людмила* (588 носьбітаў), *Валентина* (496), *Галина* (441), *Тамара* (296), *Светлана* (257), *Лариса* (253), -- якія насілі 2341 дзяўчынка, што складае 47% ад агульнай колькасці нованароджаных жаночага полу.

На працягу 1945-1950 гг. колькасць найменняў некаторымі імёнамі павялічылася (*Наталья, Татьяна*), а некаторымі – трымалася прыблізна на адным узроўні (*Агафья, Александра, Евдокия, Клавдия*).

Паказальна, што ў першыя пасляваенныя гады яшчэ жывая традыцыя іменавання дзяўчынак (у адрозненне ад іменавання хлопчыкаў) штучнымі імёнамі, утворанымі як ад назваў гістарычных падзей (*Октябрина*), так і ад імён правадыроў (*Ленина, Сталина*).

Нельга не адзначыць, што жаночы імяннік значна пераўзыходзіць мужчынскі па колькасці імён (160 і 131). Гэта важна адзначыць таму, што на працягу XVIII-XIX стст. (аж да 1917 г.) жаночы імяннік увесь час саступаў мужчынскаму па колькасці антрапанімных адзінак. Паскарэнне антрапанімных працэсаў у жаночай падсістэме імяніка пачалося менавіта пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Праз 23 гады, у 1968-1975 гг., у Віцебску (даследаваўся Кастрычніцкі раён горада) знахллі іммянік, які значна адрозніваецца ад прыведзенага. Так, у 1968-1975 гг. сустракаюцца імёны, якія раней не выкарыстоўваліся: *Артур, Герман, Марат, Тимур, Всеволод, Гордей, Демид, Икар, Роберт, Спартак, Тихон, Филипп* і інш; *Аглая, Алеся, Альмира, Анжела, Анжелика, Анфиса, Вероника, Вилена, Жанетта, Земфира, Злата, Марианна, Илона, Инга, Ирма, Каролина, Кристина, Лада, Лайма, Лиана, Лилиана, Лия Мариола, Милена, Нонна, Рада, Снежана, Эльмина, Эмена* і інш. У сем'ях інтэлігенцыі назіраецца тэндэнцыя да адраджэння паўзабытых імён, такіх, як *Георгий, Глеб, Денис, Илья, Кирилл, Лада, Максим* і інш.

У гэтыя восем гадоў у Кастрычніцкім раёне Віцебска 2633 хлопчыкам было дадзена 76 імён, 2682 дзяўчынкам – 91 імя. Частых мужчынскіх імён было 18: *Сергей, Александр, Андрей, Игорь, Дмитрий, Владимир; Юрий, Олег, Алексей, Вячеслав, Виталий, Виктор, Михаил, Валерий, Константин, Руслан, Николай, Вадим*; імі названа 85 % нованароджаных. Частых жаночых імён 15:

Елена, Татьяна, Наталья, Светлана, Ирина, Инна, Марина, Жанна, Людмила, Ольга, Галина, Оксана, Анжелика, Алла, Лариса; імі названа 93% нованароджаных, што сведчыць пра павелічэнне нагрузкі на параўнальна невялікай групе (18 і 15) папулярных імён.

Цікава, што пяцёркі самых папулярных мужчынскіх і жаночых імён значна адрозніваюцца. Калі ў 1945-1950 гг. імі былі: *Владимир, Александр, Валерий, Анатолий, Виктор, Людмила, Валентина, Галина, Тамара, Светлана*, то ў 1968-1975 гг. – *Сергей, Александр, Андрей, Игорь, Дмитрий, Елена, Татьяна, Светлана, Наталья, Ирина*. Як бачым, за 23 гады папулярнасць захавалі толькі па адным з мужчынскіх і жаночых імён – *Александр і Светлана*. У астатніх жа імён з пералічаных пяцёрак ужывальнасць прыкметна знізілася: імя *Владимир* з першага перамясцілася на 6-е месца, *Валерий* – з 3-га – на 14-е, *Анатолий* – з 4-га на 24-е, *Виктор* – з 5-га на 12-е. Падобныя перамяшчэнні адбыліся і сярод жаночых імён: імя *Людмила* з 1-й пазіцыі перайшло на 9-ю, *Валентина* – з 2-й на 17-ю, *Галина* – з 3-й на 11-ю, *Тамара* – з 4-й на 29-ю, *Светлана* – з 5-й на 4-ю.

Як і ў 1945-1950 гг., прадаўжаецца прысваенне дзяўчынкам складанаскарочаных штучных імён, утвораных ад імён правадыроў марксізму-ленінізму: у 1970 г., відаць, у гонар 100-годдзя з дня нараджэння У.І. Леніна ў сям’і інтэлігентаў (бацька – метадыст РАНА, маці -- настаўніца) дзяўчынку назвалі *Виленой* (скарачэнне ад рус. *Владимир Ильич Ленин*), а ў другой сям’і – *Миленой* (скарачэнне ад *Маркс і Ленин*).

Пошукамі прыгажосці і арыгінальнасці можна патлумачыць выкарыстанне такіх жаночых імён, як *Лада, Лия, Жанетта, Анжелика* і інш. Увядзенню ў антрапанімію новых імён нярэдка садзейнічаў і садзейнічае кінематограф. Так, імя *Анжэліка* з’явілася ў даволі вялікай колькасці пасля дэманстрацыі французскіх фільмаў “Анжэліка і кароль”, “Анжэліка – маркіза анёлаў” (1967-1968 гг.), імя *Руслан* у значнай ступені абавязана сваёй папулярнасцю фільму “Руслан і Людміла”, які дэманструваўся ў 1972 г.

Нязначныя адрозненні ад іменніка Віцебска 1968-1975 гг. знаходзім і ў іменніку Полацка 1976-1980 гг.

Антрапанімікон полацка

Усяго за пяць даследаваных гадоў зарэгістравана 70 мужчынскіх і 86 жаночых імён (з варыянтамі ўключна). Пры гэтым колькасць і набор імён па гадах не застаюцца пастаяннымі.

Так, у 1976 г. у Полацку 574 хлопчыкам было дадзена 41 імя і 553 дзяўчынкам – 45 імён; у 1977 г. 606 хлопчыкам – 43 імені, 589 дзяўчынкам – 44 імені; у 1978 г. 541 хлопчыку – 42 імені, 555 дзяўчынкам – 50 імён; у 1979 г. 573 хлопчыкам – 47 імён, 502 дзяўчынкам – 50 імён; у 1980 г. 604 хлопчыкам – 46 імён, 568 дзяўчынкам – 57 імён. Максімум жаночых імён знаходзім у 1980 г., максімум мужчынскіх імён прыходзіцца на 1979 г.; мінімум жаночых (44) – у 1977 г., мінімум мужчынскіх (41) – на 1976 г. Як бачым, самая высокая канцэнтрацыя як жаночых, так і мужчынскіх імён назіралася ў 1977 г.

Па частотнасці ўжывання сярод жаночых імён за пяць гадоў вылучаюцца *Наталья* (14,5%), *Татьяна* (10,8%), *Елена* (10,2%), *Ольга* (9,4%), *Светлана* (8,9%), *Ирина* (6,1%), *Оксана* (3,7%), *Марина* (3,7%), *Анна* (2,9). Сярод мужчынскіх імён 13,1% складае імя *Александр*, *Сергей* – 12,5%, *Дмитрий* – 9,4%, *Андрей* – 8,8%, *Алексей* – 8,0%, *Владимир* – 4,6%, *Виталий* – 3,4%, *Денис* – 2,1%, *Максим* – 1,4%, *Валерий* – 1,3%. Кржнае з астатніх імён складае менш за адзін працэнт. Пры гэтым папулярнасць імён па гадах не застаецца аднолькавай. Самым папулярным жаночым іменем у 1976-1980 гг. было імя *Наталья* (ім назвалі за тры гады 279 дзяўчынак), у 1979 г. яно саступіла першынства імені *Елена* (ім назвалі 56 дзяўчынак з 502), а ў 1980 г. – імені *Татьяна* (ім назвалі 68 дзяўчынак з 605). Самымі папулярнымі мужчынскімі імёнамі на апрацягу пяці гадоў былі *Александр* і *Сергей* (імі названа 740 хлопчыкаў з 2896).

Усе 86 жаночых і 70 мужчынскіх імён з 1976 па 1980 гг. выкарыстоўваліся нераўнамерна: адны даваліся ва ўсе гады пяцігодкі (устойлівыя імёны), другія – з перапынкамі (перарывістыя), трэція з'яўляліся разавымі.

Устойлівых жаночых імён у даследуемыя гады было 29 (каля 34% усяго пяцігадовага асартымента): *Наталья*, *Татьяна*, *Светлана*, *Елена*, *Ольга*, *Оксана*, *Ирина*, *Юлия*, *Людмила*, *Марина*, *Инна*, *Галина*, *Алёна*, *Жанна*, *Валентина*, *Анна*, *Надежда*, *Анжела*, *Екатерина*, *Алеся*, *Вероника*, *Маргарита*, *Виктория*, *Алла*, *Лидия*, *Вера*, *Лариса*, *Нина*.

Устойлівых мужчынскіх імён было 30 (43% усяго пяцігадовага асартымента): *Александр*, *Андрей*, *Алексей*, *Владимир*, *Виталий*, *Вячеслав*, *Вадим*, *Валерий*, *Виктор*, *Василий*, *Владислав*, *Валентин*, *Геннадий*, *Дмитрий*, *Денис*, *Евгений*, *Игорь*, *Иван*, *Кирилл*, *Константин*, *Леонид*, *Михаил*, *Николай*, *Олег*, *Павел*, *Петр*, *Руслан*, *Роман*, *Сергей*, *Юрий*.

Разавых жаночых імён – 31 (36%): *Дарья*, *Зинаида*, *Ия*, *Софья*, *Раиса*, *Авдотья*, *Кристина*, *Данута*, *Рада*, *Агнесса*, *Люция*, *Галия*, *Элина*, *Татрина*, *Анетта*, *Дина*, *Мальяна*, *Линна*, *Фаина*, *Эльвира*, *Мальвина*, *Стэлла*, *Веста*, *Зуфия*, *Элеонора*, *Берута*, *Яна*, *Карина*, *Милана*, *Лиана*. Разавых мужчынскіх імён – 23 (33%): *Герасим*, *Никита*, *Степан*, *Тарас*, *Святослав*, *Феликс*, *Станислав*, *Анджэй*, *Вилий*, *Вальдемар*, *Альберт*, *Викентий*, *Забар*, *Исай*, *Машел*, *Марк*, *Нузгар*, *Януш*, *Армен*, *Римантас*, *Радж*, *Зураб*, *Юльиош-Цезарь*. Колькасць разавых імён з гадамі павялічваецца: у 1976 г. жаночых разавых імён, якія ў наступныя гады не паўтараліся, было 4, мужчынскіх – 3, у 1980 г. жаночых разавых імён зарэгістравана 9, мужчынскіх – 7.

Колькасць перарывістых жаночых імён – 26 (30%), мужчынскіх – 17 (24%), пры гэтым адны з іх аказаліся бліжэй да ўстойлівых (напрыклад *Настасья*, *Марина*, *Валерия*, *Елизавета*, *Александра*, *Антонина*, *Кристина*, *Алина*, *Анжелика*; *Анатолий*, *Борис*, *Артем*, *Егор*, *Илья*, *Максим*, *Эдуард*), а другія бліжэй да разавых: *Алиса*, *Маоюанна*, *Янина*, *Диана*, *Рита*, *Таиса*, *Илона*, *Зоя*, *Инесса*, *Инга*; *Артур*, *Глеб*, *Марат*, *Ярослав*, *Антон*.

Такім чынам, у жаночым іменніку 1976-1980 гг. пераважна выкарыстоўваліся імёны перарывістага і разовага выкарыстання (66%), у

наборы мужчынскіх імён колькасць перарывістых і разавых (57%) нязначна перавышае колькасць устойлівых імён (43%).

Асабліваю цікавасць выклікаюць імёны шырокага ўжывання, або частыя (напомнім, што склад частых імён вызначаецца дзяленнем колькасці нованароджаных на колькасць імён). Пра іх можна гаварыць у прымяненні да ўсяго пяцігоддзя і ў прымяненні да аднаго года.

Так, частымі на працягу пяці гадоў аказаліся 6 жаночых імён: *Наталья* -- 400 чал. – 14%, *Татьяна* – 299 чал. – 10%, *Елена* – 282 чал. – 10%, *Ольга* – 259 чал. – 9%, *Светлана* 246 чал. – 9%, *Ирина* – 170 чал. – 6% і 5 мужчынскіх: *Александр* – 379 чал. – 13%, *Сергей* – 361 чал. – 12,6%, *Дмитрий* – 272 чал. – 9%, *Андрей* – 254 чал. – 9%, *Алексей* – 234 чал. – 8%.

Склад і ўдзельная вага частых імён у кожным гоіжх пяцігодкі наступныя:

1976 г. Колькасць нованароджаных дзяўчынак 553, колькасць усіх імён – 45, частых жаночых імён 11: *Наталья* 87 – 16%, *Татьяна* 74 – 13%, *Светлана* 63 – 11%, *Елена* 60 – 11%, *Ольга* 46 – 8%, *Оксана* 30 – 5%, *Ирина* 30 – 5,4%, *Юлия* 22 – 4%, *Людмила* 20 – 4%, *Марина* 20 – 4%, *Инна* 14 – 3%.

Колькасць нованароджаных хлопчыкаў 574, колькасць усіх імён 41, частых мужчынскіх імён 10: *Александр* 89 – 16%, *Сергей* 80 – 14%, *Андрей* 49 – 9%, *Алексей* 47 – 8%, *Дмитрий* 43 – 8%, *Виталий* 29 – 5%, *Игорь* 26 – 5%, *Юрий* 26 – 5%, *Владимир* 23 – 4%, *Виктор* 18 – 3%.

1977 г. Колькасць нованароджаных дзяўчынак 589, колькасць усіх імён 44, частых жаночых імён 11: *Наталья* 100 – 17%, *Светлана* 72 – 12%, *Елена* 61 – 10%, *Татьяна* 60 – 10%, *Ольга* 55 – 9%, *Ирина* 37 – 6%, *Юлия* 20 – 3%, *Марина* 20 – 3%, *Алёна* 19 – 3%, *Оксана* 16 – 3%, *Анна* 14 – 2%.

Колькасць нованароджаных хлопчыкаў 606, колькасць усіх імён 43, частых мужчынскіх імён 12: *Сергей* 81 – 13%, *Александр* 70 – 12%, *Дмитрий* 64 – 11%, *Алексей* 55 – 9%, *Андрей* 52 – 9%, *Игорь* 27 – 5%, *Владимир* 25 – 4%, *Олег* 23 – 4%, *Юрий* 21 – 4%, *Виталий* 20 – 3%, *Руслан* 17 – 3%, *Виктор* 15 – 3%.

1978 г. Колькасць нованароджаных дзяўчынак 555, колькасць усіх імён 51, частых жаночых імён 15: *Наталья* 92 – 17%, *Елена* 60 – 10%, *Ольга* 53 – 10%, *Татьяна* 45 – 8%, *Светлана* 36 – 7%, *Ирина* 28 – 5%, *Юлия* 22 – 4%, *Оксана* 22 – 4%, *Людмила* 20 – 4%, *Анна* 17 – 3%, *Марина* 17 – 3%, *Инна* 14 – 3%, *Екатерина* 14 – 3%, *Алеся* 14 – 3%, *Алёна* 13 – 2%.

Колькасць нованароджаных хлопчыкаў 541, колькасць усіх імён 42, частых мужчынскіх імён 10: *Александр* 67 – 12%, *Сергей* 64 – 12%, *Андрей* 59 – 11%, *Дмитрий* 56 – 10%, *Алексей* 49 – 9%, *Владимир* 22 – 4%, *Вячеслав* 16 – 3%, *Олег* 15 --- 3%, *Денис* 14 – 3%, *Виктор* 14 – 3%.

1979 г. Колькасць нованароджаных дзяўчынак 502, колькасць усіх імён 50, частых жаночых імён 13: *Елена* 56 – 11%, *Ольга* 55 – 11%, *Наталья* 54 – 11%, *Татьяна* 52 – 10%, *Ирина* 39 – 8%, *Светлана* 37 – 7%, *Юлия* 24 – 5%, *Марина* – 23 – 5%, *Анна* 19 – 4%, *Алеся* 17 – 3%, *Рксана* 17 – 3%, *Людмила* 16 – 3%, *Нина* 11 – 2%.

Колькасць нованароджаных хлопчыкаў 573, колькасць усіх імён 47, частых мужчынскіх імён 14: *Сергей* 67 – 12%, *Александр* 63 – 11%, *Дмитрий* 58

– 10%, *Андрей* 44 – 8%, *Алексей* 37 – 7%, *Владимир* 29 – 5%, *Виталий* 26 – 5%, *Денис* 23 – 4%, *Евгений* 23 – 4%, *Олег* 23 – 4%, *Юрий* 23 – 4%, *Виктор* 17 – 3%, *Игорь* 16 – 3%, *Руслан* 14 – 2%.

1980 г. Колькасць нованароджаных дзяўчынак 568, колькасць усіх імён 57, частых жаночых імён 14: *Татьяна* 68 – 12%, *Наталья* 67 – 12%, *Ольга* 50 – 9%, *Елена* 45 – 8%, *Светлана* 38 – 7%, *Юлия* 37 – 7%, *Ирина* 36 – 6%, *Анна* 22 – 4%, *Марина* 22 – 4%, *Алеся* 22 – 4%, *Оксана* 18 – 3%, *Екатерина* 17 – 3%, *Людмила* 16 – 3%, *Инна* 12 – 2%.

Кроткасць нованароджаных хлопчыкаў 604, колькасць усіх імён 46, частых мужчынскіх імён 13: *Александр* 91 – 15%, *Сергей* 69 – 11%, *Дмитрий* 51 – 8%, *Андрей* 50 – 8%, *Алексей* 46 – 8%, *Владимир* 30 – 5%, *Игорь* 22 – 4%, *Денис* 20 – 3%, *Максим* 19 – 3%, *Евгений* 15 – 3%, *Руслан* 14 – 2%, *Николай* 14 – 2%, *Юрий* 14 – 2%.

Усяго ў лік частых з 1976 да 1980 г. трапіла 15 жаночых і 17 мужчынскіх імён. З іх 9 жаночых (*Наталья, Татьяна, Светлана, Елена, Ольга, Оксана, Ирина, Юлия, Марина*) і 6 мужчынскіх (*Александр, Сергей, Андрей, Алексій, Дмитрий, Владимир*) былі частымі ва ўсе гады. Імёны *Людмила, Инна, Игорь, Юрий, Виктор* не былі частымі па адным годзе. Жаночае імя *Алёна* і мужчынскае імя *Евгений* былі частымі на працягу двух гадоў, а імёны *Максим, Николай* аказаліся частымі толькі ў 1980 г.

Колькасць іменаванняў аднымі імёнамі з гадамі змяншаецца (*Елена, Людмила, Юрий*), другімі – трымаецца прыблізна на адным узроўні (*Ольга, Руслан*), трэцімі – паступова павялічваецца (*Анна, Алеся, Владимир, Денис*). У пераважнай большасці частых імён працэнт носьбітаў рэзка хістаецца па гадах. Напрыклад, у імені *Наталья* ад 17% у 1977 г. да 11% у 1979 г., у імені *Оксана* ад 5% у 1976 г. да 3% у 1977 г., у імені *Алексей* ад 7% у 1979 г. да 8% у 1980 г., *Александр* ад 11% у 1979 г. да 15% у 1980 г. і г.д.

Супастаўленне жаночага і мужчынскага іменнікоў сведчыць аб тым, што з 1976 да 1980 г. агульны асартымент мужчынскіх імён саступаў жаночаму. Так, у 1976 г. зарэгістравана мужчынскіх імён 41 – жаночых 45, у 1977 г. адпаведна 43 – 44, у 1978 г. 42 – 51, у 1979 г. 47 – 50, у 1980 г. 46 – 57. Рэпертуар жаночых і мужчынскіх імён пашырыўся за пяцігоддзе, аднак пашырэнне жаночана іменніка ішло хутчэй, чым мужчынскага, павялічылася колькасць разавых імён, узрасла зменлівасць.

“Накладанне” іменніка 1980 г. і 1976 г. дало магчымасць вылучыць наступныя групы імён:

імёны, якія сустракаліся ў 1976 г. і выйшлі з іменніка ў 1980 г., -- 7 жаночых (*Диана, Мальвина, Эльвира, Зоя, Веста, Стэлла, Инесса*) і 8 мужчынскіх (*Вальдемар, Альберт, Марат, Нузгар, Степан, Федор, Тімур, Эдуард*);

імёны, якія сустракаліся і ў 1976 і ў 1980 гг., -- 47 жаночых (*Галина, Жанна, Валентина, Надежда, Вероника, Алла* і інш.) і 33 мужчынскіх (*Вадим, Валерий, Владислав, Геннадий, Иван, Кирилл, Леонид* і інш.);

імёны, якія адсутнічалі ў іменніку 1976 г., -- 18 жаночых (*Алиса, Алина, Мария, Марианна, Злата, Снежана, Элеонора, Кристина, Нелли, Евгения*,

Авдотья, Яна, Карина, Зуфия, Берута, Милана) і 13 мужчынскіх (*Артур, Артем, Вилий, Ілья, Георгий, Армен, Ярослав, Аетон, Римантас, Станислав, Радж, Зураб, Феликс*).

Усяго несупадаючых імён у супастаўляльных гады 25 жаночых і 21 мужчынскае, што складае 24 % ад усяго рэпертуара імён двух гадоў.

Аналіз выкарыстання імён у розных па нацыянальнасці сем'ях сведчыць аб тым, што ў большасці выпадкаў іменаванне дзяцей не залежыць ад нацыянальнасці бацькоў. Прадстаўнікі небеларускай нацыянальнасці давалі сваім дзецям распаўсюджаныя ў беларусаў імёны, якія запазычаны з іншых моў і прыжыліся па розных прычынах у беларускім іменніку. Так, іменем *Ольга* назвалі сваіх дачок беларусы і рускія, украінцы і палякі, малдаване і татары, грузіны і марыйцы. Імя *Наталья* далі нованароджаным дзяўчынкам беларусы, рускія, украінцы, чувашы, палякі, яўрэі, асеціны, цыганы, азербайджанцы, літоўцы; *Юлей* назвалі сваіх дачок беларусы, рускія, украінцы, грузіны, яўрэі, палякі, малдаване, немцы; у імені *Марина* да гэтага пераліку далучаюцца узбекі, башкіры, казахі; у імені *Елена* – асеціны, татары, армяне. Імёны *Денис, Руслан, Виталий, Олег, Иван, Сергей, Николай* далі сваім сынам беларусы, рускія, украінцы, яўрэі, удмурты, армяне, літоўцы, карэлы, казахі, палякі. Аб тым, што частыя імёны сталі інтэрнацыянальнымі, сведчыць выкарыстанне ў цыганскіх сем'ях імён *Алеся, Оксана, Галина, Виктория, Алёна, Елена, Александр, Владимир, Дмитрий* і інш.

І толькі ў асобных выпадках на іменаванні дзяцей адчынаецца ўздзеянне нацыянальнасці бацькоў. Так, імя *Зураб* далі ў сям'і, дзе бацька – грузін, маці – цыганка, *Забар* – бацька і маці – цыганы, *Нугзар* – бацька і маці – грузіны, *Римантас* – бацька – літовец, маці – украінка, *Радж* – бацька – грэк, маці – цыганка, *Зуфия* – бацька і маці – татары, *Галия* – бацька і маці – казахі, *Татрина* – бацька і маці – цыганы, *Люция* – бацька – паляк, маці – беларуска, *Стэлла* – бацька – яўрэй, маці – руская, *Элеонора* – бацька – беларус, маці – яўрэйка, *Анджэй* – бацька – паляк, маці – беларуска, *Машел* – бацька і маці – цыганы, *Юльіус-Цэзарь* – бацька і маці – палякі.

Пашырэнне, пераўтварэнне статыстычнай структуры жаночага і мужчынскага іменнікоў Полацка, апераджальная зменлівасць частых і разавых жаночых імён у параўнанні з мужчынскімі, аслабленне ўздзеяння нацыянальнасці бацькоў на іменаванне дзяцей апасродкавана адлюстоўваюць важныя сацыяльныя і культурныя працэсы ў жыцці сучаснага грамадства.

Зместам і характэрнымі рысамі сучаснага перыяду развіцця беларускай антрапаніміі ў цэлым з'яўляюцца: 1) сціранне адрозненняў паміж іменнікамі рабочых, сялян, інтэлігенцыі; 2) адраджэнне старажытнаславянскіх імён; 3) узрастанне папулярнасці старых царкоўных імён; 4) паступовая хрысціянізацыя іменніка па матывах выбару імён; 5) аднаўленне ў маўленні і публіцыстычным стылі дзвюх кананічных іменаслоўных сістэм – праваслаўнай і каталіцкай.

Эстэтыка-этычная характарыстыка асабовых імён

Разгляд анамастыкі, якая з'яўляецца часткай мовы, як выніка бесперарыўнай творчай дзейнасці, неад'емнай ад духоўнай і інтэлектуальнай гісторыі народа, прыводзіць да неабходнасці вывучэння эстэтыка-этычнага ефекту ўласных імён.

Улічваючы тое, што мова – гэта не толькі сродак зносін, але і сродак выражэння, акт надання імені можа быць прадстаўлены як духоўная творчасць асобы, што служыць сродкам выражэння яе інтуіцыі і фантазіі.

У гэтым сэнсе гісторыя імён уласных аказваецца гісторыяй матываў, імпульсаў, уздзеянняў асяроддзя, якія ўрываюцца звонку ў развіццё анамастыкі, -- гэта значыць гісторыяй густу або пачуцця ў галіне оніма. Не атаясамліваючы анамастыкі з эстэтыкай, тым не менш адзначым, што ісціна оніма на сучасным этапе развіцця грамадства ёсць усвядомленая прыгажосць: пры наданні імені дзіцяці эстэтыка-этычныя характарыстыкі імені набываюць статус аднаго з галоўных крытэрыяў.

Ацэначна-эстэтычныя параметры антрапонімаў ужо вывучаліся ў сучаснай анамастыцы (гл., напрыклад, работы В.І. Супруна [Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: Монография. Волгоград: Перемена, 2000. 172 с.] на матэрыяле апытання студэнтаў Валгаградскага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта; мы ж правялі падобны эксперымент на філалагічным факультэце Віцебскага універсітэта імя П.М. Машэрава. Усяго ў эксперыменце ў Віцебску ўдзельнічала 133 студэнты філалагічнага факультэта ва ўзросце 18-20 гадоў, у Валгаградзе – 115 студэнтаў такой жа спецыяльнасці і ўзросту.

Беларускім студэнтам было прапанавана адказаць на пытанні, якое з жаночых і мужчынскіх імён, што ўжываюцца для іменавання беларусаў, на іх погляд, з'яўляецца: 1) самым папулярным, 2) самым тыповым, 3) самым модным, 4) самым вядомым у гісторыі, 5) самым прыгожым, 6) самым непрыгожым, 7) самым добрым, 8) самым злым, 9) самым смешным; якое імя яны хацелі б выбраць свайму дзіцяці.

Супастаўляльны аналіз анкет паказаў, што калі сацыянамастычныя веды віцебскіх і валгаградскіх студэнтаў-філолагаў у значнай ступені супадаюць і гэта тлумачыцца тым, што галоўным фактарам адносінаў індывіда да імені выступае культурна-гістарычны кантэкст грамадскага жыцця чалавецтва ўвогуле, то погляды, індывідуальныя густы сапраўдных і будучых імядаўцаў прыкметна адрозніваюцца. Адрозненні пачынаюцца са значна большай колькасці прыведзеных імён, асабліва беларускімі студэнтамі, -- ад 45 да 70 мужчынскіх і ад 55 да 62 – жаночых, што ў 4-5 разоў больш у параўнанні з колькасцю імён, прыведзеных на стымулы «самае папулярнае», «самае тыповае», «самае моднае», «самае вядомае ў гісторыі».

Сам факт невыразнага выяўлення асацыятыўнага профілю ўжо з'яўляецца сведчаннем таго, што працэс іменавання вельмі цесна звязаны з густам індывідаў-імядаўцаў. Пры гэтым у адказах студэнтаў-беларусаў радзей назіралася супадзенне густаў (у асаблівасці ў дачыненні жаночых імён), чым у адказах рускіх студэнтаў.

Нягледзячы на адзначанае, уражлівае супадзенне ўвогуле асноўных «густавых» і «пачуцёвых» рэакцый людзей, што знаходзяцца за тысячу кіламетраў адзін ад аднаго. Так, пры значным роскідзе антрапонімаў, зафіксаваных на стымул «самае прыгожае імя», толькі шэсць мужчынскіх імён, названых валгаградцамі (пры супадзенні астатніх 30-ці), не адзначаны ў спісе беларусаў, які ўключае 45 імён, -- *Антон, Арсений, Богдан, Василий, Изяслав, Святослав* (апытанне праводзілася на рускай мове). Першыя чатыры пазіцыі мужчынскіх імён супадаюць у чатырох імёнах. Параўнаем: у рускім спісе -- 1) *Александр* (16,5%), 2) *Сергей* (10,1%), 3) *Дмитрий, Олег, Владимир* (7,3%), 4) *Алексей, Владислав* (3,7%); у беларускім спісе – 1) *Дмитрий* (9,8%), 2) *Александр* (7,5%), 3) *Андрей, Алексей* (6,0%), 4) *Сергей* (3,8%). Імя *Владимир*, якое займае ў валгаградскім спісе 3-ю пазіцыю, у вiцяблян адзначана толькі ў адной анкеце; імя *Владислав*, што знаходзіцца ў рускім спісе на 4-й пазіцыі, у беларускім перамясцілася на 6-ю.

Пагаджаючыся з вывадам В.І. Супруна аб тым, што, верагодна, “у моўнай свядомасці прыгажосць імені ў першую чаргу вызначаецца яе эўфанічнымі рысамі”, падкрэслім, аднак, што ў рускіх гэты крытэрыі дапаўняецца эўсемантычным (імёны на –*слав* увогуле набралі 10,1%), а ў беларусаў – такімі крытэрыямі, як працягласць (65% імён складаецца больш чым з двух складоў: *Вениамин, Апполинарий, Иннокентий.*, у рускіх – 55%) і паходжання імені (прыкметна большая за рускіх цяга да заходніх імён: *Артур, Марат, Станислав, Эдуард*). Гэты вывад яшчэ больш надзейна падмацаваны жаночымі імёнамі, з якіх на долю заходніх прыходзіцца каля 26%: *Альбина, Ангелина, Анжелика, Виолетта, Джульетта, Диана, Жанетта, Карина, Кристина, Лаура, Нелли, Сабина, Ядвига* (у валгаградцаў – 15%). Рэакцыі на ўведзенае для праверкі гэтага адказу пытанне «Якое імя Вы хацелі б выбраць свайму дзіцяці?» таксама сведчыць аб экспансіі ў жаночы імянік заходніх імён. Усяго на гэта пытанне адзначана 59 жаночых імён, 17 з якіх – заходнія: *Альбина, Андреана, Ангелина, Анжелика, Джульетта, Диана, Злата, Камилла Карина, Кристина, Лаура, Леонелла, Лилиана, Марлен, Михайлина, Нелли, Яна*. Слабей цяга да замежнага ў імёнах для хлопчыкаў. З прыведзеных 43-х імён толькі чатыры арыентаваны на Запад: *Артур, Десси, Рихард, Роберт* – і адно – на Усход – *Рустам*.

Звяртае на сябе ўвагу і тое, што жаночыя спісы самых прыгожых, па ўяўленню валгаградскіх і віцебскіх студэнтаў, імён процілеглыя па фрэквентатыву паказчыкам. Так, імёны *Елена* (10,5%), *Татьяна* (8,5%), *Светлана* (6,1%), якія займаюць у рускім спісе 1-е, 2-е, 3-е месцы, у беларускім знаходзяцца адпаведна на 7-м, 5-м і 9-м. І, наадварот, тыя, што знаходзяцца на 1-3-м месцах у беларускім спісе імёны *Мария* (9%), *Елизавета* (6%), *Марина* (5,3%) у рускім займаюць 6-ю (2,6%) пазіцыю.

Увогуле ж з 39-ці імён валгаградскага спіса і 55-ці імён беларускага супалі 24: *Александра, Алиса, Ангелина, Анжелика, Анна, Виктория, Виолетта, Диана, Екатерина, Елена, Елизавета, Кристина, Ксения, Марина, Мария, Надежда, Наталья, Ольга, Полина, Светлана, Софья, Татьяна, Юлия, Ярославна*.

Высокай дысперснасцю адрозніваецца і атрыманае на стымул «самае непрыгожае імя» поле. Валгаградцамі ў анкетах зафіксавана 40 мужчынскіх і 42 жаночыя імені; віцяблянамі – адпаведна 45 і 54. Мужчынскія імёны *Василий, Федор*, што ўваходзяць у ядро, вызначаны як непрыгожыя $\approx 12\%$ - 10% валгаградскіх рэспандэнтаў і 9% - 14% віцебскіх. Колькасць несупаўшых імён большая ў параўнанні з папярэднім стымулам: у валгаградскім спісе 15, у віцебскім 20, што можа быць расцэнена як сведчанне розных асноў пошукаў негатыўнай ацэнкі антрапонімаў прадстаўнікамі рускага і беларускага этнасаў (41% несупаўшых імён), хаця вызначыць гэту аснову з-за слабой распрацаванасці праблемы ўспрыняцця імён пакуль не ўяўляецца магчымым.

Яшчэ больш забытаную карціну дае параўнанне жаночых спісаў. Калі на першым месцы ў валгаградскім спісе стаіць *Клавдия*, што набрала 12,1% адказаў, другое падзялілі *Фекла, Марфа, Ольга* – 7,1%, у 5% анкет сустрэліся *Марина* і *Евдокия*, то ў віцебскім першыя тры пазіцыі з працэнтным паказчыкам ад 8,3% да 4,4% занялі *Галина, Ефросинья (Фрося, Фруза), Мария (Марья, Маня)*. Імя ж *Клавдия* ў беларусаў характарызуецца працэнтным паказчыкам, у чатыры разы меншым (3%) за рускі. У два і чатыры разы радзей сустракаюцца ў віцебскім *Фекла* і *Марфа*, а імя *Ольга* ў віцяблян пазбаўлена негатыўнай ацэнкі і ў спісе не сустракаецца.

Паказальна, што як у валгаградцаў, так і ў віцяблян жаночыя «самыя непрыгожыя» імёны часцей паўтараюць папулярныя імёны, чым мужчынскія. Так, з 15-ці жаночых імён, прыведзеных валгаградскімі студэнтамі на стымул «самае папулярнае імя», супадаюць з імёнамі, адзначанымі на стымул «самае непрыгожае імя», 13 (86,6%: *Елена, Наталья, Екатерина, Ольга, Анастасия, Ирина, Юлия, Анна, Дарья, Евдокия, Людмила, Светлана*) і не супадаюць толькі два -- *Татьяна* і *Лада*. З 26-ці жаночых імён, прыведзеных віцебскімі студэнтамі на названы стымул, супадаюць з «самымі непрыгожымі імёнамі» 20 (77%: *Наталья, Алеся, Татьяна, Анастасия, Мария, Алина, Ирина, Карина, Евдокия, Анна, Марина, Галина, Екатерина, Вероника, Валентина, Дарья, Клавдия, Кристина, Елизавета, Оксана*) і не супадаюць 6: *Ольга, Елена, Юлия, Виктория, Светлана, Яна*.

Сярод жа мужчынскіх імён працэнт супадаючых па абодвум стымулам адказаў у валгаградцаў склаў адну трэцюю частку (*Сергей, Иван, Андрей, Николай, Михаил*), у віцяблян дзве трэція: *Александр, Сергей, Иван, Никита, Владимир, Алексей, Евгений, Илья, Юрий, Антон, Григорий, Денис, Егор, Кирилл, Михаил, Николай*.

Прыведзеныя даныя дазваляюць зрабіць вывад аб тым, што сацыянамастычнае і псіхаанамастычнае ў моўнай свядомасці асобы не супроцьпастаўлены і анамастычная асацыятыўная сема «прыгажосць» можа выступаць дапаўняльнай семы «папулярнасць». Падобны вывад можна зрабіць і адносна сем «непрыгажосць» і «моднасць», якія, на думку валгаградскіх і віцебскіх студэнтаў (у Валгаградзе супалі 58% мужчынскіх, 49% жаночых самых модных і самых непрыгожых імён; у Віцебску – 58% мужчынскіх і 55% жаночых) з'яўляюцца ўзаемадапаўняльнымі.

Блізкімі па эстэтычных ацэнках да стымула «самае непрыгожае імя» з'яўляецца стымул «самае смешнае імя». Аднак з-за таго, што, акрамя эстэтычнай, адказ на гэты стымул мае на ўвазе маральна-этычную ацэнку, студэнтамі прыведзены самы высокі лік валгаградскіх мужчынскіх (48) і віцебскіх мужчынскіх (70) і жаночых (61) асацыятаў, шмат з якіх зафіксаваны толькі ў адной анкеце. Нягледзячы на паказаныя факты, першыя чатыры мужчынскія імені (*Василий, Федор, Петр, Иван*) супалі ў валгаградскім і віцебскім спісах не выпадкова: на гэту эстэтыка-этычную ацэнку названых імён паўплывала экстралінгвістычная інфармацыя, звязаная з іх кароткімі формамі, якія атрымалі негатыўныя канатацыі ў быту.

Сярод «смешных» жаночых імён у валгаградцаў лідзіруе *Фекла* і *Евдокия* (па 23,6%), у віцяблян – *Мария* (*Маруся* – 5,23%) і таксама *Фекла* (3,75%). Імя *Евдокия* ў беларускім спісе адсутнічае, як не зарэгістраваны, нягледзячы на тое, што ў яго ўваходзіць 61 імя, названыя ў якасці смешных валгаградцамі імёны *Анна, Вероника, Гуля, Елена, Искра, Капитолина, Лукерья, Миланья, Революция, Серафима, Федора*. Увогуле ж з 26-ці жаночых імён, прыведзеных валгаградскімі студэнтамі, паўтарыліся ў віцебскім 15: *Клавдия* (Валгаград – 7,5% -- Віцебск – 2,25%), *Прасковья* (6,6% -- 2,25%), *Аграфена* (6,7% -- 1,5%), *Олимпиада* (5,8% -- 0,75%), *Анастасия* (2,8% -- 0,75%), *Даздраперма* (2,8% -- 1,5%), *Василиса* (1,9% -- 2,25%), *Лариса* (0,9% -- 5,23%), *Софья* (0,9% -- 2,25%), *Валентина* (0,9% -- 0,75%), *Мария* (0,9% -- 5,23%), *Ефросинья* (0,9% -- 2,25%), *Ксения* (0,9% -- 0,75%), *Ольга* (0,9% -- 1,5%).

Значна больш цяжкасцей у параўнанні з папярэднім выклікаў стымул «самае злое імя». У анкетах валгаградцаў утрымліваецца 28 мужчынскіх і 35 жаночых імён, у анкетах віцяблян – 45 мужчынскіх і 52 жаночых імені, што робіць асацыятыўны профіль апошніх з іх размытым: пачынаюць мужчынскі спіс у беларусаў імёны *Борис* і *Григорий* з працэнтным паказчыкам 5,2%, за імі ідуць імёны *Максим* (4,5%), *Эдуард, Владимир, Юрий, Кирилл, Олег* (па 3,75%), *Артур* (3%), *Федор, Георгий, Петр, Роман, Герман, Сергей* (па 2,25%), *Константин, Николай, Геннадий, Дормидонт, Антон, Степан, Вадим, Михаил, Леонид, Андрей, Анатолий* (па 1,5%), 19 імён, узказаных па адным разе: *Виктор, Гарик, Глеб, Гордей, Денис, Дзюк, Евгений, Егор, Игорь, Илья, Иосиф, Клим, Марат, Назар, Никодим, Павел, Ростислав, Терентий, Юлий*. Мужчынскі спіс валгаградцаў мае дзве вяршыні. «Самым злым», на думку студэнтаў, з'яўляецца імя *Николай* (15,1%), дарэчы, у віцяблян яно набрала ў 10 разоў менш адказаў (1,5%). З большым адрывам ад яго другое месца падзялілі *Владимир, Борис, Андрей, Иосиф, Глеб, Евгений* (па 5,7%). У 3,8% анкет сустрэліся *Вадим, Виктор, Олег, Петр*. Па 0,86% адказаў набралі *Александр, Алексей, Антон, Валерий, Василиск, Геннадий, Денис, Захар, Игорь, Илья, Каин, Павел, Роман, Руслан*. Як 1:1,5 колькасна суадносяцца валгаградскі і віцебскі жаночыя спісы. Пры гэтым 10 з 35-ці жаночых імён, ацэненых валгаградскімі студэнтамі як самыя злыя, не адзначаны такімі віцебскімі філолагамі: *Алина, Анастасия, Варвара, Ева, Екатерина, Инна, Ирида, Олимпиада, Раиса, Яга*. Астатнія 25 імён, нягледзячы на поўную фрэквентатыўную неадпаведнасць, па розным крытэрыям аказаліся прадстаўленымі ў двух спісах: *Аксинья, Алла,*

Анна, Валентина, Виктория, Евгения, Жанна, Зинаида, Зоя, Инга, Ирина, Клавдия, Лариса, Лидия, Любовь, Маргарита, Марина, Наталья, Нина, Оксана, Ольга, Полина, Светлана, Юлия, Ядвига. Пошукі прычын такой негатыўнай ацэнкі антрапонімаў пераканалі нас у тым, што тут ізноў вядучымі аказваюцца не лінгвістычныя, а экстралінгвістычныя фактары – культурна-гістарычны фон многіх імён і, як ужо адзначаў В.І. Супрун, «індывідуальны жыццёвы вопыт рэспандэнтаў, негатыўныя ўражанні ад сустрэч з носьбітамі гэтых імён» [200, с.43].

Пры вызначэнні антрапонімаў як “самых добрых” апытаныя вялі пошук станоўчай ацэнкі імён. Больш упэўненасці пры адказе на гэты стымул праявілі валгаградскія студэнты. У іх мужчынскім і жаночым спісах, што ўключалі адпаведна 30 і 18 імён, дакладна вылучаецца ядро, якое характарызуецца даволі высокімі працэнтнымі паказчыкамі: *Иван* – 36,4%; *Ольга* – 30%, *Мария* 18,6%, чаго нельга сказаць пра віцебскія спісы (мужчынскі – 37, жаночы – 39 імён), дзе ядзерны паказчык аказаўся даволі нізкім -- *Алексей* – 12,3%, *Мария* – 12,3%, *Елена* – 9,77 %, *Юлия* – 9,2%. Пры гэтым калі ядры жаночых антрапаніміконаў супадаюць толькі ў адным імені -- *Мария*, а ядзернае ў беларускім мужчынскім спісе *Алексей* пачынае каляядзерную частку ў валгаградцаў, то каляядзерныя часткі жаночых спісаў, якія колькасна суадносяцца як 1:2, утрымліваюць па тры аднолькавых антрапонімы, параўнаем: у валгаградскім спісе ***Наталья, Татьяна*** (па 6,2%), ***Анна, Анастасия, Светлана*** (па 5,3%), *Любовь* (4,4%); у віцебскім спісе: ***Анна*** (6%), ***Анастасия, Екатерина*** (па 5,3%), ***Наталья, Лилия, Алеся*** (па 4,5%). Увогуле ў супастаўленых мужчынскіх спісах супала 21 (*Александр, Алексей, Андрей, Вадим, Василий, Владимир, Дмитрий, Евгений, Егор, Иван, Илья, Максим, Михаил, Никита, Николай, Олег, Павел, Руслан, Сергей, Stanisлав, Ярослав*), ў жаночых 15 імён: *Анастасия, Анна, Дарья, Екатерина, Ирина, Любовь, Марина, Мария, Надежда, Наталья, Ольга, Светлана, София, Татьяна, Юлия.*

Звяртаюць на сябе ўвагу прыведзеныя віцяблянамі і адсутныя ў валгаградцаў жаночыя імёны, якія ў пераважнай большасці ўключаюць у свой састаў склады з мяккімі санорнымі, асабліва [л’и, л’э, л’а]: *Елена, Лилия, Алеся, Олеся, Леся, Алина, Елизавета, Ксения, Валентина, Полина, Александрина, Ульяна, Ариадна, Лия, Ангелина, Валерия, Ляля, Вероника, Антонина, Дарина, Янина, Евгения, Маргарита*, што, мяркуюем, дае права дапусціць, што на ацэнку імені ў якасці «добрага» пэўным чынам паўплывала іх гучанне. Магчыма, адной з прычын станоўчага ўспрыняцця імён з’яўляецца «добрая» семантыка іх апелятываў, якая з дапамогай пакуль яшчэ не вывучаных механізмаў ажывае ў свядомасці іншамоўнай асобы.

Паказальна, што адказы на гэты стымул у многім супадаюць з адказамі на стымулы “самае папулярнае” і “самае моднае” імя, што наводзіць на думку аб залежнасці эстэтыка-этычных ацэнак антрапонімаў ад іх сацыялагічных характарыстык.

Такім чынам, аналіз адказаў на стымулы *прыгожае / непригожае, доброе / злое, смешное* пераканала нас у тым, што 1) у адрозненне ад сацыялагічных, эстэтыка-этычных ацэнак антрапонімаў у першую чаргу звязаны з

індывідуальным вопытам імядаўцаў; 2) ва ўсведамленні імядаўцаў эстэтыка-этычныя характарыстыкі цесна звязаны з ацэнкамі *папулярнае / неппулярнае, моднае / нямоднае*. Не аспрэчваючы думкі А.В. Суперанскай, у адпаведнасці з якой усім народам уласціва імкненне да мілагучнасці імён [Суперанская А.В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен // Антропонимика. М.: Наука, 1970. С.17], адзначым, аднак, што пры наданні імені на першы план выходзіць усё ж канататыўны, і нават апелятыўны, шлейф імён. Мяркуем, імёны *Василий, Федор, Евдокия* аднесены студэнтамі да ліку непрыгожых не з-за немілагучнасці, а таму, што гіпакарыстычныя формы іх *Вася, Федя, Дуся* цягнуць за сабой значэнні «няўдалы», «недалёкі, абмежаваны» чалавек, а ў імён *Галина, Клавдия* нейкім чынам ажывае іх апелятыўны «цень»; 3) адказы валгаградскіх і віцебскіх студэнтаў, якія выявілі прыкметнае падабенства ў сацыялагічным плане, нярэдка адрозніваюцца эстэтыка-этычнымі ацэнкамі антрапонімаў. Так, калі на станоўчае ўспрыняцце імені ў рускіх часцей уплывае эўфанічны і эўсемантычны крытэрыі, то ў беларусаў да гэтых крытэрыяў далучаецца паходжанне імені. Цяга да заходніх імён часцей адзначаецца ў жаночым антрапаніміконе, які ва ўсе часы ў славян характарызаваўся імкненнем да пошуку новага, прыгожага, добрага.

ІМЯ-МЯНУШКА ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ І ГІСТОРЫКА-САЦЫЯЛЬНАЯ КРЫНІЦА

Назіранне за складам нехрысціільных імён дазваляе нам вылучыць сярод іх дзве асобныя групы: *унутрысямейныя* і *агульнабытавыя* мянушкі. Калі грамадства знаходзілася на пачатковых стадыях развіцця, для называння дарослага чалавека дастаткова было аднаго ўнутрысямейнага свецкага імені. Адносна нешырокая наменклатура імён дазваляла адрозніваць людзей у невялікіх кангламератах. Пазней, з развіццём грамадства, спатрэбіліся дадатковыя вылучальныя называнні. Уласныя імёны, якія надаваліся дзіцяці пры нараджэнні (да прыняцця хрысціянства – людскія, а потым – хрысціільныя), пачалі дапаўняцца мянушкамі, якімі характарызаваў асобу калектыў. Зразумела, немаўляці надавалася імя, якое адлюстроўвала прадметы і з’явы навакольнага асяроддзя, але была і свая спецыфіка: словы, узятыя для называння, былі звязаны са з’яўленнем дзіцяці на свет, з яго паводзінамі ў маленстве, з адносінамі да яго дарослых. Напрыклад, калі дзіця хацелі і чакалі, яго называлі *Ждань*, а калі яно з’яўлялася раптоўна – *Нечай* (самае распаўсюджанае імя гэтай групы, сустракаецца 18 раз). Для называння немаўляці выкарыстоўваліся агульныя прыметы, асаблівасці знешнасці, паводзін нованароджанага, але зараз вылучыць падобныя імёны як унутрысямейныя немагчыма, і таму мы ўключылі іх у агульную групу імён, якія паходзяць ад апелятываў, што характарызуюць чалавека па знешніх ці фізічных якасцях.

Акрамя прамога выкарыстання лексікі, што існавала ў той час, шляхам розных перабудаванняў ствараліся асобныя словы, найбольш прыдатныя для называння. Падобныя спецыяльныя ўтварэнні, на наш погляд, можна лічыць паўнацэннымі ўласнымі імёнамі мінулага. Часцей за ўсё ўнутрысямейныя імёны мелі форму назоўніка; найменні ў форме прыметніка былі мала распаўсюджаны. А.В. Суперанская і А.У. Суслава лічаць, што “гэта тлумачыцца функцыянальнай асаблівасцю ўнутрысямейных уласных імён: у сям’і імя служыла для называння. Мянюшка, утвораная ад прыметніка, выглядае больш натуральна, калі пра людзей гавораць у трэцяй асобе” [198, с. 85].

У анамастыконе М.М.Тупікова зафіксавана каля 5000 старажытнарускіх уласных асабовых імён [211]; найбольш распаўсюджаныя з іх (*Богдан, Истома, Томило, Ждан, Третьяк, Бессон, Бажен, Воин, Волк, Дружина, Жук, Меньшой, Некрас, Нечай, Первой, Посник, Пятой, Русин, Черной, Шестой*) супадаюць з самымі частымі бытавымі імёнамі, зафіксаванымі на даследаваных намі тэрыторыях.

Наменклатура ўнутрысямейных імён невялікая ў параўнанні з імёнамі агульнабытавымі. Сям’я была адносна замкнёнай сістэмай, аднолькавыя імёны не неслі шырокай размежавальнай функцыі, але і не перашкаджалі вылучэнню асобы, бо для кожнага носьбіта празванні былі першаснымі і асноўнымі. З цягам часу аднаго ўнутрысямейнага імені стала недастаткова, таму стыхійна з’яўлялася другое імя – імя-мянюшка, якое не было абавязковым, але амаль заўсёды суправаджала асноўнае імя ў розных сітуацыях.

У адрозненне ад прозвішчаў, мянюшкі – афіцыйна не замацаваныя, юрыдычна не значныя называнні. Яны знікаюць разам з носьбітам, а не працягваюць існаваць і перадавацца нашчадкам, як прозвішча.

З прыняццем хрысціянства ўнутрысямейныя імёны сталі актыўна выціскацца царквой. Менавіта іх, а не агульнабытавыя называнні, царква спрабавала замяняць на хрысціянскія іншамоўныя імёны. Па матэрыялах даследаваных намі крыніц мы можам пацвердзіць агульнапрынятую думку, што старажытныя ўласныя імёны не выходзяць з ужытку, а працягваюць існаваць і ў XVIII ст. разам з хрысціянскімі, але пасля прыняцця хрысціянства гэта не ўнутрысямейныя імёны, а празванні-мянюшкі.

Зараз немагчыма даведацца, калі і як атрымалі свае найменні *Горлань, Молчунь, Лепетуха, Тарабуля, Кроха, Рабчикъ, Рыхликъ, Цибикъ* і інш. Пытанні ў не ўзнікае, калі гэта частка шматслоўнага называння, бо да імені з цягам часу дадалася мянюшка (*Иванъ Стары, Сымонъ Немелкий*); калі ж у даследаваных крыніцах выкарыстоўваецца аднаслоўнае называнне (не выключана, што гэта былі іх не адзіныя імёны і што гісторыя не данесла да нас іх поўнага наймення), то магчыма, перад намі ўнутрысямейнае свецкае імя, а магчыма, мянюшка. Таму для прастаты ўжывання мы далей будзем аднолькава называць іменем-мянюшкай унутрысямейнае імя і агульна-бытавое.

Так, на віцебскіх землях кананізацыя разарвала, раздзяліла па розных сферах ужывання імёны, якія некалі складалі агульную сістэму, зрабіўшы адны

з іх ужывальнымі, другія – архаізмамі і экзатызмамі, але гэта ніяк не паўплывала на структуру імён, на іх мадэлі і на характар асноў.

Зразумела, што менавіта рэальны факт кладзецца ў аснову ўзнікнення імені-мянушкі. Перш за ўсё знешнасць, паводзіны ці характар чалавека з’яўляецца падставай для ўзнікнення імені-мянушкі. Чалавек па пэўных рысах можа асацыіравацца з якой-небудзь жывёлай, птушкай, рыбай ці прадметам. Узнікалі падобныя найменні і ў сувязі з рознымі падзеямі ў жыцці чалавека, прафесіяй, заняткам, яго роляй у грамадстве. Таму ў імёнах-мянушках шырока адлюстроўваюцца ўсе бакі сямейнага, грамадскага і палітычнага жыцця чалавека. Невыпадкова мы можам назваць імёны-мянушкі сваеасаблівым позіткам у мінулае.

З цягам часу падобныя называнні ўсё больш аддаляюцца ад імён і набліжаюцца да прозвішчаў. На думку М.В. Бірылы, “на гэтым шляху кожнае імя-мянушка праходзіць два этапы. На першым яно з’яўляецца бытавым, штодзённым іменем асобы, уласна іменем-мянушкай. А на другім этапе імя-мянушка адной асобы, скажам, галавы рода, вялікай сям’і, становіцца агульным дыферэнцыруючым іменем для ўсіх членаў сям’і. Тут імя-мянушка выконвае функцыю, блізкую да функцыі прозвішчаў. Але гэта яшчэ “часовае прозвішча” – толькі для аднаго-двух пакаленняў канкрэтнай сям’і. Часовае яшчэ і таму, што яно няўстойлівае ў сваёй форме, гэта значыць яшчэ не стала наследным “знакам”, “гербам” канкрэтнай сям’і” [17, с. 6].

Асноўная маса агульнабытавых імён была нейтральнай. Імёны-мянушкі, што цяпер нам здаюцца зневажальнымі (*Гарбачь, Кривашей, Клишь, Плешко, Слепстей*), у мінулым не ўспрымаліся так эмацыянальна, яны здаваліся натуральнымі, проста канстатавалі факт. Акрамя таго, некаторыя з іх узыходзілі да так званых засцерагальных імён, асноўнае прызначэнне якіх было зберагчы дзіцяці ад хвароб і жыццёвых цяжкасцей, даць яму магчымасць выжыць.

Як вядома, старажытныя славянскія імёны дахрысціянскага перыяду, акрамя намінацыйна-ідэнтыфікуючай, выконвалі прафілактычную, засцерагальную функцыю. Яны павінны былі ахоўваць носьбіта імені ад “злых сіл, дапамагаць на працягу ўсяго жыцця, а не толькі служыць для вызначэння асобы і вылучэння яе з агульнай колькасці іншых. Старажытны чалавек адушаўляў прыроду, верыў, што з навакольным светам можна весці размовы, як з чалавекам, верыў у магічную сілу слова, быў упэўнены, што жывёлы, дрэвы, розны стан прыроды, назвы якіх узяты ў якасці імён, становяцца апекунамі, ахоўнікамі іх носьбітаў” [Б, III, с. 3]. Зразумела, што ў такім выпадку імёны не выносяцца ў асобны клас, а змешваюцца з апелятывамі.

На язычніцкіх уяўленнях аб містычнай уладзе імён і заснаваны шматлікія бытавыя забабоны. Сутнасць іх – прыпісванне імені магчымасцей нячыстай сілы. Атаясамліванне “імя -- душа” ўласціва шматлікім вераванням. Гэтым выклікана і табу асабовых імён, не распаўсюджанае на тэрыторыі славянскіх народаў. Другі спосаб падмануць злыя сілы – даць дзіцяці імя, якое адштурхоўвае значэннем (тыпу “*дурань*”, “*сабачы хвост*”), з разлікам, што злы дух такога дрэннага не возьме.

У Расіі нават у XVI-XVII стагоддзях існаваў звычай падманнай знаходкі: дзіця хавалі, каб падмануць “злую сілу”, а пасля рабілі выгляд, што гэта не тое дзіця, называлі яго па-іншаму. Таму нецаркоўнае імя *Найдзён* не заўсёды надавалася падкідышу.

Дасканала апісаць і высветліць паходжанне імён-мянушак XVI–XVIII стст. у наш час – задача няпростая. Звернем асноўную ўвагу на лексіку, што ўвайшла ў іх склад. Існуе шмат прац, прысвечаных тэматычнай арганізацыі лексікі: словы, звязаныя з хатняй гаспадаркай, словы, звязаныя з земляробствам, з паляваннем, з рамёствамі і г. д. У 30-я гг. XX ст. быў уведзены тэрмін *лексічнае поле*. *Лексічнае поле* – гэта больш ці менш аглядная частка слоўніка з аднароднымі словамі, якія адносяцца да агульнай катэгорыі рэчаў, акружаюць чалавека (прырода, раслінны і жывёльны свет, надвор’е і інш.) ці да аднаго з відаў чалавечай дзейнасці [198, с. 80]. Падобнае размежаванне дае значную інфармацыю, якая можа зацікавіць лінгвістаў, гісторыкаў, этнографістаў, сацыёлагаў.

У нашым даследаванні мы адзначылі толькі самыя ярскія прыклады суаднесенасці антрапаасноў з лексічнымі палямі. Своеасаблівыя лексічныя палі складаюць і чалавечыя найменні наогул, таму імёны-мянушкі можна вынесці нават у самастойнае лексічнае поле.

РАЗГОРНУТАЯ СІСТЭМА НАЗЫВАННЯ

Анамастычны статус імён па бацьку і асаблівасці іх фарміравання

Для максімальна поўнай ідэнтыфікацыі асобы недастаткова назваць яе ўласнае імя, бо набор іх быў не такі шырокі, каб кожны чалавек мог насіць індывідуальнае імя. Юрыдычна-гаспадарчыя адносіны паміж членамі ўсякага калектыву патрабавалі пры афармленні розных дакументаў строгай ідэнтыфікацыі зацікаўленых у кожнай канкрэтнай справе асоб.

Сучасная трохчленная формула іменавання стала агульнай і абавязковай толькі ў XX ст. Лічыцца, што яна складвалася паступова:

імя → мянушка → імя па бацьку → прозвішча,

але аналіз рэальных гістарычных падзей не пацвярджае гэтага лагічнага меркавання. Даследаваны перыяд характарызуецца пошукам зручных і эканомных спосабаў называння асобы. Магчыма, трохчленнай мадэлі папярэднічала пяцічленная, у якой адпалі нерэгулярныя элементы і захаваліся найбольш частыя.

У помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны XVI – XVIII стст. зафіксаваны разгорнутыя двух-, трох- і чатырохслоўныя найменні асобы. Чатырохслоўныя найменні ўжываюцца толькі спарадычна, а колькасная суадноснасць двухслоўных і трохслоўных найменняў на працягу XVI – XVIII стст. заўсёды была на карысць першых.

Так, у даследаваных намі матэрыялах гэта суадноснасьць выражаецца лічбамі 89,6 % – 10,3 %. Па дадзеных М.В.Бірылы, на іншых землях Вялікага княства Літоўскага прыкладна такая ж суадноснасьць: Бельская зямля – 96,6% і 3,4%, Жмудская – 99,7% і 0,3%, Валынская зямля – 97,7% і 2,3%. У Попісе 1567 года назіраецца некаторае змяншэнне колькасці двухслоўных найменняў і павелічэнне трохслоўных. Іх суаднесенасць на тэрыторыі, што зараз уваходзіць у склад Беларусі, выражаецца лічбамі 81,26% і 18,8%, у Віленскім павеце – 81,3% і 18,73%, у Жмудскай зямлі – 97,8% і 2,2%, на Валыні – 90,8% і 9,2%. У “Сметнай кнізе г. Віцебска” 1655 г. двухслоўныя найменні яшчэ больш уступаюць месца трохслоўным: 67,6% і 32,4%, але, на думку М.В. Бірылы, у гэтай крыніцы трохслоўныя найменні выконваюць сацыяльную функцыю [17, с. 282].

Нягледзячы на нестабільнасць, на разнастайнасць у спосабах называння асоб, на юрыдычную незамацаванасць, паступова трохчленныя найменні пачынаюць распаўсюджвацца як найбольш зручныя, інфармацыйна ёмістыя, максімальна індывідуалізаваныя і адначасова працягваюць захоўваць генеалагічныя сувязі.

У адрозненне ад уласнага імені, якое надаецца бацькамі параўнальна адвольна, імёны па бацьку і прозвішчы абумоўлены сувяззю з роднымі. Сярод даследчыкаў шырока распаўсюджана меркаванне аб першапачатковай сацыяльнай дыферэнцыяцыі прозвішчаў у сувязі з класавым расслаеннем грамадства. Лічыцца, што прозвішчы ўзніклі спачатку толькі сярод знаці і не раней за XIV ст., большая ж частка прозвішчаў утварылася ў XVI – XVII стст., а ў простых сялян іх не было і ў XIX ст.

Мы згодны з думкай І.А. Каралёвай аб першапачатковым існаванні антрапонімаў, якія выконвалі функцыю прозвішчаў [85, с. 20]. Прозвішчы – гэта называнні па імені галавы сям’і, сямейныя называнні, наяўнасць ці адсутнасць якіх у пісьмовых помніках у першую чаргу залежала ад жанру дакументаў, а сацыяльны фактар іграў дадатковую ролю. Актавыя запісы часцей фіксуюць найменні асоб вышэйшага саслоўя, бо менавіта яны валодалі маёмаснымі правамі. Існавалі неафіцыйныя намінацыі, якія неабавязкова перадаваліся ў спадчыну, не заўсёды строга афармляліся граматычна, але выконвалі функцыю прозвішчаў.

Імя па бацьку ўказвала на актуальнага галаву сям’і, а прозвішча – на гістарычнага, таму некаторыя даследчыкі вызначаюць другаснасць імён па бацьку ў адносінах да прозвішчаў, адсутнасць імён па бацьку ў складзе разгорнутай формулы называння. Лічаць, што наяўнасць імені па бацьку з’яўляецца факультатыўнай: чым дакладней патрабавалася апісаць асобу, улічваючы яе роднасныя сувязі, тым часцей фіксавалася імя актуальнага бацькі, якое дадавалася да ўласнага імені і імені гістарычнай галавы сям’і. Першапачаткова функцыі імён па бацьку і прозвішчаў супадалі, бо бацька і быў галавой сям’і, да якой належала асоба. З-за агульнасці функцый цяжка размяжоўваць гэтыя віды антрапонімаў у гісторыі мовы. Таму, улічваючы час узнікнення даследаваных помнікаў дзелавой пісьменнасці, пры размежаванні ў

двухчленных канструкцыях імён па бацьку і прозвішчаў будзем вызначаць, ад якой асновы (прапрыяльнай ці апелятыўнай) утвораны патронім.

Трэба адзначыць, што амаль ва ўсіх трохчленных называннях імёны па бацьку ўтвораны ад хрысцільных імён, а прозвішчы – ад мянушак больш далёкіх продкаў. Таму, на нашу думку, магчыма ў тых выпадках, калі найменне асобы больш не сустракаецца, другі член, калі ён паходзіць ад хрысцільнага імені, кваліфікаваць як імя па бацьку, і як прозвішча, калі ён паходзіць ад мянушкі. Таксама да прозвішчаў будзем адносіць антрапанімныя адзінкі на – **скіі** /-цкіі, бо яны абазначалі асоб розных пакаленняў па назве населенага пункта і былі больш устойлівымі, чым антрапонімы, якія абазначалі асоб толькі аднаго пакалення па імені бацькі.

Разгляд усёй сукупнасці называнняў дазваляе сцвярджаць, што ў XVI – пач. XVII ст. імя па бацьку пачынае ператварацца ў неад'емную частку афіцыйнага называння. У гэты час нешматлікія намінацыі з'яўляюцца трохчленнымі, а іх другі кампанент, які прадстаўляе сабой патронім, у большасці выпадкаў утвараецца ад імён хрысцільных: *Iwan Petrowicz Mistr, Abracham Jakubowicz Kozel, Юрый Юр'евичъ Бомриновичъ, Авраам Михайловичъ Трискиневски.*

Аднак утварэнне большасці найменняў па бацьку ад хрысцільных імён не азначае, што ў названы перыяд выйшлі з выкарыстання язычніцкія, мянушкавыя імёны. Яны дастаткова часта сустракаюцца ў пісьмовых помніках у якасці асабовых побач з хрысцільнымі. Гэтыя бытавыя імёны таксама маглі пранікаць у формулу афіцыйнага іменавання асобы ў якасці імені па бацьку: *Awchim Kabalkaw syn, Akula Pitczonkaw syn, Нарон Vabroka syn, Юрей Волч'ковичъ сын, Павелъ Толстика сын.*

Пры гэтым неабходна адзначыць, што некаляндарнае імя захоўвалася ў складзе імені па бацьку звычайна ў тым выпадку, калі яно з'яўлялася папулярным у той час. Звярнуўшыся да корпуса спрадвечных славянскіх імён, зафіксаваных намі, мы вылучылі групу найбольш ужывальных на тэрыторыі Віцебшчыны: *Hanczar, Kowal, Kopyta, Krawiecz, Krulo, Nasok, Piechonka, Wolk, Wisloych, Zub, Борода, Войтъ, Жаба, Корсакъ, Кулакъ, Полякъ, Сорока, Чижъ, Шапка.*

Такія імёны захоўваліся і ў XVII ст. у складзе формулы называння ў якасці імён па бацьку. Гэта яшчэ адно сведчанне таго, што найбольш распаўсюджаныя язычніцкія імёны ўспрымаліся ў той час нараўне з хрысцільнымі. Трэба адзначыць, што амаль усе патронімы ўтвораны ад поўнай формы імені. Нават у такіх выпадках, калі бацька называецца памяншальнай формай імені, да яго дзяцей яно пераходзіць у поўнай форме: ...*да Васка Ондраевича Полубенского ...а нынче сына его Льва Васильева сына Полубенского* [17, с. 205]. Гэта сведчыць аб фарміраванні ў XVI – XVII стст. патронімаў як афіцыйнай антрапанімічнай катэгорыі. Аднак гэты працэс яшчэ не быў завершаны: сустракаюцца імёны па бацьку, якія ўтвараюцца ад разнастайных народных і дэмінутыўных форм імён: *Васка Олехновичъ Шышакъ, Тишко Васкович Цветинский, Неронъ Ромейковичъ Засекльскіі, Иванъ Тимковичъ Гурко.*

Марфалагічная структура імён па бацьку з указаннем на прыналежнасць фарміравалася па законах мовы, якія спрыялі з'яўленню прозвішчаў. Гэта прыводзіла да таго, што адны і тыя ж марфемы прыналежнасці маглі ўтвараць імёны па бацьку і прозвішчныя празванні. Таму ў большасці выпадкаў назіралася аманімічнасць гэтых форм.

У свой час В.К.Чычагаў пісаў, што пытанне аб размежаванні імён па бацьку і прозвішчаў правамерна толькі для трохчленных іменаванняў асобы, у двухчленных жа найменнях асобы (*Ahey Jerkowicz*) пытанне аб імёнах па бацьку ў XVI – XVII стст. не можа ўзнікаць, бо другі элемент павінен разглядацца як прозвішча [143, с. 44]. Напрыклад, у найменні: ... *da Astapki Aloxina* другі антрапонім трэба кваліфікаваць як прозвішча, таму што далей у тэксце знаходзім: ... *da Astapki da Nikiporowa syna Aloxina, da Mikitki da Nikiporowa syna Aloxina*.

У пачатковы перыяд узнікнення імён па бацьку яны выкарыстоўваліся са словамі “сын”, “дочь”, “дети”, але паступова гэтыя словы маглі знікаць. У крыніцах XVII ст. сустракаем ужо выкарыстанне імён па бацьку як з гэтымі словамі, так і без іх: *Atroszka Sidorow – Atroszka Sidorow syn*.

Нягледзячы на аманімічнасць імён па бацьку і прозвішчаў, усё ж можна вызначыць некаторыя рысы, якія дазваляюць размяжоўваць гэтыя формы, улічваючы кантэкст, характар антрапонімаў і сінтаксічных канструкцый. Вельмі часта пры называнні асобы выкарыстоўваецца двухчленная формула тады, калі побач ужываюцца імёны іншых асоб з аднолькавым прозвішчам, якое ў такім выпадку не трэба было ўказваць яшчэ раз: *Dzmitroka da Jakowa da Kondrata da Kurulo Sidorowyh da Lewona Nekiporowa Kopytowyh*. Калі размова ідзе пра сваякоў, другім кампанентам двухчленняга іменавання заўсёды з'яўляецца імя па бацьку. Калі ж двухчленная канструкцыя размяшчаецца ў тэксце дакумента адразу за трохчленным іменаваннем той жа асобы, другое слова можа быць як іменем па бацьку, так і прозвішчам. Параўнаем:

...*Iwan Mistrow z synam...* (у дадзеным выпадку *Mistrow* з'яўляецца прозвішчам, паколькі ёсць і трохчленае называнне гэтай асобы: *Iwana Petrowicza Mistrowa*, і гэта ж празванне пераходзіць да яго дзяцей: ...*Anania i Abakuma i Kondrata Iwanowiczow Mistrow*);

...*Fiedor Lukaczow...* (імя і імя па бацьку, бо раней сустракалася поўная канструкцыя: *Fiedor Lukaczow Bohdaniek*).

Такім чынам, аналіз даследаванага матэрыялу дазваляе зрабіць вывад, што ў XVI – XVII стст. на Віцебскай тэрыторыі актыўна фарміравалася імя па бацьку як афіцыйная антрапаніменная адзінка ў складзе наймення асобы, выпрацоўваліся формы як слоў асаблівага тыпу. У гэты перыяд прасочваецца выразная тэндэнцыя да ўтварэння імён па бацьку ад хрысціільных імён у іх поўнай каляндарнай форме, што з'яўляецца сведчаннем фарміравання афіцыйнай формы імені. Аднак паралельныя ўтварэнні імён па бацьку ад бытавых, поўных і дэмінітуўных форм хрысціільных імён, а таксама наяўнасць фанетыка-арфаграфічных варыянтаў, аманімічных форм імён па бацьку і прозвішчаў, наяўнасць пераходных выпадкаў ужывання антрапонімаў, рэдкае выкарыстанне

імён па бацьку ў складзе жаночых найменняў – усе гэтыя факты дакладна сведчаць аб тым, што ва ўказаны перыяд устойлівай антрапанімічнай катэгорыяй, абавязковым членам афіцыйнага называння асобы імёны па бацьку яшчэ не былі.

У разгорнутых найменнях адной і той жа асобы ў XVI – XVIII стст. назіраецца выкарыстанне ў функцыі другога ці трэцяга кампанента словаўтваральных дублетаў. У якасці такіх дублетаў выступаюць:

1. Патранімічныя формы з рознымі суфіксамі: **-ов||-ович, -ов||-ович|| -ин, -ев||-евич, -евич||-онок, -ович||-ин, -ина||-ов, -ин||-онок, -ич||-ин, -ич||-ович, -ин||-инич, -евич||-инин**: *Iwanow Sciepan – Iwanowicz Sciepan, Isakow Iwan – Isakowicz Iwan – Isakin Iwan, Siedmew Alexiey – Siedmewicz Alexiey, Dziemiencziewicz Iwan – Dziemienszonek Iwan, Fiedzkowicz – Fiedzin Andros, Hrybaszyna Iwan – Hrybanow Iwan, Pratasyn Sidor – Pratasyonok, Romanisz Iwan – Romanin Iwan, Лукинич Андрэй – Луканович Андрэй, Юдзин Мойша – Юдзинич Мойша, Лукевич Степан – Лукинин Степань.*

2. Патранімічная форма на **-ович, -ов, -инич** і форма на **-ский// -цкий, -анин**: *Romanowicz Iwan – Romanowski Iwan, Smolanow Nikipor – Smalanin Nikipor, Кузьминич Богдан – Кузьминский Богдан, Новиков Антон – Новицкий Антон.*

3. Апелятыўнае імя-мянушка і патранімічная форма на **-ов, -онок, -ин, -ев**: *Hanczar Iwan - Hancharow Iwan, Pastarnak Zacharia – Pastarnakow Sidor, Bielka Siemion – Bielkow Siemion, Kopyt Iwan – Kopytow Iwan, Жук Станислав – Жуков Станислав, Wlacza Apanas – Wlaczonek Apanas, Myraszka Fiedar – Muraszkin Fiedar, Слепстей Иосифъ – Слепстеев Есип.*

4. Патранімічныя формы, утвораныя ад розных форм імені бацькі названай асобы: *Homiszyn Jurka - Homkin Jurka, Федарович Амяльян – Федкав Амяльян, Федарович Багдан – Фядзькович Багдан, Грыгарович Иван – Грышкович Иван, Василевич Иван – Васькович Иван, Павлович Марцин – Пашкович Марцин, Пашыновски Яраш – Пашковский Яраш.*

Усе вышэй пералічаныя словаўтваральныя дублеты сустракаюцца ў помніках мясцовай дзелавай пісьменнасці XVI - XVII стст., а ў дакументах XVIII ст. такія выпадкі не зарэгістраваны, з чаго можна зрабіць вывад, што ў XVIII ст. паступова пачынае складвацца ўстойлівая мадэль найменняў з кампанентам тыпу сучасных прозвішчаў.

Шматкампанентныя мужчынскія найменні

Нягледзячы на багацце і разнастайнасць прац па гістарычнай антрапаніміі, да нашага часу бытуе меркаванне, быццам людзі называліся спачатку адным іменем, потым з'явілася двухслоўнае называнне, далей трохслоўнае і г.д. Дзякуючы таму, што на тэрыторыі Віцебшчыны справаводства ўзнікла рана, мы можам з ўпэўненасцю сцвярджаць, што ў XVI – XVIII стст. у склад называння свабоднага мужчынскага насельніцтва ўваходзіла да пяці кампанентаў: 1) указанне на прыналежнасць да якой-небудзь мясцовасці ці

народу; 2) указанне на занятак ці рамяство; 3) уласнае імя; 4) указанне на імя, імя-мянушку ці прафесію бацькі (патранімічная група); 5) уласнае імя-мянушка. Зразумела, што не ўсе гэтыя кампаненты выкарыстоўваліся адначасова: *Андрей Петровічъ Полочанінъ, Гидеон Бролницкі, Жавняровічъ Иван Карпавічъ, Михайло Якимовічъ, Волк Матюша Зенковічъ, Кандрат Пугавіца*. Утварэнне патроніма ці прозвішча ад свецкага імені бацькі, а не ад хрысцільнага, можна патлумачыць імкненнем пазбегнуць з'явы аманіміі, бо запас свецкіх імён, у адрозненне ад кананічных хрысцільных, быў бязмежны.

Даследаваныя дакументы сведчаць, што нават у XVIII ст. на Беларусі адзінай мадэлі афіцыйнага называння не было, падобная формула толькі пачынала замацоўвацца: найбольш тыповыя часткі называння становіліся абавязковымі, а менш частотныя паступова адсякаліся. Зразумела, што патронім, адзін з самых распаўсюджаных кампанентаў разгорнутага сістэмы называння, нельга атаясамліваць з сучасным прозвішчам і нават з іменем па бацьку. Гэта была сваеасаблівая катэгорыя, якая характарызавала чалавека па прыналежнасці да роду, сям'і (крыніцай патроніма становілася імя або мянушка бацькі або больш далёкага продка).

Двухслоўныя найменні асоб мужчынскага полу

У двухслоўных найменнях XVI – XVIII стст. на першым месцы звычайна стаіць мужчынскае ўласнае імя (далей скарачана МІ), а на другім месцы знаходзіцца кампанент, які дае дадатковыя звесткі пра асобу, указваючы на яе паходжанне (імя па бацьку, па маці ці па дзеду, далей аб'яднаем у патронім, скарачана П), месца пражывання ці ўладанне (па назве мясцовасці, далей скарачана НМ – назва мясцовасці) ці на другое імя асобы (апелятыўнае імя-мянушка, далей скарачана Ап).

У якасці першага кампанента маглі выступаць: 1) уласнае асабовае імя ў поўнай афіцыйнай ці размоўна-бытавой форме і эмацыянальна-ацэначных формах; 2) імя-мянушка, якое выконвала функцыю ўласнага асабовага імені. Трэба адзначыць, што нас у большай ступені цікавіць другі кампанент двухслоўнага наймення, бо менавіта гэтая частка ўласнага называння адыграла важную ролю ва ўтварэнні сучаснай сістэмы беларускіх прозвішчаў. Намі зафіксавана 4 групы двухслоўных найменняў:

1. Намінацыі, у якіх другі кампанент характарызуе асобу па патранімічным найменні (МІ + П).

2. Намінацыі, у якіх другім кампанентам выступае апелятыўнае імя-мянушка (МІ + Ап).

3. Намінацыі, у якіх другі кампанент характарызуе асобу па назве мясцовасці (МІ + НМ).

4. Намінацыі, у якіх другім кампанентам з'яўляецца ўласнае імя хрысціянскага календара (МІ + УІ).

Група найменняў МІ + П. Дадзеная мадэль, у якой у якасці другога кампанента выступаюць патранімічныя формы на -овіч (-евіч), -іч (-ыч), -ов (-

ев), -ин (-ын), з'яўляецца найбольш шматлікай, у даследаваных помніках складае 48% ад усіх двухслоўных найменняў.

Сярод называнняў гэтай групы пануючае месца займаюць тыя, у якіх другі кампанент з'яўляецца патранімічнай формай на -ович (-евич), -ич (-ыч).

Тыповая для беларускіх патронімаў фіналь -ович (-евич) (у польскім напісанні -owicz (-ewicz), спрадвечна польская форма -owic (-ewic)), на думку Б.О. Унбегауна, спачатку лічылася дваранскай, бо пасля Люблінскай уніі 1569 г. прывілеі польскага дваранства распаўсюдзіліся таксама і на беларускіх феадалаў. Фіналь -owicz (-ewicz), разам са -ski (-скі), стала ўказваць на высакароднае паходжанне і хутка выціснула польскую фіналь -owic (-ewic). Апошняя сацыяльна дыскрэдытавала сябе яшчэ тым, што ў многіх польскіх дыялектах вымаўлялася [овіц] замест прынятай ў літаратурнай мове [овіч], і, у параўнанні з -owicz (-ewicz), фіналь -owic (-ewic) стала ацэньвацца як дыялектная, “прастамоўная”, сацыяльна нізкая, і таму зафіксавана апошні раз у дакументах 1574 г. [215, с. 246]. Намі ж яна не вызначана наогул, але сустракаецца графічны варыянт -owich (-ewich): *Kostik Pahuilewich, Marko Matisowich, Petrok Dawidowich, Andrzej Stankewich*.

У даследаваных намі помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны XVI – XVIII стст. патронімы на -ович (-евич) ужываліся пры называнні асоб усіх сацыяльных груп, як і наогул на ўсёй беларускай тэрыторыі [218, с. 14 – 15; 17, с.291], бо найменні з сацыяльна прэстыжнымі ў Польшчы і Расіі фіналямі распаўсюдзіліся сярод усіх слаёў беларускага насельніцтва.

У Рускай дзяржаве імя па бацьку выкарыстоўвалася як знак сацыяльнага размежавання. У першую чаргу гэта замацавалася ў супрацьпастаўленні выкарыстання поўных імён па бацьку з фіналямі **-ович (-евич), -ич, -вич** у адносінах да так званых паўімён па бацьку з фіналямі **-ов (-ев), -ин**. Доўгі час у афіцыйных дакументах мелі права называцца поўным іменем па бацьку толькі прадстаўнікі княжацкай знаці і асобы духоўнага саслоўя, якім гэта права надавалася толькі як вышэйшая царская міласць, якая не перадавалася ў спадчыну.

У XVIII ст. усталявалася строгая кадыфікаванасць выкарыстання імён па бацьку для асоб розных класаў і саслоўяў. Так, толькі прадстаўнікі першых пяці класаў мелі права называцца поўнымі імёнамі па бацьку, асобы ад шостага да васьмага класаў іменаваліся паўімёнамі па бацьку на **-ов (-ев), -ин**, а ўсе астатнія – толькі імёнамі, без імені па бацьку. Гэтыя правілы ўжываліся ў Расіі нават у XIX ст. пры афармленні розных юрыдычных і натарыяльных дакументаў.

З прыняццем хрысціянства ўнутрысямейныя язычніцкія імёны пачалі выціскацца царквой. Менавіта іх, а не агульна-бытавыя імёны-мянушкі, замянялі новымі, іншамоўнымі імёнамі, але ж вядома, што на працягу доўгага часу старажытнабеларускія ўласныя імёны не толькі не выходзілі з выкарыстання, а нават існавалі разам з хрысціянскімі і выкарыстоўваліся ў якасці патронімаўтваральнай базы. Падобныя патронімы маглі перадавацца

нашчадкамі: *Бабар Тишков – Ахрамей Бабровіч – Митька Ахрамеевіч Бабровіч, Дудка Іванов – Митька Дудкініч – Лексей Митькавіч Дудкініч, Кабан Фадеев – Грышка Кабанініч – Семен Грыговіч Кабаніч*. Нешматлікасць прыкладаў можна патлумачыць тым, што ў помніках мясцовай дзелавай пісьменнасці даследаванага часу пры фіксацыі поўнага наймення асобы астатнія яго родныя пералічваліся толькі па імёнах, напрыклад: *Васька Гуськовіч і сыны яго Петька, Левон і Янка ці Варакса Богдан Івановіч і нашчадкі Костанцін і Сенька*.

Ад хрысцільных і ад свецкіх імён патронімы ўтвараліся пры дапамозе аднолькавых фармантаў. Так, 93,2% даследаваных намі патранімічных форм на **-овіч (-евіч)** паходзяць ад хрысцільных імён, а 6,7% ад імён-мянушак.

Найменні групы **МІ+П**, у якіх у якасці другога кампанента ўжываюцца патранімічныя формы на **-ов (-ев)**, на той час былі даволі распаўсюджаны: *Міколай Околов, Стефан Сухонов, Конон Демідов, Богданец Бобеньков, Кондрат Киселев, Роман Васілев, Андрэй Мілеев, Anton Lawrow, Antip Klipkow, Makar Kowalew, Pilip Lazariew*.

Суфіксы **-ов (-ев)** і **-ін** можна лічыць эквівалентнымі, паколькі яны ўтвараюць аднатыпныя словы ад аналагічных асноў, а выбар таго ці іншага элемента вызначаецца толькі характарам канцовага элемента асновы, да якой далучаецца адзін з названых суфіксаў.

Як бачым, пры дапамозе **-ов (-ев)** утвараліся антрапонімы ад вытворных назоўнікаў, якія заканчваліся на зычны або на **-о**; ад назоўнікаў жа мужчынскага і жаночага роду з канчаткамі на **-а /-я** і ад назоўнікаў жаночага роду на мяккі зычны ўтвараліся патронімы (ці матронімы) з фармантам **-ін (-ын)**: *Іосіф Пушкін, Міхаіл Мякінін, Міна Нашчокін, Станіслаў Кашін, Ярома Бабін, Іван Волжін, Мікіта Мікітін, Павел Мікулін, Любашанін Санька, Салохін Нікіфар*. Даследаваныя помнікі сведчаць, што 78% патронімаў на **-ін (-ын)** паходзяць ад свецкіх імён, і толькі 22% – ад уласных асабовых імён (21% – ад мужчынскіх і 1% – ад жаночых асабовых імён). Тое, што ў колькасных адносінах патронімаў на **-ов(-ев)** прыкладна ў 3 разы больш за патронімы на **-ін**, можна патлумачыць тым, што другі кампанент двухслоўнага наймення ў большасці паходзіў ад уласнага імені ці ад імені-мянушкі бацькі, г.зн. ад слоў мужчынскага роду, якія заканчваліся на зычны. Уласныя асабовыя мужчынскія імёны з фіналлю **-а** ў беларускай мове нешматлікія. Утварэнне ж матронімаў не было для беларускай антрапаніміі традыцыйным.

Па дадзеных Г.К. Семяньковай, у сучасным антрапаніміконе жыхароў Віцебшчыны прозвішчны тып на **-оў/-еў/-аў, -ін/-ын** займае дамінуючае месца [175, с.6]. На некаторых іншых славянскіх землях канцэнтрацыя прозвішчаў гэтай групы больш высокая: у Балгарыі – 80, 43%, у Расіі – 75, 85% ад агульнай колькасці прозвішчаў [19, с.40]. Б.О.Унбегаун адзначае, што 90 са 100 самых распаўсюджаных прозвішчаў, зарэгістраваных у адраснай кнізе “Весь Петербург” (1910 г.), заканчваюцца на **-ов(-ев)** і толькі 6 на **-ін** [215, с. 18].

Назіраецца значная група найменняў **МІ+П**, у якіх у якасці другога кампанента ўжываюцца патранімічныя формы на **-онак (-онек)**, напрыклад:

Ганушонак Кузьма, Феодарит Панхиленок, Нарбуценак Яська, Маскаленак Иван, Медведенок Марка, Kulzonok Anton, Rubachonek Iwan, Herzonek Leon.

63% патронімаў на **-онак (-онек)** утворана ад антрапонімаў апелятыўнага паходжаньня, а 37% – ад уласных асабовых мужчынскіх імён. У якасьці прозвішчаўтваральных выступаюць невытворныя асновы імён: *Акул-енак Семка, Гарди[j-о]нак Максим, Раман-енак Лавр, Патап-енак Хрол, Макар-енак Якуб, Демид-енак Ян, Лазар-енак Паляк, Никипар-енак Жаба*. Спарадычна зафіксаваны патронімы на **-онак(-онек)**, утвораныя ад вытворных асноў з суфіксам **-ш-**: *Jurachonek < Юра-ш; Кандрашонак < Кандра-ш; Ермашонак < Ерма-ш*. Заўважым, што базай для патронімаў на **-онак (-онек)** служылі толькі найбольш распаўсюджаныя ў той час імёны. Пры ўтварэнні патронімаў на **-онак(-онек)** ад імён і мянушак апелятыўнага паходжаньня часцей выкарыстоўваліся назоўнікі, што ўказвалі на род заняткаў ці на этнічную прыналежнасьць асобы: *Кухаренак, Гончаренак, Маскаленак, Казачонак, Ткачонак, Пиваварёнак, Tiwunionek, Rapumarionak, Mazyrionok, Krawczonek*.

Трэба адзначыць, што зараз фармант **-онак (-ёнак)** у беларускіх прозвішчах сустракаецца на той жа тэрыторыі, на якой з ім утвараюцца назвы маладых жывёл: *жарабёнак, парасёнак* (на іншых тэрыторыях *жарабя, парся*). На Беларусі прозвішчы на **-онак (-ёнак)** складаюць некалькі больш за 1% і бытуюць у Мінскай вобласці (на поўнач ад Мінска) і ў паўночна-заходняй частцы Віцебскай вобласці [104, с. 64]. На Віцебшчыне частотнасьць дадзеных антрапонімаў амаль у 4 разы перавышае паказчык па Беларусі і складае 4,5% [275, с. 6].

Найменні групы МІ + Ап. Дадзеная мадэль складае 36% ад усіх двухслоўных найменняў. У якасьці другога кампанента ўжываецца апелятыўнае імя-мянушка, якое было другім, бытавым іменем: *Стефан Ходыка, Иван Пивовар, Нестер Бурый, Павел Кухта, Максим Ворон, Антон Лепеха, Франц Жаба, Станислав Кошка, Hrysko Jarki, Iwan Hanchar, Jakow Piechonka, Rankrat Riban*.

Імёны-мянушкі адлюстроўвалі ўзаемаадносіны людзей у розныя часы, духоўныя і матэрыяльныя бакі жыцця, віды чалавечай дзейнасьці, сувязь з навакольным асяроддзем. Іх асновы на працягу свайго існаваньня ўвабралі ў сябе розныя моўныя катэгорыі. Можна з упэўненасьцю сцвярджаць, што імёны-мянушкі могуць служыць гістарычнаму даследаваньню жыцця народа. У значнай колькасці зафіксаваныя і лінгвістычна вывучаныя, яны адлюстроўваюць гістарычныя, сацыяльныя і моўныя асаблівасці жыцця нашых продкаў.

Найменні групы МІ + НМ. Дадзеная мадэль займае трэцяе месца сярод двухслоўных называньняў і складае 16%. У якасьці другога кампанента, які характарызуе асобу па назве мясцовасці, пераважна выступае прыметнік на **-скі (-цкі)**. Носьбітамі падобных найменняў былі прадстаўнікі дваранства і баярства, якія атрымлівалі свае імёны па назвах княстваў і зямельных надзелаў. Так, вялікую колькасць падобных найменняў на тэрыторыі сучаснай Польшчы можна растлумачыць тым, што там дваране здаўна валодалі маёнткамі, якія перадаваліся нашчадкам. На беларускія ж землі такія найменні прыйшлі ўжо

сацыяльна значнымі і прэстыжнымі, таму і распаўсюдзіліся паміж усімі слямі насельніцтва. Менавіта гэтыя найменні перш за ўсё могуць разглядацца як прадвеснікі прозвішчаў на Беларусі, бо яны перадаваліся ад бацькі да сына як сімвал тэрытарыяльнай улады так сама, як і ў Заходняй і Цэнтральнай Еўропе. Напрыклад, з 93 княжацкіх імён, пералічаных у тысячнай кнізе (1550 г.), 40 з фіналлю **-скі** [215, с. 265].

Падобнае найменне можа ўказваць і на канкрэтны населены пункт, з якога паходзіць чалавек (*Іван Белицкий* – Беліца, *Якуб Гребницкий* – Грэбніца, *Іатко Дубровенский* – Дуброўна, *Іван Невельский* – Невель), і на агульную характарыстыку носьбіта роду (*Масей Боровский*, *Митрох Зарэцкий*, *Конон Запольский*, *Янка Подворский*, *Шимон Подберезский*).

У некаторых выпадках нельга з упэўненасцю вызначыць, што паслужыла словаўтваральнай базай для антрапанімных адзінак названага тыпу. Так, невядома, ад уласнага імені ці ад тапоніма пайшлі антрапонімы *Ян Андронавский*, *Вацлав Богушевский*, *Сава Ивановский*, *Васко Петровский*. Большая частка называнняў можа быць матывавана як тапаграфічнымі назвамі, так і тапонімамі:

Загорский (‘які жыве за гарой або ў в. *Загор’е*’);

Задарожский (‘які жыве за дарогай або ў в. *Задарожжа*’);

Зазерский (‘які жыве за возерам або ў в. *Заазер’е*’);

Забалоцкий (‘які жыве за балотам або ў в. *Забалоце*’);

Залесский (‘які жыве за лесам або ў в. *Залесе*’);

Подгайский (‘які жыве пад гаем або ў в. *Подгайскае*’).

З-за спецыфічнасці даследаваных намі дакументаў у некаторых выпадках можна асабліва выразна прасачыць сувязь дадзеных антрапонімаў з тапонімамі, ад якіх яны паходзяць. Так, напрыклад, у матэрыялах Віцебскага і Полацкага гродскіх судаў знаходзім: “жаловали намъ люди Душъские, Васко а Сапрон ... ѿ томъ: штожь ѿнъ земли наши ѿтчызные ... тые Душки ... держить...” [БА, Т. II, с. 189]; “... ѿтчыча того, который Моклоково держаль, Богдана Васковича ... а Богдану Моклаковскому...” [БА, Т. II, с. 106]; “мещанинь ... Тишко Васковичъ Цветинъский ... з ... Цветина” [БА, Т. II, с. 115]; “князь Павел[ъ] Юрьевичъ Соколенъский ... в ыймен[ъ]и своемъ на Сокольни ...” [БА, Т. II, с. 282].

На думку М.В.Бірылы, “узнікненне прозвішчаў на **-скі (-цкі)** з’яўляецца натуральным з пункту погляду словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы” [15, с. 36]. Зараз на Віцебшчыне, па дадзеных Г.К.Семянковай, прозвішчы з названымі фармантам складаюць каля 10% і займаюць другое месца [275, с. 6] (як і на Беларусі ў цэлым) [19, с. 29]. Існуе меркаванне, што ў славянскіх мовах прозвішчы на **-скі (-цкі)** аб’яднаны ў адзіны арэал, асобныя зоны якога адрозніваюцца частотнасцю ўжывання. Ядром гэтага арэала з’яўляецца балгарская мова, у якой налічваецца 17,54% прозвішчаў з гэтым фармантам [19, с. 25].

Найменні групы **МІ + НМ**, другі кампанент якіх мае форму на **-ец, -ынец, -авец, -ивец**, зафіксаваны спарадычна. Магчыма, што большая частка антрапонімаў утворана ад асноў тапонімаў: *Ардынец* < *Арда*, *Вильнавец*

< ад *Вильна, Мысливец* < ад *Мысля*, *Ильменец* < ад *Ильмень, Казинец* < ад *Казяны*.

Найменні групы МІ + МІ. Дадзеная мадэль зафіксавана спарадычна і толькі ў польскамоўных помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці XVI ст. Патлумачыць гэта можна уплывам каталіцкай традыцыі надаваць асобе пры хрышчэнні некалькі імён: *Karpieka Iwaska, Mikita Karol, Radzka Karol, Simon Kurylo, Waska Jurko*.

Трохслоўныя найменні асоб мужчынскага полу

На першым месцы ў трохслоўных найменнях знаходзіцца мужчынскае ўласнае імя (МІ), на другім і трэцім месцах – патронім (П), назва мясцовасці (НМ), апелятыўнае імя-мянушка (Ап) і другое імя мужчыны (МІ).

У залежнасці ад значэння другога і трэцяга кампанентаў вылучаецца 7 груп трохслоўных найменняў.

Найменні групы МІ+ГІБ. У дадзенай мадэлі ў якасці другога і трэцяга элементаў выступалі патронімы (найменне, утворанае ад імені ці мянушкі бацькі або продкаў па бацькоўскай лініі). Аб тым, што зафіксаваны кампанент з'яўляецца менавіта імем дзеда, можа сведчыць толькі дакументальнае пацверджанне, напрыклад: *Луско Кирка - Лускевичь Стефан Кирилловичь - Лускевичь Янь Стефановичь*. Ва ўсіх астатніх выпадках элементы найменняў на **-ович (-евич)** могуць з'яўляцца і кампанентамі імені па бацьку. Напрыклад: *Стахор Митковичь Фурмановичь – Митко Фурман*.

ГІБ фарміруецца на аснове чатырох зафіксаваных намі патранімічных форм на **-ович (-евич, -ич, -инич), -ов (-ев), -ин (-ын), -онок (-енок)**, у выніку чаго вылучаем 5 вырыянтаў найменняў **МІ+ГІБ**:

МІ+-ович+-ович(а); 2. МІ+-ович+-ов; 3. МІ+-ович+-ин; 4. МІ+ -ович+-онак; 5. МІ+-ович+ -енка.

1. Група найменняў з патранімічнымі фіналямі **-ович (-евич, -ич, -инич)** у даследаваных помніках складае 22% ад зарэгістраваных трохслоўных мадэляў: *Леонь Гаврилович Азаровичь, Аникей Артимовичь Сухоруковичь, Василей Михайлович Зеноевичь, Богдан Гарасимовичь Ромейковичь, Иань Юрьевичь Глебовичь, Иацько Богдановичь Василевичь, Василей Зенкевичь Богдановичь, Кузма Семеновичь Грунчиничь, Матвей Матвеевичь Ляшкевичь, Петрашко Охромеевичь Головничь, Василей Титовичь Семеновичь, Юрий Юрьевичь Зеновьевичь, Григорий Юхновичь Казимировичь*. У 4 найменнях трэці кампанент мае форму роднага склону адзіночнага ліку: *Андрей Иванавич Гарбиковича, Илля Карпавич Жавняровича, Иван Купцовичь Ждановича, Антон Николаевич Некрашевича*.

Асобна стаяць спалучэнні групы **МІ+ГІБ**, у якіх пасля другога кампанента зафіксавана слова **сын**: *Павел Тимофеевичь сын Тишковичь, Быкъ Ивашковь сын Петровичь, Никонь Пашковь сын Глушкиничь*. Існуе меркаванне, што калі ў трохэлементным найменні тыпу *Семен Иванавич сын Валковича* або чатырохэлементным тыпу *Семен Иванавич сын Валковича Ходкевича* трэці або чацвёрты элемент выступалі ў форме роднага склону, іх можна разглядаць

як патронімы, бо падобныя называнні пераходзілі толькі ад бацькі да сына. Калі ж родны склон замяняўся назоўным, трэці і чацвёрты элементы можна разглядаць як прозвішчы (*Семен Іванавіч сын Валковича Ходкевича*), бо менавіта яны часцей за ўсё становіліся наследнымі найменнямі сям'і, але гэты працэс быў толькі ў пачатку свайго станаўлення.

2. Мадэль **МІ + П на -ович + П на -ин (-ын)** непрадуктыўная (адзначана 18 найменняў): *Василей Іванавіч Дудчын, Івашка Іванавіч Мерчын, Захарь Грыдзковичь Трубин*.

3. Намінацыі **МІ + П на -ович (-евич, -ич, -инич) + П на -ов (-ев)** зафіксаваны спарадычна (7 найменняў) і толькі ў XVI ст.: *Яцко Багданавіч Иртыщевь, Александерь Григорьевичь Косовь, Сапрон Фомичь Обуховь, Сава Леоновъ Топорниничь*.

4. Непрадуктыўнай была мадэль **МІ + П на -ович + П на -онак (-енак)**, зарэгістравана 5 найменняў: *Ярмак Іванавіч Балушонак, Сенька Астапавіч Жагляенак, Карп Кузьминич Нарычонак, Мишка Васькавичь Турутенак*.

5. Толькі 1 раз адзначана найменне **МІ + П на -ович + П на -енка**: *Авхим Илинич Вашченка*.

Найменні групы МІ+ІБ+НМ. Найменне характарызуе асобу па імені бацькі і па назве мясцовасці, з якой паходзіла ці якой валодала асоба. У залежнасці ад складу кампанентаў выдзяляем некалькі мадэляў найменняў:

1. **МІ + П на -ович + НМ на -ский**; 2. **МІ + П на -ов + НМ на -ский**; 3. **МІ + П на -ович + НМ на -ец**.

1. Намінацыі **МІ + П на -ович (-евич, -ич) + НМ на -ский (-цкий)** складаюць 18% з агульнага ліку трохслоўных найменняў і з'яўляюцца самымі шматколкаснымі: *Андрей Семеновичь Соколенский, Андрей Андреевичь Мелешковский, Павелъ Станиславовичь Байковский, Василей Андреевичь Полубенский, Крыштоф Балцерович Городенский, Андрей Иванович Жилинский, Илья Миничь Жуковский, Иацько Богдановичь Быстрейский, Івашка Кузьмич Пелецкий, Петр Григорьевичь Кублицкий*.

2. Толькі два разы адзначана найменне **МІ + П на -ов + НМ на -ский**: *Илья Бобоедовъ Глазмицкий, Юда Петраковъ Будогосский*.

3. Непрадуктыўнай была і мадэль **МІ + П на -ович + НМ на -ец** (4 найменні): *Федар Степанавіч Магилевец, Сасин Белькович Магилевец, Машей Ашуркавич Мстиславец, Андрей Ильинич Воротынец*.

На думку М.В. Бірылы, “у XVI ст. большасць антрапонімаў на **-ский** тапанімічнага паходжання, таму пры асцярожным выкарыстанні асабовых назваў на **-ский** у значнай меры можна пашырыць слоўнік тапонімаў XVI – XVII стст. Але ў XVI – XVII стст. і асабліва ў XVIII ст. антрапонімы на **-ский** маглі ўтварацца і ад саміх асабовых назваў, г.зн. суфікс **-ский** паступова набываў антрапанімічную функцыю” [17, с. 301].

Намінацыі групы МІ+П+Ап. Найменні характарызуюць асобу па імені бацькі і апелятыўным іменем-мянушкай. Вызначым зафіксаваныя мадэлі найменняў: 1. **МІ+П -ович+Ап**; 2. **МІ+П-ов+Ап**.

1. Найменні **МІ+ П** на **-ович (-евич, -ич, -инич)** +**Ап** у даследаваных помніках складаюць 38% ад зарэгістраваных трохслоўных мадэляў: *Іван Петровіч Мистр, Мишка Лукьянович Арол, Богдан Астаповіч Боровік, Устин Грыгоровіч Бадейка, Никита Авдеевіч Белоножка, Матюша Зенковіч Волк, Клишка Федоровіч Выголка, Глебъ Васильевіч Шапка, Артем Карнавіч Дуплей, Пилип Еськовіч Козел, Симон Карповіч Клыга, Криштоф Карловіч Комар.*

Зразумела, што большасць апелятываў наглядная і не патрабуе тлумачэнняў, але выклікаюць цікавасць лексіка-семантычныя разрады імён-мянушак, бо менавіта яны раскрываюць старонкі матэрыяльнага і духоўнага жыцця нашых продкаў.

2. Зарэгістравана 2 найменні **МІ+ П** на **-ов +Ап**: *Мартинъ Збигнев Корсак, Михаил Крыштофов Корсак.*

Найменні мадэлі МІ+П+МІ. Малаколькасная група характарызуе асобу па імені бацькі і другім іменем хрысціянскага календара. Зараз невядома, які шлях прайшоў трэці кампанент, магчыма, гэта ўласнае імя дзеда, якое стала сямейным празваннем: *Андрей Тимофеевіч Гурко, Грышка Мишковіч Фалько, Іванъ Тимковіч Тишко.*

У найменні *Никифоръ Мишановіч Мишень* другі кампанент з'яўляецца афіцыйнай формай імені па бацьку, а ў якасці трэцяга кампанента, магчыма, выступае эмацыянальна-ацэнная форма імені бацькі, якая была сямейным празваннем і дадалася да імені кожнага члена сям'і.

Найменні мадэлі МІ+НМ+Ап. Адзінкавымі з'яўляюцца зафіксаваныя намінацыі дадзенай групы. Яны характарызуюць асобу па назве мясцовасці і апелятыўным іменем-мянушкай: *Jan Michalowsky Boyar, Ольбрехт Непокойчыцкі Рабс, Стефан Окминский Бокар.*

Найменні групы МІ+МІ+Ап. Намінацыі гэтай групы характарызуюць асобу другім хрэсным іменем і іменем-мянушкай, зарэгістраваны 26 разоў. У падобных канструкцыях, як і двухслоўных найменнях групы **МІ+МІ**, другое ўласнае імя належыць каталіцкаму календару, а менавіта ў каталіцкім асяроддзі распаўсюджана пры хрышчэнні даваць дзіцяці некалькі імён: *Констанцій Казімір Корсак, Гервасій Людвіг Оскерка, Константинъ Михал Петух, Константин Людовик Плятеръ, Гедэонъ Михаил Тризна, Самуил Михаил Бака.*

Найменні групы МІ+МІ+НМ. Спарадычна зафіксаваныя намінацыі характарызуюць асобу другім хрэсным іменем і па назве мясцовасці, магчыма, таксама належаць прадстаўнікам каталіцкага веравызнання: *Янь Каспоръ Кучинский, Янь Казімір Режицкий, Станіславъ Ян Свентицкі, Адам Казімір Гормовский, Мартинъ Станіславъ Хлевинский.*

Чатырохслоўныя найменні асоб мужчынскага полу

Чатырохслоўныя найменні асоб мужчынскага полу сустракаюцца вельмі рэдка. Намі зафіксаваны наступныя найменні:

МІ+МІ+П+НМ: *Викентий Самуила Станіславоў Друцкі;*

МІ+П+НМ+НМ: *Юрий Павлович Друцкий Соколинский;*

МІ+ІБ+Ап+НМ: *Филон Семенович Кмита Чернобольский.*

Шматкампанентныя найменні асоб жаночага полу

Для вызначэння асоб жаночага полу выкарыстоўваліся аднаслоўныя найменні: уласнае імя, або імя па бацьку, або імя, утворанае ад назвы мясцовасці. На долю такіх называнняў у прааналізаваных дакументах прыпадае да 24% антрапанімных адзінак. Звычайна яны ўжываліся тады, калі размова ішла пра вядомую асобу, што была раней названа поўным найменнем. Напрыклад, спачатку падаецца *“Пришедши перед врад войтовства Могилевского мещанка государьская Могилевская Парасія Хотяновна...”*, а далей *“...з тыхъ причынъ бачечы врадъ пилность верху менованое Параси водлугъ того право ее...”* [Гісторыка-юрыдычныя матэрыялы, вып. 30, с. 21 – 22]; калі пасля імені мужа падаецца імя жонкі: *“Артемъ Дупло з жоною своею Федею”* [Гісторыка-юрыдычныя матэрыялы, вып. 32, с. 222]; пасля імені бацькі пералічваліся імёны дзяцей: *“Мокус Хома и дети Ивашко, Левко, дочь Маря...”* [Гісторыка-юрыдычныя матэрыялы, вып. 32, с. 213 – 214].

У сувязі з неабходнасцю больш поўнай ідэнтыфікацыі асобы ў юрыдычных мэтах выкарыстоўваюцца і мнагаслоўныя назвы асоб жаночага полу, у прыватнасці двухслоўныя, трохслоўныя, чатырохслоўныя і пяціслоўныя мадэлі: *писано да кнегини Катерины, Марына Малиновская, Ева Борысовна Казакевичовна, Галика Богданова Шванская Мокрицкая, ьрыны Евфимовна Пантелова Романова Ребровичова.*

Поўная характарыстыка асобы жанчыны дасягаецца шляхам акрэслення яе становішча па паходжанні або па шлюбе (ці адначасова па тым і іншым), у найменнях можа ўжывацца, акрамя імені жанчыны (**ІЖ**), імя бацькі – патронім (**П**), імя мужа (**ІМ**), прыметнік на **-скі** (**НМ** – назва мясцовасці). Гэта значыць, што дадатковая характарыстыка асобам жаночага полу даецца шляхам указання на імя мужа (кампанент утвораны пры дапамозе фармантаў **-овая**, **-ова**, **-ина**), на імя бацькі (фарманты **-овна**, **-евна**, **-ична**, **-инна**, **-анка**), указаннем на мясцовасць, якой валодае асоба ці яе сям'я, або на месца пражывання (прыметнік на **-скі** у форме жаночага роду), пры дапамозе апелятыўнага імені-мянушкі (**Ап**). Разам з імі ў разгорнутае найменне жанчыны могуць уваходзіць таксама элементы разгорнутага наймення бацькі ці мужа – група імён бацькі, група імён мужа (**ГІБ**, **ГІМ**).

Двухслоўныя найменні асоб жаночага полу

У залежнасці ад спосабу выражэння кампанентаў двухслоўныя найменні можна прадставіць наступным чынам:

ГЖ + ІБ (+ -овна(-евна), + -инна, + -енна, + -анка (-янка)). Такія мадэлі зафіксаваны намі 46 разоў: *Marina Fedorowna, Зофія Ивановна, Марина Биневна* і інш. Фіналь **-овна (-евна)** характэрна для ўсходнеславянскіх моў, у якіх пры яе дапамозе ўтвараюцца апелятывы, што абазначаюць асоб паводле іх сацыяльнага паходжання. Фармант **-овна (-евна)** аб'ядноўвае ў сабе прыналежны суфікс **-ов (-ев)** і фіналь жаночага роду **-на**, якія суадносяцца па значэнні з патранімічным суфіксам **-ич**. У цэлым фіналь **-овна (-евна)** па значэнні адпавядае фіналі **-ович (-евич)**. Найменні з **-овна (-евна)** ўтвараліся як ад уласнага асабовага імені бацькі, так і ад імені-мянушкі, якое было другім кампанентам наймення. Звычайна гэта назіраецца ў трох-, чатырох- і пяціслоўных найменнях. Фіналь **-инна**, як і **-овна**, з'яўляецца фармантам жаночага роду, што ўказвае на бацьку гэтай асобы. Ён уключае прыналежны суфікс **-ин** і фармант **-на**. Функцыя фарманта **-инна** аналагічная функцыі фарманта **-овна**.

Фіналь **-анка (-янка)** ва ўсходнеславянскіх мовах у апелятыўнай лексіцы выкарыстоўваецца для ўтварэння назваў асоб жаночага полу па іх прыналежнасці да названай краіны. Спачатку ад запазычаных слоў на **-ан** з суфіксам **-к** утварыліся словы жаночага роду, а потым па аналогіі з імі ўтвараліся і ад сваіх слоў на **-анін**. Потым фіналь **-анка** стала ўжывацца для ўтварэння найменняў дачок па бацьку ад назвы яго пасады або ад радавога прозвішча). Але патранімічныя намінацыі дачок з фармантам **-анка** сталі замяняцца больш новымі ўтварэннямі на **-овна**. У апелятывах фіналь **-анка** мае памяншальнае адценне. Але ўласных назваў гэта не датычыцца. У даследаваных намі матэрыялах XVI ст. сустракаюцца толькі два выпадкі выкарыстання фарманта **-анка**: *Барбара Палачанка, Катаржына Лужанка*.

Нягледзячы на адсутнасць адзінай формулы называння жанчыны, у гэты перыяд можна гаварыць пра найбольш актыўную (дамінуючую) мадэль, якая адносіцца да замужніх жанчын і якая складаецца з асабовага імені жанчыны і прыналежнага прыметніка, што ўтварыўся ад уласнага імені мужа з дапамогай суфіксаў **-оў (-еў)**, **-ін (-ын)**. Формула называння незамужніх жанчын утваралася ад імені бацькі.

ГЖ + ІМ (-ова, -овая (-евая), -инная, -ина). Гэтая мадэль зафіксавана намі 97 разоў: *Анна Дедеркова, Ганна Болковая, Катеріна Тумасова, Орсула Бутлерова, Анна Pawłowa, Jadwiga Marcinowa* і інш. Вялікае распаўсюджанне такой формулы жаночых найменняў можна патлумачыць залежным ад мужа становішчам жанчыны.

Значную частку найменняў асоб жаночага полу складаюць утварэнні з прыналежнымі фармантамі **-ова, -овая (-евая), -инная, -ина**. Найменні з дадзенымі фармантамі ўжываліся на ўсёй даследаванай намі тэрыторыі. Без радавога канчатка **-ая, -я** гэтыя фіналі выкарыстоўваліся і пры ўтварэнні найменняў асоб мужчынскага полу, што ўказвалі на бацьку асобы. У некаторых выпадках найменні з фармантамі прыналежных прыметнікаў **-овая (-евая), -инная, -ина, -ская (-цкая)** набываюць функцыю назоўнікаў і выкарыстоўваюцца асобна, замяняючы ўсё найменне: *Олтушкова, Iwanowa, Zarendowa*.

Найменні з фармантам **-иха (-ыха)** ўказваюць на імя мужа (*Andreiha wdowa, wdowa Poloniha*) і сустракаюцца толькі ў дакументах XVII ст. У апелятыўнай лексіцы суфікс **-их-/-ых-** утварае назвы асоб жаночага полу па іх занятках ці прафесіі або назвы асоб, якія з'яўляюцца жонкамі тых, хто названы ва ўтваральнай аснове. Ужыванне найменняў з гэтымі фармантамі вельмі абмежаванае. Называнне жонкі па імені мужа з фармантам **-иха (-ыха)** – гэта не проста “абазначэнне жонак”: яно звязана з традыцыйнымі і спецыфічнымі формамі найменняў такога тыпу.

ІЖ + НМ (-ская (-цкая)). Гэтая мадэль зафіксавана намі 52 разы: *Halozka Galinska, Helena Kosowska, Marina Malinowska, Виктория Мерецкая, Екатерина Журавская, Сабина Левицкая* і інш.

Ужыванне найменняў з фармантамі **-ская (-цкая)** ў нашых крыніцах не абмежавана ні часам, ні тэрыторыяй: гэта група даволі распаўсюджана на Віцебскіх землях на працягу XVI – XVIII стст. і складае 7% ад агульнай колькасці жаночых называнняў. У той жа адрэзак часу на землях Гродзеншчыны і Брэстчыны група **ІЖ+НМ**, па матэрыялах Г.К.Усціновіч, складае 4% [136, с. 162].

Вызначыць, адкуль у жаночае называнне прыйшоў кампанент з фармантам **-ская (-цкая)**, вельмі цяжка і магчыма толькі пры параўнанні жаночага наймення з найменнямі родных. Часцей прыметнікавая форма на **-ская** пераходзіла ад мужа, а калі жанчына не была замужам, то прыметнікавая форма на **-ская** ў найменні з'яўлялася кампанентам складанага наймення бацькі, Так, у дакументах гродскіх судаў знаходзім: “... *малжонка небоўіка Богдана Ивановича Шванского Ядвига Прушинская з другим малжонком своим Станиславом Пруским вечно даровала дочце своей Галище Шванской Яновой Мокрицкой...*” (БА, I, с. 112); “...*Опраня Глинская и зь сыномъ Дмитреем ... Богданъ Глинский зь сыномъ Дмитреем Богдановичемъ ...*” (БА, II, с. 168); “...*Жилинское Василевое Ганны ... небожчыкъ князь Василей Жилинский, мужъ ее ...*” (БА, II, с. 79).

ІЖ + Ап. Гэтая мадэль сустракаецца ў даследаваных помніках 18 разоў: *Axinia Harbatka, Matrona Letwin, Елена Мордасъ, Тереза Война* і інш.

Двухслоўныя найменні з інверсійным парадкам кампанентаў мелі ўсе раней пералічаныя структуры і былі даволі распаўсюджанымі, што можна патлумачыць асаблівасцямі выкарыстаных намі дзелавых помнікаў (жаночыя найменні часцей сустракаюцца ў рэвізскіх казках, вопісах і інвентарах, дзе спачатку даецца сямейнае празванне, а толькі потым – уласнае імя): *Гришкович Дарья, Ходкевичъ Христина, Ахrameева Аннуша, Ивановая Марья, Буяновская Акулина, Залеская Катерина, Солтанъ Елена, Ярига Марина*.

Трохслоўныя найменні асоб жаночага полу

Трохслоўныя найменні сустракаюцца спарадычна: Намі адзначаны наступныя структуры:

ІЖ + ГІБ (+ -овна + -овна, + -овна/ -евна + -ович (а)): *Галена Дмитровна Ивановна, Марина Хроловичовна Ивановна.*

ІЖ + ІБ +НМ (+ -овна/ -евна + -ская/ -цкая): *Ганна Андреевна Шидуцкая, Федя Михайловна Ротницкая* (сустракаецца толькі ў помніках XVI ст.)

ІЖ + ГІМ (+ - ова(я) + - ова(я), + - ова(я) + -ова; + - ова(я) + -ович (а)): *Опраня Федьковая Швокгирова, Zinowija Iwanowaja Charcowiczowaja, Настасья Ивановая Зеноевича;*

ІЖ + ІМ + НМ (+ -ова(я) + -ска(я)/-цка(я)): *Галика Богданова Шванская, Daniela Stanislawowa Hlewinska;*

ІЖ + НМ + ІМ (+ -ска + - ина, + -ска/-цкая + -ова): *Barbara Raminska Bazylina, Ewtranzyna Rykalska Bohdanowa,Маря Кольсцкая Кулешова;*

ІЖ + ГНМ (+ -ска(я)/-цка(я)): *Ядвига Шванская Прушинская, Anna Fridrikowska Barsikowska.*

Чатырохслоўныя найменні асоб жаночага полу

У чатырохслоўных найменнях з прамым парадкам кампанентаў адзначаны наступныя мадэлі:

ІЖ + ГІМ (+ -анка + -ина + -ова): *Luba Tyrcianka Mikicina Milkowiczowa;*

ІЖ + ІБ + НМ + ІМ (-евна + -ска + -овая): *Марина Биневна Гарадоцкая Макаравичовая;*

ІЖ + ГІМ + НМ (+ -ова + -ова + -ска): *Zophia Pakoczowa Aleksandrowa Gedrowska;*

ІЖ + НМ + ІМ + НМ (-ская + -овая + -цкая): *Галица Шванская Яновая Мокрицкая.*

Аналізуючы помнікі дзелавой пісьменнасці Гродзеншчыны і Брэстчыны XVI ст., Г.К. Усціновіч адзначае два выпадкі, калі жаночыя імёны ў чатырохслоўных найменнях знаходзіліся на другім месцы (**ІМ + ІЖ + ГІМ, ІМ + ІЖ + ГІБ**) [218, с. 166], але намі такія структуры не выяўлены.

У чатырохслоўных найменнях з імем жанчыны на трэцім месцы вызначаюцца 4 мадэлі:

ІБ + ІМ + ІЖ + ІБ (-евна + -ина + ІЖ + -авна): *Калабаевна Кузьмина Паладзя Апанасавна;*

ІМ + ІБ + ІЖ + ІМ (-овая + -овича + ІЖ + -ова): *Михайлова Васковича Алжбета Станкова;*

ГІМ + ІЖ + ІБ (-авая (-евая) + -авая (-овая) + ІЖ + -овна (-евна), -инная + -ина + ІЖ + -авна) – 7 разоў: *Бибикавая Максимовая Масюта Иванавна, Зылева Ташкова Марыя Алексеевна, Рэвутава Автушкова Домна Игнатовна, Сакулина Кузьмина Адарья Иваишавна;*

ІМ + НМ + ІЖ + ІБ (-евая + -ская + ІЖ + -овна): *Васильева Жилинская Ганна Борисовна.*

Аднак сустракаюцца і чатырохслоўныя найменні, у якіх жаночае імя знаходзіцца на апошнім, чацвёртым, месцы:

ГІМ + ІЖ (-иня + -иня + -авя + ІЖ, -евя + -овича + -цкое + ІЖ):
Костиня Пячонкина Степанова Багдана, Юрьевая Олелковича Слуцкое Катерина.

Пяціслоўныя найменні асоб жаночага полу

Вельмі рэдка сустракаюцца пяціслоўныя намінацыі, у іх склад уваходзяць :
ІЖ+ІБ+ГІМ (ІЖ + -овна + -ова + -ова + -овичова) – *срына Евфимовна Пантелова Романова Ребровичова;*

ГІМ+ІЖ+ІБ (-евя + -овича + ский + ІЖ + -овна) – *Васильева Семёновича Жилиньский Ганна Борисовна.*

СУЧАСНЫ ПРОЗВІШЧНЫ АНТРАПАНІМІКОН

Структура прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны

Калі зыходзіць з таго, што структура прозвішча – гэта суадносіны яго частак, то сучасныя прозвішчы трэба ахарактарызаваць як структурна статычныя ўтварэнні. Марфалагічную структуру сучасных прозвішчаў складаюць прозвішчная аснова і прозвішчны фармант. Для кожнага прозвішча можна правесці і больш дэталёвае члянэнне: вылучыць этымалагічны корань і этымалагічныя афіксы – састаўныя часткі тых даанамастычных адзінак, якія паслужылі базай для ўтварэння аналізуемага класа антрапонімаў, увайшлі ў іх склад у выглядзе ўжо гатовых асноў.

Даследчыкі лічаць, што фінальныя элементы сучасных прозвішчаў – *-аў, -ін, -овіч, -енка, -онак* і інш. – нельга назваць суфіксамі, бо ў этымалагічным плане гэта не ў поўнай меры суфіксы. Але ж гэта і не канчаткі, бо гістарычна яны выконвалі канкрэтную словаўтваральную функцыю. Уяўляецца мэтазгодным выкарыстоўваць для называння такіх элементаў прозвішча тэрмін “прозвішчныя (прозвішчаўтваральныя) фарманты”, паколькі ён аб’ядноўвае ў сваім значэнні і паняцце “суфікса”, і паняцце “канчатка”, падкрэслівае сучасную статычнасць гэтай часткі прозвішча.

Апісваючы структуру прозвішчаў, неабходна адрозніваць прозвішчы першасныя і другасныя (упершыню такі падзел прапанаваў акадэмік М.В.Бірыла). Да першасных адносяцца адзінкі, якія ўтвораны шляхам пераходу ўласных асабовых імёнаў і мянушак у прозвішчы без далучэння прозвішчаўтваральных фармантаў: прозвішча *Філат* < Філат < канан. Филарет; *Капуста* < мянушка Капуста < капуста, а таксама *Дзікун, Гушчак, Паўтаруха, Норка, Васека, Грыдзюшка, Сашко, Пятруша* і інш.

Да другасных адносяцца прозвішчы, утвораныя шляхам далучэння прозвішчаўтваральных фармантаў да імёнаў, мянушак або тапонімаў: *Тарасёнак* < Тарас + *-ёнак*; *Капусцін* < Капуст-а + *-ін*; *Ушацкі* < Ушач-ы + *-скі*.

Першасныя прозвішчы

У сучасным антрапаніміконе жыхароў сельскай мясцовасці Віцебскай вобласці **першасныя прозвішчы** займаюць значнае месца: ім належыць амаль 30% ад усіх прозвішчаў, што крыху перавышае сярэдні паказчык па ўсёй Беларусі [15, с. 14]. Гэта яшчэ раз пацвярджае думку, выказаную Г.М.Мезенкай, што асноўным кірункам фарміравання сямейнага іменавання ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі было замацаванне мянушак у якасці прозвішча [105, с. 76].

Сярод славянскіх народаў першасныя прозвішчы пераважаюць у чэхаў і славакаў, вельмі распаўсюджаны ў палякаў [19], з усходніх жа славян – ва ўкраінцаў (каля 40%, а на Байкоўшчыне нават больш за 50%) [26, с. 19]. У рускай жа антрапаніміі першасныя прозвішчы сустракаюцца рэдка, таму некаторыя даследчыкі (А.В.Суперанская, А.В.Суслава) называюць іх “нестандартнымі”, бо “асноўная маса рускіх прозвішчаў мае тыповыя канцавыя марфемы” [198, с. 59].

Асноўная большасць першасных прозвішчаў – амаль 80% – утрымлівае ў сваім складзе апелятыўныя назоўнікі, значна менш – уласныя імёны і апелятыўныя прыметнікі. У сувязі з гэтым сярод першасных прозвішчаў на аснове марфалагічных прымет можна выдзеліць антрапонімы *субстантыўнага і ад’ектыўнага* характару.

Да першай групы адносяцца прозвішчы, што супадаюць з назоўнікамі-апелятывамі (*Перагуд, Паляк, Прымак*) або ўласнымі асабовымі імёнамі ці іх формамі (*Пятрага, Фядура, Сяргун, Валодзька*). Агульная рыса такіх адзінак – адсутнасць у іх родавай карэляцыі. Носьбітамі прозвішчаў могуць быць прадстаўнікі абодвух полаў, пры гэтым антрапонімы не маюць нейкіх спецыфічных распазнавальных форм. Інакш кажучы, прыналежнасць субстантыўных прозвішчаў асобам мужчынскага або жаночага полу не залежыць ад граматычнага роду апелятыва, пакладзенага ў аснову прозвішча, а вызначаецца спалучальнасцю з асабовым уласным імем або ад’ектыўным азначэннем: Васіль *Кошка*, Алена *Кот*, Святлана *Халуі*, Іван *Клюка*, Ірына *Карман*; таленавіты В. *Кошка*, прыгожая А. *Кот*. Калі дэнататамі з’яўляюцца прадстаўнікі розных полаў, то словаўтваральныя парадэгмы аднаго і таго ж прозвішча, як правіла, адрозніваюцца: бачыў Івана *Карася* і Алену *Карась*, пазнаёміўся з Віктарам *Кірпічом* і Ірынай *Кірпіч*. Як бачым, прозвішча скланяецца з улікам рэальнага полу асобы.

У другую групу -- прозвішчы ад’ектыўнага характару – уваходзяць адзінкі, што суадносяцца з поўнымі прыметнікамі: *Акружны, Баравы, Босы, Бязродны, Гладкі, Голенькі, Жандарскі, Любы, Плоскі, Скаромны*. Іх удзельная вага ў агульнай структуры першасных прозвішчаў нязначная – менш за 5%. Граматычнай прыметай, уласцівай усім адзінкам названай групы, з’яўляецца наяўнасць у іх родавай карэляцыі: форма роду прозвішча непасрэдна залежыць ад полу яго носьбіта: Павел *Жалезны* і Ала *Жалезная*, Сяргей *Святы* і Галіна *Святая*. Такія антрапонімы скланяюцца так, як і адпаведныя прыметнікі.

Аналіз структуры першасных прозвішчаў выявіў, што нязначная колькасць апелятываў-назоўнікаў, ад якіх утвораны першасныя прозвішчы, з'яўляецца **невыворнымі** адзінкамі тыпу *гуз, жыжа, качан, квач, колас, крук, піла, пята, шаг, шкумат* > *Гуз, Жыжа, Качан, Квач, Колас, Крук, Піла, Пята, Шаг, Шкумат*. Пераважная ж большасць іх – **выворныя** дэрываты тыпу *гарбель, нядбайла, паўтаруха, пляскач, тарапыня, ціхоня* > *Гарбель, Нядбайла, Паўтаруха, Пляскач, Тарапыня, Ціхоня*. Прапорцыя невыворных і выворных адзінак складае 1 : 13.

Трэба помніць, што “ў складзе прозвішчаў нельга гаварыць больш ні пра корань, ні пра суфікс, бо наяўнасць іх прадугледжвае і адпаведную лексічную і дэрывацыйную семантыку, якой прозвішчы пазбаўлены” [196, с. 169-170]. Аднак, улічваючы тое, што “фінальныя элементы (у тым ліку і суфіксы), якія паўтараюцца ў прозвішчах, валодаюць пэўным анамастычным значэннем (яны сведчаць, што гэта не асабовае імя, не імя па бацьку, а прозвішча ці мянушка)” [105, с. 73--84.], прывядзём найбольш частотныя з іх.

Найперш гэта фармант *-ка/-ко*: *Верхаводка, Дырко, Зубко, Кавалько, Надзежка, Папко, Сняжко, Сячко, Хрулько, Цапко, Шышко*. Аналагічныя прозвішчы надзвычай распаўсюджаны на Віцебшчыне: ім належыць 29% ад агульнай колькасці першасных антрапонімаў, у аснове якіх апелятывы-назоўнікі. Для параўнання адзначым, што ў рускіх падобныя адзінкі лічацца рэдкімі [197, с. 64], ва ўкраінцаў яны вельмі частотныя

Такая высокая прадуктыўнасць прозвішчаў на *-ка/-ко* на даследаванай тэрыторыі тлумачыцца некалькімі прычынамі. Па-першае, тып на *-ка/-ко* вельмі папулярны ў народна-дыялектнай мове [203], дзе ён утварае а) аддзеяслоўныя назоўнікі па занятку, прафесіі асобы, а таксама па схільнасці да названага дзеяння, часта з экспрэсіяй непахвальнасці: параўн. зафіксаваныя намі антрапонімы *Хавайка* – магчыма, ад асабовага назоўніка ці мянушкі (х)Хавайка ‘чалавек, які нешта хавае або сам ад некага хаваецца’; *Пацалуйка* – ад (п)Пацалуйка ‘той, хто любіць цалавацца’; *Зявалка; Падвалочка; Прыходзька; Разумейка; Сапко; Хадыка*; б) неасабовыя аддзеяслоўныя назоўнікі, якія ў выніку метафарычнага пераносу маглі стаць мянушкамі, а пасля трансанімізацыі перайсці ў разрад прозвішчаў: параўн. *Жыгалка* -- магчыма, ад апелятыва *жыгалка* < *жыгаць*; *Шышко* – ад *шышко* < *шыпець*; *Налівашка* – ад *налівашка* < *наліваць*; в) толькі на тэрыторыі Віцебшчыны і Магілёўшчыны адпрыметнікавыя і аддзеепрыметнікавыя асабовыя і неасабовыя назоўнікі: параўн. прозвішчы *Патрэпка* – ад *патрапаны* або *патрэбны* пры [б] > [п]; *Гарачка* – ад *гарачы*; *Бурко; Бялько; Глушко; Гняўко; Крыўко; Малько; Пузатка; Сіўко*; г) адсубстантыўныя асабовыя назоўнікі, якім у вялікай меры ўласціва тое, што названа ўтваральным словам, з экспрэсіяй пахвальнасці ці, наадварот, пагардлівасці – тып, як і папярэдні, рэгіянальны: зафіксаваны прозвішчы *Пляшко* – ад *плех* ‘лысіна’; *Вусько; Кудзерка*.

Тое, што самыя прадуктыўныя ў народнай мове словаўтваральныя тыпы знайшлі шырокае адлюстраванне ў антрапаніміконе Віцебшчыны, не выпадкова: асноўная большасць прозвішчаў паходзіць ад нецаркоўных імёнаў і мянушак, якія былі створаны ў гутарковым бытавым асяроддзі.

Па-другое, значная колькасць прозвішчаў на *-ка/-ко* – вынік пераасэнсавання апелятываў, у складзе якіх даволі прадуктыўны памяншальна-ласкавы суфікс *-к-*, уласцівы як літаратурнай, так і дыялектнай мове: *Аўчынка, Галаўко, Губко, Крапіўка, Лапко, Рыбка, Світко, Сіротка, Скурко, Ступка, Халяўка, Шчацінка, Шэйка*.

Па-трэцяе, частка прозвішчаў на *-ко* суадносіцца з дэмініватыўнымі формамі апелятываў-назоўнікаў мужчынскага роду на *-ок/-ёк*: параўн. *Глазко, Дубко, Зубко, Кавалько, Карабка, Клачко, Мяшко, Папко, Петушко, Пупко, Ражко, Рачко, Сняжко і глазок, дубок, зубок, кавалёк, карабок, клачок, мяшок* і г. д. Такія антрапонімы, на думку А.І. Талкачова, маглі з’явіцца “пад уплывам роднасных семантычных утварэнняў, менавіта некаторых квалітатываў ад дахрысціянскіх імёнаў, напрыклад, ветрь – ветрыло” [208, с. 126]. Ю.К. Радзько бачыць прычыну замены суфікса *-ок* суфіксам *-ко* ў імкненні носьбіта прозвішча пазбавіцца аманіміі з адпаведнай агульнай назвай [151, с. 142].

Адзначым таксама, што на Віцебшчыне мае месца – пра гэта сведчаць вынікі знаёмства з архіўнымі матэрыяламі – штучная замена флексіі *-ка* на *-ко* ў прозвішчах, аманімічных адпаведным назоўнікам. Відаць, прычына такой з’явы ў названым ужо вышэй жаданні носьбіта пазбавіцца супадзення прозвішча з апелятывам, асабліва ў тых выпадках, калі семантыка апошняга з’яўляецца непрыемнай для чалавека: *Банько, Башко, Дубінко, Дырко, Кабылко, Кішко, Скурко*.

Нязначна ўступаюць па прадуктыўнасці апісанаму тыпу на *-ка/-ко* наступныя словаўтваральныя тыпы, асобныя з якіх, паводле дадзеных П.У.Сцяцко [203], характарызуюцца іншымі колькаснымі паказчыкамі (табліца 1).

Табліца 1

Найбольш распаўсюджаныя словаўтваральныя тыпы першасных субстантыўных прозвішчаў

Тып на	Характар утвораных назоўнікаў	Ступень прадуктыўнасці прозвішчнага тыпу		Прозвішчы, утвораныя ад назоўнікаў дадзенага тыпу на Віцебшчыне
		у дыялектнай мове	у літаратурнай мове	
<i>-ак(-як)</i>	Адпрыметнік.	Прадуктыўны	малапрадукт.	<i>Бяляк, Кругляк, Пазняк, Рудак</i>
<i>-аль, -ель</i>	Аддзеясл.	Рэгіянальны, малапрадукт.	--	<i>Гудзель, Кідзель, Дрыгель</i>
	Адпрыметнік.	Прадуктыўны	непрадукт.	<i>Даўгаль, Шапель, Гарбель</i>

-ла	Аддзеясл.	Высокапрад.	малапрадукт.	<i>Дудзела, Трубiла, Жыгала</i>
-ан(-ян)	Аддзеясл.	Малапрадукт.	непрадукт.	<i>Буян, Латан, Пукан, Стукан</i>
	Адпрыметнiк.	Прадуктыўны	непрадукт.	<i>Глушан, Пузан, Пурлан</i>
-нiк	Адсубстант.	Прадуктыўны	прадуктыўны	<i>Алейнiк, Мiснiк, Рацэтнiк</i>
-ач	Аддзеясл.	Прадуктыўны	малапрадукт.	<i>Дзяргач, Жыгач, Ламач</i>
	Адпрыметнiк.	Прадуктыўны	малапрадукт.	<i>Валасач, Грыбач, Плюгач</i>
-уха(-юха)	Аддзеясл.	Прадуктыўны	прадуктыўны	<i>Паўтаруха</i>
	Адпрыметнiк.	Прадуктыўны	малапрадукт.	<i>Насуха, Слабуха, Сляпуха</i>
-ей(-эй)	Адпрыметнiк.	Малапрадукт.	непрадукт.	<i>Малей, Праўдзея, Шырэй</i>
-уш	Адпрыметнiк.	Рэгіянальны, непрадукт.	--	<i>Гаркуш, Гладуш, Макруш</i>
-ай(-яй)	Аддзеясл.	Рэгіянальны, малапрадукт.	--	<i>Бадзай, Мiгай, Пачкай</i>
-ар(-яр)	Адсубстант.		непрадукт.	<i>Губар, Зубар</i>
-ыр	Адсубстант.	Рэгіянальны, непрадукт.	--	<i>Лапыр, Насыр</i>
-уля	Аддзеясл.	Малапрадукт.	нерэгулярны	<i>Драмуля, Храпуля</i>
	Адпрыметнiк.	Прадуктыўны	нерэгулярны	<i>Баравуля, Барадзюля</i>

Аналіз дадзеных табліцы 1 выяўляе наступную тэндэнцыю: часцей за ўсё мянушкі і нецаркоўныя імёны – пазней яны трансанімізаваліся ў прыведзеныя прозвішчы – утвараліся на ўзор тых словаўтваральных тыпаў, якія вылучаюцца сваёй прадуктыўнасцю толькі ў дыялектнай мове, у літаратурнай жа

з'яўляюцца непрадуктыўнымі, малапрадуктыўнымі ці нерэгулярнымі. Часам дамінуе нават вузкая рэгіянальны словаўтваральны тып (гл. тып на *-аль, -ель*).

Значная частка прозвішчаў мае рэдкія фіналі, якія фіксуюцца ў адзінкавых антрапонімах: *-ень (Рагацень), -оня (Ціхоня), -уня (Шабуня), -ура (Шамшура), -яга (Рабацяга), -юга (Шаўлюга), -оба (Худоба), -ец (Малец), -эц (Курэц), -ыш (Чарныш), -са (Плакса), -ля (Моўля), -ыня (Тарапыня)*. Некаторыя антрапонімы ўтрымліваюць фіналі, якія не адзначаны даследчыкамі ў навуковай літаратуры: *-оха (Сівоха), -ань (Галавань), -ута (Паришта)*. Відаць, названыя тыпы з'яўляюцца рэгіянальнымі і бытуюць толькі на даследаванай тэрыторыі.

Частка прозвішчаў суадносіцца з дзеясловамі: *Заруба* (зарубіць), *Засека* (засекчы), *Недасек, Недасека* (не дасекчы), *Падрэз* (падрэзаць), *Падскок* (падскочыць), *Перагуд* (перагусці), *Прышчэп* (прышчапіць). Паколькі прэфіксацыя не характэрна пры ўтварэнні прозвішчаў, то хутчэй за ўсё прыведзеныя антрапонімы – вынік трансанімізацыі аманімічных мянушак або нецаркоўных імёнаў, якія ўтварыліся нулясуфіксальным спосабам ад адпаведных дзеясловаў: *Заруба* < *Заруба* 'той, якога ледзь не зарубілі (у баі, на вайне)'; *Засек(а)* < *Засек(а)* 'той, каго не змаглі *засекчы*'; *Падскок* < *Падскок* 'чалавек, які пры хадзе *падскоквае* (напрыклад, з-за фізічнага недахопу, калі адна нага карацейшая за другую)'

Непрадуктыўнымі на Віцебшчыне аказаліся антрапонімы, якія па структуры з'яўляюцца складанымі словамі (0,22% ад усіх). Такія адзінкі паходзяць ад аманімічных мянушак, утвораных ад спалучэнняў а) прыметнік + назоўнік: *Беладзед, Белавус, Белагалоўка, Беланошка, Даўгапол, Крывалап, Крыванос, Крыварука, Старавойт, Чарнавок(а), Чарнавус, Шалахвост*; б) назоўнік + дзеяслоў: *Бабавоз, Бабаед, Жарнасек*; в) займеннік + дзеяслоў: *Самалёт*; г) прыслоўе + дзеяслоў: *Скараход*.

Сярод прыметнікаў, ад якіх утварыліся першасныя ад'ектыўныя прозвішчы, вытворныя (*Бязродны, Бяспечны, Думны, Надабны, Падлобны, Умецкі, Харошанькі, Шчаслівы*) колькасна пераважаюць над невытворнымі (*Белы, Бодры, Ласкі, Святы, Сівы, Скоры, Чорны, Ясны*) амаль у 2,5 раза.

Асабовыя імёны без спецыяльнага афармлення сустракаюцца даволі часта ў якасці прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны (больш за 15% ад першасных, ці амаль 5% ад усіх прозвішчаў). Пры гэтым выкарыстоўваюцца як хрэсныя славянскія, так і запазычаныя неславянскія (яўрэйскія, арабскія, латышскія) імёны ў літаратурнай і дыялектнай формах, а таксама ўсечаныя формы імёнаў і імёны з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі. А.В. Суперанская адзначае, што паходжанне такіх прозвішчаў рознае. Яны могуць належаць да той пары, калі ў карыстанні былі два імені – нецаркоўнае і царкоўнае. Нельга адмаўляць і верагоднасць адваротнай дэрывацыі з прозвішчаў тыпу *Іваноў* > *Іван*. Трэба памятаць і пра тое, што зыходныя імёны ў якасці прозвішчаў даваліся часам асобам, якія паступалі ў семінарыі [195, с. 70].

Структурны аналіз такіх імёнаў выявіў, што большасць з іх – вытворныя. Адносіны ж вытворных да невытворных выглядаюць як 5:1. Сярод невытворных перавага належыць літаратурным формам: параўн. прозвішчы

Вавіла < Вавіла, *Гардзеі* < Гардзеі, *Дзямід* < Дзямід, *Зыгмунт* < Zygmunt, *Кандрат* < Кандрат, *Максім* < Максім, *Фларэнц* < Фларэнц, *Харытон* < Харытон, хоць зрэдку сустракаюцца і дыялектныя тыпу Войцыг, Лазер, Логвін, Міхаль, Ходас, Хрол.

На думку М.В. Бірылы, імя Фларэнцій належыць да ліку тых кадыфікаваных імёнаў, “якія ў перыяд засваення беларускай мовай..., а таксама ў XVI -- XVIII стст. не ўжываліся зусім ці былі малаўжывальнымі, а таму па марфалагічнай структуры не адаптаваліся, захавалі кананічную форму на *-ий*” [18, с. 138--139]. Зафіксаванае ў Верхнядзвінскім раёне прозвішча *Фларэнці* даказвае адваротнае: імя Фларэнцій адаптавалася на ўсходнеславянскай глебе, бо страціла канцавы *-ий*. Аднак адзначым, што гэты прыклад – адзінкавы: больш нідзе на Віцебшчыне не бытуюць прозвішчы, якія паходзяць ад названага антрапоніма. Відаць, гэтае імя было малаўжывальным і на даследаванай тэрыторыі таксама.

Частка прозвішчаў адрозніваецца ад адпаведных аманімічных ім імёнаў фіналлю: параўн. *Вернела* і Варнель (< Варнава), *Курыла* і Кирилл, *Язэпа* і Jozef, *Самуіла* і Самуил, *Ярома* і Иеремий, Иеремия. Прычына такога разыходжання бачыцца не толькі ў дзеянні закона адкрытага склада, але і ў імкненні прозвішча адмежавацца ад імя. На такую з’яву звяртае ўвагу і Г.Бучко, вывучаючы ўкраінскую антрапанімію [27, с. 329] .

Сярод прозвішчаў, што ўзніклі шляхам трансанімізацыі з вытворных імёнаў, вылучаецца некалькі структурных груп: 1) адзінкі, у аснове якіх імёны з усечанай асновай: *Міх* < Міх < Міхаіл, *Том* < Том < Tomasz; 2) прозвішчы, што супадаюць з вытворнымі імёнамі першага дэрывацыйнага рада: *Карпуць* < Карпуць < Карп, *Лукша* < Лукша < Лука ці Лук’ян, *Мірош* < Мірош < Мірон, *Пятрага* < Пятрага < Пётр, *Фалько* < Фалько < Фалалей; 3) антрапонімы, у аснове якіх імёны другога дэрывацыйнага рада, утвораныя ад імёнаў першага дэрывацыйнага рада: *Івашура* < Івашура < Іваш < Іван, *Кіраёк* < Кіраёк < Кірэй < Кір або Кірыл, *Міхейка* < Міхейка < Міхей < Міхаіл, *Пашута* < Пашута < Паша < Павел; 4) прозвішчы, што паходзяць ад вытворных імёнаў трэцяга дэрывацыйнага рада: *Сянчура* < Сянчура < Сенька < Сеня < Сямён.

Асноўная большасць прозвішчаў паходзіць ад вытворных імёнаў першага дэрывацыйнага рада (амаль 72%); даволі высокі працэнт адзінак, якія супадаюць з поўнай літаратурнай формай імёнаў (21,3%); нязначнае месца займаюць антрапонімы, утвораныя ад імёнаў другога і трэцяга дэрывацыйных радоў (менш за 5% і менш за 1%), а таксама аманімічныя усечаным імёнам (1,4%).

Больш дэтальны аналіз такіх прозвішчаў дазваляе выявіць самыя папулярныя ў перыяд прозвішчаўтварэння формы імёнаў.

Надзвычай высокай прадуктыўнасцю вылучаецца суфікс *-к-*: амаль 38% першасных адыменных прозвішчаў паходзіць ад імёнаў на *-ка/-ко*: параўн. прозвішчы *Амялюшка* (< Амялюшка < Емельян), *Аношка* (< Аношка < Ананія), *Аўдошка* (< Аўдошка < Евдоким), *Бартошка* (< Бартошка < Bartłomiej), *Міцько* (< Міцько < Димитрий), *Пашко* (< Пашко < Павел). На высокую частотнасць названага суфікса звяртаў увагу яшчэ М. В. Бірыла, які

пісаў, што ў помніках XVI -- XVIII стст. з суфіксам -к- засведчаны 72 формы ад 50 імёнаў. Разам зафіксавана ў помніках і рэканструявана па сучасных беларускіх прозвішчах 195 форм на -ко/-ка ад 143 уласных асабовых імёнаў [18, с. 175].

Прычына такой папулярнасці адзначанага суфікса бачыцца нам, першае, у яго характары: суфікс надае імёнам эмацыянальна-экспрэсіўнае адценне, гэта значыць дазваляе выказаць адносіны гаворака да той асобы, да якой звяртаюцца ці якая з'яўляецца прадметам гутаркі; па-другое, у даволі шырокіх спалучальных магчымасцях, бо суфікс -ка/-ко можа далучацца як да поўнай іменнай асновы (Дзямідка < Дзямід, Панцялейка < Панцялей), так і да ўсечанай, што і адбываецца ў пераважнай большасці зафіксаваных намі прыкладаў (*Люцько* < Люцько < Łucjan, *Тамко* < Тамко < Tomasz), а таксама да вытворных імёнаў, якія ўжо маюць суфіксы (*Кірушка* < Кірушка < Кіруша < Кірыл).

Першасныя субстантыўныя прозвішчы сведчаць, што дастаткова прадуктыўнымі (хоць і ў меншай ступені, чым -ка/-ко) на Віцебшчыне падчас прозвішчаўтварэння былі наступныя фіналі ў асабовых імёнах:

-уш//юш, -уша: Бартуш, Генюш, Мацюш, Станюш, Якуш, Януш; Лукуша;

-уль: Бартуль, Вайцюль, Максуль, Мартуль, Стануль, Сташуль;

-ш, -ша: Гермаш, Канаш, Мірош, Тумаш, Ярош; Лукаш;

-ага, -уга//юга, -ыга: Фірага (ад Ферапонт пры [e] > [i]), *Юрага, Пятрага; Вялюга* (ад Віл пры [i] > [e]), *Семянюга; Сямыга;*

-ель: Варнель, Вашкель, Грыгель, Юргель;

-ута: Лагута, Мішута, Пашута, Якута;

-ура: Івашура, Савура, Сянчура, Фядура;

-уць: Карпуць, Петруць, Савуць, Януць;

-на//но: Алёхна, Міхна, Міхно, Юхно.

Як бачна, набор самых распаўсюджаных фармантаў не вылучаецца багаццем, бо ўключае крыху больш за дзесятак разнастайных адзінак.

Надзвычай рэдка сустракаюцца наступныя фарманты, якія фіксуюцца ўсяго толькі ў адным-двух прыкладах: *-ун//юн* (*Місюн, Сяргун*), *-ень* (*Касцень*), *-ан* (*Грышан*), *-нь* (*Грынь*), *-ас* (*Янас*), *-ус* (*Янус*), *-сь* (*Габрысь, Сцесь*), *-ека* (*Карпека*), *-ок//ёк//эк* (*Кананок, Кіраёк, Борэк*), *-еза* (*Карпеза*), *-ышча* (*Пятрышча*), *-ц* (*Грыц*), *-аш//ош* (*Бартош, Мілаш*), *-ей* (*Багдзей, Кузей*), *-ух//юх* (*Антух, Арцюх*), *-ех//ёх* (*Васех, Васёх*).

Акрамя прааналізаваных вышэй, да першасных намі аднесены яшчэ дзве групы прозвішчаў: 1) антрапонімы з “непразрыстай”, “цямянай” асновай, якія па фаналагічнай, марфемнай і словаўтваральнай структуры блізкія да апелятываў: *Анільяк, Антопуш, Арсоба, Бізня, Болуш, Брэмза* і да т. п.; 2) запазычаныя прозвішчы, якія не маюць адпаведных уласна беларускіх, агульнаўсходнеславянскіх або агульнаславянскіх прозвішчаўтваральных фармантаў. Сярод іх значнае месца належыць антрапонімам літоўскага паходжання а) на *-ель* з *-elis*: *Гігель* – літ. *gigelis* ‘палявы хвошч’; *Даргель* -- літ. *daržėlis* ‘кветнік’; *Дубнель* – літ. *dubenelis* ‘сподачак’, а таксама *Апель, Бездзель,*

Вашкінель, Догель, Жынгель, Зюзель, Лаўжэль, Цынгель, Цыунель, Шакель, Шудзель. Дарэчы, суфікс *-elis* у літоўскай мове з'яўляецца адным з самых прадуктыўных словаўтваральных фармантаў. Дэрываты на *-elis* маюць памяншальнае ці ласкальнае адценне [22, с. 73]; б) на *-уль* з *-ulis*: *Брузгул* – літ. *bruzgulis* 'ваўчок', 'закрутка'; *Раўгуль* – літ. *raugulys* 'адрыжка', а таксама *Гасюль, Жагуль, Ундруль* і інш. Даследчыкі адзначаюць наступную заканамернасць: сучасныя беларускія прозвішчы на *-уль* бытуюць на той жа тэрыторыі, што і айконімы з названым фармантам: часцей за ўсё гэта раёны, якія мяжуюць з Літвой [22, с. 80]; в) на *-ас, -іс, -ус*: *Шакаліс* – літ. *šakalus* 'лучына, трэска'; *Протас* – літ. *protas* 'розум'; *Валюкас* – літ. *valiukas* 'свавольнік'; *Грудзіс* — літ. *grudis* 'штурханіна, таўкатня', а таксама *Балтаданіс, Брачас, Брэдзіс, Вайчаніс, Еўдальніс, Журкеліс, Каркаліс, Кіулінас, Макутэнус, Марчулайкіс, Масюліс, Мільтакіс, Мінцеліс, Мустэйкіс, Талуціс, Труліс, Трыбіс, Тускенус, Шкімеліс, Ядагальвіс, Яўнас* і інш. Прыведзеныя адзінкі, як правіла, не асвоены беларускай мовай і гучаць як адпаведныя літоўскія апелятывы. Адзначым, што ў літоўскай мове *-ас, -іс, -ус, -іс* – гэта канчаткі назоўнікаў у адзіночным ліку.

У першасныя намі не ўключаны прозвішчы, якія ўяўляюць сабой сінтэз літоўскай асновы і агульнаславянскага прозвішчаўтваральнага афікса: *Шаулін* – літ. *šaul-ys* 'стралок' + *-ін*; *Берзін* – літ. *bėrż-as* 'бяроза' + *-ін*; *Гервятовіч* – літ. *gėrvėt-as* 'рабы' + *-овіч*. Такія антрапонімы мы адносім да другасных, бо наяўныя ў іх фарманты *-ін, -овіч* маюць патранімічны характар.

Шматлікімі па колькасці з'яўляюцца прозвішчы з германскімі фармантамі а) **-сон** з **Sohn** 'сын': *Давідсон, Ітэльсон, Петэрсон, Юргінсон, Якабсон, Янсон*; б) **-ман** 'муж' або 'чалавек па імені': *Балман, Бауман, Бляхман, Глейдман, Дрэйман, Ландсман, Нірман, Эрдман* і інш.; в) **-берг** з **der Berg** 'гара': *Глімберг, Ліндзінберг, Міндзенберг, Родберг, Станберг, Тамберг*; г) **-ер**: *Бахер, Лабер, Лаўдзер, Лігер, Ліснер, Мільдзер*. Дарэчы, прыведзеныя прозвішчы *Янсон, Петэрсон, Розенберг* належаць да самых частотных у латышскім антрапаніміконе [188, с. 73--74].

Нягледзячы на тое, што ў нямецкай мове адзначаныя вышэй фарманты з'яўляюцца прозвішчаўтваральнымі, а некаторыя з іх носяць там патранімічны (*-сон, -ман*) або матранімічны (*-ман*) характар, лічым мэтазгодным аднясенне падобных антрапанімаў не да другасных, а да першасных, бо ў славянскай антрапанімнай сістэме названыя фарманты не выступаюць у якасці прозвішчаўтваральных.

Вылучана невялікая група прозвішчаў з яскравымі структурнымі рысамі грузінскай, армянскай, кітайскай, татарскай і іншых антрапаніменных сістэм: *Кандынашвілі, Бакичянян, Сцепанян, Шэйвян, Джу-лі-Джан, Зав-Ды-Ян, Алі-Аглы*.

Такім чынам, першасныя антрапонімы даволі распаўсюджаны на тэрыторыі Віцебшчыны: амаль кожнае трэцяе прозвішча з'яўляецца першасным.

Пакладзены ў аснову класіфікацыі марфалагічны прынцып дазваляе вылучыць субстантыўныя і ад'ектыўныя прозвішчы. Субстантыўныя, у сваю

чаргу, падзяляюцца на адзінкі, утвораныя ад назоўнікаў-апелятываў, і антрапонімы, што суадносяцца з уласнымі асабовымі імёнамі.

Асноўную большасць першасных прозвішчаў складаюць утварэнні ад назоўнікаў-апелятываў (79,62%), у шэсць разоў менш адзінак, што паходзяць ад уласных асабовых імёнаў (15,74%) і менш за ўсё прозвішчаў ад'ектыўнага характару (4,64%).

Пераважная большасць прозвішчаў, аманімічных назоўнікам-апелятывам, мае ў сваім складзе фіналі, прадуктыўныя ў жывой народнай мове (гл. табл. 1.1), што не з'яўляецца выпадковым: працэс фарміравання прозвішчаў падпарадкоўваўся традыцыям і законам, уласцівым дыялектнай мове. Сучасныя ж прозвішчы ілюструюць вынікі дзеяння гэтых традыцый.

Для прозвішчаў, утвораных ад уласных асабовых імёнаў і іх форм, характэрна перавага адзінак, што супадаюць з вытворнымі імёнамі першага дэрывацыйнага рада. Значна менш антрапонімаў, якія суадносяцца з поўнай гутарковай або з усечанай формай імёнаў, а таксама з вытворнымі імёнамі другога і трэцяга дэрывацыйнага радоў.

Ад'ектыўныя прозвішчы – самы нешматлікі разрад першасных антрапонімаў – намнога часцей (амаль у два з паловай разы) супадаюць з вытворнымі, чым з невытворнымі прыметнікамі.

Крыніцамі прозвішчаў іншамоўнага паходжання з'яўляюцца ў большасці выпадкаў літоўская і нямецкая мовы. Адзінкі з рысамі грузінскай, армянскай, кітайскай, татарскай антрапанімных сістэм характарызуюцца нешматлікасцю.

Сказанае вышэй дае падставы сцвярджаць, што першасныя прозвішчы жыхароў Віцебшчыны вылучаюцца разнастайнасцю структуры і неаднароднасцю паходжання.

Другаснымі лічацца прозвішчы, утвораныя пры дапамозе спецыяльных фармантаў, да ліку якіх адносяцца *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын*, *-овіч/-евіч/-авіч*, *-іч/-ыч/-ыц*, *-скі/-цкі*, *-ук/-юк*, *-чук*, *-енка/-энка/-анка*, *-онак/-ёнак*, *-еня/-эня*, а таксама некаторыя з тых, што ўжываюцца ў першасных прозвішчах. Такім чынам, адны і тыя ж фарманты ў першасных прозвішчах з'яўляюцца элементам дапрозвішчнага ўтварэння і не выконваюць антрапанімнай функцыі, а ў другасных – элементам, які служыць сродкам пры ўтварэнні прозвішча. Гэта значыць, што фарманты першасных і другасных прозвішчаў адносяцца да розных структурных сістэм: першыя суадносяцца з адпаведнымі тыпамі словаўтваральнай сістэмы апелятываў і ўласных асабовых імёнаў, а другія ўтвараюць самастойную словаўтваральную сістэму [15, с. 13].

М.В. Бірыла падзяліў усе славянскія прозвішчныя тыпы на агульнаславянскія, усходнеславянскія і ўнутрымоўныя.

Да **агульнаславянскіх** прозвішчных тыпаў належаць тып на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын*, тып на *-скі/-цкі*, тып на *-іч/-ыч/-ыц*, тып на *-ак/-як*, тып на *-ік/-ык/-чык*, тып на *-ец/-эц*, *-авец*.

Прозвішчы на *-оў / -еў / -аў*

Прозвішчы на -оў/-еў/-аў лічым мэтазгодным разглядаць разам з адзінкамі на **-ін/-ын**, паколькі выбар аднаго з двух фармантаў залежыць толькі ад характару асновы, да якой ён далучаўся. Пры дапамозе фарманта **-оў/-еў/-аў** звычайна ўтвараюцца прозвішчы ад мужчынскіх імёнаў і ад апелятываў-назоўнікаў мужчынскага роду, пры дапамозе фарманта **-ін/-ын** – ад жаночых імёнаў і апелятываў-назоўнікаў жаночага і ніякага роду. Абодва фарманты з’яўляюцца агульнаславянскімі і носяць патранімічны або матранімічны характар.

Прозвішчны тып на **-оў/-еў/-аў**, **-ін/-ын** займае дамінуючае месца ў антрапаніміконе жыхароў Віцебшчыны: на яго долю прыходзіцца 35,3% ад усіх зафіксаваных адзінак (з іх на **-оў/-еў/-аў** – 28,1%, на **-ін/-ын** – 7,2%). Частотнасць такіх прозвішчаў на даследаванай тэрыторыі амаль на 4% вышэйшая за сярэдні паказчык па Беларусі – 24% [19, с. 41]. Хоць гэты тып і з’яўляецца самым прадуктыўным у нашай краіне, аднак існуюць славянскія тэрыторыі, на якіх канцэнтрацыя прозвішчаў на **-оў/-еў/-аў**, **-ін/-ын** больш высокая: у рускіх яна складае 75,85%, а ў балгар – 80,43% ад агульнай колькасці прозвішчаў [19, с. 40].

Ва ўтварэннях ад мянушак (*Балаболаў, Барадаўкін, Лапцеў, Павукоў, Пранікаў, Скуматаў, Шчукін*) фарманты **-оў/-еў/-аў**, **-ін/-ын** выкарыстоўваліся ў два разы часцей, чым ад хрысціянскіх імёнаў (*Аверын, Амосаў, Дзянісаў, Мінін, Несцераў, Прохараў*).

Прозвішчаўтваральныя асновы ў залежнасці ад характару дзеляцца на:
1) невытворныя бяссуфіксныя: *Архіп-аў, Аўдзе[ж-э]ў, Бог-аў, Горб-аў, Гуз-аў, Жар-аў, Зык-аў, Панкрат-аў, Цімафе[ж-э]ў, Шыб-ін*;
2) вытворныя суфіксальныя, што яшчэ ў дапрозвішчны перыяд далучылі пэўныя суфіксы, якія можна падзяліць на тры групы:

а) суфіксы, што ў аднолькавай ступені сустракаюцца як у асновах апелятываў, так і ў асновах уласных асабовых імёнаў (тут і далей пералік суфіксаў падаецца ў парадку зніжэння іх прадуктыўнасці: ад самых прадуктыўных да найменш прадуктыўных):

-ун: *Балбатун-оў, Гарбун-оў, Глазун-оў, Леўшун-оў, Мігун-оў, Найдун-оў, Піскун-оў, Свістун-оў, Скрабун-оў, Хадун-оў; Місун-оў, Федун-оў;*

-ак/-як: *Бадзьяк-ін, Беляк-оў, Глушак-оў, Кусак-ін, Серадняк-оў, Сівак-оў, Таўсцяк-оў, Туляк-оў, Чарняк-оў, Шчарбак-оў; Сімак-оў;*

-ец/-эц: *Кудраўц-оў, Храмц-оў, Чарняц-оў; Антонц-аў, Дзям’янц-аў;*

-ок/-ёк, -ка/-ко: *Драбк-оў, Мальк-оў, Стралк-оў; Асіпк-оў, Барыск-аў, Васільк-оў, Васьк-ін, Гурк-ін, Емельянк-ін;*

-ан/-ян: *Дабран-аў, Зубан-аў, Лысан-аў, Пляшан-аў; Кір’ян-аў, Юран-аў;*

-ай: *Забяга[ж-э]ў, Запрага[ж-э]ў, Міга[ж-э]ў, Падкапа[ж-э]ў, Прыгажа[ж-э]ў, Разува[ж-э]ў, Руга[ж-э]ў, Чака[ж-э]ў; Грыша[ж-э]ў, Фядзя[ж-э]ў;*

-уш/-юш: *Драбуш-оў; Ванюш-ын, Гаўруш-ын, Карпуш-ын, Лаўруш-ын;*

-ук/-юк: *Гарбук-оў; Васюк-оў, Касцюк-оў, Мішук-оў, Тарасюк-оў, Янук-аў;*

-ік/-ык: *Багацік-аў, Голік-аў, Рабік-аў, Рыжык-аў; Гаўрык-аў, Петрык-аў;*

-аш/-яш: *Белааш-оў, Талшташ-оў; Дземяш-оў, Лукаш-оў;*
 -ыш: *Гарэлыш-аў, Рабыш-аў, Чарныш-оў; Гаўрыш-аў;*
 -ух/-юх: *Конюх-аў; Андрух-ін, Арцюх-оў, Аўцюх-оў;*
 -ул, -уль: *Грыбул-ёў, Рогул-еў; Фядул-аў;*
 -ш: *Ляўш-оў; Кандраш-оў, Конаш-аў;*
 -аг/-яг: *Верашчаг-ін, Партняг-ін; Місураг-ін;*
 -ар/-яр: *Бачкар-оў; Касцяр-оў.*

б) суфіксы, што далучаліся да асноў апелятываў і не фіксуюцца ў прозвішчаўтваральных асновах асабовых імёнаў:

-нік: *Барышнік-аў, Жалейнік-аў, Хмельнік-аў, Цялежнік-аў, Цялятнік-аў;*
 -ач: *Багач-оў, Гарбач-оў, Лабач-оў, Рагач-оў, Трапач-оў, Трубач-оў;*
 -аль, -ель: *Гамзьял-ёў, Грыбал-ёў, Гудзьял-ёў, Даўгал-ёў, Скрыпял-ёў;*
 -іл/-ыл: *Варашыл-аў, Халадзіл-аў, Шаціл-аў, Шуміл-аў;*
 -алей: *Худале[j-э]ў;*
 -ас: *Ачкас-аў;*

в) суфіксы, якія далучаліся толькі да асноў уласных асабовых імёнаў:

-ут/-ют: *Аксюц-ін, Ільюцін, Мілюц-ін;*
 -эй: *Кірэ[j-э]ў, Купрэ[j-э]ў;*
 -сь: *Алес-еў, Міхас-ёў;*
 -ус: *Андрус-аў, Янус-аў;*
 -ур/-юр: *Казюр-аў, Сянчур-аў;*
 -х: *Алэх-ін;*
 -ек: *Карпек-ін;*
 -ышч: *Пятрышч-аў.*

Характэрна, што прадуктыўнымі ў асновах другасных прозвішчаў выступаюць тыя ж суфіксы, што вылучаюцца частотнасцю і ў першасных прозвішчах -- *-к-а/-к-о, -аль, -ель, -ан/-ян, -нік, -ач, -ух/-юх.*

Зрэдку прозвішчаўтваральны фармант далучыўся да асновы, што ўжо мела не адзін, а два суфіксы: *Іван-ач-к-ін, Міш-ур-к-ін, Паўл-юч-к-оў, Сім-ач-к-ін, Сярг-уш-к-ін, Ян-усь-к-ін* і інш.

Каля двух дзесяткаў прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў, -ін/-ын* маюць у сваім складзе па два прозвішчаўтваральныя фарманты: *Агеенкаў, Барысенкаў, Дзёмінаў, Ільіноў, Кузьмічоў, Лагуненкаў, Матвейчаў, Паўлючэнкаў, Савінаў, Салдаценкаў, Фаміноў, Фільчанкаў.* Ва ўсіх прыведзеных прыкладах можна вылучыць па дзве прозвішчаўтваральныя ступені. Напрыклад, прозвішча *Паўлючэнкаў* паходзіць ад *Паўлючэнка*, апошняе ж – ад уласнага асабовага імені Паўлюк. Фарманты *-энка* і *-аў*, як вядома, носяць патранімічны характар, таму *Паўлючэнка* – першая прозвішчаўтваральная ступень, а *Паўлючэнкаў* -- другая. Графічна працэс утварэння прозвішча выглядае так: Павел > Паўлюк > *Паўлючэнка* > *Паўлючэнкаў*. Ва ўтварэннях першай ступені назіраюцца, акрамя прыведзенага *-энка*, фарманты *-ін*: *Дзёмінаў, Савінаў, Фаміноў; -іч*: *Кузьмічоў, Матвейчаў.* Не зафіксаваны прозвішчы трэцяй і больш ступені, хоць такія маюць месца ў беларускай мове [204, с. 24].

На тэрыторыі Віцебшчыны адзінкі, аналагічныя прааналізаваным, нязначныя па колькасці. Наяўнасць жа іх у антрапаніміконе пацвярджае той факт, што фарміраванне прозвішчаў – працэс паступовы і працяглы.

Частка прозвішчаў на *-аў* утворана ад асноў назоўнікаў на *-еу*, якія абазначаюць жыхароў пэўнага населенага пункта: *Варатынцаў* – ад *варатынец* 'жыхар вёскі Варатынь'; *Вышагародцаў* – ад *вышагародзец* 'жыхар вёскі Вышаград'; *Навасельцаў* – ад *наваселец* 'жыхар Новага Сяла'. У адзначаных прозвішчах фармант *-аў* выражае патранімічныя значэнне.

Паводле нашых падлікаў, для 2,4% адзінак на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын* у якасці прозвішчаўтваральнай асновы выступалі мянушкі ў форме прыметнікаў і зрэдку дзеепрыметнікаў: *Быстроў* (быстры), *Вялікаў* (вялікі), *Гарбатаў* (гарбаты), *Гнедаў* (гняды), *Лысоў* (лысы), *Любімаў* (любімы), *Пагарэлаў* (пагарэлы), *Скупаў* (скупы), *Страшноў* (страшны), *Сядоў* (сяды), *Хітроў* (хітры), *Шустроў* (шустры), *Шчадроў* (шчодры). Нягледзячы на "празрыстую" ўнутраную форму такіх прозвішчаў і даволі відавочную суаднесенасць іх з прыметнікамі і дзеепрыметнікамі, нельга адназначна сцвярджаць, што яны ўтварыліся ад прыметнікаў: такія антрапонімы могуць паходзіць і ад нецаркоўных імёнаў або мянушак у форме назоўніка тыпу *Быстр*, *Гарбат*, *Гнед*, *Лыс*, *Скуп* і г. д.

Утварэнне каля трох дзесяткаў прозвішчаў не падпарадкоўвалася існуючым антрапанімным законам. Так, у прозвішчах *Дзясноў*, *Жыжоў*, *Кабылоў*, *Куклаў*, *Куксаў*, *Мятлоў*, *Парцянкаў*, *Рыбаў*, *Рэпаў*, *Чаплеў*, *Шаблеў*, *Ягадаў*, як бачна, да асноў назоўнікаў жаночага роду на *-а* далучыўся фармант не *-ін*, як прынята ў такіх выпадках, а *-оў/-еў/-аў*. У прозвішчах жа *Ветрын*, *Дубін*, *Жаваранкін*, *Прыбыткін*, *Снежын* і інш. аснова назоўніка мужчынскага роду з нулявой флексіяй спалучаецца з фармантам *-ін/-ын*, а не з *-оў/-еў/-аў*, як бывае па традыцыі. Існаванне такіх і падобных антрапонімаў з аднаго боку, -- яскравы прыклад таго, як з цягам часу фарманты пашыраюць свае прозвішчаўтваральныя магчымасці, а з другога, -- сведчанне верагоднасці таго, што мянушка ў форме мужчынскага роду тыпу *Вецер*, *Дуб*, *Жаваранак* належыла жанчыне.

Пры ўтварэнні каля 50 адзінак у якасці прозвішчаўтваральнай выкарыстоўвалася аснова складанага назоўніка мужчынскага роду з нулявой флексіяй. Такі назоўнік паходзіць ад спалучэнняў: а) **назоўнік** + **дзеяслоў**: брата любіць > Браталюб > *Браталюбаў*; ваўкоў рэзаць > Валкарэз > *Валкарэзаў*; казу даіць > Казадой > *Казадоеў*; шапкі валяць (валяць 'вырабляць') > Шапавал > *Шапавалаў*; *Вінакураў*; *Канавалаў*; *Кашавараў*; *Маслабоеў*; *Мукамолаў*; *Трудалюбаў*; б) **прыметнік** + **назоўнік**: старая вера > *Старавер* > *Старавераў*; стары дуб > *Старадуб* > *Старадубаў*; *Дабрамыслаў*; *Талсташэў*; *Шалаумаў*; в) **займеннік** + **дзеяслоў**: сам хваліцца > *Самахвал* > *Самахвалаў*; сам звоніць > *Самазвон* > *Самазвонаў*; *Самадураў*; *Самалётаў*; *Самацветаў*; г) **прыслоўе** + **дзеяслоў**: інакш ходзіць > *Інаход* > *Інаходаў*; красна прыгожа баяць > *Краснабай* > *Краснабаеў*; *Скараходаў*; *Сухавараў*; д) **дзеепрыметнік** + **назоўнік**: ламаны нос > *Ламанос* > *Ламаносаў*; е) **прыслоўе**

+ **назоўнік**: мала зямлі > Малазем > *Малаземаў*; *Малалетаў*; ж) **лічэбнік** + **назоўнік**: *Сакаралетаў*.

Усяго тры прозвішчы звязаны з далучэннем фарманта *-ін* да асновы складанага назоўніка жаночага роду на *-а*: *Белагалоўкін*, *Белашапкін*, *Трыгубкін*. Неадназначнае тлумачэнне некаторых аналагічных прозвішчаў, для якіх у якасці прозвішчаўтваральнай магла выступаць аснова як складанага назоўніка, так і складанага прыметніка: *Аднавух* або *Аднавухі* > *Аднавухаў*; *Даўганос* або *Даўганосы* > *Даўганосаў*; *Сухарук* або *Сухарукі* > *Сухарукаў*; *Віславухаў*; *Таўстаногаў*; *Чарнабрысаў*; *Чарнавусаў*; *Чарнамордаў*.

Такім чынам, прозвішчы на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын* па прадуктыўнасці займаюць сярод другасных першае месца на тэрыторыі Віцебскай вобласці: яны ахопліваюць больш чым 1/3 частку антрапанімікону жыхароў даследаванага рэгіёна. Наогул жа адзінкі на *-оў/-еў/-аў*, як лічыў М.В. Бірыла, у беларускай прозвішчаўтваральнай сістэме стаяць некалькі асобна ад прозвішчаў, утвораных пры дапамозе іншых фармантаў. “Калі ж улічыць той факт, што ў народным асяроддзі імёны па бацьку не былі звычайным элементам у назве асобы, а карысталіся мянушкай (*Кірюха Косой*) ці формай прыналежнага прыметніка (*Кірюха Вяжкін*), то зразумела, што гэтыя прозвішчы кніжнага ці дакладней канцылярскага паходжання” [15, с. 52]. Неабходна таксама памятаць, што частка сучаснай Віцебскай вобласці была ўз’яднана з Расіяй пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай. “У працэсе арганізацыі новай адміністрацыйнай структуры, пашырэння на беларускія гарады прыныцаў рускага гарадскога самакіравання, упарадкавання памешчыцкага землекарыстання і прывядзення да прысягі ўсяго насельніцтва далучанай часткі Беларусі пры афармленні дакументаў большасць яго (насельніцтва) была аформлена прозвішчамі з суфіксамі *-ов/-ев*” [19, с. 41, 44]. Дарэчы будзе сказаць, што ў некаторых раёнах Віцебскай вобласці, якія зараз мяжуюць з Расіяй, частотнасць прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын* значна перавышае 50-працэнтны паказчык (гл. пра гэта ў нашым артыкуле [174, с. 48--53] і ў трэцяй главе дысертацыі).

Прозвішчны тып на *-скі/-цкі*

Прозвішчны тып на *-скі/-цкі* па прадуктыўнасці займае другое месца на тэрыторыі Віцебшчыны: 11,6% ад усіх зафіксаваных адзінак утворана пры дапамозе фарманта *-скі/-цкі*, што больш чым на паўтара працэнта вышэй за сярэдні паказчык па Беларусі – 9,87% [19, с. 29]. Частотнасць названага тыпу ў рускай мове блізкая да сярэднебеларускай – 9,74%, а ва ўкраінскай мове – самая высокая на ўсходнеславянскай тэрыторыі – 16,54% [19, с. 29--30].

Як адзначаюць даследчыкі, у славянскіх мовах прозвішчы на *-скі/-цкі* складаюць адзіны арэал, асобныя зоны якога адрозніваюцца частотнасцю ўжывання. Ядром гэтага арэала з’яўляецца балгарская мова, у якой доля разглядаемых адзінак складае 17,54% [19, с. 25].

Асноўная большасць прозвішчаў гэтага тыпу ўтворана ад тапонімаў: *Галубіцкі* < Галубічы; *Гатоўскі* < Гатоўкі; *Драбышоўскі* < Драбышы; *Чашніцкі* < Чашнікі. Значна менш адзінак, што паходзяць ад назваў асобы па імені, занятку або якой-небудзь характэрнай прыкмеце. У іх *-скі/-цкі* ўказвае на прыналежнасць і па функцыі набліжаецца да патранімічных фармантаў *-оў/-еў/-аў*, *-овіч/-евіч/-авіч*: *Карпоўскі* < Карп, *Касецкі* < Касец, *Макарскі* < Макар, *Манецкі* < манец 'ілгун', *Невядомскі* < невядомы.

У прозвішчах на *-скі/-цкі* вытворныя прозвішчаўтваральныя асновы маюць абсалютную перавагу над невытворнымі. Прыводзім прыклады адзінак, у якіх фармант далучыўся да невытворнай асновы: *Ален-скі*, *Баран-скі*, *Высо[к-с]кі*, *Глін-скі*, *Гор-скі*, *Грон-скі*, *Грэ[к-с]кі*, *Губ-скі*, *Жар-скі*, *Каба[к-с]кі*, *Казімір-скі*, *Крым-скі*, *Уша[ч-с]кі* і інш. Такія прозвішчы складаюць усяго 3% ад агульнай колькасці антрапонімаў на *-скі/-цкі*. Астатнія 97% – адзінкі, у якіх фармант далучаўся да вытворнай асновы, аформленай суфіксамі:

-оў/-еў/-ёў, *-ов/-ев/-ёв*: *Брынеўскі* < Брынев-а; *Вярхоўскі* < Вярхоў-е; *Гаркоўскі* < Гарков-а; *Сінягоўскі* < Сінягов-а;

-ін/-ын: *Белінскі* < Белін-а; *Вірвінскі* < Вірвін-а; *Добрынскі* < Добрын-а;

-іц/-ыц: *Баравіцкі* < Баравіц-а; *Волицкі* < Волиц-а; *Выдрыцкі* < Выдрыц-а; *Дубіцкі* < Дубіц-а; *Кашыцкі* < Кашыц-а;

-іч: *Буйніцкі* < Буйніч-ы; *Галубіцкі* < Галубіч-ы; *Любіцкі* < Любіч-ы;

-к: *Баркоўскі* < Барк-і; *Бычкоўскі* < Бычк-і; *Лапкоўскі* < Лапк-і;

-ец/-эц: *Гарадзецкі* < Гарадзец; *Гваздзецкі* < Гваздзец; *Гурэцкі* < Гурэц;

-ан/-ян: *Гаранскі* < Гаран-і; *Траянскі* < Траян-ы;

-ік: *Верніцкі* < Вернік-і;

-ак: *Грамакоўскі* < Грамак-і.

У некаторых выпадках фармант далучыўся да ўсечанай асновы тапоніма: *Гатоўскі* < Гатоў-кі; *Жураўскі* < Жураў-ка або Жураў-цы; *Палонскі* < Палон-ка; *Піруцкі* < Піруц-іна; *Сікорскі* < Сікор-ыца; *Сіняўскі* < Сіняў-ка.

Антрапонімы на *-скі/-цкі* паходзяць ад разнастайных у структурным плане прозвішчаўтваральных асноў тапонімаў. Вельмі рэдка выкарыстоўваюцца асновы імёнаў і мянушак. У сувязі з гэтым слушна з'яўляецца думка, што "ўзнікненне прозвішчаў на *-скі(-цкі)* з'яўляецца натуральным з пункту погляду словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы. Таму нельга гаварыць, што падобныя прозвішчы ўзніклі пад уплывам польскай мовы. Аб уплыве польскай мовы можна гаварыць толькі ў сэнсе расшырэння вобласці ўжывання суфікса *-скі(-цкі)*... Гэта значыць пад уплывам польскай мовы – у выніку шырокай моды на "шляхецкія" прозвішчы на *-скі(-цкі)* – суфікс *-скі* стаў ужывацца ў некаторых утварэннях, у якіх пры адсутнасці гэтага ўплыву маглі б ужывацца іншыя суфіксы" [15, с. 36--37].

Прозвішчны тып на *-іч/-ыч/-ыц*

Прозвішчны тып на *-іч/-ыч/-ыц* займае на даследаванай тэрыторыі трэцяе месца: патранімічнымі фармантамі *-іч/-ыч/-ыц*, *-овіч/-эвіч/-евіч/-авіч* аформлена амаль 9% ад усіх зафіксаваных на Віцебшчыне антрапонімаў (прычым прозвішчы на *-іч/-ыч/-ыц* значна ўступаюць антрапонімам на *-овіч/-эвіч/-евіч/-авіч*: суадносіны складаюць 1:19). На Віцебшчыне частотнасць такіх адзінак амаль на 1% перавышае сярэдні паказчык па Беларусі – 8,32% [19, с. 34]. У рускай мове антрапонімы на *-іч* складаюць 1,7% ад агульнай колькасці прозвішчаў, што тлумачыцца наданнем такім адзінкам у XVI–XVIII стст. саслоўнага значэння, абмежаваннем іх утварэння і ўжывання, дазволам карыстацца толькі выбраным асобам.

Прозвішчаўтваральныя фарманты далучаліся да наступных **невыворных** асноў:

а) поўных і скарачаных форм старажытных славянскіх імёнаў: *Багдан-овіч; Багуш-эвіч* (Богуслав); *Барыс-евіч; Вайцях-овіч; Слав-іч* (Вячеслав);

б) поўных форм асабовых мужчынскіх хрэсных імёнаў: *Александр-овіч; Аўгусцін-овіч; Валенцін-овіч; Герасім-овіч; Карп-овіч; Максім-овіч; Марцін-овіч; Нікан-овіч; Харытан-овіч;*

в) размоўна-бытавых форм мужчынскіх хрэсных імёнаў: *Апанас-евіч* (ад Апанас – канан. Афанасій); *Апан-овіч* (ад Апон – канан. Афоній); *Ахрам-овіч* (ад Ахрэм – канан. Ефрем); *Курыл-овіч* (ад Курыла – канан. Кирилл); *Хвядз-евіч* (ад Хведзя – канан. Феодор);

г) гіпакарыстычных форм мужчынскіх хрэсных імёнаў: *Вал-евіч* (ад Валя – канан. Валентин); *Зян-овіч* (ад Зен, Зена – канан. Зенон); *Кас-евіч* (ад Кася – канан. Кассіан); *Купр-эвіч* (ад Купра – канан. Киприан); *Радз-евіч* (ад Родзя – канан. Родион); д) імёнаў-мянушак апелятыўнага характару: *Бабр-овіч; Бас-евіч; Зубо-віч; Зубр-эвіч; Ліс-овіч; Малак-овіч; Мях-овіч; Сад-овіч; Трус-евіч; Унук-овіч; Ус-овіч.*

Асноўная ж большасць прозвішчаў гэтага тыпу паходзіць ад **выворных** асноў:

а) імён і мянушак з суфіксамі **-к-а/-к-о**: *Бяльковіч, Рудковіч, Харашкевіч; Анашкевіч, Аніскевіч; -ук/-юк*: *Седзюкевіч; Андруковіч, Анцукевіч, Есюкевіч, Паўлюкевіч, Федуковіч; -ок/-ёк*: *Арэшкавіч, Жалткевіч, Замковіч; Сіманковіч; -ік/-ык*: *Беліковіч, Старыковіч; Васіковіч; -аш/-яш*: *Макрашэвіч; Ільяшэвіч, Клімашэвіч; -ан/-ян*: *Карцяновіч; Васяновіч;*

б) імён з суфіксамі **-юх**: *Арцюховіч, Аўцюховіч; -уш/-юш*: *Ільюшэвіч, Якушэвіч; -н*: *Міхневіч; -нь*: *Грыневіч; -ют*: *Васютовіч; -ш*: *Канашэвіч; -сь*: *Міхасевіч; -уль*: *Марцулевіч; -ах*: *Петракевіч;*

в) імён-мянушак апелятыўнага характару з суфіксамі **-ар**: *Губарэвіч, Лекарэвіч; -ун*: *Пестуновіч, Піскуновіч.*

Як бачым, прозвішчаўтваральная аснова часцей за ўсё мае не больш чым адзін суфікс, аднак зрэдку можа ўключаць два і больш суфіксы: *Ада-ш-к-евіч, Аля-х-н-овіч; Гры-ш-ан-к-евіч, Іва-ш-к-евіч, Лева-ш-к-евіч, Петр-аш-к-евіч, Ян-уш-к-евіч.*

Фармант *-іч*, як правіла, далучаўся да невытворнай асновы: *Баб-іч, Круп-іч, Лін-іч, Пуп-іч, Фам-іч, Яв-іч* і вельмі рэдка – да вытворнай: *Зява-л-іч, Круп-ен-іч, Кузм-ін-іч*.

Звычайна імёны-мянушкі, ад якіх утварыліся прозвішчы гэтыяга тыпу, з’яўляюцца назоўнікамі мужчынскага роду і вельмі рэдка – жаночага: *Бародзіч, Варашкевіч* (ад *варожка* пры [ж] > [ш]), *Краміч, Кудліч, Кудловіч, Пяткевіч, Ружэвіч, Рэпіч*.

Каля двух дзесяткаў антрапонімаў на *-овіч/-эвіч/-евіч/-авіч* паходзіць ад прыметнікаў – у асноўным невытворных: *Бялёвіч* (белы), *Малевіч* (малы), *Мудрэвіч* (мудры), *Русевіч* (русы), *Святловіч* (светлы), *Сытовіч* (сыты), *Ціховіч* (ціхі), *Чарневіч* (чорны). Аднак нельга адмаўляць таксама магчымасць субстантыўнага характару прозвішчаўтваральных асноў прыведзеных антрапонімаў (Бел, Рус, Чорн і пад). Толькі адно прозвішча суадносіцца з дзеепрыметнікам: *Хрышчановіч* < хрышчон-ы + овіч.

Вядома, што калі прозвішчаўтваральная аснова заканчвалася на [к] або [р], то ўтвараліся дублетныя антрапонімы на *-овіч* і на *-евіч*: *Аніськовіч* і *Аніськевіч, Васюковіч* і *Васюкевіч, Душковіч* і *Душкевіч, Зяньковіч* і *Зянькевіч, Касцюковіч* і *Касцюкевіч, Мальковіч* і *Малькевіч, Сідаровіч* і *Сідарэвіч* і інш. Дублетныя адзінкі, як выявілася, аказаліся магчымымі і тады, калі аснова заканчвалася на [г]: *Марговіч* і *Маргевіч, [л]: Даніловіч* і *Данілевіч, [н]: Міхновіч* і *Міхневіч*, што можа быць патлумачана наступным: гукі [г], [к], [х] былі толькі цвёрдыя, а [р] пачаў зацвердзяваць у беларускай мове якраз у той перыяд, калі фарміраваліся прозвішчы.

Амаль палова прозвішчаў названага тыпу (48%) утворана ад хрысціянскіх імёнаў, астатнія – ад старажытных славянскіх імёнаў і іх форм, імёнаў-мянушак апелятыўнага паходжання, якія характарызуюць асобу па якой-небудзь асаблівасці ці відзе дзейнасці.

Прозвішчны тып на *-ец/-эц, -авец*

Прозвішчны тып на *-ец/-эц, -авец* на тэрыторыі Беларусі размешчаны раўнамерна і яго прадуктыўнасць складае 2,1% [15, с. 48]. Генітыўна такія антрапонімы выражалі атрыбутыўнасць, указвалі на месца пражывання або паходжання, патранімічнасць. На Віцебшчыны такія адзінкі нешматлікія: іх налічваецца менш за 1% ад агульнай колькасці зафіксаваных.

З усіх антрапонімаў на *-ец/-эц, -авец* большая частка (прыблізна 2/3) утворана ад асноў тапонімаў: *Ардынец* < Ард-а, *Баравец* < Барав-ое ці Барав-ыя, *Быхавец* < Быхаў, *Валынец* < Вылынь, *Варанец* < Варан-ы, *Завадзінец* < Завадзін-а, *Латыгалец* < Латыгаль, *Ліскавец* < Ліскав-а, *Панізовец* < Панізоў-е, *Суравец* < Сураў, *Тоўпінец* < Тоўпін-а. Няшмат прозвішчаў на *-авец* (18% ад усіх адзінак аналізуемага тыпу) паходзіць ад асноў уласных асабовых мужчынскіх імёнаў: а) невытворных: *Паўлавец, Піліпянец, Сцепанец, Ціханавец*; б) вытворных: *Міцькавец, Сенькавец, Юркавец*. Некаторыя прозвішчы на *-авец* могуць быць як адыменнымі, так і адтапанічнымі. Так,

прозвішча *Макавец* можа быць утворана як ад назвы вёскі Макава і абазначаць выхадца з гэтага населенага пункта, так і ад нецаркоўнага імені ці мянушкі бацькі, якога звалі Макам; прозвішча *Юркавец* – ад тапоніма Юркава і ад імені Юрка.

Малараспаўсюджанымі з'яўляюцца прозвішчы, у якіх фармант *-авец* далучыўся да асноў назоўнікаў (10% ад усіх утварэнняў прааналізаванага тыпу): *Квасавец, Насовец, Седлавец* або прыметнікаў (4%): *Чырванец, Яркавец*. Такім чынам, прозвішчны тып на *-ец/-эц, -авец* з'яўляецца малапрадуктыўным на тэрыторыі Віцебшчыны і займае сёмае месца сярод усіх засведчаных тыпаў.

Прозвішчны тып на *-ік/-ык, -чык*

Прозвішчны тып на *-ік/-ык, -чык* таксама з'яўляецца малапрадуктыўным у Беларусі: (5% ад усіх антрапонімаў) [15, с. 46]. На тэрыторыі Віцебшчыны гэты паказчык амаль у восем разоў меншы і складае 0,7%.

Фармант *-ік/-ык*, як вядома, па паходжанні з'яўляецца памяншальным, ён шырока прадстаўлены ў першасных прозвішчах, якія суадносяцца з дэмініватыўнымі формамі мужчынскіх імёнаў і апелятываў-назоўнікаў мужчынскага роду. У прозвішчах другасных фармант *-ік/-ык* набыў іншае значэнне – матранімічнае, пацвярджэннем чаму служаць прозвішчы, утвораныя ад жаночых імёнаў, пры якіх ён ніколі не ўжываўся як памяншальны. Такія антрапонімы абазначаюць асобу па імені маці [15, с. 42-43]. Намі зафіксаваны адзін прыклад прозвішча на *-ік* ад жаночага імені – *Дунік*.

Фармант часцей за ўсё далучаўся да вытворных асноў мужчынскіх асабовых імёнаў на *-ка/-ко*: *Андрэйчык* < Андрэйк-а + *-ік*, *Анікейчык* < Анікейк-а + *ік*, *Астанчык, Вакульчык, Вільчык, Гаўрыльчык, Дзям'янчык, Іванчык, Ільінчык, Іўчык, Макейчык, Навумчык, Сафрончык, Філімончык* і інш. У некаторых выпадках ад дзвюх форм аднаго і таго ж імені ўтвараліся розныя прозвішчы: *Купрынчык* і *Купрыянчык, Мірончык* і *Мірэйчык, Станчык* і *Станіслаўчык*. А такія адзінкі, як *Грыгорчык* і *Гжэгорчык*, паходзяць адпаведна ад Грыгорка і Гжэгорка – эмацыянальна-ацэначных форм аднаго імені, якое мае рознае гукавое афармленне ў праваслаўным (Григорий) і каталіцкім (Grzegorz) календары.

Нярэдка прозвішчаўтваральнай выступала аснова антрапоніма ў форме прыметніка ці дзеепрыметніка: *Багацік* < Багаты, *Беглік* < Беглы, *Брыцік* < Брыты, *Голік, Каханчык, Краснік, Круглік, Мандрык* (польск. *mały* 'разумны'), *Новік, Рубанік, Рудзік, Сіўчык, Тоўсік, Чулік*; **рэдка** – назоўніка мужчынскага роду: *Канавальчык, Краўчык, Кухарчык, Цівончык*; **назвычай рэдка** – назоўніка жаночага або ніякага роду: *Капусцік* < Капуста, *Козік* < Каза, *Лінік* < Ліпа, *Шчэрбік* < Шчэрба; *Стойлік* < Стойла.

Прозвішчны тып на *-ак/-як*

Прозвішчны тып на -ак/-як малапрадуктыўны як ва ўкраінскай, так і ў беларускай мовах. Фармант *-ак/-як* мае патранімічнае значэнне: пры яго дапамозе ўтвараліся прозвішчы ад імені-мянушкі бацькі або імені маці [19, с. 44]. На Віцебшчыне бытуе менш за дзесятак прозвішчаў на *-ак/-як* (0,1% ад агульнай колькасці). Усе яны паходзяць ад асноў мужчынскіх асабовых імёнаў у поўнай – *Сцепаньяк* (ад Сцяпан), гіпакарыстычнай – *Стасяк* (ад Стас), *Фядак* (ад Федзя) або дэмінітыўнай форме – *Андрушчак* (ад Андрушка).

Да ўсходнеславянскіх прозвішчых тыпаў належаць тып на *-енка/-энка/-анка* і тып на *-ук/-юк, -чук*, якія сустракаюцца толькі на тэрыторыі Беларусі, Расіі і Украіны і не адзначаны ў іншых славянскіх народаў.

Прозвішчны тып на -енка/-энка/-анка

Прозвішчны тып на -енка/-энка/-анка лічыцца тыпова ўкраінскімі, бо займае ва Украіне першае месца і вядомы ва ўсіх без выключэння абласцяў рэспублікі. У Беларусі асноўны масіў бытавання такіх прозвішчаў знаходзіцца ва ўсходняй частцы рэспублікі – на ўсход ад лініі Бягомль – Барысаў – Чэрвень – Слуцк -- Лунінец [19, с. 50]. Ядро ж максімальнай прадуктыўнасці такіх адзінак, як сведчыць М.В. Бірыла і як пацвярджаюць вынікі нашага даследавання, знаходзіцца не на паграніччы з Украінай, а ў зоне, што прылягае да горада Віцебска. Сярэдні паказчык частотнасці прозвішчаў на *-енка* складае 4,66% ад усіх беларускіх прозвішчаў [19, с. 18]. У рускай мове аналізуемы прозвішчны тып непрадуктыўны: яму належыць 1,95% ад усіх антрапонімаў.

Прозвішчы названага тыпу па частотнасці займаюць чацвёртае месца ў антрапаніміконе жыхароў Віцебшчыны (7,1% ад усіх сабраных). У якасці прозвішчаўтваральнай выступаюць асновы:

а) уласных асабовых мужчынскіх хрэсных імёнаў і іх форм (у 50% прозвішчаў на *-енка*): *Дарошчанка* < Дарошк-а (Дорофей); *Дзенісенка* < Дзяніс; *Дзёмчанка* < Дзёмк-а; *Петрушэнка* < Пятруш-а; *Радзючэнка* < Радзюк (Родион); *Сапраненка* < Сапрон; *Сідарэнка* < Сідар; *Сіманенка* < Сімон і інш.;

б) мянушак у форме назоўнікаў мужчынскага роду (19%): *Арэшчанка* < Арэшак або Арэшк-а; *Дзятленка* < Дзяцел; *Калпачэнка* < Калпак; *Капыценка*; *Кірпічэнка*; *Клешчанка*; *Лешчанка*; *Мазаленка*; *Павучэнка* і інш. Прыкладна палова такіх прозвішчаў паходзіць ад назваў асоб па **прафесіі і роду заняткаў**: *Кажамячанка*, *Калдуненка*, *Краўчанка*, *Кухарэнка*, *Леснічэнка*, *Пастушэнка*, *Хісарэнка*; **сацыяльным стане**: *Багачэнка*, *Дзячэнка*, *Купчанка*, *Папчэнка*, *Царэнка*; **этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці**: *Ліцьвіненка*, *Немчанка*, *Палячэнка*, *Хахленка*;

в) антрапонімаў-назоўнікаў жаночага роду (8%): *Бабенка*, *Бумажанка*, *Лапаценка*, *Лейчанка*, *Мамчанка*, *Разведчанка*, *Тарбенка*, *Трубенка*, *Цялушчанка*, *Шкурэнка*;

г) антрапонімаў-прыметнікаў (5%): *Барзенка, Бяззубенка, Картавенка, Касалапенка, Красненка, Крывенка, Куцэнка, Лысенка, Сухаручанка, Чапурненка, Шырачэнка.*

Фармант прыблізна ў паўтара раза часцей далучаўся да невытворных асноў апелятываў-назоўнікаў, субстантывавальных прыметнікаў, асабовых імёнаў (*Казачэнка* < казак + *-энка*; *Гарошанка* < Гарох + *-анка* < гарох; *Сыценка* < Сыт-ы + *-енка* < сыты; *Мартыненка* < Мартын + *-енка*), чым да вытворных (*Храпуненка* < Храп-ун + *-енка*; *Даўгаленка* < Даўг-аль + *-енка*; *Касцючэнка* < Касц-юк + *-энка*).

Сярод вытворных пераважаюць асновы з дэмінітыўным суфіксам **-к-а/-к-о**: *Ліпчанка, Галоўчанка, Грачышчанка, Сіротчанка; Венчанка, Міхалчанка, Прошчанка, Саўчанка.* Сярод іншых суфіксаў адзначым таксама **-уш**: *Карпушэнка, Петрушэнка, Якушэнка; -ак/-ок*: *Дзмітрачэнка, Змітрачэнка, Петрачэнка; -ук/-юк*: *Паўлючэнка, Радзючэнка; -ут*: *Міруценка, Якуценка; -уль*: *Стануленка, Цітуленка; -ек*: *Карпечанка; -ун*: *Карпуненка; -аш*: *Лукашэнка; -н*: *Міхненка; -сь*: *Банадысенка* < Банадысь (катал. *Benedykt*); складаны суфікс **-ушк/-юшк**: *Гаўрушчанка, Мацюшчанка, Мілюшчанка.* Як бачна, прозвішчны тып на *-енка/-энка/-анка* характарызуецца разнастайным наборам прозвішчаўтваральных асноў і шырокімі спалучальнымі магчымасцямі фарманта.

Прозвішчны тып на -ук/-юк, -чук

Прозвішчны тып на -ук/-юк, -чук, як адзначаюць даследчыкі, складае ўкраінска-беларуска-рускі арэал з адзіным ядром найбольшай прадуктыўнасці на сумежнай тэрыторыі паўночна-заходняй Украіны і паўднёва-заходняй Беларусі. Максімальная частотнасць іх – больш за 50% – у паўднёва-заходняй частцы Брэсцкай вобласці [19, с. 53--54]. Украінскія даследчыкі лічаць гэты тып асноўным заходнеўкраінскім тыпам [151, с. 196--199]. У рускай жа мове такім адзінкам належыць усяго 0,36% [19, с. 56].

Па паходжанні *-ук/-юк, -чук* – памяншальныя суфіксы, якія служылі для абазначэння маладых істот. З цягам часу яны страцілі значэнне памяншальнасці і ў прозвішчах набылі новае (патранімічнае) значэнне. На Віцебшчыне на долю прозвішчаў на *-ук/-юк, -чук* прыходзіцца крыху больш за 1% ад усіх сабраных. Фарманты далучаліся да асноў:

- 1) хрысціянскіх мужчынскіх імёнаў (62% ад усіх антрапонімаў гэтага тыпу):
 - а) у поўнай народна-размоўнай форме: *Данілюк* < Даніла; *Максімук* < Максім; *Назарук* < Назар; *Пракапюк* < Пракоп; *Семянюк* < Сямён і інш.;
 - б) у гіпакарыстычнай форме: *Зянюк* < Зен-я; *Касцюк* < Косц-я; *Сімук* < Сім-а; *Сцяпук* < Сцёп-а; *Сянюк* < Сен-я; *Радзюк* < Родз-я; в) з дэмінітыўным суфіксам **-к-а/-к-о**: *Алексяйчук* < Аляксей-к-а; *Астапчук* < Астап-к-а; *Матвяйчук*; *Мілянчук*; *Несцярчук*; *Сяньчук*; *Федарчук* і інш.;
- 2) апелятыўных назоўнікаў мужчынскага роду з нулявой флексіяй (23%): *Бугайчук, Кавальчук, канвальчук, Князюк, Літвінюк, Татарчук, Царук;*

3) апелятыўных назоўнікаў жаночага роду на *-а* (7%): *Каплюк* < Капл-я; *Куксюк* < Кукс-а; *Мятлюк* < Мятл-а; *Смалюк* < Смал-а;

4) апелятываў-прыметнікаў (3%): *Бялюк* < Бел-ы; *Кіслюк* < Кісл-ы; *Цалюк* < Цэл-ы; *Чарнюк* < Чорн-ы.

Толькі адно прозвішча на *-ук* утворана ад тапоніма: *Піньчук* < Пінск. Тып малапрадуктыўны па Віцебшчыне. Большасць антрапонімаў утварылася ад мужчынскіх асабовых імёнаў і іх форм. Гэта натуральна, бо асноўнае значэнне фармантаў – патранімічнае.

Да ўнутрымоўных беларускіх прозвішчных тыпаў належаць тып на *-онак/-ёнак* і тып на *-еня/-эня*. Антрапонімы з такімі фармантамі бытуюць толькі на тэрыторыі Беларусі, зрэдку сустракаюцца на прылеглых да яе прасторах. Зафіксаваны таксама адзінкі на *-іх/-ых*, якія адносяцца даследчыкамі да ўнутрымоўных рускіх тыпаў.

Прозвішчны тып на *-онак/-ёнак*

Прозвішчны тып на *-онак/-ёнак* складае па рэспубліцы 1,26%. Антрапонімы з такім фармантам шырока бытуюць у Мінскай вобласці на поўнач ад Мінска, а таксама ў паўночна-заходняй частцы Віцебскай вобласці [16, с. 58]. Фармант *-онак/-ёнак* мае патранімічны характар і сустракаецца у беларускіх прозвішчах на той жа тэрыторыі, на якой з гэтым суфіксам утвараюцца назвы маладых істот тыпу *цялёнак, парасёнак* (на іншай тэрыторыі – *цяля, парася*). Асаблівасцю тыпу на Віцебшчыне з’яўляецца яго даволі высокая прадуктыўнасць: частотнасць тут амаль у чатыры разы перавышае сярэдні паказчык па Беларусі і складае 4,5%.

Амаль палова прозвішчаў на *-онак/-ёнак* (45%) утворана ад уласных асабовых мужчынскіх імёнаў, другая палова (55%) – ад антрапонімаў апелятыўнага паходжання. У якасці прозвішчаўтваральных невытворныя асновы імёнаў выступаюць у два разы часцей, чым вытворныя: *Арцям-ёнак, Гардзя[ж-о]нак, Герасім-ёнак, Давыдз-ёнак, Дзеніс-ёнак, Есіп-ёнак, Ігнац-ёнак, Макар-онак, Маке[ж-о]нак*.

Вытворныя асновы ўключаюць разнастайны набор суфіксаў, сярод якіх **-к-а/-к-о**: *Ларчонак* < Лар-к-а; *Мільчонак* < Міль-к-о; *Дарашчонак* < Дарош-к-а; **-уш, -ух**: *Андрушонак* < Андр-уш-а або Андр-ух-а; *Карпушонак* < Карп-уш-а або Карп-ух-а; *Міклушонак* < Міклу-уш-а або Мікл-ух-а; **-ют/-ют**: *Аксючонак* < Акс-ют-а; *Васюцёнак* < Вас-ют-а; **-уль**: *Станулёнак* < Стан-уль; *Сцепулёнак* < Сцяп-уль; **-ук/-юк**: *Гаўручонак* < Гаўр-ук; *Касцючонак* < Касц-юк; **-ш**: *Канашонак* < Кона-ш; *Кандрашонак* < Кандра-ш; **-эй/-ей**: *Кіраёнак* < Кір-эй; *Міхяёнак* < Міх-ей; **-ок**: *Змітрачонак* < Змітр-ок; **-усь**: *Габрусёнак* < Габр-усь; **-ік**: *Васічонак* < Вас-ік; **-сь**: *Міхасёнак* < Міха-сь.

У працэсе прозвішчаўтварэння на тэрыторыі Віцебшчыны прымала ўдзел каля 300 мужчынскіх асабовых імёнаў (у тым ліку стараславянскіх і хрэсных). Вызначальна, што кожнае другое імя паслужыла базай для прозвішчаў на *-*

онак/-ёнак: антрапонімы названага тыпу ўтрымліваюць каля 140 розных імёнаў. Сустрэкаюцца нават выпадкі, калі ад розных форм аднаго і таго ж імені ўтвараецца два і больш прозвішчы на *-онак/-ёнак*. Так, ад поўнай (Захар) і дэмінітыўнай (Захарка) форм кананічнага імені Захарыя паходзяць прозвішчы *Захаронак* і *Захарчонак*. Ад эмацыянальна-ацэначнай формы Якуш кананічнага праваслаўнага імені Іаков і ад яго каталіцкага адпаведніка Якуб утварыліся прозвішчы *Якушонак* і *Якубёнак*. Розныя формы імені Міхаіл сталі базай для чатырох прозвішчаў: *Міхальчонак* (ад Міхалька), *Міхасёнак* (ад Міхась), *Міхашонак* (ад Міхаш), *Міхяёнак* (ад Міхей), *Мішкуцёнак* (ад Мішкута).

Асобныя надзвычай рэдкія на Віцебшчыне і ў Беларусі імёны рэалізавалі сваю прозвішчаўтваральную функцыю толькі ў тыпе на *-онак/-ёнак*: *Арасцёнак* (ад канан. Орест), *Заясёнак* (ад катал. Izajasz).

Пры далучэнні фарманта да апелятыўных імён-мянушак звычайна выкарыстоўваліся невытворныя асновы назоўнікаў мужчынскага роду (37% ад усіх антрапонімаў на *-онак/-ёнак*): *Гарбёнак*, *Гузёнак*, *Гусачонак*, *Дубёнак*, *Казлёнак*, *Карабёнак*, *Катушонак*, *Кірпічонак*, *Кляшчонак*, *Кучаронак*, *Лемяшонак*, *Папялёнак*, *Язёнак*. Трэцяя частка назоўнікаў абазначае род заняткаў, прафесію, сацыяльны стан або нацыянальную прыналежнасць асобы: *Бандаронак*, *Баяронак*, *Жаўняронак*, *Кажамячонак*, *Купчонак*, *Палячонак*, *Пастушонак*, *Півавараонак*, *Ткачонак*, *Чабатаронак*, *Чувашонак*, *Фурманёнак*. Рэдкімі з'яўляюцца прозвішчы, што паходзяць ад назоўнікаў жаночага роду (іх доля ва ўтварэннях аналізуемага тыпу складае 9%): *Барадзёнак*, *Галавёнак*, *Жабёнак*, *Капусцёнак*, *Крысёнак*, *Куксёнак*, *Лапёнак*, *Паласёнак*, *Пятлёнак*, *Шыёнак*; ніякага роду (2%): *Маслёнак*, *Памялёнак*, *Пяклёнак*; прыметнікаў (5%): *Галёнак*, *Глушонак*, *Гнядзёнак*, *Кіслёнак*, *Крывёнак*, *Рудзёнак*, *Рыхлёнак*, *Храмёнак*, *Чарнёнак*.

Гучанне і напісанне некаторых прозвішчаў звязана з уплывам польскай арфаграфіі: *Алексіонак*, *Валадзіонак*, *Валенціонак*, *Кліменціонак*, *Хвасціонак*.

Прозвішчны тып на *-еня/-эня*

Прозвішчны тып на *-еня/-эня* таксама ўласцівы толькі беларускай мове. Сярэдні паказчык яго прадуктыўнасці па Беларусі – каля 1%. Такія адзінкі распаўсюджаны ў паўднёвай частцы Мінскай і паўночнай частцы Брэсцкай і Гомельскай абласцей. Па значэнні фармант *-еня/-эня* суадносіцца з апелятыўным фармантам *-яня*: качаня, кураня, лісяня. У прозвішчах ён выражае патранімічнае значэнне [19, с. 58].

Зафіксавана ўсяго 6 прозвішчаў, якія ўваходзяць у названы тып. Яны ўтвораны ад мужчынскіх імёнаў і дэмінітыўных форм (*Федасеня*; *Ляўчэня* < *Ляўко*), а таксама ад антрапонімаў апелятыўнага паходжання (*Зяленя*, *Кайдудленя*, *Крупеня*, *Шупеня*).

На тэрыторыі Віцебшчыны тып на *-еня/-эня* непрадуктыўны: на яго долю прыходзіцца толькі 0,07% ад агульнай колькасці прозвішчаў.

Прозвішчны тып на *-іх/-ых*

Прозвішчны тып на *-іх/-ых* характарызуецца даследчыкамі не толькі як уласна рускі, але больш таго – як рэгіянальны, “сібірскі”, бо такія антрапонімы шырока распаўсюджаны на поўначы і ў чарназёмнай паласе Расіі. “Спачатку з Паўночнай Дзвіны, а затым і з чарназёмнай паласы – прозвішчы на *-іх/-ых* хлынулі за Урал. Асноўная маса перасяленцаў у Сібір у XVII–XVIII стст. перасекла Табол на адрэзку паміж вусцем Таўды і Курганам, там і сканцэнтраваны гэтыя прозвішчы” [122].

Такія прозвішчы генітыўна ўзыходзяць да патронімаў, якія называлі сям’ю як цэлае: *Картавых* – гэта значыць ‘сын або прыгонны сям’і *Картавых*’. Колькасць аналагічных адзінак на тэрыторыі Віцебшчыны нязначная: іх налічваецца менш за дзесятак, або 0,06% ад усіх антрапонімаў. Сярод іх наступныя: *Барзых, Беражных, Кароткіх, Картавых, Рускіх*. Адметна, што носьбітам кожнага з прыведзеных вышэй прозвішчаў з’яўляецца толькі адна сям’я.

Гэты факт, а таксама тое, што прозвішчны тып на *-іх/-ых* не характэрны для беларускай антрапаніміі, дазваляюць выказаць меркаванне аб занясенні такіх адзінак на даследаваную тэрыторыю ў працэсе перасялення рускіх. Такім чынам, другасныя прозвішчы па колькасці дамінуюць над першаснымі, а іх удзельная вага ў агульнай сістэме прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны складае 70,63%. Для больш нагляднага паказу месца кожнага тыпу прыводзім табліцу 2.

Табліца 2

Прадуктыўнасць прозвішчных тыпаў на тэрыторыі Віцебшчыны

Тып	На Віцебшчыне		Па Беларусі ¹	
	%	Месца сярод другасных	%	месца сярод другасных
<i>-оў/-еў/-аў, -ін/-ын</i>	35,3	1	31,88	1
<i>-скі/-цкі</i>	11,6	2	9,87	2
<i>-овіч/-евіч/ авіч, -іч/-ыч/ ыц</i>	8,8	3	8,32	3
<i>-енка/-энка/ анка</i>	7,08	4	4,66	4
<i>-ёнак/-онак</i>	4,52	5	1,26	7
<i>-ук/-юк, -чук</i>	1,24	6	3,3	5
<i>-ец/-эц</i>	0,78	7	0,57	8
<i>-ік/-ык, -чык</i>	0,69	8	1,34	6

-ак/-як	0,1	9	--	--
-еня/-эня	0,07	10	0,43	9
-іх/-ых	0,06	11	--	--
Разам	70,63	--	61,63	--

З табліцы 2 бачна, што на тэрыторыі Віцебшчыны бытуе адзінаццаць прозвішчных тыпаў: шэсць агульнаславянскіх, два ўсходнеславянскія, тры ўнутрымоўныя – два беларускія і адзін рускі. Першае месца па прадуктыўнасці займае агульнаславянскі прозвішчны тып на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын* (35,3%), на долю якога прыходзіцца больш за трэцюю частку ўсіх прозвішчаў. Частотнасцю вылучаюцца таксама агульнаславянскія тыпы на *-скі/-цкі* і на *-овіч/-евіч/-авіч*: ім належыць адпаведна 11,55% і 8,8%, а таксама ўсходнеславянскі тып на *-енка/-энка/-анка*: 7,08%. З табліцы таксама вынікае, што першая чацвёрка найбольш распаўсюджаных на Віцебшчыне прозвішчных тыпаў не адрозніваецца па складзе ад сярэдняга паказчыка па Беларусі.

Прадуктыўнасць унутрымоўнага беларускага тыпу на *-ёнак/-онак* на Віцебшчыне амаль у чатыры разы перавышае агульнабеларускі паказчык. На даследаванай тэрыторыі гэтаму тыпу належыць пятае месца, увогуле ж па Беларусі – сёмае. Астатнія прозвішчныя тыпы з'яўляюцца малапрадуктыўнымі на Віцебшчыне: іх частотнасць блізкая да 1%.

Асноўная большасць прозвішчаўтваральных фармантаў носіць патранімічны або матранімічны характар. Вылучаюцца антрапонімы з фармантамі, якія першапачаткова належалі дэмінітыўным (*Каросцік*, *Коўшык*, *Русачонак*, *Федасеня*) або атрыбутыўным (*Баговец*, *Латыгалец*) формам, а патранімічнае значэнне набылі толькі падчас прозвішчаўтварэння.

У якасці прозвішчаўтваральнай асновы ў большасці выпадкаў выступаюць мянушкі апелятыўнага паходжання і хрэсныя мужчынскія імёны, прычым першыя – намнога часцей, чым другія. Рэдка прозвішчаўтваральны фармант далучаецца да старажытнаславянскіх мужчынскіх і жаночых імёнаў, мянушак і хрэсных жаночых імёнаў, імёнаў запазычаных – яўрэйскіх, арабскіх, мангольскіх.

Спалучальнасць прозвішчаўтваральных фармантаў і прозвішчаўтваральнай асновы, як правіла, не залежыць ад характару апошняй: практычна ў кожным тыпе назіраюцца самыя розныя базавыя назвы – асабовыя імёны, мянушкі ў форме назоўніка або прыметніка. Аднак валентнасць асобных фармантаў залежыць ад характару асновы: фармант *-іч* звычайна спалучаецца з невытворнымі асновамі назоўнікаў мужчынскага роду, *-скі/-цкі* і *-ец/-эц* – з вытворнымі асновамі тапонімаў, *-еня/-эня* – з асновамі мянушак апелятыўнага паходжання, *-ак/-як* – з мужчынскімі хрэснымі імёнамі.

Звяртаюць на сябе ўвагу антрапонімы, у склад якіх уваходзіць не адзін, а два прозвішчаўтваральныя фарманты, гэта значыць прозвішчы, утвораныя ад патронімаў: *Кузьмічоў*, *Мішчанкаў*, *Фаміноў*. Наяўнасць такіх адзінак пацвярджае працяглы, ступеньчаты характар працэсу прозвішчаўтварэння.

Семантычныя асаблівасці прозвішчаўтваральных асноў

Вывучэнне семантыкі асноў онімаў прыводзіць да выяўлення, па-першае, тыпаў слоў, якія паслужылі базай для імёнаў, па-другое, лексічных адзінак, што выйшлі з сучаснай мовы, але захаваліся ў складзе імёнаў. Сам факт другаснасці ўключэння некаторых лексем у анімичны рад не дазваляе падыходзіць да іх аналізу з тымі ж крытэрыямі, што і да аналізу агульнай лексікі. Для таго, каб зразумець, чаму людзі звярталіся да тых або іншых лексічных палёў пры фарміраванні асобных класаў антрапонімаў, трэба зразумець гісторыка-культурны код адпаведнай эпохі [207, с. 110--114].

Новым для ўсходнеславянскай антрапанімікі з’яўляецца полевы падыход, які прадугледжвае структурыраванне ядзерна-перыферычных адносін паміж кампанентамі поля. Сярод даследчыкаў рускай анамастыкі такога прынцыпу прытрымліваецца В.І. Супрун, які ў працы “Анамастычнае поле рускай мовы і яго мастацка-эстэтычны патэнцыял” [200] распрацаваў полевую мадэль комплексага апісання анамастычнай прасторы сучаснай рускай мовы, выявіў ядзерна-перыферычныя адносіны ўнутры анамастычнага поля, устанавіў заканамернасці функцыянавання адзінак анамастычнага ядра і тэндэнцыі функцыянальнай спецыялізацыі перыферыі. Пад семантычным полем мы ўслед за Л.А. Новікавым разумеем “іерархічную структуру мноства лексічных адзінак, аб’яднаных агульным (інварыянтным) значэннем, якія адлюстроўваюць у мове пэўную паняццёвую сферу” [157, с. 458]. Поле аб’ядноўвае пэўную прастору аднародных кампанентаў, якія ўтвараюць рухомую “мазаіку”, таму мае адпаведныя аналогіі ў розных навуках: параўн. электрамагнітнае поле, гравітацыйнае поле, поле тэмператур і інш.

В.Н. Дзенісенка вылучае два асноўныя тыпы палёў: 1) парадыгматычнае, што абапіраецца на паняцце значнасці, 2) сінтагматычнае, якое ўтворана ад першага і разрывае валентныя заканамернасці адзінак [54, с. 3]. Аўтар далей адзначае: “Вывучэнне гісторыі распрацоўкі тэорыі поля ў айчыннай і замежнай лінгвістыцы паказвае, што яго першапачатковая чыста парадыгматычная інтэрпрэтацыя ўступае месца парадыгматыка-сінтагматычнай, сістэмна-функцыянальнай”. Вартай увагі падаецца нам думка В. Н. Дзенісенкі, што найбольш адэкватнай лексічнай сістэме мовы і гнуткай з’яўляецца функцыянальная інтэрпрэтацыя семантычнага поля: яна дазваляе прадставіць яго ў выглядзе паслядоўнай залежнасці іерархічна рознаўзроўневых элементаў – ядра, цэнтры і перыферыі. Такая залежнасць існуе ва ўсёй сістэме поля, дзе кожнае папярэдняе звяно (іерархічна больш высокае) можа быць прадстаўлена як першапачатковая функцыя ў адносінах да наступных, якія рэалізуюць другасныя, вытворныя функцыі. Гэты ланцужок цягнецца ад ядра поля да цэнтры, а ад яго – да перыферыі.

Думку В.Н. Дзенісенкі пра тое, што менавіта *функцыянальна-семантычны* падыход найбольш дакладна выяўляе спецыфіку анамастычнай прасторы, падзяляе і В.І. Супрун. Апошні сцвярджае, спасылаючыся на Ю.М. Караулава, што асноўнае адрозненне семантычнага поля ад лексіка-семантычных груп заключаецца ў тым, што элементы поля аб’яднаны адной

семай, у той час як члены лексіка-семантычных груп – некалькімі. Для анамастычнага поля такой канстытутыўнай семай з’яўляецца ‘імя ўласнае’, ‘nomen proprium’, ‘proper name (noun)’ [200, с. 10].

У семантычнае поле “Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны” ўваходзіць увесь спектр прозвішчаў, зафіксаваных на даследаванай тэрыторыі (каля 8,5 тысяч адзінак). У структуры поля вылучаюцца наступныя часткі: 1) ядро, у якім знаходзяцца антрапанімы апапелятыўнага характару; 2) каляядзерная прастора, яе кампаненты – адыменныя дэрываты; 3) перыферыя, у якую намі ўключаны адтапанімныя прозвішчы. Такое размеркаванне розных па характары кампанентаў поля (апапелятыўных, адыменных, адтапанімных) невыпадковае. У ядро прынята ўключаць семантычна больш простыя адзінкі, якімі і з’яўляюцца апапелятыўныя прозвішчы, бо зыходны апапелятыў у іх вычляняецца вельмі лёгка, ён “ляжыць на паверхні”: *Гушчын* (гушча), *Жабёнак* (жаба), *Заіка* (заіка), *Зязюлькін* (зязюлька), *Зяцькоў* (зяцёк). Адзінкі ж каляядзернай прасторы больш складаныя ў семантычным плане, бо паходзяць ад імёнаў. А большасць хрэсных імёнаў славян, як вядома, гэта грэчаскія, старажытнаўрэйскія, старажытнарымскія, лацінскія, сірыйскія, егіпецкія словы. Так, імя *Андрэй* грэчаскага паходжання, абазначае ‘*мужны*’, *Генадзь* ‘*радавіты, высакародны*’ і г. д. Прозвішчы, што ўключаны ў каляядзерную прастору, не валодаюць такой празрыстай унутранай формай, як апапелятыўныя, бо для асноўнай большасці носбітаў мовы імёны *Андрэй*, *Генадзь* і інш. не асацыіруюцца з тымі значэннямі, якія ў іх заключаны. Адтапанімныя прозвішчы аднесены намі на перыферыю, бо яны валодаюць усімі рысамі перыферыяльных адзінак: з’яўляюцца “другаснымі найменнямі, якія ўваходзяць ... у сумежныя семантычныя палі [у поле тапонімаў – Г.С.] і рэалізуюць семантыку данага поля ў спецыфічных кантэкстуальных умовах” [157, с. 459].

Лексічныя адносіны аманіміі і сінаніміі, якія знаходзяць праяўленне ў анамастыцы, безумоўна, адрозніваюцца ад названых адносін у апапелятыўнай лексіцы [200, с. 13]. Наш матэрыял утрымлівае шмат прыкладаў своеасаблівых антрапанімных амонімаў: параўн. прозвішча *Багдан* і ўласнае імя *Багдан*, прозвішча *Максім* і ўласнае імя *Максім*, прозвішча *Сцяпан* і ўласнае імя *Сцяпан*. З прыкладаў відаць, што члены аманімічных пар адносяцца да розных семантычных палёў: адзін кампанент належыць семантычнаму полю прозвішчаў, другі – імёнаў. Адзначаныя і аналагічныя прозвішчы ўтвораны ад уласных асабовых імёнаў шляхам трансанімізацыі без далучэння спецыфічных прозвішчаўтваральных фармантаў. Спецыфічная антрапанімная сінанімія назіраецца ўнутры семантычнага поля “Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны”: *Жабаў* – *Жабін*, *Дубінаў* – *Дубінін*.

Апісанне семантычных асаблівасцей онімаў у анамастыцы традыцыйна зводзіцца да вылучэння і характарыстыкі лексіка-семантычных груп. Такі шлях, на наш погляд, не самы ўдалы, бо 1) не выяўляе сувязей, якія існуюць як унутры кожнай, так і паміж рознымі лексіка-семантычнымі групамі; 2) шматлікія адзінкі, што не могуць быць уключаны ў тую ці іншую групу, застаюцца па-за межамі такой класіфікацыі. Пазбегнуць названых вышэй і іншых недахопаў дазваляе характарыстыка онімаў – у нашым выпадку

прозвішчаў – праз семантычнае поле, якое адрозніваецца ад лексіка-семантычных груп: 1) велічынёй; 2) сэнсавай абстракцыяй; 3) цэласнасцю; 4) упарадкаванасцю; 5) узаемадапаўняльнасцю элементаў (кожны элемент поля “прылягае да суседзяў”); 6) паўнатой; 7) адвольнасцю і размытасцю межаў; 8) бесперапыннасцю [55, с. 127].

Матэрыял дазваляе прадставіць семантычнае поле “Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны” ў выглядзе дыяграмы, у аснову якой пакладзены колькасны прынцып (па прадуктыўнасці) (гл. дыяграму 1). Круга-хвалевае форма дыяграмы ўяўляецца нам найбольш апраўданай: яна не толькі ілюструе наяўнасць у семантычным полі ядра, каляядзернай прасторы і перыферыі, але і паказвае на ўзаемадапаўняльнасць элементаў, сувязь паміж імі, а таксама бесперапыннасць самога поля.

Ядро семантычнага поля ўтвараюць прозвішчы, што паходзяць ад апелятываў: па колькасці яны прэвалююць над астатнімі дэрыватамі і складаюць 40% ад усіх зафіксаваных антрапонімаў. Адзначым, што аднясенне прозвішчаў да адапелятыўных з’яўляецца ў некаторай ступені ўмоўным, таму што базай для іх служылі, як вядома, не апелятывы, а старажытныя славянскія імёны і мянушкі, якія паходзяць ад апелятываў. Напрыклад, памылковым будзе сцвярджаць, што прозвішча *Бірук* утворана непасрэдна ад апелятыва *бірук* ‘воўк па-за зграяй, адзінокі’ [7, с. 234]: яно паходзіць ад мянушкі *Бірук*, якую мог атрымаць адзінокі, нелюдзімы чалавек. Утварэнне прозвішча адбывалася наступным чынам: апелятыў *бірук* > мянушка *Бірук*, што ўзнікла шляхам метафарычнага пераносу на аснове падабенства > прозвішча *Бірук*. Вядома, што да прыняцця хрысціянства славяне карысталіся імёнамі тыпу *Воўк*, *Сокал*, *Бяроза*, *Дуб*, *Злоба*, *Някас* і пад., якія мелі пажадальны (*Сокал*, *Бяроза*, *Дуб*) або засцерагальны характар (*Злоба*, *Някас*), указвалі на парадак з’яўлення ў сям’і (*Меньшык*, *Трацяк*), выражалі адносіны бацькоў да дзіця (*Ждан*, *Нячай*, *Бажэн*). Прозвішчы, утвораныя пазней ад такіх імёнаў, таксама прынята лічыць адапелятыўнымі, хоць і яны прайшлі шлях “апелятыў – асабовае імя – прозвішча”.

Каштоўнасць семантычнага аналізу асноў адапелятыўных прозвішчаў прызнаецца многімі антрапанімістамі. Ён, на думку А.В. Суперанскай, “дае значную інфармацыю, якая ўяўляе цікавасць для гісторыкаў, этнографістаў, сацыёлагаў, а таксама лінгвістаў. Пры параўнанні лексічных палёў, па якіх размяркоўваюцца асновы прозвішчаў у розных мовах, можна зрабіць вывады пра агульнасць або, наадварот, рознасць нацыянальных культур асобных народаў” [198, с. 81]. Сапраўды, прозвішчы ў большай ступені, чым іншыя антрапанімныя адзінкі, захоўваюць звесткі пра старажытны стан мовы, у іх знаходзяць адлюстраванне асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры народа. М.В. Бірыла называе адапелятыўныя прозвішчы “люстэркам, у якім адбілася... гісторыя развіцця лексічнай сістэмы мовы” [17, с.3], звяртае ўвагу на тое, што частка прозвішчаўтваральных асноў захоўвае звесткі з агульнаславянскай эпохі, “пры гэтым адны з асноў у апелятыўнай лексіцы беларускай мовы існуюць і зараз, а другія да нашых дзён або не дайшлі, або, магчыма, жывуць дзе-небудзь у дыялектах, але ... нам яны невядомы...

Антрапанімія, такім чынам, закансервавала пэўную частку лексем, якія не захавала мова, і дае надзвычай каштоўны матэрыял для гістарычнай лексікалогіі і этымалогіі” [17, с. 3].

Ядро семантычнага поля складаецца з двух мікрядзер: 1) прозвішчы, утвораныя ад *nomina personalia*; 2) прозвішчы, утвораныя ад *nomina impersonalia*. Кампаненты першага мікрядра ўтрымліваюць у антрапааснове лексемы, якія ўжо падчас свайго ўзнікнення абазначалі асобу па нейкай прыкмеце або відзе дзейнасці: *Ляўшун, Віннік*. Другое мікрядра ўключае прозвішчы, што паходзяць ад апелятываў, якія называюць прадметы, з’явы, рэчывы, паняцці: *Скрыпка, Бумажка, Горушка*.

Мікрядра “Прозвішчы, утвораныя ад *nomina personalia*” налічвае больш за 1600 антрапонімаў, што складае 55% ад агульнай колькасці кампанентаў ядра. Семантычны аналіз лексем антрапаасноў паказвае, што большасць прозвішчаў утворана шляхам трансанімізацыі, пры якой адбываецца пераход імя (імя ўвогуле) з аднаго анамастычнага класа ў другі [162, с. 46]. У нашым выпадку назіраецца перанос асабовых нецаркоўных імёнаў і мянушак (размежаваць іх бывае даволі складана) у клас прозвішчаў: мянушка *Галавач* ‘чалавек з вялікай галавой’ → прозвішча *Галавач*; *Бабок* – нецаркоўнае імя, дадзенае дзіцяці, за яго мініяцюрнасць, або мянушка дарослага чалавека, квалага і невялікага ростам → прозвішчы *Бабок, Бабкоў, Бабковіч*. У мікрядры вылучаюцца наступныя сектары (сектары пералічваюцца ў залежнасці ад колькасці кампанентаў: спачатку называюцца самыя шматлікія, потым тыя, што ўключаюць менш прозвішчаў і г. д.):

Антрапонімы, утвораныя ад апелятываў, якія:

- а) характарызуюць чалавека ў фізічным і псіхічным плане;
- б) указваюць на заняткі, прафесію, сацыяльны стан;
- в) называюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці;
- г) адлюстроўваюць сямейны стан, адносіны або з’яўляюцца тэрмінамі сваяцтва;
- д) характарызуюць абставіны з’яўлення дзіцяці ў сям’і і адносіны да яго бацькоў;
- е) апісваюць асаблівасці з’яўлення чалавека ў населеным пункце.

Сектары адрозніваюцца ступенню насычанасці: адны ўключаюць некалькі соцень адзінак (напрыклад, у сектар *а* ўваходзіць больш за тысячу кампанентаў, у сектар *б* – больш за чатыры сотні), другія – некалькі дзесяткаў (сектар *е* змяшчае два дзесяткі антрапонімаў). Прычына рознай ступені насычанасці сектараў бачыцца ў актуальных прынцыпах намінацыі пры адборы апелятываў для ўтварэння прозвішча. Не кожнай лексеме ўласціва здольнасць вылучаць чалавека з пэўнага кола людзей. Асабістым імем становіцца толькі той апелятыў, які ў дадзеным асяроддзі і ў дадзены час вызначаецца дастатковай ступенню індывідуалізацыі.

Аднясенне адзінак да пэўнага сектара нярэдка з’яўляецца даволі складаным. Гэта звязана, па-першае, з мнагазначнасцю апелятываў; па-другое, з недастатковай вывучанасцю дыялектнай лексікі і адсутнасцю фіксацыі яе ў слоўніках; па-трэцяе, са спецыфічнай семантыкай асобных адзінак на

даследаванай тэрыторыі. Нягледзячы на сказанае, многія антрапонімы ўключаем у пэўны сектар, абапіраючыся на “празрыстую” ў семантычным плане аснову, кіруючыся вядомым фармантам і наяўнасцю адпаведнай словаўтваральнай мадэлі. Так, прозвішчы *Свешнік*, *Чаканнік*, *Ігольнік*, *Халсціннік* адносім у сектар “Антрапонімы, утвораныя ад апелятываў, якія ўказваюць на заняткі, прафесію, сацыяльны стан” на аснове пералічаных вышэй прымет: параўн.: *Рашэтнік* < рашэтнік ‘майстар, які вырабляў *рашоты*’; *Грабенчыкоў* < грабеншчык ‘той, хто рабіў або прадаваў *грабяні*’; *Гусельнік* < гусельнік ‘вытворца *гусляў*’. У названы сектар уключаем і іншыя не зафіксаваныя ў слоўніках дэрываты з суфісам *-нік*, а таксама *-ар*.

У выпадках, калі апелятыў мае значэнне прадмета і асобы, перавага аддаецца апошняму. Напрыклад, прозвішча *Шкуратаў* утворана, на нашу думку, ад апелятыва, які характарызуе чалавека, бо, акрамя агульнавядомых дыялектных значэнняў бел. ‘вырабленая скура’ і рус. ‘палоска старой скуры’, апелятыў *шкурат* абазначае ‘задзіра, прыставала’, ‘гарбар’. У прозвішчы, якія паходзяць ад *nomina personalia*, уключаем і антрапонімы *Хрулько*, *Хрулькоў*: тлумачым іх як утварэнні ад *хруль* ‘нізкарослы чалавек або чалавек з вельмі доўгім носам’ [225] або ‘малыш’ [Даль], хоць у беларускай дыялектнай мове існуюць лексемы *хрулі* ‘рэдкая страва з бульбянымі клёцкамі’, *хруля* ‘худая карова’ [183], а ў рускай *хруль*, *хрулек* абазначае ‘лік пры гульні ў бабкі’ [17].

Для ілюстрацыі ступені насычанасці кампанентамі кожнага сектара мікраядра прыводзім дыяграму 2.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць чалавека ў фізічным і псіхічным плане”

налічвае 1010 адзінак (35,6% ад усіх адапелятыўных прозвішчаў). Прычым онімы, матываваныя апелятывамі, што называюць **знешнія** прыметы, значна пераважаюць над антрапонімамі, асновы якіх утрымліваюць **унутраную** характарыстыку (прапорцыя складае 3:1). Гэта натуральна, бо менавіта знешнія, а не ўнутраныя якасці з’яўляюцца найбольш паказальнымі пры апісанні асобы: яны -- самы даступны для назірання бок чалавека, бо адразу заўважаюцца пры зносінах і знаёмстве. Для высвятлення ж унутраных рыс характару неабходны працяглы час.

У асновах прозвішчаў знаходзім імёны-мянушкі, якія даваліся па наступных **знешніх** прыметах чалавека:

-- росце, структуры чалавека: *Барэйка* – *барэйка* ‘тоўстае дзіця’ [90]; *Булай* – польск. *biła* разм. ‘цяльпук’ [ПР]; *Велькі* – польск. *wielki* ‘вялікі’ [ПР]; *Вялікаў*; *Даўгаль*; *Дзюжаў*; *Драбязка*; *Курбатаў* – ст.-рус. імя Курбат абазначала ‘маларослы, таўсцячок, карапуз’ [Супер.]; *Кутузаў* – ст.-рус. імя Кутуз мела значэнне ‘падушка, вузел з рэчамі’, ‘тоўсты акруглы чалавек’ [Супер.]; *Магер* – ням. *mäger* ‘худы, сухарлявы’ [НР]; *Магучы*; *Малей*; *Маханькоў* – параўн.: *маханькі* ‘маленькі’; *Паджараў*; *Сутула*; *Худоба*; *Шыманскі*²;

-- узросце: *Маліц* – *малец* рэг. 'хлопец, падлетак' [17]; *Моўля* – параўн.: *немаўля* 'дзіця, якое яшчэ не гаворыць'; *Саракалетаў*; *Сісковіч* – польск. *sysak* уст., абл. 'сасун, сасунок' [ПР]; *Стажык* – польск. *starzyk* абл. 'старык' [ПР]; *Старчанка*;

-- "колеравых" прыметах: *Балтакіс* -- літ. *baltākis* 'белавокі' [ЛР]; *Белавус*; *Белагалоўка*; *Белы*; *Булан*; *Буры*; *Гервятовіч* – параўн.: літ. *gèrvėtas* 'рабы' [ЛР]; *Жараў* – *Жарам* маглі назваць чалавека па колеры валасоў, які нагадвае жар, -- *вогненна-рыжы*; *Руды*; *Святлоў*; *Сівалобчык*; *Сіўчык*; *Чарнавок*; *Чарныш*.

Апелятывы, якія абазначаюць "колеравыя" якасці, з'яўляюцца, як правіла, прыметнікамі або субстантыўнымі дэрыватамі. Многія з іх маюць агульнае значэнне, якое не адносіцца непасрэдна да чалавека: чорны, светлы, рыжы. Аднак кожная з такіх адзінак магла анімізавацца, каб ахарактарызаваць чалавека па колеры валасоў, скуры, вачэй.

На Віцебшчыне самымі прадуктыўнымі з'яўляюцца апелятывы з асновай *бел-* (34 прозвішчы ўтрымлівае гэтую лексему). Аснова *чорн-* на не валодае такім высокім антрапанімічным каэфіцыентам, як аснова *бел-*. Па сваёй актыўнасці аснова *чорн-* больш блізкая да асновы *руд-*: 23 прозвішчы ўтрымліваюць частку *чорн-* і 14 -- *руд-*.

-- асаблівасцях частак цела: *Аднавухаў*; *Астравухаў*; *Беззубёнак*; *Бязручка*; *Бяспальчык*; *Валасач*; *Грыбаль* – параўн.: *грыбы* 'вусны'; *Губар*; *Каргапальцаў*; *Карнапальцаў*; *Касалапаў*; *Крыванос*; *Крываашэў*; *Кудліч*; *Кудраўцоў*; *Лабаты*; *Ламаносаў*; *Лапавухаў*; *Лысы*; *Маланошка*; *Мардашоў*; *Пляшак* – *пляшак* 'лысы, пляшывы чалавек' [Б, П]; *Пузак*; *Стрыга* – рус. *стрига* 'нізка падстрыжаны чалавек' [Даль]; *Сукрысты* – *сукрысты* рэг. 'кучаравы' [СГПЗБ]; *Тарбееў*³; *Таўстаногоў*; *Шуклін*⁴;

-- фізічных недахопах, захворваннях, увеччах: *Гамзюк*; *Гарбун*; *Глуханімы*; *Глушак*; *Драніца* – параўн.: рус. абл. *дранец* 'чалавек, якога драў мядзведзь' [Сваш.98, с. 63]; *Касы*; *Крывун*; *Кульгавы*; *Мігай*; *Недасек(а)*⁵; *Сапун*; *Сляпуха*; *Сляцоў*; *Смаргун*; *Сухарукаў*; *Храмы*; *Шапель* – *шапель* 'шапялявы чалавек';

-- асаблівасцях гаворкі, маўлення: *Бутар* – рус. *бўтора* 'той, хто хутка, гучна, бесталкова гаворыць, тараторыць' [Фед.]; *Заіка*; *Картавенка*; *Картавых*; *Краснабай*; *Цукан* – *цуканамі* называюць прадстаўнікоў тых гаворак, дзе "цокаюць", гэта значыць замест *ц* вымаўляюць *ц*; *Шапель* – *шапель* 'шапялявы чалавек';

-- асаблівасцях руху: *Вінаходаў*⁶; *Дробыш*⁷; *Скрабатун* – *скрабатун* абл. 'той, хто шоргае нагамі пры хадзе'; *Храмы*; *Шаркель* – *шаркель* 'той, хто ходзіць шоргаючы нагамі'.

Значная частка прозвішчаў, якія ўваходзяць у аналізуемы сектар, паходзіць ад імёнаў-мянушак, што адлюстроўвалі наступныя **ўнутраныя** якасці чалавека:

-- разумовыя здольнасці: *Болдышаў* – *балдэшка* абл. 'недарэка, дурань, балван' [ТС]; *Галганаў* – *галган* абл. зневаж. 'бесталковы, асталопа, дурань' [СГПЗБ] і ўст. лаянк. 'галадранец, нягоднік' [ТСБМ]; *Гузёнак* – укр. дыял. *гузь*,

гудзь 'дурань' [Сваш.93, с. 61]; *Дурноў; Дурынін; Замудракоў; Мазганаў; Мудрацоў; Мудровіч; Размыслоў; Разумнік; Умнікаў;*

-- рысы характару, асаблівасці паводзін: *Акелан* – параўн. літ. *akylanda, akylandūs* 'назойлівы чалавек' [ЛР]; *Апівала* -- *апівайла* 'п'яніца' [СГПЗБ]; *Бабіч* – *бабіч* зневаж. 'бабнік', 'гермафрадыт', 'той, хто робіць жаночую работу', 'той, хто першы зойдзе ў хату, дзе нарадзілася дзіця' [СГПЗБ], 'дзіця ў бабкі-павітухі' [ТС]; *Бадзяка; Балбатуноў; Балтун; Валюкас* – літ. *valiūkas* 'свавольнік' [ЛР]; *Вясёлаў; Габалаў* -- укр. *габало* 'той, хто турбуе, дакучае, мучыць' [Сваш.93, с. 59]; *Галуза* – *галуза* 'свавольнік' [Лауч.]; *Гурноў* – укр. дыял. *гурний* 'фанабэрысты' [Сваш.93, с. 61]; *Дабрак; Лабусаў* – польск. *lobiz* 'гарэза, свавольнік, хуліган', 'нягоднік, прахвост' [ПР]; *Лукавы; Малчанаў; Менжынскі* – польск. *mezny* 'мужны, бясстрашны', уст. 'статны, рослы' [ПР]; *Недбальскі; Плакуноў; Пянткоўскі* – параўн.: польск. *retak* пагард. 'несур'ёзны (пусты) чалавек, сапьяк, малакасос', 'малыш' [ПР]; *Самахвалаў; Хітроў; Хлусевіч; Ціхоня;*

-- адносіны да працы: *Агурэнь* – *агурэнь* абл. зневаж. 'абібок, гультай' [СГПЗБ]; *Буданаў* – рус. *будан* 'гультаяваты хлопец' [Фед.]; *Пансуевіч* – параўн.: польскі фразеалагізм *majster popsuj* разм. 'масцер-ламасцер' [ПР]; *Рабацяга; Трудалюбав.*

Лексемы, якія называюць адмоўныя рысы характару, выкарыстоўваюцца ў прозвішчаўтварэнні ў два разы часцей, чым тыя, што абазначаюць станоўчыя якасці. Такая традыцыя існуе не толькі на тэрыторыі Віцебскай вобласці, але і ў беларускай антрапаніміі ўвогуле.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія ўказваюць на заняткі, прафесію, сацыяльны стан”

займае другое месца па колькасці адзінак, што яго складаюць (больш за 400). Агентыўна-прафесійныя назвы даюць каштоўную інфармацыю пра эканоміку, культуру і быт насельніцтва Віцебшчыны ў перыяд прозвішчаўтварэння. Падобнай думкі пра рускія прозвішчы прытрымліваецца і А.В. Суперанская, называючы іх “энцыклапедыяй грамадства” [198, с. 84].

Пэўная частка антрапонімаў паходзіць ад апелятываў, якія можна аднесці да наступных сфер вытворчасці:

-- промысел, рамяство: *Алейнік* – *алейнік* 'спецыяліст па вырабу алею' [ТСБЛМ]; *Аргуноў* – рус. *аргуны* 'ўладзімірскія цесляры, якія праславілі свой край прыгожымі разнымі налічнікамі і карнізамі' [Фед.]; *Аўчыннікаў* – *аўчыннік* 'гарбар' [СГПЗБ]; *Буднік* – *буднік* 'смалакур' [ТС], польск. *budnik* уст. 'гаспадар ларка; латочнік' [ПР]; *Вінакур* – *вінакур* 'той, хто займаецца вінакурэннем [вырабляе віно спосабам перагонкі – Г.С.]' [ТСБЛМ]; *Віннік* – *віннік* 'вінакур' [Нас.]; *Ганчар; Гутнікаў* – *гутнік* 'рабочы, які працаваў на гуце, вырабляў шкло' [ТСБЛМ]; *Кажэўнікаў; Кравец; Кушняроў; Мулярэнка* – *муляр* 'рабочы, які будзе што-небудзь з каменя або цэгля', 'пячнік' [ТСБЛМ]; *Півавараў;*

Пушкарроў; Суднік – суднік 'той, хто робіць драўляны посуд' [Унбег.]; *Цагельнік – цагельнік* 'рабочы, які працуе на цагельні' [ТСБЛМ]; *Чаканішчык; Шкляр;*

-- сельская гаспадарка, жывёлагадоўля: *Аўчар – аўчар* 'авечы пастух' [СПЗБ]; *Агароднік – агароднік* ст.-бел. 'сялянін, які не меў ворнай зямлі, а карыстаўся трыма моргамі агароду, за якія ён павінен быў несці службу адзін раз на тыдзень, а жонка яго летам павінна была шэсць дзён адпрацаваць на жніве'; *Бортнік; Гуменнік – гуменнік* 'наглядчык за гумном і працай на гумне' [ГСБМ]; *Дзегцяроў; Касарэнка; Конюхаў; Маслабоеў; Пастухоў; Пчалаводаў; Садоўнічы; Хмельнік* 'той, хто вырошчвае хмель' [Б, II]; *Цялятнікаў; Чумак – чумак* 'возчык і гандляр на Украіне і поўдні Расіі, які перавозіў на валах соль, рыбу і іншыя тавары' [ТСБЛМ];

-- лясніцтва, паляванне, рыбалоўства: *Валкарэзаў; Леснікоў; Ляснічы; Пташнік; Рыбак; Рыбалкін – рыбалка* 'рыбак' [Нас.]; *Рыбнік – рыбнік* 'спецыяліст па рыбалоўству; работнік рыбных промыслаў' [ТСБМ], рус. 'той, хто прадае рыбу' [Фед.];

-- гандлярства: *Крамар; Купец; Прасолаў – прасол* рэг. 'скупшчык мяса і рыбы для продажу' [Нас.]; *Рандарэнка – рандар* 'гаспадар карчмы' [Нас.]; *Шынкарэнка;*

-- воінская служба: *Ваяводзін – ваявода* 'у Старажытнай Русі: начальнік войска, кіраўнік горада ці акругі' [ТСБЛМ]; *Драгун; Жалдак – ст.-укр. і ст.-бел. желдак, жолдак* 'салдат, воін' [Фед.]; *Жаўнер – жаўнер* 'салдат' [Нас.]; *Казак*⁸; *Ратнікаў – рус. ратник* 'салдат, апалчэнец' [Фед.]; *Салдатаў; Стральцоў; Сяржанаў – ад сяржант* пры спрашчэнні групы зычных [нт] [Б, II]; *Харунжы – харунжы* 'сцяганосец у войску', 'малодшы афіцэрскі чын у казацкім войску' [ТСБМ];

-- іншыя: *Варожка; Калдуноў; Каліканаў – параўн.*: польск. *kalikant* 'памочнік арганіста, які прыводзіць у рух мяхі аргана' [ПР]; *Канавалаў – канавал* уст. 'знахар, які лечыць коней' [ТСБЛМ]; *Лекарэвіч; Пісараў; Скамарох; Скараход – скараход* 'даўней – пасыльны, ганец' [ТСБМ]; *Фурман.*

Каля ста прозвішчаў утворана ад апелятываў, што абазначаюць асоб па сацыяльным стане. Частка такіх апелятываў называе канкрэтных прадстаўнікоў сацыяльных груп, некаторыя ж проста супрацьпастаўляюць багатых і бедных. Ад першых паходзяць прозвішчы *Батрак; Баярын; Князь; Паючэнка – параўн.*: польск. *rajik* гіст. 'выязны лакей (пры двары магната)', 'слуга турэцкага султана' [ПР]; *Царок; Шляхціч*; ад другіх – *Багаты; Багацік; Бедны; Галяк; Голы.*

Гаворачы пра антрапонімы, асновы якіх утрымліваюць лексемы *цар, шляхціч, пан, гаспадар, гетман, барын, князь, граф* і інш. і аформлены пры дапамозе фармантаў *-аў/-оў/-еў*, трэба памятаць, што носьбітамі такіх прозвішчаў былі хутчэй за ўсё прыгонныя і што зафіксаваны ў іх аснове апелятыў паказвае, каму належаў селянін: *Баярынаў* < ("чый?") *баярынаў* 'той, які належаў баярыну, гэта значыць баярынаў селянін'; *Гетманаў; Графаў; Князеў; Папоў; Шляхцічаў.*

Асобную групу складаюць прозвішчы, якія паходзяць ад апелятываў, што характарызуюць рэлігійных службаў: не толькі праваслаўных і каталіцкіх, але і іншых. Напрыклад, *Архірэеў* – *архірэі* 'агульная назва вышэйшых чыноў праваслаўнага духавенства (епіскапа, архіепіскапа, мітрапаліта)' [ТСБЛМ]; *Дзьякаў*; *Жакаў* – ст.-бел. *жак* 'служыцель у касцёле' [Б, II], рус. уст. 'вучань каталіцкай школы [Фед.], польск. *żak* гіст. 'шкаляр, бедны студэнт' [ПР]; *Ігуменаў* – *ігумен* 'настаяцель праваслаўнага манастыра' [ТСБЛМ], але паколькі ігумны не маглі ўступаць у шлюб і мець дзяцей, то прозвішча ўтворана, напэўна, ад імені Ігумен, якім рэлігійныя бацькі маглі назваць дзіцяці ў знак павагі да гэтага звання [Фед.]; *Коган* – *коген* 'прадстаўнік саслоўя свяшчэннікаў у яўрэяў' [140, с. 262]; *Ксяндзоў*; *Левін* – параўн.: *левіт* -- 'прадстаўнік або выхадзец з саслоўя левітаў' [140, с. 262], аднак нельга адмаўляць магчымасць утварэння гэтага прозвішча і ад імя Леў; *Панамароў*; *Папоў*.

Разнастайнымі з'яўляюцца ўтварэнні ад апелятываў, якія характарызуюць ігракоў на музычных інструментах: *Добыш* – укр. *добошь* 'які іграе на бубне ў казацкім войску, барабаншчык' [Сваш.98, с. 62--63], польск. *dobosz* 'барабаншчык' [ПР]; *Дудар*; *Музукантаў*; *Скрыпачоў*; *Сурнікаў* – *сурнік* 'трубач, той, хто іграе на сурне' [Даль]; *Трубач*.

Вядучае месца ў аналізуемым сектары належыць прозвішчам, што паходзяць ад апелятываў, якія абазначаюць прадстаўнікоў промыслаў і рамёстваў. Але з гэтага не вынікае, што гэтыя сферы вытворчасці былі надзвычай развітымі на Віцебшчыне ў час прозвішчаўтварэння. Хутчэй наадварот: прамысловасць толькі зараджалася, таму звязаныя з ёй людзі настолькі адрозніваліся ад астатніх, што назвы іх прафесій станавіліся не толькі прыкметай, якая вылучала іх, але і родавым прозвішчам для нашчадкаў.

У прозвішчах адлюстраваны лексемы, што характарызуюць стан развіцця такіх промыслаў, як здабыча руды, вытворчасць дзёгцю, віна, піва, шкла. Даволі рознабаковымі былі, відаць, і рамёствы: вырабляўся посуд, бочкі, калёсы, адзежа, абутак, апрацоўвалася scuра, аўчына.

Сельская гаспадарка – як і жывёлагадоўля, лясніцтва, паляванне, рыба-лоўства – амаль не знайшла адлюстравання ў прозвішчах, што можна растлумачыць наступным: паколькі большасць сялян на даследаванай тэрыторыі займалася сельскай гаспадаркай, то гэты занятак не мог служыць дыферэнцыяльнай прыкметай чалавека (за выключэннем некалькіх лексем – гл. вышэй).

Найбольшую колькасць прозвішчаў утвараюць апелятывы, якія называюць прадстаўнікоў наступных прафесій: *бондар** (варыянты: бачкар, бачар, бачкарнік) – 9⁹; *кухар** (кухта, кашавар, паварэха) – 9; *каваль** (кузнец*, малатоўнік) – 8; *маляр* (красік, красельшчык, красільнік) – 7; *мельнік* (пруднік*, мукамол) – 7; *рыбак** (рыбнік, рыбалка) – 7; *калеснік* (стальмах) – 7; *кажамяка* (рымар, кажэўнік) – 7; *кравец* (партны, партняга) – 7; *стралец** (стрэльнік, шаула) – 6; *ткач** -- 5; *дзяцяр** (мазнік) -- 5; *пісар* (пісака) – 4; *ганчар*; -- 4; *дойлід* – 4; канавал -- 4. Сярод адзінак, што характарызуюць чалавека ў сацыяльным плане, самымі прадуктыўнымі аказаліся *шляхціч* – 9; *пан* – 7; *поп* – 7; *коган* – 7.

Значная частка прафесій, адлюстраваных у прозвішчах, вядома носьбітам мовы (кравец, рыбак, токар, цырульнік), бо існуе і зараз; некаторыя назвы выйшлі з актыўнага ўжытку, але захоўваюцца ў прыказках, прымаўках, народных песнях, гульнях, творах мастацтва (бортнік, бурлак, скараход). Асобныя лексемы зараз маюць іншую, чым у час прозвішчаўтварэння, семантыку: *дворнік* раней 'гаспадар пастаялага двара; работнік і вартаўнік пры кожным доме; наглядчык за гандлёвым дваром, радскі стараста' [Даль]; *гароднікі* раней 'мянушка людзей, якія вырошчвалі агародніну ў паноў' [СГПЗБ], рус. *городник* 'цясляр, які будзе абаронныя ўмацаванні, масты, насыпныя зрубы' [Даль]; *агароднік* 'сялянін, які не меў ворнай зямлі, а карыстаўся трыма моргамі агароду, за якія ён павінен быў несці службу адзін раз на тыдзень, а жонка яго летам павінна была шэсць дзён адпрацаваць на жніве', зараз 'той, хто займаецца агародніцтвам' [ТСБМ]; *дэпутат* раней 'выбарны павераны ад урада або ад грамадства для назірання за ходам справы, для прынясення просьбы, віншавання, удзячнасці' [Даль].

Іншыя назвы абазначаюць рэаліі, якія даўно зніклі, але пакінулі свой след у прозвішчах, напрыклад: *вінакур*; *гусельнік*; *жарнасек* 'чалавек, які робіць і насякае жорны' [ТСБМ]; *ігольнік*; *катляр* 'майстар, які робіць катлы' [Б, II]; *лаўнік* 'лавачнік, гаспадар лаўкі, купец', 'старажытны магістрацкі чыноўнік, які меў права судзіць "на присутственной скамье – лавце"' [Нас.], 'чалавек, які выганяў сялян на паншчыну', 'старшы плытагон' [ЭСБМ]; *цівун* 'наглядчык за працай сялян у памешчыка ў часы прыгону' [ТСБМ]. Вывучэнне прозвішчаў, якія паходзяць ад такіх апелятываў, дазваляе больш поўна зразумець гісторыю, культуру і быт народа.

Сектар "Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці"

налічвае больш за 40 адзінак, якія называюць прадстаўнікоў розных нацый і народаў (агульная колькасць прозвішчаў – больш за 80): *Англічанаў, Башкіра, Бесарабскі, Грэкаў, Італьянцаў, Македонцаў, Мардвін, Сэрбаў, Суржыкаў* < *суржык* 'чалавек змешанай нацыянальнасці, напрыклад, сын рускага і цыганкі' [Фед.], *Татарчук, Татарынаў, Французаў, Чачэнец, Чувашонак, Шведаў*¹⁰.

Большасць апелятываў уяўляе сабой афіцыйна прынятыя ў беларускай мове этнонімы, аднак асобныя адзінкі бытуюць толькі ў дыялектнай мове.

Асноўная прычына шырокага прадстаўніцтва этнонімаў у асновах прозвішчаў бачыцца ў перасяленні людзей з адной этнічнай тэрыторыі на другую. Менавіта гэтым тлумачыцца той факт, што ў антрапаніміконе Віцебшчыны адсутнічаюць прозвішчы, матываваныя апелятывамі, якія адлюстроўваюць этнас карэннага насельніцтва даследаванай тэрыторыі, -- беларусаў. Этнонімы ж, якія называюць прадстаўнікоў суседніх тэрыторый, з'яўляюцца дастаткова прадуктыўнымі: зафіксаваны цэлыя гнёзды прозвішчаў, утвораных ад іх.

Самае вялікае гняздо ўтвараюць прозвішчы, матываваныя этнонімамі, якія абазначаюць палякаў, -- у яго ўваходзіць 13 адзінак: *Лях, Ляхаў, Ляховіч,*

Ляшонак; Мазур < польск. *Mazur* 'мазур, жыхар Мазовіі' [ПР]; *Мазура; Мазуро; Мазуркевіч*¹¹; *Мазурын; Паляк; Палякоў; Палячонак; Палячэнка*. Не намнога ўступаюць яму гнёзды прозвішчаў, якія паходзяць ад апелятываў, што называюць літоўцаў (11 дэрыватаў) і немцаў (10 адзінак): *Літоўка, Ліцвін, Ліцвінаў, Ліцвінюк, Ліцвянкоў* і інш.; *Немцаў, Немчанка, Нямцоў, Прус, Прусаў, Прускі, Шваб* < *шваб* 'прадстаўнік абласной групы нямецкага насельніцтва былога герцагства Швабія' [ТСБМ], *Швайбовіч* і інш. Менш утварэнняў ад этнонімаў *рускі, маскаль* (6 антрапонімаў): *Маскаленка, Маскалёнак, Маскалёў, Маскаль, Маскалькоў, Рускіх*. Існуюць таксама нешматлікія гнёзды прозвішчаў – ад этнонімаў *татарын, турак, хахол, цыган, чаркес*. Астатнія назвы народаў і нацый прадстаўлены ў паасобных прозвішчах.

Такім чынам, колькасць утварэнняў ад этнонімаў, на наш погляд, знаходзіцца ў прама прапарцыянальнай залежнасці ад гістарычных умоў, у першую чаргу, ступені агульнасці развіцця народаў.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адлюстроўваюць сямейны стан, адносіны або з’яўляюцца тэрмінамі сваяцтва”

ўключае нешматлікую групу прозвішчаў (крыху больш за 40 адзінак). Вядучае месца займаюць прозвішчы, што паходзяць ад апелятываў, якія абазначаюць тэрміны сваяцтва: *Братаў, Дзядоў, Зяцеў, Мамін, Мужаў, Стрый* – *стрий* 'дзядзька' [СГПЗБ], *Унуковіч*. Надзвычай высокай прадуктыўнасцю вылучаецца апелятыў *дзед*: ад яго ўтворана чацвёртая частка усіх прозвішчаў аналізуемага сектара. Тлумачэнне гэтай з’явы трэба шукаць, на наш погляд, у магчымасці названай адзінкі ўжывацца не толькі з прамым значэннем 'бацькаў або матчын бацька', але і з пераносным 'стары чалавек' або 'муж' [ТСБМ]. Такім чынам, мянушку *Дзед* мог атрымаць чалавек любога ўзросту, у якога выяўляюцца знешнія або ўнутраныя рысы, характэрныя старому чалавеку: наяўнасць барады, сівы колер валасоў, асаблівасці постаці і інш.

У сектар уваходзіць некалькі прозвішчаў, утвораных ад апелятываў, якія апісваюць сямейны стан: *Адзінец* – ст.-рус. *одинець* 'адзінокі, бессямейны чалавек' [Б, П]; *Бабылёў; Кодзіс* – *кодис* у яўрэяў 'сірата'¹²; *Сіротка; Сямейнікаў*.

Некаторыя назвы ўказваюць на абставіны з’яўлення ў сям’і або на адносіны ў плане падзелу маёмасці: *Дольнік* – рус. *дольник* 'прыёмнае дзіця, якое набыло ўсе правы атрымання ў спадчыну, гэта значыць сваю долю (частку) спадчыны' [Фед.]; *Наследнікаў; Прымак*.

Аналіз прозвішчаў названага сектара дазваляе выявіць асаблівасці сямейнага жыцця і характар сямейных узаемаадносін у мінулым.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць абставіны з’яўлення дзіцяці ў сям’і і адносіны да яго бацькоў”

па напоўненасці кампанентамі блізкі да папярэдняга. Прыкладна палову прасторы сектара займаюць прозвішчы, што паходзяць ад апелятываў, якія

характарызуюць адносіны бацькоў да нованароджанага. Пры гэтым утвараюцца спецыфічныя паралельныя рады ад сінанімічных апелятыўных асноў:

'дзіця, якога чакалі' – *Бажанаў; Бажанкоў; Бажанок; Бажэн; Бажэнаў* (параўн.: абл. *бажаны* 'жаданы', *бажаць* 'жадаць' [ТС]; *Ждан; Жданаў; Жданко; Жданковіч; Жаланы; Жаланны; Нужны;*

'дзіця, якога не чакалі' -- *Няжданаў; Нячай; Нічай; Нічаеў.*

Разнастайнымі з'яўляюцца прозвішчы ад апелятываў, якія паказваюць чарговасць нараджэння дзіцяці ў сям'і: *Первянёнак, Трацяк, Пяткевіч, Шостак* (Лексіграфічныя працы падаюць лексему *шастак* са значэннем 'сярэбраная манета ў сярэднявечнай Польшчы і Вялікім княстве Літоўскім вартасцю ў шэсць грошаў' [ТСБЛМ]). Лічым, што гэты апелятыў можа мець таксама значэнне 'шостае дзіця ў сям'і', бо суадносіцца з вядомай мадэллю: параўн.: *трацяк* 'трэцяе дзіця ў сям'і', а таксама ст.-рус. *шестак* 'шасцёрка, адзін з шасці родных братоў або шостае дзіця ў сям'і' [Супер.]), *Сямак, Дзевятко, Сераднякоў, Бальшакоў* (*бальшак* 'гаспадар, старшы сын або брат'). Адзінкавыя прозвішчы (*Найдуноў, Находка*) утвораны ад аберагальных язычніцкіх імёнаў (*Найдун, Находка*), якія даваліся дзецям, каб увесці ў зман цёмныя сілы: паколькі дзіця няроднае, то бацькі не будуць асабліва гараваць, калі з ім здарыцца штосьці дрэннае, а таму для злых сіл гэтае дзіця не з'яўляецца цікавым, бо іх мэта – нашкодзіць людзям.

Такім чынам, прозвішчы, што ўваходзяць у сектар даюць надзвычай цікавы матэрыял аб прынцыпах і традыцыях іменавання дзяцей у дахрысціянскі перыяд.

Сектар "Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія апісваюць асаблівасці з'яўлення чалавека ў населеным пункце"

самы нешматлікі ў аналізуемым мікраядры: ён налічвае 20 адзінак. Прыкладна палова апелятываў мае значэнне 'новы', гэта значыць 'нямецковы, перасяленец з іншага населенага пункта': *Навашынскі* – ад *новаш, наваш* 'новы чалавек у сяле, новы член сям'і'; *Навіцкі; Навічок; Навічэнка; Новік; Новікаў* і інш. Нярэдка зыходны апелятыў з'яўляецца складаным словам усё з той жа часткай *новы*: *наважыл, навасад, навасёл* > адпаведна *Наважылаў, Навасадаў, Навасёлаў* (для антрапоніма *Навасёлаў* тлумачэнне ад *навасёл* лічым адзіна магчымым: прозвішча не можа паходзіць ад тапоніма *Новае Сяло*, бо ў такім выпадку гучала б *Навасельскі*).

Асобныя прозвішчы ўтрымліваюць у аснове назвы *беглы* 'чалавек, які ратуецца, тайна, самавольна збег з месца жыхарства' або *бежанец* 'чалавек, які пакінуў месца свайго жыхарства з прычыны вайны або стыхійнага бедства': *Беган, Беглік, Бегляцоў*. Гісторыяй усходнеславянскіх народаў засведчана шмат фактаў, калі людзі пакідалі абжытыя мясціны. Уцекачамі, напрыклад, маглі быць язычнікі, якія не ўспрынялі пашырэння хрысціянства, або бежанцы, што ратаваліся ад вынішчэння татарамі, якія часта нападлі з поўдня і паўднёвага ўсходу (XIII–XVII стст.) і інш.

Прозвішчы *Землякоў* і *Уражэнка* патрабуюць асобнага тлумачэння. Пры аналізе апелятываў, ад якіх яны ўтвораны, можа ўзнікнуць сумненне адносна магчымасці антрапонімаў *Зямляк* і *Уражэнка* ідэнтыфікаваць пэўную асобу: у вёсцы большая частка насельніцтва з'яўляецца землякамі. Аднак вылучэнне, ідэнтыфікацыя ўяўляецца магчымай пры ўмове, што ў населеным пункце жылі два чалавекі з аднолькавым імем, адзін з якіх быў выхадцам з гэтага сяла, а другі – немясцовым. У такім выпадку мянушка *Зямляк* (як і *Уражэнец*) магла ўзнікнуць, каб адрозніваць гэтых людзей: напрыклад, *Іван Бежанец* (або *Новік, Прышлы*) і *Іван Зямляк*.

Другую, крыху меншую па аб'ёме, частку ядра займае мікраядро, у якое ўключаны прозвішчы, утвораныя ад *nomina impersonalia*. Яно змяшчае 1400 адзінак, што складае 45% ад усіх апелятыўных дэрыватаў. Прозвішчы гэтага мікраядра паходзяць ад разнастайных апелятываў, якія першапачаткова не адносіліся да асобы. Магчымасць характарызаваць чалавека яны атрымалі пасля таго, як набылі пераноснае значэнне і анімізаваліся. Напрыклад, лексема *хамяк* 'палявы звярок з доўгім перыядам спячкі' на аснове метафарычнага пераносу набыла дадатковае значэнне і анімізавалася ў мянушку *Хамяк* 'чалавек, які доўга спіць, соня, лежань'.

Спецыфічнасць *nomina impersonalia*, прадстаўленых у прозвішчах, тлумачыцца не толькі мясцовымі ўмовамі і адметнасцю матэрыяльнай культуры жыхароў Віцебшчыны, але і лексічнымі асаблівасцямі дыялектнай мовы.

У названае мікраядро ўключаны наступныя сектары:

Антрапонімы, утвораныя ад апелятываў, якія:

- а) называюць прадметы;
- б) адносяцца да фауны;
- в) з'яўляюцца адзінкамі флоры;
- г) фіксуюць анатамічныя назвы;
- д) абазначаюць абстрактныя паняцці;
- е) называюць харч;
- ж) адносяцца да рэлігійных тэрмінаў, атрыбутаў, свят;
- з) адлюстроўваюць з'явы прыроды і часавыя паняцці;
- і) называюць рэчывы;
- к) абазначаюць грашовыя адзінкі і адзінкі вымярэння.

Напоўненасць кожнага сектара ілюструецца дыяграмай 3.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць прадметы”

самы шматкампанентны: у яго ўваходзіць 363 адзінкі, што складае 29,7% ад усіх утварэнняў ад *nomina impersonalia* і 12,8% у агульнай структуры ядра. Апелятывы, якія фіксуюцца ў антрапонімах, надзвычай разнастайныя па семантыцы. Яны звязаны не толькі з гаспадарчай, але і з культурнай, ваеннай сферай дзейнасці чалавека і абазначаюць:

-- прадметы быту, іх часткі, у тым ліку посуд: *Агарак; Аўчынка; Блюдзін; Булаўка; Бутылкін; Вераценька; Ворса; Гальнёў* -- галень абл. 'стары венік без лісця; дзяркач' [ТСБМ]; *Гаршкоў; Гляк; Грэбнёў; Дубіна; Кадышка; Каструлін; Качаргін; Коўшык; Лавачкін; Латушкін* – латушка абл. 'невялікая гліняная пасудзіна, місачка з загнутымі ўнутр краямі', 'жаночая світка' [ТСБМ]; *Ложкін; Пачопка* – пачопка 'вяровачка для падвешвання', 'дужка вядра' [Б, П]; *Рынкевіч* – рынка 'скаварада на ножках з доўгай ручкай' [СГПЗБ]; *Самавар; Свечка; Скавародка; Сундукоў; Табола* – польск. *tobol* 'вузел, цюк' [ПР];

-- прылады працы і іх часткі: *Абух; Гвоздзь; Дзюбіла; Долатаў; Лапацін; Лейка; Лемех; Малаток; Мятла; Піла; Рыдлевіч; Сварлоў; Тапарышчаў; Тапарэнка; Цяпкін; Шлягін* – шляга 'прылада, ударамі якой трамбуюць ці ўшчыльняюць глебу, пясок, каменне і да т. п., а таксама выраўноўваюць паверхню' [ТСБМ]; *Шыдлёнак* – польск. *szudło* 'шыла' [ПР]; *Шылаў*;

-- адзенне, абутак, іх часткі: *Башкамоў; Кажух; Калпак; Капялюш; Курта; Лапаць; Магерка* – магерка 'круглая высокая мужчынская шапка з лямцу, якую насілі раней сяляне' [ТСБЛМ]; *Мацінкін* – польск. *matinka* 'ранішня дамашняя кофта' [ПР]; *Парцяноў; Рубашка; Рукавічка; Рэйтузаў; Сапажкоў; Світко; Тапкаў; Халява* – халыва 'частка бота, якая закрывае нагу ад ступні да калена' [ТСБЛМ]; *Чулкоў; Шапко; Шлапак* – шлапак 'шлёпанцы' [СГПЗБ], укр. 'дрэнны абутак' [Б, П]; польск. *szlapak* 'інаходзец' [ПР]; *Шлык* – шлык рэг. 'востраканечная войлачная напшталт каўпака шапка'; *Шляпін*;

-- музычныя інструменты: *Бубноў; Валынка; Дудка; Жалейка; Скрыпка; Трубін*;

-- зброю і ваенныя атрыбуты: *Бердашкевіч* – параўн.: рус. *бердыши* 'алебарды ў стражнікаў' [Фед.]; *Наганаў; Саблін; Шаблін; Штыкаў; Шчыт*.

Надзвычай шырока прадстаўлены ў асновах прозвішчаў назвы прадметаў быту. Гэта не выпадкова: тое, што было вакол чалавека ў паўсядзённым жыцці, нярэдка метафарызавалася і станавілася антрапонімам. Напрыклад, вельмі жвавага чалавека маглі празваць *Вераценькам*, скапнага – *Сундуком*, а сухарлявага – *Шылам* або *Шчэпкай*.

Разнастайнай з'яўляецца група апелятываў, якія называюць сродкі працы і іх часткі. Яны дапаўняюць лексемы, што абазначаюць занятак, прафесію, віды дзейнасці, даюць "прафесійна-працоўную характарыстыку калектыва; вядомыя яму сродкі працы і механізмы, асаблівасці апрацоўкі, комплекс працоўных навыкаў – усё гэта ў апасродкаваным выглядзе замацоўваецца ў лексіцы і перажывае сваю эпоху" [197, с. 70]. Даволі багата прадстаўлена лексіка, звязаная з землепрацоўкай: жыхары Віцебшчыны са старажытных часоў займаліся земляробствам, што і знайшло адлюстраванне ў іх прозвішчах.

Частка вылучаных з прозвішчаў апелятываў адносіцца да архаізмаў, таму антрапонімы, што іх утрымліваюць, з'яўляюцца своеасаблівым "архівам", у якім зафіксаваны назвы старажытных рэчаў.

Самымі прадуктыўнымі з усіх апелятываў, ад якіх утвораны прозвішчы гэтага сектара, аказаліся *скрыпка* (прозвішчы *Скрыпачка, Скрыпачкін, Скрыпка, Скрыпкін, Скрыпко, Скрыпчанка*), *дудка* (*Дудка, Дудкін, Дудко, Дудо, Дуткін*), *дубіна* (*Дубіна, Дубінін, Дубінко, Дубіно, Дубіновіч*). Прычына

высокага прозвішчаўтваральнага каэфіцыента апелятываў *скрыпка* і *дудка* бачыцца нам у шырокай папулярнасці гэтых музычных інструментаў, якія здаўна суправаджалі жыццё беларусаў. Прозвішчаўтваральныя магчымасці апелятыва *дубіна* таксама невыпадковыя: раней гэтая лексема не мела таго адмоўнага значэння, якое нясе зараз, а нецаркоўнае імя і мянушка *Дубіна* сімвалізавалі моц і сілу, таму часта сустракаліся ва ўсходніх славян.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адносяцца да фауны”

даволі значны па колькасці: яго ўдзельная вага ў структуры мікраядра складае 24,9%.

Назвы жывёл і птушак адносяцца да ліку адзінак, якім уласцівы высокі антрапанімны каэфіцыент. Гэта звязана, па-першае, з шырокімі магчымасцямі адзначаных лексем персаніфікавацца; па-другое, з захаваннем традыцый татэмізму, пры якім абагатвораныя жывёлы (а таксама птушкі, расліны, з’явы прыроды) лічыліся родапачынальнікамі племені. У асновах прозвішчаў адлюстраваны наступныя назвы прадстаўнікоў фауны:

-- дзікіх звяроў: *Бабровіч*; *Барсук*; *Воўк*; *Гарнастаеў*; *Заяц*; *Кабан*; *Корсак* – *qorsaq* ‘стэпавая лісіца’ [Баск., с. 43]; *Крацёнак*; *Лісаў*; *Лісіца*; *Лось*; *Мядзведзеў*; *Нарніцкі* -- польск. *porńica* ‘палёўка рыжая’ [ПР]; *Нядзвецкі* – *нядзведзь* рэг. ‘мядзведзь’ [Б, II]; *Рысь*; *Слонаў* (раней *сланом* называлі цяжкага звера ўвогуле, напрыклад, *слон сахаты* ‘лось’ [Фед.]); *Собаль*; *Шакалаў*;

-- свойскіх жывёл: *Баран*; *Барашка*; *Булюк* – параўн.: літ. *buliūkas* ‘бычок’ [ЛР]; *Бык*; *Дзюшка*; *Жарабцоў*; *Кабылкін*; *Казёл*; *Каровушкін*; *Котаў*; *Кошка*; *Моська* – *моцька* ‘мопс’; *Парсюкевіч*; *Пяскоў* (ад нецаркоўнага імя або мянушкі *Пяска* – памяншальнай формы ад *пёс*); *Цялушкін*; *Цялятка*;

-- дзікіх птушак: *Арлоў*; *Бусленка*; *Буцянкоў*; *Варабей*; *Варона*; *Воран*; *Гогаль* – цюрк. *gögül*, кірг. *kögöl* ‘качар’ [Баск., с. 38]; *Гіль* – дыял. *гіль* ‘снягір’ [СГПЗБ]; *Глухароў*; *Голуб*; *Грак*; *Дзятлаў*; *Дрозд*; *Дубанос*; *Жаўранак*; *Жураўлёў*; *Звірбуль* – параўн.: літ. *zvirblis* ‘варабей’ [ЛР]; *Зуеў* – *зуй*, *зуёк* ‘балотная птушка з роду кулікоў’; *Зязюля*; *Каршуноў*; *Курапаткін*; *Ластачкін*; *Лебедзеў*; *Сарокін*; *Сікора* – польск. *sikora* ‘сініца’ [ПР]; *Скаврон* – параўн.: польск. *skowronek* ‘жаваранак’ [ПР]; *Скварцоў*; *Сойка*; *Страздзін* – параўн.: літ. *strāzdas* ‘дрозд’;

-- свойскіх птушак: *Гусак*; *Гусько*; *Індзюкоў*; *Какошка* – польск. *kokoszka* ‘квактуха’ [ПР]; *Курыцын*; *Пятух*;

-- насякомых: *Аваднёў*; *Блаха*; *Вінгеліс* – параўн.: літ. *vingilis* ‘лічынка міногі’ [ЛР]; *Жук*; *Клоп*; *Муравей*; *Мурашка*; *Мурашоў*; *Муха*; *Павучонак*; *Полаз* – *полаз* ‘неядавітая змяя’ [ТСБЛМ]; *Пчолка*; *Саранчоў*; *Шчамель* – абл. *шчамель* ‘чмель’ [СГПЗБ]; *Шэршань* – *шэршань* ‘самае вялікае насякомае, з сямейства вос, якое жаліць’, ‘аднагадовае дзіця’ [Супер.];

-- рыб, паўзуноў і іншых жывых істот: *Акунёў*; *Бялуга*; *Венжык* – польск. *węzyk* ‘змейка’ [ПР]; *Вігеліс* – параўн.: літ. *vėgėle* ‘налім’ [ЛР]; *Жабін*; *Карась*; *Ляшчоў*; *Рак*; *Судак*; *Уклеяка*; *Чарвяк*; *Шчука*; *Шчупак*; *Язёнак*; *Яршоў*.

Заўважаецца значная перавага назваў птушак над назвамі жывёл, звяроў і рыб у апелятывах, ад якіх утвораны прозвішчы. Нельга не пагадзіцца з думкай У.А. Ніканава, што прычына гэтага ў тым, што птушкі мелі ў жыцці чалавека эканамічнае значэнне: дастаткова ўспомніць голубагадоўлю, паляванне на сакалоў, цецерукоў і інш. Немалаважным з'яўляецца і той факт, што ў паўсядзённым жыцці людзі часцей сустракаліся з птушкамі, чым са звярамі і рыбамаі [123, с. 195].

Для параўнання адзначым, што ва Украіне прозвішчы, у аснове якіх фауністычныя назвы, займаюць вядучае месца сярод антрапонімаў, што паходзяць ад *nomina impersonalia* [26, с. 327—336.]. На Віцебшчыне ж ім належыць другое месца пасля прозвішчаў, утвораных ад назваў прадметаў.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія з’яўляюцца адзінкамі флары”

па колькасці амаль у два разы меншы за папярэдні сектар (12,6% у структуры мікраядра). Такія прозвішчы паходзяць ад апелятываў, што з’яўляюцца назвамі:

-- дрэў: *Ажэліс* – літ. *ąziolas* ‘дуб’ [ЛР]; *Берзін* – параўн.: літ. *bėrzas* ‘бяроза’; *Бразоўскі* – параўн.: польск. *brzoza* ‘бяроза’ [ПР]; *Бярозкін*; *Вербін*; *Дубаў*; *Елкін*; *Ліпко*; *Рабінкін*; *Ракіцін*; *Сасна*; *Ясенеў*;

-- кустоў, траў: *Асока*; *Аўсюк*; *Багун*; *Верас*; *Гірса* – *гірса* ‘пустазелле сямейства злакавых’ [ТСБМ]; *Дзягіль*; *Лапухоў*; *Малінкевіч*; *Маржанкоў*¹³; *Пастарнакаў*; *Рамашка*; *Ружэвіч*; *Сніткін*, *Сныткін* – *сні(ы)тка* ‘від травы’ [СГПЗБ]; *Траўка*; *Фіялка*; *Хвошч*; *Хмялёў*; *Хрэн*;

-- раслін, якія культывуюцца чалавекам: *Агурцоў*; *Бабаха* – параўн.: укр. дыял. *бабоха* ‘буйная фасоля’ [Сваш.93, с. 57]; *Бабок*; *Бурак*; *Вінаградаў*; *Гарбуз*; *Гарохаў*; *Грачуха*; *Грачышкін*; *Кавуноў*; *Капуста*; *Пуна* – літ. *pirā* ‘боб’ [Б, II]; *Рэдзька*; *Рэпаў*; *Сліўка*; *Смародка*;

-- грыбоў: *Апёнак*; *Баравік*; *Груздзеў*; *Масленік* – *масленік* ‘масляк’ [СГЦРБ]; *Падасінавік*; *Сыраежка*;

-- плодоў і частак раслін: *Арэх*; *Гарошка*; *Жолуд*; *Камель*; *Качан*; *Колас*; *Корань*; *Костачка*; *Пупышка*; *Расток*; *Рэпнік* – *рэпнік* ‘лісце рэпы’; *Струк*; *Шаірка* – кірг. *шаір*, *шаірка* ‘дрэвавая смала’ [Б, II]; *Шульчэнка* – укр. *шулька* ‘пачатак кукурузы’; *Яблакаў*; *Ягадаў*.

Прозвішчы, што ўваходзяць у аналізуемы і ў папярэдні сектары, утрымліваюць, як правіла, відавныя назвы. Антрапонімы, асновы якіх ілюструюць родавыя назвы, адзінкавыя на Віцебшчыне. Прычына гэтага нам бачыцца ў больш выразнай вылучальнай ролі і больш шырокіх асацыятыўных магчымасцях відавых адзінак у параўнанні з родавымі. Напрыклад, у выніку анімізацыі родавай назвы *звер* на першы план выходзіць агульная характарыстыка -- ‘чалавек нелюдзімы, злы’. Калі ж асобу называюць *Ваўком*, то падкрэсліваюць такія яе рысы, як сілу і вынослівасць, *Бугаём* – моц і велічыню, *Зайцам* – палахлівасць або фізічны недахоп – прыроджанае раздваенне верхняй губы. Сказанае адносіцца ў першую чаргу да мянушак, у

аснове якіх – назвы звяроў, жывёл, птушак і іншых прадстаўнікоў флоры і фауны. Адзначым таксама, што ад такіх апелятываў маглі ўтварыцца і язычніцкія імёны. У гэтым выпадку бацькі, даючы такія імёны, выказвалі зычанні сваім дзецям: жадалі, каб сын быў дужы, як мядзведзь, тур, вол; адважны, як арол, сокал; цвёрды, як дуб; каб дачка была любая, як зязюлька; харошая, як ластаўка, краска, кветка [189, с. 96].

Цікавыя назіранні прыводзіць У. Юрэвіч пра язычніцкае імя, а пазней і прозвішча *Воўк*: “Некалі была такая завядзёнка: каб сын жыў доўга здаровым і моцным, трэба назваць яго ваўком, бо гэтыя звяры ў нас самыя дужыя і вынослівыя. Хадзіла паданне, што калі сын атрымае імя, у аснове якога слова воўк, ён застанеца беражоным. Ледзь не ва ўсёй Еўропы ёсць імёны, што паходзяць ад гэтага слова. У балгар гэта Вылка, у сербаў – Вук, у немцаў – Вольф (ды яшчэ з удакладненнямі: Рудольф – чырвоны воўк, Вольфган – воўчы ход)” [250, с. 148].

Дарэчы, на Віцебшчыне прозвішча *Волкаў* адносіцца да ліку тых, што налічваюць найбольшую колькасць носьбітаў.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак якія фіксуюць анатамічныя назвы”

ўключае 8,1% адзінак мікраядра. У названы сектар аднесены наступныя прозвішчы: *Барада*; *Брыль* – параўн.: рус. *брыли* ‘вусны’, *брылан*, *брыластый* ‘з тоўстымі вуснамі’ [Супер.]; *Броўка*; *Вусько*; *Галоўка*; *Глазко*; *Горлаў*; *Губко*; *Дзясноў*; *Жыла*; *Зуб*; *Кудзерка*; *Лабёнак*; *Мяржвінскі* – польск. *mierzwińka* ўст. ‘клінавідная бародка’ [ПР]; *Носік*; *Пальчыкаў*; *Плячоў*; *Пузоў*; *Пупко*; *Плейка* – літ. *plėikė* ‘лысіна’; *Харэвіч*; *Храбтоў*; *Шульга* – рус. *шульга* ‘левая рука’, ‘ляўша’, укр. ‘левая рука і нага’, ‘ляўша’, назва расліны [Б, П]; *Шэйка*; *Язычэнка*.

Да пералічаных прозвішчаў цесна прымыкаюць антрапонімы, якія паходзяць ад апелятываў, што называюць часткі цела жывёл: *Дзюба*; *Капыт*; *Лапа*; *Пух*; *Пушкоў*; *Пыкаў* – *пыка* рэг. ‘мыса жывёлы’ [СМДСГ]; *Рогаў*; *Рылько*; *Хвасцёнак*.

Асноўная большасць апелятываў, вылучаных з прозвішчаў, называе знешнія органы чалавека і тым самым дапаўняе адзінкі, якія характарызуюць асобу па знешніх прыкметах тыпу *зубан*, *насаты*. Відавочна адно: анімізаваліся не выпадковыя апелятывы, а толькі тыя, што называюць часткі цела, знешняя прыкмета якіх не адпавядае норме.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія абазначаюць абстрактныя паняцці”

налічвае каля ста прозвішчаў. У сектар уключаны наступныя прозвішчы: *Араматаў*; *Бібін* – польск. *biba* разм. ‘выпіўка, папойка, гулянка’ [ПР]; *Бурдо* – ст.-бел. *бурда* ‘мяцеж, беспарадак’, польск. *burda* ‘скандал, дэбош’ [ПР]; *Гейдзін* – літ. *geidà* ‘моцнае жаданне; страсць’ [ЛР]; *Говар*; *Гоман*; *Горушка*;

Грудзіс – літ. *grūdis* 'штурханіна, таўкатня' [ЛР]; *Гукаў*; *Даліба* – *dalyba* 'падзел' [ЛР]; *Звонаў*; *Злобін*; *Надзежка*; *Няволя*; *Падскок*; *Патай* – рэг. *патай* 'тайна' [Б, II]; *Пацалуёнак*; *Прыгодзін*; *Пышын* – *ныха* 'ганарыстасць' [Б, II]; *Разбоеў*; *Разлом*; *Розум*; *Сандоў* – польск. *sąd* 'суд', 'меркаванне, разважанне', уст. 'прыгавор' [ПР]; *Скокаў*; *Сонаў*; *Смерцеў*; *Сухавераў* – параўн.: укр. *суховеря* 'сухамятка' [Б, II]; *Хабараў*; *Шкода*; *Шчэк* – польск. *szczek* 'брэх', разм. 'брахня' [ПР].

Звяртае на сябе ўвагу той факт, што значная частка антрапонімаў гэтага сектара, па-першае, бярэ пачатак ад слоў, запазычаных з літоўскай і польскай моў; па-другое, мае аддзяяслоўныя асновы, гэта значыць, што апелятывы, ад якіх паходзяць гэтыя прозвішчы, апісвалі чалавека паводле пэўных характэрных для яго паводзін, дзеяння: напрыклад, асоба, якая любіла *скакаць*, магла атрымаць мянушку *Скок*, ад якой і ўтварылася прозвішча *Скокаў*, а чалавек, які вылучаўся схільнасцю да выпіўкі, -- мянушку *Біба*, ад якой паходзіць прозвішча *Бібін*.

Сектар "Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць харч"

складае 8% у агульнай структуры мікраядра. У асновах шырока прадстаўлены словы, якія абазначаюць ежу. Аналізуючы такія антрапонімы, можна даведацца пра характар ежы ў далёкім мінулым. Вылучаюцца прозвішчы, якія паходзяць ад апелятываў, што абазначаюць назвы хлеба, яго частак, а таксама іншых вырабаў з мукі: *Аладзьеў*; *Аляб'еў*; *Алябін* – рус. *алаба*, *алабыш*, *альябья* 'від мучных вырабаў'; *Балабкін* – рус. *балаба*, *балабка* 'хлябец, калабок, каравай' [Фед.]; *Блінаў*; *Бохан*; *Бублікаў*; *Букацін* – *букатка* 'печаны хлеб' [Нас.]; *Булкін*; *Караваеў*; *Коркін*; *Лапшын*; *Лусто*; *Піражкоў*; *Пірог*; *Праскурын* – *праскура* рэг. 'просвіра; благаславёны хлеб пры шасціднёвым памінанні па нябожчыку' [Нас.]; *Перапечын* – *перапеча* 'ляпёшка' [Нас.]; *Пранік*; *Праснякоў*; *Скарынкін*; *Хлебінаў*.

Частка прозвішчаў уключае лексемы, што абазначаюць іншую страву: *Жур*; *Кашын*; *Кісель*; *Кулеш*; *Поліўкін* – *поліўка* 'вадкая страву з мучной прыправай', 'рэдкая частка якой-небудзь ежы, жыжка' [ТСБЛМ]; *Палюхін* – *палюхі* 'клёцкі з дрэннай бульбы', 'клёцкі з грэцкай мукі', укр. *палюх* 'палец', 'вялікі палец' [Б, II]; *Путра* – *путра* рэг. 'кіслая каша', 'каша з жытняй мукі', нясмачная, дрэнна прыгатаваная страву', рус. 'пойла з мукі', 'праборка, наганяй', 'поліўка з рознай агародніны' і інш. [Б, II], лат. *putra* 'каша' [40, с. 48]; *Саладуха*; *Саламаха*; *Такаеў* – польск. *tokaj* 'такайскае віно'; *Ухін*; *Халаднік*.

Невялікая колькасць прозвішчаў прадстаўляе прадукты, звязаныя з жывёлагадоўляй: *Молакаў*; *Саланінка*; *Сарадоеў*; *Смятанка*; *Сыраватка*. На наш погляд, маюць права на жыццё дзве розныя думкі. Па-першае, лексічнае значэнне асноў прозвішчаў, якія дайшлі да нашага часу, паказвае, што меню жыхароў даследуемай тэрыторыі было небагатым, аднастайным, у ім пераважалі стравы з мукі, бульбы, круп, малака.

Па-другое, мянушкой або нецаркоўным імем становіліся не выпадковыя апелятывы, а толькі тыя, што вылучалі чалавека з пэўнага кола. Асоба, якую называлі *Журам* або *Поліўкай*, тым і была адметная, што харчавалася *журам* ці *поліўкай*, у той час як астатнія прадстаўнікі населенага пункта ўжывалі ў ежу іншыя стравы. З гэтага вынікае вывад, супрацьлеглы выказанай у папярэднім абзацы думцы: меню жыхароў Віцебшчыны было разнастайным, багатым, калі ж чалавек харчаваўся бедна і аднастайна, то гэта становілася вызначальнай прыкметай асобы і базай для мянушкі або нецаркоўнага імені.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адносяцца да рэлігійных тэрмінаў, атрыбутаў, свят”

Апелятывы, ад якіх ўтвораны прозвішчы гэтага сектара, ілюструюць характар богаслужэння, адносіны чалавека да рэлігіі. Значная частка кампанентаў сектара ўтрымлівае лексемы, якія звязаны з хрысціянствам (тэрміны, паняцці, назвы святых і інш.): *Ангельцаў*; *Багамол* – *багамол* ‘чалавек, які ўвесь час моліцца’, ‘насякомае, што нагадвае такога чалавека’ [Супер.]; *Баговіч*; *Бажок*; *Бесаў*; *Богаў*; *Гаспадзёнак*; *Духовіч*; *Лядаў* – *ляд* ‘сатана’; *Пяклёнак*; *Раеў*; *Рызо*; *Рэвут*; *Рэут* – *реут* ‘самы вялікі звон на званіцы’ [Фед.]; *Старавераў*; *Хрышчановіч*; *Чарткоў*; *Шыш*; *Шышко* – параўн. *шыш* ‘нячыстая сіла’, ‘вастраверхая куча’, ‘фіга’, ‘бадзяга, злодзей’ [Б, II], ‘сатана’, ‘бадзяга’, ‘шышка’ [Фед.], ‘чорт’ [Фасм.].

Усе прозвішчы, што паходзяць ад найменняў нячысцікаў, -- *Бесаў*, *Лядаў*, *Чарткоў*, *Шыш*, *Шышко* -- з’яўляюцца засцерагальнымі: калі бацькі давалі нованароджанаму імёны *Бес*, *Ляд*, *Чорт* і да т. п., то спадзяваліся, што нячыстая сіла не будзе чапаць “сваіх”. Шмат антрапонімаў, асновы якіх суадносяцца з язычніцтвам: прозвішчы *Лёля*, *Зюзя*, *Зузёнак* паходзяць ад назваў міфалагічных істот, што, паводле старажытных уяўленняў славян, з’яўляліся апекунамі пор года: *Лёля* – вясны, *Зюзя* – зімы (нельга не адзначыць іншыя варыянты тлумачэння гэтых найменняў. Так, антрапонім *Лёля* А.В. Суперанская лічыць скарачонай формай імёнаў *Алена* і *Вольга* [Супер.]. Прозвішчы *Зюзя*, *Зузёнак* А.А. Свашэнка кваліфікуе як “вынік пераасэнсавання жаночага балгарскага імя *Зуза* ад *Суса* ← *Сусанна*” [Сваш.98, с. 66]). Мнагабожжа, пакланенне славян прыродзе, надзяленне яе рысамі жывых істот пакінулі след у прозвішчах *Лясун*, *Ляшак*, *Шчураў* (*шчур* ‘дух продка, які з’яўляецца хатнім апекуном’, а таксама ‘невялікая птушка’, ‘чалавек, што прывык шчурыцца’ [Фед.], ‘пацук’ [СГПЗБ]). Вылучаецца група прозвішчаў, якія ўтрымліваюць у асновах назвы рэлігійных свят: *Дзевятнікаў* – *дзевятнік* ‘хрысціянскае свята ў дзевяты чацвер пасля вялікадня’ [СГПЗБ]; *Каляда*; *Макавееў* – *спас-макавей* ‘свята на пачатку жніўня’ [Фед.] (не выключана таксама магчымасць утварэння ад этноніма *макавей* ‘назва народа, які ўпамінаецца ў Бібліі’); *Мясаед*; *Мясаедаў*. Адносна двух апошніх антрапонімаў нельга не пагадзіцца са Л.М.Шчацініным: ён дае два тлумачэнні такіх адзінак, сцвярджаючы, што яны ўтвораны ад назвы свята і ад мянушкі або нецаркоўнага імя чалавека, які аддае перавагу стравам з мяса. Аднак даследчык больш схіляецца да першага варыянта, гаворачы, што

“Мясаедам называлі таго, хто нарадзіўся ў калядны мясаед... Магчымасць такога тлумачэння пацвярджаецца сотнямі аналагічных найменняў, якія рэгіструюць розныя часавыя перыяды, звязаныя з нараджэннем дзіцяці, -- ад года (Высакосны) да часу дня (Вечараў)” [246, с. 13--14].

Аналіз антрапонімаў, які выяўляе багацце і разнастайнасць язычніцкай лексікі ў складзе прозвішчых асноў, дае падставы меркаваць, што жыхары Віцебшчыны не пазбавіліся яшчэ язычніцкіх традыцый падчас утварэння прозвішчаў.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адлюстроўваюць з’явы прыроды і часавыя паняцці”

нешматлікі: ён змяшчае каля 50 адзінак. Сярод іх найбольшую колькасць складаюць тыя, якія паходзяць ад апелятываў, што з’яўляюцца назвамі з’яў прыроды: *Буржынскі* – польск. *burza* ‘навальніца’ [ПР]; *Вецер*; *В’югін*; *Вятоха* – *вятох* разм. ‘месяц у апошняй квадры’ [ТСБМ]; *Вятр* – польск. *wiatr* ‘вецер’, ‘нюх’ [ПР]; *Градаў*; *Громаў*; *Дымчанка*; *Зорка*; *Мароз*; *Мяцелёў*; *Мяцеліца*; *Саулін* – літ. *saulė* ‘сонца’ [Б, П]; *Сняжко*; *Сонцын*; *Сухавейка*; *Туманаў*; *Хмара*; *Холад*; *Цеплякоў* – цяпляк рэг. ‘ранішні мароз’, рус. *теплек* ‘цёплы вецер’, ‘жаночая шубка’ [Б, П]; *Шадзенка* – польск. *szadz* ‘іней’, ‘васкавы налёт’ [ПР].

Частка антрапонімаў паходзіць ад назваў часавых паняццяў: *Весніч*; *Вішнякоў*; *Вясна*; *Майскі*; *Пятніца*; *Снежань*; *Сярэдаў* – *сярэда* ‘серада’; *Феўралёў*. Прозвішчы тыпу *Марозаў*, *Туманаў*, *Вішнякоў* і да т. п. паходзяць ад нецаркоўных імёнаў *Мароз*, *Туман*, *Вешняк*, што даваліся дзецям, народжаным у моцны мароз, туман або вясной. Імёны ж *Сонца*, *Зорка* і інш. хутчэй за ўсё былі пажадалымі: бацькі хацелі, каб дзіця расло такім жа прыгожым і харошым, як сонца і зоры.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць рэчывы”

небагаты па колькасці адзінак (каля 20). У яго ўключаны наступныя прозвішчы: *Бархатаў*; *Бумага*; *Глінка*; *Мільта* – лат. *milti* ‘мука’ [42, с. 48]; *Мядкоў*; *Парахавы*; *Парахонька* – *парахонька* – памянш. ад *парахонь* рэг. ‘парахня [дробныя, як пясок, сухія рэшткі сапрэлага або паточанага шашалем дрэва – Г.С.]’ [ТСБЛМ]; *Попелаў*; *Сажын*; *Саломка*; *Сахараў*; *Серабро*; *Слёзкін*; *Смолкін*; *Соладаў*; *Шавяка* – рус. *шевяк* ‘жывёльны памёт’ [Супер.]; *Шчолак*.

Сектар “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія абазначаюць грашовыя адзінкі і адзінкі вымярэння”

займае ўсяго 0,3% іх у агульнай структуры ядра. Большасць апелятываў, ад якіх утварыліся прозвішчы, з’яўляецца устарэлымі назвамі: *Грошаў*; *Грывень*; *Паўпудзенка*; *Пудаў*; *Фунцікаў*; *Шэлегаў*.

Такім чынам, сучасныя прозвішчы жыхароў Віцебшчыны ўтвораны ад разнастайных па значэнні апелятываў: атрыбутыўных і агентыўна-прафесійных назваў асоб; тэрмінаў сваяцтва; адзінак, якія характарызуюць адносіны бацькоў да дзяцей, паказваюць асаблівасці з'яўлення новароджанага; лексем, што адлюстроўваюць жывёльны і раслінны свет, прадметы, з'явы прыроды і інш. З катэгорыі *nomina personalia* найбольш поўна прадстаўлены адзінкі, якія характарызуюць чалавека па знешніх і ўнутраных рысах. Сярод *nomina impersonalia* колькасная перавага належыць назвам прадметаў і фауністычным найменням.

Аналіз апелятываў, якія ўтрымліваюцца ў прозвішчах, паказальны не толькі ў анамастычным, але і ў этнаграфічным, гістарычным і лінгвістычным планах. Вельмі слушнымі з'яўляюцца словы А.В. Суперанской, якая адзначае наступнае: “Пры ўсёй універсальнасці некаторых груп лексем, што ўжываюцца ў якасці антрапонімаў, яны ўсё ж адрозніваюцца ў розных народаў і па колькасці і па якасці. Нягледзячы на розныя “фільтры”, праз якія праходзяць прозвішчы да свайго замацавання, “асноўны спектр” іх застаецца для кожнага народа і тэрыторыі свой, асаблівы” [197, с. 69].

З лінгвістычнага боку апелятыўная лексіка агульнаіндаеўрапейскага, агульнаславянскага і ўласна беларускага паходжання, адлюстраваная ў прозвішчах жыхароў Віцебшчыны, з'яўляецца, як правіла, агульнанацыянальнай. Яна ўключае ўстарэлыя, запазычаныя на даантрапанімным узроўні, а таксама аказіянальныя словы. Устарэлая лексіка фіксуецца ў апелятывах, што называюць прафесіі або характарызуюць сацыяльны стан, абазначаюць грашовыя адзінкі і адзінкі вымярэння. Сярод запазычанняў дамінуюць словы з польскай, літоўскай, рускай моў, што тлумачыцца адпаведнымі гістарычнымі падзеямі мінулага.

Амаль ва ўсіх лексіка-семантычных разрадах прадстаўлены дыялектныя словы – у асноўным беларускія, радзей – рускія, украінскія, польскія.

У каляядзерную прастору намі ўключаны прозвішчы, утвораныя ад уласных асабовых імёнаў. Яна з'яўляецца даволі насычанай, бо змяшчае 32% ад усіх антрапонімаў. Нярэдка ўключэнню таго ці іншага антрапоніма ў каляядзерную прастору папярэднічае спецыяльны этымалагічны аналіз. У першую чаргу гэта адносіцца да адзінак, якія ўзыходзяць да імёнаў, што ў наш час не ўжываюцца.

Такім чынам, “апазнанне” антрапоніма і аднясенне яго ў групу адыменных знаходзіцца ў прамой залежнасці ад складу імёнаў, якія шырока ўжываюцца на сучасным этапе. Даволі лёгка суаднесці з адпаведнымі імёнамі прозвішчы *Андрэеў*, *Сцяпанаў*, *Сяргееў*, *Пятроў*, не выклікае асаблівай цяжкасці тлумачэнне і такіх прозвішчаў, як *Ануфрыеў*, *Амосаў*, *Афанасьеў*, *Герасімаў*, *Ціханаў*, *Яўграфаў*, *Яўстаф'еў*, бо пакладзеныя ў іх аснову імёны нярэдка сустракаюцца ў тэкстах мастацкай літаратуры, у іменаванні прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Акрамя гэтага, трэба памятаць і пра такую асаблівасць сучаснага іменніка, як наяўнасць ў яго складзе даўно забытых адзінак, што выклікана жаданнем бацькоў надзяліць дзіцяці арыгінальным, рэдкім імем.

Для шэрагу прозвішчаў вызначэнне іх паходжання з'яўляецца нялёгкім працэсам, які патрабуе спецыяльнай лінгвістычнай падрыхтоўкі. Так, цяжкасць суаднясення антрапонімаў *Зотаў, Каліненка, Калістратаў, Маранькоў, Маркіянаў, Маркелаў, Яўменаў* з адпаведнымі імёнамі (Зот, Каліна, Калістрат, Марон, Маркіян, Маркел, Яўмен) выклікана, у першую чаргу, тым, што гэтыя імёны і раней, відаць, даваліся вельмі рэдка, а зараз і ўвогуле не ўжываюцца.

Кампаненты каляядзернай прасторы ўтвораны ад разнастайных па характары адзінак: традыцыйна-царкоўных, адаптаваных на ўсходнеславянскай глебе поўных, размоўна-бытавых імёнаў, эмацыянальна-ацэначных формаў і інш.

Антрапонімы, у аснове якіх царкоўныя формы хрэсных імёнаў, адзінкавыя на тэрыторыі даследуемага рэгіёна. Прозвішчы *Алексіёнак, Аўдзіёнак, Гардзіёнак, Сергіенка* ўзыходзяць да кананічных імёнаў *Алексій, Авдій, Гордый, Сергій*. Вядома, што яшчэ да XVI ст. у выніку адаптацыі кананічных форм і ўзаемадзеяння розных мадэлей частка імёнаў на *-ий* набыла іншыя фіналі і разам з гэтым улілася ў мадэлі з фіналлю *-ей* і “галосны + зычны”. Пры поўным пераліванні імя перайшло ў новую мадэль, а пры частковым суіснавалі варыянты, аформленыя па новай мадэлі, і традыцыйныя. М. В. Бірыла аднёс імёны *Алексій, Авдій, Гордый, Сергій* да адзінак, якім уласціва поўнае пераліванне [Б, III, с. 137--138]. Аднак прыведзеныя вышэй прозвішчы паказваюць, што на Віцебшчыне не адбылося поўнага пералівання і разам з усходнеславянскімі формамі на *-ей* (*Аляксеі, Аўдзеі, Гардзеі, Сяргеі*) ужываліся і традыцыйна-царкоўныя на *-ий*. Адзначым, што антрапонімы, матываваныя ўсходнеславянскімі формамі названых імёнаў, значна перавышаюць па колькасці адзінкі, у аснове якіх – царкоўныя формы.

Мяркуем, што прозвішчы *Ігнацьеў, Панкрацьеў, Яўстаф'еў* таксама паходзяць ад кананічных імёнаў *Ігнатый, Панкратый, Евстафій*.

Лексемы *Давідовіч, Давідзенка* ўтрымліваюць галосны [і], які назіраецца ў кананічнай форме *Давид* (вядома, што пасля асваення імя на ўсходнеславянскай глебе гук [в] пачаў вымаўляцца цвёрда: (*Давид > Давыд*). Пры гэтым нельга таксама адмаўляць магчымасць уплыву польск. *Dawid*.

Сярод змен, якія адбываліся ў хрысціянскіх імёнах пры іх адаптацыі ў мове ўсходніх славян, даследчыкі адзначаюць спрашчэнне спалучэнняў галосных [іо] > [е] у сярэдзіне слова: *Диомид > Демид* (у беларускай мове -- *Дзямід*) [Б, III, с. 9]. Аднак у прозвішчах *Дзімідаў, Дзімідовіч, Дзімідзенка* назіраем як выключэнне з агульнага правіла пераход [іо] не ў [е], а ў [и]. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што прыведзеныя антрапонімы бытуюць на ўсёй тэрыторыі Віцебскай вобласці (зафіксаваны ў *Гарадоцкім, Ушацкім, Чашніцкім раёнах*), што дае магчымасць выключыць версію аб выпадковай ці памылковай замене [е] на [і] пры запісе адпаведных прозвішчаў.

Прозвішча *Ананіеў* адлюстроўвае кананічную форму на [-ія] – *Анания*. Аднак яе варыянты *Ананья, Аношка* ўтвараюць значна больш прозвішчаў – *Ананьеў, Анашкевіч, Анашчанка*.

Нешматлікасць прозвішчаў, якія ўтрымліваюць элементы неасвоеных хрэсных імёнаў, як мяркуе Т.П. Садохіна, тлумачыцца наступным: кананічная

форма імені ўжывалася ў дачыненні да пэўнага кола людзей (тытулаваныя асобы, прадстаўнікі духавенства), а таму ўтварэнне прозвішчаў ад гэтых форм не магло мець масавага характару і замыкалася ў межах той групы, у якой выкарыстоўваліся такія імёны. У асяроддзі духавенства існавала нават традыцыя спецыяльнага “облагоражывання” патранімічных прозвішчаў, утвораных ад літаратурных форм, набліжэння іх напісання і гучання да царкоўнаславянскіх норм: Іваноў становіўся Иоанновым, Васільеў – Васириевым [160].

Паколькі царкоўная форма была ненатуральнай, чужой для ўсходнеславянскіх моў, то паралельна ёй у выніку фанетыка-марфалагічнага асваення ўтварыліся поўныя размоўна-бытавыя формы і варыянты хрэсных імёнаў. Пры гэтым агульнай тэндэнцыяй было імкненне спрасціць кананічнае імя, зрабіць яго зручным для вымаўлення. Такая з’ява яшчэ ў XIX ст. атрымала назву “народная этымалогія”, яна адлюстроўвае асобныя нормы, але не літаратурныя, а размоўныя. Сутнасць “народнай этымалогіі” ў імкненні знайсці семантыку асабовага імені, яго ўнутраны сэнс, растлумачыць незразумелае, запазычанае ці даўно забытае слова так, каб яно стала зразумелым і лёгка запаміналася¹⁴.

Прозвішчы сельскіх жыхароў Віцебшчыны дастаткова поўна адлюстроўваюць розную ступень адаптацыі імёнаў: ад нязначных змен да перамен, што робяць імя непазнавальным. Напрыклад, зафіксаваныя прозвішчы *Ладзесаў і Ладзікаў* маглі быць утвораны адпаведна ад імёнаў Ладзіс, Ладзік, якія з’яўляюцца размоўна-бытавымі формамі імёнаў Владзіслав (разм. Ладзіс), Владимир (разм. Ладзік). Першая форма (Ладзіс) узнікла шляхам усячэння невытворнай асновы, другая (Ладзік) – ад усечанай асновы Ладзь- пры дапамозе суфікса *-ік*. А.В. Суперанская прыводзіць імя Ладзік як старое каляндарнае – магчыма, варыянт Лаодый [Супер.]. Але паколькі ў прозвішчы *Ладзікаў* націск падае на першы склад, то лічым мэтазгодным суаднясенне яго менавіта з формай Ладзік < Владимир, а не Ладук < Лаодый.

Адыменнымі з’яўляюцца таксама прозвішчы *Есюкевіч* (< Есюк < Иосиф), *Астаневіч* (< Астаня < Евстафий), *Транчонак* (< Тронька < Троня < Трофим) вызначэнне ўнутранай формы якіх, як і ў папярэдніх прыкладах, абцяжарана разнастайнымі зменамі, што закранулі імёны падчас іх асваення.

У прозвішчах назіраюцца, у першую чаргу, фанетычныя і марфалагічныя змены імёнаў, уласцівыя ўсім усходнеславянскім мовам. Да ліку такіх змен (упершыню на матэрыяле віцебскіх антрапонімаў яны падрабязна апісаны В.М. Пішчулёнак) належаць наступныя:

а) замена пачатковага [e] на [o] з частым пераходам [o] у [a] у выніку аканья: *Амельчанка* < Амелька < Емельян; *Алфёраў* < Алфёр < Елевферий; *Ахрамёнак* < Ахрэм < Ефрем; *Аўдочанка* < Аўдак < Евдоким;

б) пераход [ф] у [х], [п] ці [хв]: *Трахіме́нак* < Трахім < Трофим; *Труханенка* < Трухон < Трифон; *Есіпаў*, *Асіпёнак* < Есіп, Восіп < Иосиф; *Ахрамовіч* < Ахрэм < Ефрем; *Апанасевіч* < Апанас < Афанасий; *Апановіч* < Апон < Афоний; *Пілат* < Пілат < Филарет; *Арэхва* < Арэхва < Арефа;

в) спрашчэнне груп галосных: *Юдзін* < Юда < Иуда; *Дзенісёнак* < Дзяніс < Дионисий; *Даніловіч* < Даніла < Даниил; *Сямёнаў* < Сямён < Симеон;

г) спрашчэнне груп зычных: *Логінаў* < Логін < Лонгин; *Яфіменка* < Яфім < Евфимий; *Сазонаў* < Сазон < Сазонт; *Агеенка* < Агей < Аггей;

д) устаўка зычнага [в] паміж галоснымі: *Лявоненка* < Лявон < Леонт; *Радзівонаў* < Радзівон < Родион.

Асаблівую цікавасць для нас уяўляюць прозвішчы, што ілюструюць вынікі адаптацыі імёнаў, звязаныя з фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы. Такія гукавыя змены трэба лічыць унутрымоўнымі, нагледзячы на тое, што асобныя з іх уласцівы некаторым гаворкам іншых моў – рускай і украінскай. У антрапаніміконе Віцебшчыны шырока прадстаўлены:

а) прыстаўны галосны [o//a] перад спалучэннем зычных: *Атрахімовіч*, *Атрашкевіч*, *Атрашкоў*, *Атрошчанка*, *Атрохаў* < Атрахім, Атрошка, Атрох < Трофим; *Аўласаў*, *Аўласевіч*, *Аўласенка*, *Аўласёнак* < Аўлас < Власий;

б) прыстаўны зычны [в]: *Восінаў*, *Васіновіч*, *Васіпенка*, *Восін'еў* < Восіп < Иосиф; *Вусцін* < Вусцін < Иустин; *Верамееў* < Верамей < Иеремий, Иеремия;

в) страта пачатковага ненацісканога галоснага [a] ці [o] з [a]: *Гапановіч*, *Гапанкоў* < Гапон, Гапонька < Агафон; *Фінаген* < Фінага < Афиноген; *Панасенка* < Панас < Афанасий; *Гапееў*, *Гапяёнак* < Гапей < Агапий;

г) змяненне [в] у [у]: *Уласевіч* < Улас < Власий; *Уладзіміраў*, *Уладзіміровіч* < Уладзімір < Владимир.

Прыведзеныя вышэй формы Аўлас, Улас, Гапон на тэрыторыі вобласці ўтвараюць значна больш прозвішчаў, чым іх рускія ці ўкраінскія адпаведнікі, што дае магчымасць выказаць думку аб папулярнасці названых форм у перыяд прозвішчаўтварэння на Віцебшчыне.

Звяртае на сябе ўвагу той факт, што прозвішчаў, утвораных ад **размоўна-бытавых** форм кананічных імёнаў, значна больш, чым тых, што знаходзяць ад поўных форм. Сярод іх зафіксаваны наступныя антрапонімы: *Азаркевіч*, *Аксючонак*, *Андрусаў*, *Андрухін*, *Андрэйчанка*, *Антонцаў*, *Бартош*, *Богдашаў*, *Васёха*, *Васіковіч*, *Васюцёнак*, *Гаўручонак*, *Гаўрушын*, *Гаўрышаў*, *Грыгалевіч*, *Грыневіч*, *Грышаеў*, *Грышановіч*, *Дзям'янцаў*, *Есюкевіч*, *Івашура*, *Карпеза*, *Касцюшкін*, *Місурагін*, *Міхасеў*, *Петрусёў*, *Пятрага*, *Пятрышчаў*, *Сімакоў*, *Сянчура*, *Сяргун*, *Тарасюкоў*, *Федакоў*, *Фядзяеў*, *Фядулаў*, *Фядура*, *Юргелевіч*, *Юрасеў* і інш.

Толькі ў **поўнай** форме фіксуецца ў прозвішчных асновах наступныя імёны: *Агей*, *Акакій*, *Акула*, *Аліп*, *Амос*, *Андрыян*, *Анціп*, *Архіп*, *Арэст*, *Аўгусцін*, *Аўдзеі*, *Аўсей*, *Вікенцій*, *Гардзеі*, *Герман*, *Давыд*, *Дзяніс*, *Елісей*, *Епіфаній*, *Зосіма*, *Ісай*, *Ісак*, *Іпат*, *Капітон*, *Калістрат*, *Логін*, *Лук'ян*, *Маркел*, *Маркіян*, *Марыян*, *Мітрафан*, *Ніканор*, *Нікіта*, *Усцін*, *Феакціст* і інш. Адзначаныя імёны, відаць, былі непапулярнымі на даследуемай тэрыторыі падчас прозвішчаўтварэння, яны рэдка ўжываліся мясцовымі жыхарамі і таму не мелі іншых варыянтаў, акрамя поўнай формы.

Зусім не прадстаўлены ў асновах антрапонімаў поўныя формы такіх імёнаў, як Анатолій (*Наталевіч*), Гаій (*Гайкоў, Гайковіч, Гайко*), Генадзій (*Генько, Генін, Генюш*), Гурый (*Гурко, Гуркін, Гурчонак, Гурчанка*), Иов (*Іўко, Іўчанка, Іўкін, Іўчык*), Леанід (*Лянкевіч, Лянько*), Фелікс (*Фелякоў*) і інш. Раней, як і цяпер, поўныя формы такіх антрапонімаў былі адметнасцю кніжнага стылю, а ў гутарковай мове ўжываліся іх варыянты.

Паколькі на Беларусі суіснавалі дзве кананічныя іменаслоўныя сістэмы – праваслаўная (або візантыйска-грэчаская) і рымска-каталіцкая, – то нярэдка варыянты аднаго імені, якое мае рознае гукавое афармленне ў праваслаўным і каталіцкім календары, служаць базай для ўтварэння адпаведных шматкампанентных прозвішчых радоў (гл. табліцу 3).

Табліца 3

Прозвішчы, якія ўтрымліваюць у складзе праваслаўныя і каталіцкія імёны

Імя ў календары праваслаўным (1) і каталіцкім (2) і прозвішчы, матываваныя гэтым імем (у дужках пасля імені даецца колькасць прозвішчаў, утвораных ад яго)	
1	2
<p>Григорий (29): <i>Грыгаровіч, Грыгарэнка, Грыгор'еў, Грыгорчык, Грыгорый, Грагаровіч, Грыневіч, Грынкевіч, Грынцэвіч, Грынь, Грынько, Грынькоў, Грыц, Грыцкевіч, Грыцко, Грыцэнка, Грычэнка, Грышвн, Грышанаў, Грышанкевіч, Грышановіч, Грышаневіч, Грашановіч, Грышаеў, Грышкевіч, Грышчанка, Грышчонак, Грыгель, Грыдзюшка</i></p> <p>Василий (25): <i>Васільеў, Васіленка, Васількоў, Васілёнак, Васілевіч, Васільчанка, Васіковіч, Васічонак, Васючонак, Васюковіч, Васькін, Васькоў, Васкевіч, Васькевіч, Васковіч, Васюкоў, Васюцёнак, Васітовіч, Васютовіч, Васяновіч, Васека, Васеха, Васёха, Васёх, Васянкаў</i></p> <p>Фама (16): <i>Фамін, Фамічэнка, Фамічоў, Фаміч, Фамінаў, Фамёнак, Фаменка, Фомчанка, Хамёнак, Хаменка, Хамічэнка, Хамічонак,</i></p>	<p>Grzegorz (1): <i>Гжэгорчык</i></p> <p>Bazyli (2): <i>Базылёў, Базыленка</i></p> <p>Tomasz (11): <i>Тамашонак, Тамашэнка, Тамашкоў, Тамашоў, Тамашаў, Тамілаў, Тамашэвіч, Тумаш, Тумашэвіч, Тумашкоў, Том</i></p>

Хамінкоў, Хомчанка, Хоміч, Хаміч

Иосиф (18): *Есінаў, Есіповіч, Есіпёнак, Есяпёнак, Есіпенка, Есюкевіч, Асіпкоў, Асіповіч, Асіпенка, Асіпёнак, Асяпенка, Асяпёнак, Асяпкоў, Васіповіч, Васіпенка, Восіп'еў, Осінаў, Осіпкін*

Иаков (14): *Якаўлеў, Якута, Якуценка, Якоўчанка, Яшчанка, Яшкоў, Яшын, Яковіч, Якуш, Якушаў, Якушонак, Якушын, Якушэвіч, Якушэнка*

Лаврентий (11): *Лаўрэнциў, Лаўрыновіч, Лаўрановіч, Лаўрэнцеў, Лаўрыненка, Лаўранёнак, Лаўрэнаў, Лаўранюк, Лаўрычэнка, Лаўрэнцаў, Лаўронаў*

Гавриил (11): *Гаўрылаў, Гаўрылёнак, Гаўрылін, Гаўрыленка, Гаўрыкаў, Гаўрушын, Гаўрушчанка, Гаўручонак, Гаўрыльчык, Гаўрышаў, Гаўрыловіч*

Илия (9): *Ільін, Ілінчык, Ільюшчанка, Ільюкін, Ільіноў, Ільюшэвіч, Ільюцін, Ільюшэнка, Ільінчык*

Амвросий (5): *Амбросаў, Амбросенка, Амбрасёнак, Абросаў, Абросенка*

Исаия (2): *Ісаеў, Ісай*

Венедикт (1): *Вінідзіктаў*

Варфоломей (1): *Варфаламееў*

Józef (2): *Юзэфовіч, Язэпа*

Jakub (7): *Якубаў, Якубёнак, Якубенка, Якубянец, Якубовіч, Якубцоў, Якубкін*

Wawrzynies (1): *Ваўранюк*

Gabriel (3): *Габрусёнак, Гебрусёў, Габрысь*

Eliasz (6): *Іляшоў, Іляшэвіч, Ілясевич, Еляшэвіч, Елішэвіч, Ельяшэвіч*

Ambroży (5): *Амбражэвіч Амбразевіч, Абразей, Абразееў, Абразевіч*

Izajasz (1): *Заясёнак*

Benedykt (3): *Банадысенка, Бендзікаў, Банад*

Bartłomiej (10): *Балтрамовіч, Балтрумовіч, Балтрушэвіч, Балтруковіч, Балтрукоў, Барткевіч, Бартуль, Бартуш, Бартош, Бартошка*

Ад імён праваслаўнага календара фіксуецца больш прозвішчаў, чым ад іх каталіцкіх адпаведнікаў (выключэннем з'яўляюцца антрапонімы Варфоломей //

Bartłomiej, Венедикт // Benedykt). І гэта зразумела: на Віцебшчыне праваслаўе больш распаўсюджана, чым каталіцызм.

Асновы некаторых прозвішчаў утрымліваюць хрэсныя імёны, якія прыняты толькі каталіцкай царквой, яны не маюць адпаведнікаў у праваслаўных святцах: *Бернатовіч, Бернат* (<Bernard); *Казіміраў, Казіміранка, Казюраў* (<Kazimierz); *Каралёў, Каралевіч, Караленка, Каралькоў, Кароль* (<Karol – імя, папулярнае ў многіх краінах свету); *Гаспаровіч, Каспераў, Касперсон, Каспіровіч, Кашпар* (<Kasper); *Жыгмант, Зыгмунт* (<Zygmunt); *Людвікаў* (<Ludwig); *Францаў, Франкевіч, Франскевіч, Францкевіч, Пронін, Пранько, Пронька* (<Franciszek); *Яцкевіч, Яцко, Яцэнка, Яцыневіч, Яцына, Яцук, Яцэвіч* (<Jacek, Jacenty, Ніасунт, аднак нельга выключаць магчымасць другой матывацыі прозвішчаў – імем Jakob); *Здзесеў* (<Zdzisław).

Адносна апошняга прозвішча (*Здзесеў*) думаецца, што яго можна класіфікаваць як утворанае ад размоўна-бытавой формы *Здзесь* < *Здзісь* < стараж. польск. Zdzisław (параўн. таксама зафіксаваныя ў Чашніцкім р-не прозвішчы *Зяноўеў* < *Зяновій* < канан. *Зиновий* і *Семіонька* < *Семіон* < канан. *Симеон*, ва ўсходніх раёнах Віцебшчыны – *Вялюга* < канан. *Вил*; ва ўсіх прыведзеных прозвішчах адбыўся пераход [и] > [e]), тым больш, што М.В.Бірыла сцвярджае, што імя *Здзісь* як варыянт Zdzisław зарэгістравана ў Брэсцкай вобласці [Б, III, с. 63].

Адносна некаторых адзінак нельга адназначна сцвярджаць, што яны ўтвораны ад аднаго канкрэтнага імені. Так, прозвішча *Віталь* паходзіць ад імя *Віталь*, якое можа быць варыянтам кананічнага *Віталій*, а таксама літоўскага *Вітольд* [Б, III, с. 48--51]; прозвішча *Валькоў* – ад *Валек*, якое з’яўляецца варыянтам двух кананічных імёнаў -- *Валерый* і *Валентин* [Б, III, с. 41--42]. Відавочна, што апошняе прозвішча (*Валькоў*) не можа быць утворана ад жаночага *Валька*, бо фармант *-аў*, як правіла, не далучаўся да назоўнікаў жаночага роду з асновай на галосны (у гэтым выпадку выкарыстоўваўся фармант *-ін*: *Валькін, Вальчын*).

Прозвішчы *Аніскін, Аніс(ь)кевіч, Аніська* матывуюцца імем *Аніс(ь)ка*, якое можа быць размоўнай формай двух кананічных імёнаў (*Онисим* і *Онисий*); прозвішча *Аляхновіч* паходзіць ад *Алэхна* – формы царкоўных імёнаў *Алексий* і *Александр*; прозвішча *Вітаў* – ад кананічнага *Вит* або ад размоўнай формы імя *Віктар* (царк. *Виктор*). Зафіксавана некалькі прозвішчаў, якія маюць больш, чым дзве матывацыі: *Дзёмін, Дзёмкін* < *Дзёма* – усечаная форма імёнаў *Дземянцей* (царк. *Дометей*), *Дзям’ян* (царк. *Дамиан*), *Дзямід* (царк. *Диомид*); *Ярашэвіч, Ярашкевіч, Ярошкін* < *Яраш, Ярошка* – формы старажытнага славянскага імя *Яраслаў*, а таксама эмацыянальна-ацэначныя кананічных *Иеремий, Иеремия, Иероним, Иерофей*; *Анішчанка* < *Анішка, Анішчук, Анішчук* – формы ад усечаных асноў хрэсных імёнаў *Онисий, Онисим, Онисифор*.

Нярэдка ў складзе антрапонімаў утрымліваюцца такія імёны, аднясенне якіх да ліку мужчынскіх або жаночых з’яўляецца даволі цяжкім. Гэта найперш імёны, што ў царкоўных календарых мелі дзве паралельныя формы –

мужчынскую і жаночую: Агапий – Агапия, Анастасий – Анастасия, Евдоким – Евдокия, Ян – Яна і інш. Да ўтварэння ад мужчынскіх імёнаў дазваляюць аднесці прозвішчы тыпу *Анастасеў, Валенціновіч, Гапковіч, Еўдакеенка* фарманты *-еў, -овіч, -енка*, якія маюць, як вядома, патранімічны характар.

Знешне падобнымі, а таму ўтворанымі ад аднаго імені, могуць здацца прозвішчы *Янкоў, Яначкін, Янкін, Анічкін*. Антрапонім *Янкоў* паходзіць ад *Янак* (< каталіцк. *Jan*), на гэта паказвае і прозвішчаўтваральны фармант *-аў*, які мог далучацца толькі да асноў на зычны. Антрапонімы *Янкін, Яначкін, Анічкін*, якія заканчваюцца на *-ін*, маглі быць матываваны адзінкамі на галосны: адпаведна *Янка, Яначка, Анічка*. Апошнія ж могуць быць эмацыянальна-ацэначнымі формамі як **мужчынскіх** імёнаў: *Янка, Яначка* < *Jan, Иоанн*; *Анічка* < *Ананий*, так і **жаночых**: *Яна* < *Яніна, Аня* < *Ганна*. Наяўнасць у прозвішчы *Анічкін* літары *і*, а не *е* робіць больш верагодным магчымасць утварэння ад мужчынскага імені *Ананий*, а не ад жаночага *Анна*.

Прозвішча *Наталевіч* паходзіць ад размоўнай формы *Натоль* мужчынскага імені *Анатоль* (канан. *Анатолий*).

Частка прозвішчаў утрымлівае адзінкі, якія могуць быць кваліфікаваны і як імёны, і як апелятывы (гл. табліцу 4).

Табліца 4

Прозвішчы, утвораныя ад імёнаў і ад апелятываў

Прозвішча	Аснова ўтрымлівае	
	імя або яго форму	Апелятыў
<i>Ашурак</i>	Усходняе Ашур	рус. Ошурь ‘астаткі’
<i>Відус</i>	літ. Vidunas	літ. Vidus ‘унутранасці’
<i>Войтаў</i>	Войцех	Войт
<i>Гайдар</i>	цюрк. Гайдар	Цюрк. гайдар ‘валыншчык’
<i>Забела</i>	літ. Zabele	Забела ‘малако, смятана’
<i>Малік, Малікаў</i>	усх. Малік	Малік ‘малы’
<i>Маняк</i>	чув. Маняк	укр. Маняк ‘пудзіла’
<i>Мацюк</i>	Матвей	рус. Матюк ‘лаянка’
<i>Паршоў, Паршонак, Паршын</i>	Парша < Панцялей	Парша ‘хвароба скуры’, ‘рыба’
<i>Пратас, Протас</i>	літ. Protys < Protenis	літ. Protas ‘розум’
<i>Русан</i>	Русан < Хрисанф	Русан ‘русый’
<i>Супрун</i>	Супрун < Софрон	Супрун ‘буркун’
<i>Тараканаў</i>	цюрк. Таракан	Таракан ‘насякомае’, цюрк. Тархан ‘скупшчык’
<i>Трашкоў</i>	Трошка < Трафім	рус. Трэшка ‘траячка’, бел. ‘крыху’
<i>Уланаў</i>	манг. Улан	Улан ‘кавалерыст’

<i>Шабанаў</i>	араб. Шабан	тат. Шогбан, шабан 'назва месяца'
<i>Шарыпа, Шарыпенка, Шарыпскі</i>	Мусульм. Шариф	рус. шарып 'з выпучанымі вачамі'

Частка прозвішчаў адлюстроўвае старажытныя славянскія імёны, якія бытавалі яшчэ да прыняцця хрысціянства: *Багаслоў* (Богослов); *Багушэвіч, Богуш* (Богуслав); *Бронькін, Броня, Бронін* (Бронислав); *Ваславёнак* (Венцеслав); *Владысенка, Владысёнак* (Владислав); *Гарыслаўка* (Горислав); *Казіміраў, Казіміранка, Казюраў* (Казимир); *Славіч* (Вячеслав).

Сярод старажытных славянскіх імёнаў на Віцебшчыне найчасцей ужываліся наступныя: **Станіслаў** – ад яго паходзяць прозвішчы *Станіслаўчук, Станіслаўчык, Станчык, Станчыкаў, Станюш, Стасёнак, Стаськоў, Стасяк, Стасько, Станкевіч, Станевіч, Сташуль, Сташэвіч, Стануль, Станулевіч, Стануленка, Станулёнак; Владимир* -- *Уладзіміраў, Уладзімеравіч, Уладзіміровіч, Валодзька, Валадзько, Валодзін, Валуцька, Валашкоў, Валоцка, Валадзёнак, Валадзіёнак, Валадзіонак, Валадкевіч, Валацкевіч, Валацковіч, Ладзік; Войтех* -- *Вайцяшонак, Вайцяховіч, Вайціховіч, Вайцюль, Вайткевіч, Войцыг; Богдан* -- *Багданаў, Багдановіч, Багдан, Багдзей, Богусь, Богуш* (прозвішчы *Богусь, Богуш* утвораны шляхам трансанімізацыі ад імені Богусь, якое можа быць варыянтам двух старажытных славянскіх імёнаў: Богдан і Богуслав. У антрапоніме *Богуш* адбыўся пераход [с] > [ш]). Вядома, што большасць з пералічаных старажытных славянскіх імёнаў была кананізавана царквой, пасля чаго пачала ўжывацца ў ролі хрэсных.

Каля 70 прозвішчаў можна лічыць як адыменнымі, так і адтапанічнымі дэрыватамі (*Вайцяхоўскі, Васілеўскі, Іванаўскі, Янушкаўскі, Герасімоўскі, Якубоўскі, Макарска, Мікульскі, Тамашэўскі, Данілаўскі, Аляшкоўскі і інш.*), бо яны маглі ўтварацца як ад імені, так і ад назвы населенага пункта. Сёння немагчыма адназначна сцвярджаць, з'яўляўся першы носьбіт прозвішчаў *Вайцяхоўскі, Базылёўскі* выхадцам з сяла Вайцяхі (Вц. вобл.), Базылёўка (Вц. вобл.) ці сынам або прыгонным нейкага Войцеха, Базыля. Лічым магчымым аднясенне такіх адзінак да адтапанічных у тым выпадку, калі рэальна існуе (ці існаваў) тапонім (парой іх некалькі), які мог быць пакладзены ў аснову антрапоніма. Бо нельга не пагадзіцца з думкай М.В. Бірылы, што, “з’яўляючыся натуральным ва ўтварэннях ад геаграфічных і тапаграфічных назваў, ... [фармант *-скі /-цкі – Г.С.*] менш уласцівы ўтварэнням ад назваў асобы па імені, занятку ці прымеце, дзе звычайнымі апелятыўнымі ўтварэннямі выступаюць словы з суфіксамі *-оў (-аў, -еў), -ін (-ын), -ач* і некаторыя іншыя” [12, с. 37]. Калі ж аднайменнага тапоніма няма, то можна з большай ступенню верагоднасці дапусціць магчымасць утварэння падобных прозвішчаў ад імёнаў. На Віцебшчыне 74% антрапонімаў з двайной матывацыяй мае аднакаранёвыя адпаведнікі – назвы вёсак, сёл, хутароў, пасёлкаў: *Ігнатаўскі* (Ігнатава Вц. вобл.), *Ісакаўскі* (Ісакаўцы, Ісакава Вц. вобл.), *Данілаўскі* (Данілаўка, Данілава Вц. вобл.), *Давыдаўскі* (Давыдаўка, Давыдава Вц. вобл.), *Аляксандраўскі* (Аляксандраўка, Аляксандраўская Вц. вобл.), *Васількоўскі* (Васількі Вц.

вобл.), *Васілеўскі* (Васілеўцы, Васілева Вц. вобл.), *Макарскі* (Макары, Макаршчына Вц. вобл.) і інш.

Уяўляюць цікавасць прозвішчы, што ўтрымліваюць імёны, якія не належаць ні да старажытных славянскіх, ні да занесеных у царкоўныя святцы хрэсных. Такія адзінкі былі запазычаны ў выніку кантактаў з іншымі народамі: балтамі, яўрэямі, татарамі і інш.

Аб магчымасці пражывання балтаў на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў даславянскі перыяд выказваюцца многія археолагі і антрапологі¹⁵. Пацверджанне гэтай думкі знаходзім таксама ў працах вядомых антастаў М.В. Бірылы і А.П. Ванагаса, якія, даследуючы беларускую і балтыйскую антрапанімію, выявілі агульныя мадэлі ўтварэння прозвішчаў, назваў населеных пунктаў. Адзначаныя мовазнаўцы звярнулі ўвагу на тое, што “балтыйскі пласт тапаніміі і антрапаніміі некаторых паўночна-заходніх раёнаў Беларусі, якія мяжуюць з Літвой, да гэтага часу з’яўляецца вельмі значным, а іншы раз нават пануючым” [22, с. 4].

Прозвішчы з балтыйскімі элементамі даволі распаўсюджаны на Віцебшчыне. Яны паходзяць ад літоўскіх (радзей латышскіх) апелятываў, а таксама імёнаў, якія ўжываюцца літоўцамі, у тым ліку грэчаскага, лацінскага і інш. паходжання.

Адыменныя антрапонімы можна падзяліць на дзве групы:

а) тыя, што ўтрымліваюць поўныя імёны: *Гетаўт* (Getautas, Getautè), *Урбан*, *Урбановіч*, *Урбанайц* (Ūrbonas), *Анастасіц* (Anastāzas);

б) такія, што змяшчаюць усечаныя імёны: *Закс* (Zakys < Zakārijas), *Вікс* (Víkis, Vúkas < Vúkintas), *Відус* (Výdas < Vidúnas), *Нарбут* (Norbut < Norbutas). Як бачна, большасць з іх марфемна і фанетычна асвоена беларускай мовай. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што пры ўтварэнні такіх антрапонімаў прозвішчаўтваральныя афіксы звычайна не далучаліся і прозвішчы, як правіла, супадалі з імёнамі.

Значнае месца ў каляядзернай прасторы належыць прозвішчам, якія змяшчаюць яўрэйскія мужчынскія імёны. Гэта невыпадкова, бо прадстаўнікі названай нацыі, як сведчаць даныя архіваў, даволі кампактна пражывалі на тэрыторыі асобных раёнаў Віцебскай вобласці, у першую чаргу Верхнядзвінскага і Ушацкага, да 40-х гг. XX ст. Пазней колькасць яўрэяў значна зменшылася па прычыне іх масавага знішчэння акупантамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Да яўрэйскіх прозвішчаў належаць патранімічныя адзінкі з германскімі фармантамі **-сон** ‘сын’ і **-ман** ‘чалавек па імені’ (*Давідсон*, *Якабсон*; *Геўман*, *Фішман*), а таксама прозвішчы-імёны (*Матус*, *Матуш*, *Несан*). Гаворачы пра яўрэйскія прозвішчы, не заўсёды можна мець поўную ўпэўненасць, што яны належаць людзям гэтай нацыі, таму што, як сведчаць даследчыкі (З. Абрамовіч, А. Рабіновіч), яўрэі карысталіся антрапанімнымі адзінкамі тых народаў, сярод якіх яны жылі. Так, названыя прозвішчы з элементамі **-сон**, **-ман** выкарыстоўваюцца ў першую чаргу немцамі, а таксама яўрэямі. Таму можна дапусціць утварэнне прыведзенага прозвішча *Фішман* не толькі ад яўрэйскага

мужчынскага імені Фишл, Фишель [187, с. 42], але і ад нямецкага апелятыва fisch 'рыба' (*Фишман* < *фишман* 'рыбак').

Вылучаецца група прозвішчаў, утвораных ад мужчынскіх імёнаў, якімі карыстаюцца прадстаўнікі мусульманскага веравызнання. Разгледзім некаторыя з іх: *Гайдар* (ад імя Гайдар, якое ўзыходзіць да арабскага "хайдар" 'леў' [161, с. 163]); *Муратаў* (ад татарскага Мурат, араб. Мурад 'жаданы' [36, с. 169]; яго часта даюць разам з іншымі сінанімічнымі імёнамі, напрыклад, Саід 'шчаслівы' [37, с. 102-103]); *Мамаеў* (ад цюркскага Мамай, якое захавалася ў іменніку як адгалосак татара-мангольскага нашэсця [161, с. 229]); *Галімаў*, *Галімовіч* (ад татарскага Галим, Алим, якое ў мусульман з'яўляецца эпітэтам іх правіцеляў: 'той, які ведае' [36, с. 123; 161, с. 56]); *Шаломаў* (ад татарскага Шолом 'мір'; параўн. арабскае "салам" з тым жа значэннем [161, с. 321]).

Некалькі прозвішчаў -- *Шах*, *Шахаў*, *Шахмет*, *Шахметаў* – утрымліваюць імя Шах, якое бярэ пачатак са старажытнаіранскага тытула. Як піша Э.Я. Сафараліева, правіцелі Ірана нярэдка далучалі гэты тытул да свайго імя, у выніку чаго ўзніклі шматлікія ўтварэння (іх каля 20) з кампанентам "шах" [161, с. 317]. Відаць, імя Шахмет, ад якога потым пайшлі прозвішчы *Шахмет*, *Шахметаў*, можна таксама аднесці да ліку такіх утварэнняў.

Прозвішча *Бабаеў*, на думку М.В. Бірылы, узыходзіць да татарскага *бабай* 'стары', 'дзед, дзядуля', 'дзядзя', 'цесць', ветлівы зварот да старэйшага мужчыны, кіргізскага 'стары', башкірскага 'дзед, дзядуля', 'стары чалавек', рус. рэг. тое ж, рус. *бабайка* 'вясло', 'уключына' [Б, II, с. 28].

Аднак нельга ігнараваць і тлумачэнне Э.Я. Сафараліевай, якая піша, што ў дагестанскіх народнасцей прынята даваць дзецям імёны сваякоў, што памерлі да нараджэння дзіцяці, але пры звароце такое дзіця называюць проста "бацька", "маці" і г. д. Імя Буба (ад *буба* 'бацька') і вытворнае ад яго прозвішча *Бабаеў*, а таксама Диде (*деде* 'маці'), Баджи (*баджи* 'сястра') шырока распаўсюджаны ў лезгін [161, с. 40--41].

Прозвішчы *Габдрахманаў* (паходзіць ад арабскага складанага імя Абдурахман, якое шырока ўжываецца ў мусульманскім свеце [161, с. 109]; пачатковы [г] у гэтым антрапоніме – вынік асваення ў беларускай моўнай плыні), *Абдулаў*, *Абдулаеў* (з арабскага складанага імя Абдула) паказваюць, як фактары, што вызначаюць ідэалогію грамадства, непасрэдна ўплываюць і на імёны. Як піша А.В. Суперанская, "ісламізацыя арабаў VII ст., якая абазначала адначасова і ваенізацыю, і ўзвядзенне ў апагей вярхоўнай улады, і пакорлівае падпарадкаванне ніжэйшых вышэйшым, дала велізарную колькасць імёнаў, у склад якіх уваходзіла марфема *абд* – "раб": Абдуллах (раб Аллаха), Абдурахман (раб шчодрага)" [196, с. 30].

Да прозвішчаў, асновы якіх утрымліваюць імёны мусульман, трэба, на наш погляд, аднесці і наступныя: *Саідаў*, *Сулім*, *Сулімаў*, *Джафараў*, *Курашоў* (ад імя Кураш, у аснове яго – назва племені "курэйш", выхадцам з якога быў прарок Мухамед [161, с. 52]). Наяўнасць такіх прозвішчаў з'яўляецца паказчыкам цесных кантактаў жыхароў даследаванай тэрыторыі з іншымі народамі, вынікам розных гістарычных падзей, якія пакінулі свой след у антрапаніміі.

Такім чынам, адыменныя прозвішчы займаюць значнае месца ў антрапаніміконе Віцебшчыны (па колькасці ўступаюць толькі адпелятыўным адзінкам). Асноўная большасць іх паходзіць ад мужчынскіх хрэсных імёнаў праваслаўнага ці каталіцкага календара. Невялікую групу складаюць утварэнні, што змяшчаюць старажытныя славянскія імёны (як правіла тыя, што кананізаваны царквой), а таксама антрапонімы, якія знаходзяцца ва ўжытку прадстаўнікоў неславянскага свету: яўрэяў, літоўцаў, латышоў, арабаў, персаў і інш.

На перыферыю семантычнага поля намі аднесены прозвішчы, якія паходзяць ад тапонімаў (удзельная вага такіх антрапонімаў – 14% ад агульнай колькасці зафіксаваных адзінак).

Славянскім, а таксама іншым антрапанімным сістэмам здаўна ўласціва традыцыя называць чалавека па месцы яго нараджэння або жыхарства. Яна бярэ пачатак з тых самых часоў, калі ўласнае імя перастала задавальняць патрэбы грамадства і ўзнікла неабходнасць у дадатковых сродках ідэнтыфікацыі асобы.

Прозвішчы перыферыі ўтрымліваюць розныя па характары тапонімы: 1) адзінкі, што даюць толькі агульную характарыстыку носьбіта роду: *Загурскі* – 'які жыў (нарадзіўся, прыбыў) за гарой'; *Забалотны* -- 'які жыў (нарадзіўся, прыбыў) за балотам'; *Заборскі*; *Падгорскі*; 2) лексемы, што ўказваюць на канкрэтны населены пункт, з якога прыбыў (або ў якім жыў ці нарадзіўся) першы носьбіт прозвішча: *Дулінскі* – з в.Дуліна Вц. вобл.; *Лапкоўскі* – з в.Лапкі Вц. вобл.; *Матукоўскі* – з в.Матукі Вц. вобл. Характэрна, што абсалютную большасць складаюць другія, бо адзінкі з агульнай "тапаграфічнай" характарыстыкай не выконваюць функцыі ідэнтыфікацыі ў поўнай меры.

Тапаантрапонімы змяшчаюць у сваіх асновах амаль 800 тапонімаў, якія як правіла, з'яўляюцца айконімамі (часцей за ўсё – назвамі вёсак, радзей – гарадоў, пасёлкаў, хутароў) і вельмі рэдка – гідронімамі.

У залежнасці ад характару лакалізацыі тапонімаў прозвішчы дзеляцца на некалькі груп:

1) утрымліваюць тапонімы, размешчаныя на тэрыторыі Віцебскай вобласці: *Асінаўскі* < в.Асінаўка; *Багўцкі* < в.Багўта; *Баканóўскі* < в.Баканы; *Ульскі* < г.п. Ула; *Ушацкі* < г.п.Ушачы; *Чарнаруцкі* < в.Чарнаручча;

2) змяшчаюць тапонімы, размешчаныя на тэрыторыі іншых абласцей Беларусі: а) Мінскай: *Ардынец* < в.Ардá; *Бабінскі* < в.Бабінка; *Бўслаўскі* < в.Бўслаўка; *Губскі* < в.Губá; *Карбóўскі* < в.Карбóўцы; *Ізбїцкі* < в.Ізбїцкае; *Ліскавэц* < в.Ліскава;

б) Магілёўскай: *Алénскі* < в.Алень; *Варатынскі*, *Варытынцаў* < в.Варатынь; *Грамакóўскі* < Грамакі; *Грónскі* < п.Грónі; *Каласóўскі* < в.Каласóўка; *Пячкоўскі* < в.Пячкóўка; в) Гродзенскай: *Сікóрскі* < в.Сікóрыца;

3) утрымліваюць тапонімы, якія знаходзяцца на тэрыторыі блізкага замежжа: а) Расіі: *Дóнаў*, *Данскі*, *Дónскі* < р.Дон; *Валагжáнін* < г.Вóлагда; *Масальскі* < г.Масальск; *Растóўскі* < г.Растоў; *Смалénскі* < г.Смаленск; *Самáрскі* < г.Самара; б) Украіны: *Запарóжыц* < Запарожжа; *Красніцкі* <

(в.Гілі), так і ад назвы хутара на Міншчыне (х.Гілёўка). Да ліку прыкладаў, падобных на гэты, неабходна аднесці таксама наступныя:

Баравіцкі < Баравіца (Мн. вобл., Мг. вобл.);

Баранаўскі < Баранава (Вц. вобл.); Баранаўка (Мн. вобл.);

Брылёўскі < Брылі (Вц. вобл., Мг. вобл., Мн. вобл.); Брылёўка (Мг. вобл.);

Быкоўскі < Быкі (Вц. вобл., Мн. вобл.) і Быкоўцы (Мн. вобл.);

Грабаўскі < Грабава (Мг. вобл.), Грабаўё (Мн. вобл.), Грабаў (Гом. вобл.);

Грыбоўскі < Грыбы, Грыбова, Грыбоўцы (Вц. вобл.); Грыбы (Мг. вобл.);

Ёленскі < Ёленцы (Вц. вобл.) і Ёленка (Мн. вобл.);

Жукаўскі < Жукаўка (Мн. вобл., Мг. вобл.); Жукава (Мг. вобл.);

Красінскі < Красіна (Мн. вобл., Мг. вобл.);

Любіцкі < Любічы (Вц. вобл., Мг. вобл.).

У некаторых выпадках калі аднакаранёвыя тапонімы належаць розным краінам: *Вінніцкі* < Вінніца – вёска на тэрыторыі Беларусі і горад ва Украіне; *Мачульскі* < Мачулы – вёска ў Мінскай вобл. і горад у Расіі (Смаленская вобл.).

Выклікае цяжкасць вызначэнне матывацыі прозвішчаў у тым выпадку, калі яны суадносяцца з некалькімі аднакаранёвымі тапонімамі, якія адрозніваюцца: **а) родам:** *Арлоўскі* < Арлова, Арлоўка; *Бельскі* < Бель, Белле, Белая; *Грудзінаўскі* < Грудзінаўка, Грудзінава; *Дабравольскі* < Дабраволле, Дабравольск; *Маёўскі* < Маёўка, Маёва; *Раёўскі* < Раёўка, Раёва; *Садоўскі* < Садовы, Садовая, Садоўка; *Хмяльніцкі* < Хмяльнік, Хмяльніца; *Юркаўлянец*, *Юркавец* < Юркава, Юркаўшчына; **б) лікам:** *Альхоўскі* < Альхоўка, Альхоўцы; *Баравец* < Баравое, Баравыя; *Баранчук*, *Баранскі* < Бараны, Барань, Баранцы; *Бароўскі* < Бароўка, Бароўцы; *Валынец*, *Валынскі* < Валынь, Валынцы; *Дзярэчынскі* < Дзярэчына, Дзярэчынцы; *Камароўскі* < Камарова, Камары; *Лапінскі* < Ляпіна, Ляпінцы; **в) родам і лікам:** *Вараноўскі* < Варанова, Вараноўка, Вараны; *Высоцкі* < Высокае, Высокая, Высокія, Высоты; *Кавалёўскі* < Кавалёва, Кавалёўка, Кавалі; *Казлоўскі* < Казлоўка, Казлова, Казлы, Казлоўцы; *Крукоўскі* < Крукова, Крукоўка, Крукі; *Ляхаўскі* < Ляхава, Ляхаўка, Ляхі; *Сакалоўскі* < Сакалоўка, Сакалова, Сакалы.

Часта націск у прозвішчы з’яўляецца вызначальным паказчыкам таго, ад якога з некалькіх тапонімаў мог утварыцца антрапонім: *Галубаўскі* / *Галубоўскі* < Галубава / Галубова; *Дабрынскі* / *Добрынскі* < Дабрынь / Добрына; *Драздоўскі* / *Дроздаўскі* < Дразды / Дроздава; *Жарскі* / *Жарскі* < Жары / Жары; *Малінаўскі* / *Маліноўскі* < Малінаўка / Малінова; *Пу́хаўскі* / *Пухоўскі* < Пу́хаўка / Пухі; *Рудкаўскі* / *Рудкоўскі* < Рудка / Рудкова; *Шпа́каўскі* / *Шпакоўскі* < Шпа́кава / Шпакі.

Утварэнне тапаантрапонімаў часам суправаджаецца поўным накладаннем марфем: *Друцкі* < Друцк; *Іванскі* < Іванск; *Земскі* < Земск; *Мядзвецкі* < Мядзвецк; *Полацкі* < Полацк; *Рачыцкі* < Рачыцк; *Смаленскі* < Смаленск. Як бачна, прозвішчаўтваральнымі ў такіх выпадках выступаюць тапонімы ў форме назоўнікаў мужчынскага роду.

Заўважана, што ў антрапаніміі не заўсёды дзейнічаюць моўныя нормы, якім падпарадкоўваецца апелятыўная лексіка. Як вядома, у беларускай

арфаграфіі прынята правіла, заснаванае на марфалагічным прынцыпе, згодна з якім чаргаванне глухіх і звонкіх або звонкіх і глухіх не перадаецца на пісьме [8, с. 28--29]. Аднак у некаторых антрапонімах назіраем прыпадабненне звонкага каранёвага [д] да суфіксальных глухіх, якое адлюстроўваецца на пісьме: *Бясецкі* < Бясэды, Бясэда; *Гроцкі* < Гродзі; *Заляцкі* < Заляддзе; *Завацкі* < Завад; *Запруцкі* < Запруддзе. Падставай для тлумачэння названых прозвішчаў менавіта гэтымі тапонімамі з'яўляецца фіксацыя некаторых з гэтых адзінак у двух варыянтах (напрыклад, адзін і той жа чалавек запісаны ў розных "Пагаспадарчых кнігах..." як *Гроцкі* і як *Гродзкі*).

Пры ўтварэнні прозвішчаў ад тапонімаў нярэдка выпадаюць невымоўныя зычныя: *Брэскі* < Брэст; *Лукомскі* < Лукомль; *Пажарскі* < Пажардзе. Напэўна, прычына такой з'явы – існуючая ў мове традыцыя спрашчаць словы, каб зрабіць іх вымаўленне больш зручным і хуткім, або так званая тэндэнцыя эканоміі моўных сродкаў. Нельга адмаўляць таксама магчымасць тлумачэння названай з'явы непісьменнасцю або малапісьменнасцю перапісчыка, які пры запісе прозвішчаў мог дапусціць памылкі.

Зробленыя вывады не з'яўляюцца бяспрэчнымі, аднак, як нам здаецца, іх можна дапусціць па прычыне існавання не аднаго, а шэрагу прыкладаў, якія пацвярджаюць прыведзеныя падагульненні.

Утварэнне прозвішчаў ад тапонімаў – працэс не аднабаковы, бо існуе і адваротная з'ява: утварэнне тапонімаў ад прозвішчаў. На гэта не раз звярталі ўвагу такія даследчыкі, як В.П. Лемцюгова [93,], З.В. Рубцова [155, с. 23--32] і інш. Так, менавіта прозвішчы з'явіліся ўтваральнымі для такіх назваў населеных пунктаў, як Дамброўскія, Лісоўскія, Чарняўскія, Савіцкія, Альшэўскія, Букоўскія, Вярцінскія, Глінскія, Жылінскія, Гірдыюкі < *Дамброўскі, Лісоўскі, Чарняўскі, Савіцкі, Альшэўскі, Букоўскі, Вярцінскі, Глінскі, Жылінскі, Гірдыюк* (і тапонімы, і прозвішчы рэальна існуюць на Віцебшчыне). Нельга не пагадзіцца з В.П. Лемцюговай, што "ў айконімах, для якіх утваральнай асновай паслужылі антрапонімы, форма множнага ліку часцей за ўсё з'яўляецца выражэннем калектыву па родавым прозвішчы або мянушцы заснавальнікаў паселішча" [93, с. 127].

Калі прыведзеныя адзінкі **дазваляюць дапусціць**, што пералічаныя тапонімы **маглі** ўтварыцца ад названых антрапонімаў, то існуюць прыклады, якія не выклікаюць сумнення ў факце называння вёсак ад прозвішча іх заснавальнікаў ці жыхароў: прозвішча *Раманчук* зафіксавана ў вёсцы Раманчукі Глыбоцкага р-на і размешчаных паблізу населеных пунктах, прозвішча *Ралавец* -- у вёсцы Ралаўцы Глыбоцкага р-на, прозвішча *Дубінец* -- у вёсцы Дубянцы Чашніцкага р-на, прозвішча *Цясто* -- у вёсцы Цясты Верхнядзвінскага р-на, прозвішча *Сардыка* -- у вёсцы Сардыкі Верхнядзвінскага р-на. Сустрэкаюцца нават выпадкі, калі носьбіты прозвішча, якое дало назву вёсцы, складаюць большую палову яе жыхароў: у в.Варошкі (Лепельскі р-н) 26 сямей з 34 былі *Варошкамі* (77%), у в.Кухты (Глыбоцкі р-н) аднакаранёвае прозвішча *Кухта(о)* насілі 26 сямей з 45 (58%)¹⁶.

Адзначаныя прыклады яшчэ раз пацвярджаюць выказаную вышэй думку аб тым, што большасць насельніцтва Віцебшчыны з'яўляецца карэнным.

Назіранні за характарам тапонімаў, пакладзеных у аснову прозвішчаў, прывялі да наступных вывадаў. Па-першае, большасць такіх тапонімаў з'яўляецца назоўнікамі ніякага роду або *pluralia tantum*. На нашу думку, гэта можна растлумачыць асаблівасцямі дапасавання тапоніма да тэрміна-класіфікатара. Нягледзячы на тое, што цяпер адзначаныя населеныя пункты маюць статус вёскі, раней яны мелі іншы статус – былі сялом.

Па-другое, тапонімы, якія абазначаюць населеныя пункты Беларусі і замежжа, адрозніваюцца паміж сабой: першыя называюць дробныя аб'екты (вёска, сяло, хутар, пасёлак, раз'езд, зрэдку -- горад), а другія – вялікія (рака, горад, раён, вобласць). Тлумачачы такую з'яву, трэба памятаць пра функцыю прозвішчаў і прычыны іх узнікнення. Хутчэй за ўсё першыя носьбіты прозвішчаў *Запарожскі, Крымскі, Донскі* і падобных – людзі немясцовыя, прыезджыя. Таму для вылучэння іх з пэўнага асяроддзя, калектыву, з ліку ўраджэнцаў Віцебшчыны было дастаткова агульнай характарыстыкі ('з Запарожжа'; 'з Крыма'; 'з-пад Дона'), якая змяшчаецца ў антрапоніме, без дадатковай канкрэтызацыі, з якога іменна населенага пункта Крыма ці Запарожжа прыбыў носьбіт такога прозвішча. Для мясцовых жа жыхароў характарыстыка, напрыклад, 'з-пад Віцебска' ці 'з-за Дзвіны' з'яўляецца недастатковай для дакладнай ідэнтыфікацыі асобы, бо яе можна аднесці да шматлікай колькасці людзей. Таму ў адносінах да карэнных жыхароў прымянялася больш дэталёвае тлумачэнне: з якой канкрэтна вёскі (сяла, хутара і да т. п.) Віцебшчыны паходзіць чалавек. Прозвішча ж *Віцебскі, Дзвінскі* тады вылучае яго носьбіта, калі той знаходзіцца на значнай адлегласці ад аб'екта, назва якога пакладзена ў аснову прозвішча. Дарэчы, на даследуемай тэрыторыі не зафіксаваны прозвішчы *Віцебскі, Дзвінскі*.

Падкрэслім, што нашы назіранні і вывады не разыходзяцца з думкай рускага аномаста З.В. Рубцовай, якая, аналізуючы матывацыю сучасных бранскіх антрапонімаў гідронімамі, адзначае, што гэтая з'ява больш характэрна для мікратапаніміі, паколькі прозвішчы, у аснову якіх пакладзены назвы шырокавядомых гідронімаў (Дунай, Волга, Дон), утвораны не на берагах гэтых рэк, а за сотні верст ад іх [155, с. 23--32].

Такім чынам, аналіз прозвішчных асноў з пункта погляду антрапанімнай намінацыі паказаў, што на даследуемай тэрыторыі ў якасці антрапанімных асноў выкарыстоўваліся тыя разрады лексікі, якія выконваюць аналагічную функцыю ў іншых славянскіх сістэмах іменавання. Адносна канкрэтных лексем, адлюстраваных у прозвішчах жыхароў Віцебшчыны, трэба заўважыць, што адны з іх адпавядаюць па значэнні адзінкам іншых антрапанімных сістэм, другія ж носяць вузкалакальны характар. Прычына гэтага, на наш погляд, у наступным: першыя ўвайшлі ў антрапанімію як уласныя імёны вельмі даўно, а другія -- зусім нядаўна.

Прозвішчы выяўляюць багатую і разнастайную сістэму адаптаваных на ўсходнеславянскай і беларускай глебе кананічных імёнаў, прадстаўленых шматлікімі размоўна-бытавымі і поўнымі літаратурнымі формамі. Колькасць прозвішчаў ад розных імёнаў неаднолькавая, што можна растлумачыць, па-першае, ступенню папулярнасці канкрэтнага імені падчас утварэння

прозвішчаў; па-другое, частатой фіксацыі яго ў царкоўным календары; па-трэцяе, колькасцю імянных варыянтаў; па-чацвёртае, здольнасцю іменнай асновы спалучацца з прозвішчаўтваральнымі фармантамі.

Прыводзім спіс хрэсных імёнаў, якія разам з формамі далі на даследаванай тэрыторыі найбольшую колькасць прозвішчаў (за паралелькамі – імёны каталіцкага календара, а колькасць усіх прозвішчаў падаецца ў дужках пасля кожнага імені): *Іоанн // Jan (68), Міхаіл // Michał (44), Клімент (32), Грыгорый // Grzegorz (29), Фома // Tomasz (27), Феодор // Teodor (27), Васілій // Wazyli (27), Іосиф // Józef (26), Сімеон (23), Матфей (23), Косма (22), Іаков // Jakub (21), Даміян (20), Аляксандр (20), Пётр (19), Емельян (19), Канстанцін (19), Павел (18), Іеремій, Іеремія (18), Евфымій (17), Карп (17), Георгій, Юрый // Jerzy (17), Евстафій (16), Сімон (16), Владимир (16), Савва (16), Артема, Артемій (16), Антоній // Antoni (16), Тимофей (16), Аляксій (15), Зенон (15), Ілья // Eliasz (15), Стефан (15), Родион (14), Гаврыіл // Gabriel (14), Дымітрый (14), Ніколай // Mikołaj (14), Кирилл (13), Терентый (13), Тыхон (13), Валентин (13), Моисей (13), Андрей (12), Ермолай (12), Киприан (12), Лаврентый (12), Даниил // Daniel (12), Милий (12), Иерофей (11), Филимон (11), Мирон (11), Варфоломей // Bartłomej (11), Трофим (11).*

Перавага антрапонімаў, у складзе якіх менавіта прыведзеныя імёны, яшчэ раз пацвярджае меркаванне пра тое, што на даследаванай тэрыторыі прозвішчы пачалі фарміравацца ў той час, калі прыведзеныя імёны былі найбольш распаўсюджаны. Так, па дадзеных Г.М. Мезенкі, у сярэдзіне XVII ст. у Віцебску надзвычай частотнымі былі імёны Іван і Фёдар. У дзесятак самых ужывальных у горадзе імёнаў, акрамя прыведзеных, увайшлі таксама Андрэй, Грыгорый, Багдан, Васіль, Міхаіл, Сямён, Сцяпан, Якаў [106, с. 66--67].

На тэрыторыі Віцебскай вобласці даволі пашыраны адтапанімныя прозвішчы. Значная частка іх (56% ад усіх тапаантрапонімаў) фіксуе тапонімы, якія называюць аб'екты, размешчаныя на даследаванай тэрыторыі, – як правіла, гэта вёскі, пасёлкі, хутары, радзей – гарады. Гэта дазваляе дапусціць меркаванне аб адсутнасці шырокай міграцыі на Віцебшчыне падчас утварэння прозвішчаў. Зафіксавана шмат прозвішчаў, якія ўтрымліваюць назвы населеных пунктаў іншых абласцей Беларусі (23% ад агульнай колькасці адзінак перыферыі). Гістарычныя падзеі мінулага (міграцыя палякаў, акаталічванне беларусаў) пакінулі свой след і ў антрапаніміконе, які ўключае шмат прозвішчаў з фанетычнымі асаблівасцямі польскай мовы: *Гурскі, Загурскі* (параўн.: góra – бел. гара), *Белабжэцкі* (параўн.: brzed – бел. бераг), *Бразоўскі* (параўн.: brzoza – бел. бяроза), *Бжызінскі* (параўн.: brzezina – бел. беразняк, бярозавы гай).

**Лінгвагеаграфічны аспект даследавання
прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны**

Перш чым апісваць геаграфію прозвішчаў, неабходна дакладна акрэсліць тэрыторыю Віцебскай вобласці, паколькі ў розныя гістарычныя перыяды яна была неаднолькавай. У 1918 г. Віцебская губерня (у яе на той час уваходзіла 11 паветаў) была ўключана ў склад так званай Заходняй вобласці, цэнтрам якой стаў Смаленск. Акрамя Віцебскай, у названую вобласць увайшлі таксама Мінская, Магілёўская, Гродзенская і Смаленская губерні [2, с. 6, 24--25].

Перыяд з 1917 г. па 1930 г. характарызуецца неаднаразовымі зменамі межаў Віцебскай губерні. Так, у 1919 г. ёй перададзены Сенненскі уезд Магілёўскай губерні, а ў 1920 г. – Аршанскі уезд Гомельскай губерні; з 1919 г. па 1920 г. у яе ўваходзіў Дзісенскі уезд Віленскай губерні; у 1920 г. Дзвінскі, Люцынскі і Рэжыцкі уезды і дзве воласці Дрысенскага уезда адышлі Латвіі; у 1924 г. Веліжскі, Невельскі і Себежскі уезды ўключаны ў склад Пскоўскай губерні [2, с. 111].

Тэндэнцыя ўзбуйнення БССР, якая намецілася пасля заканчэння грамадзянскай вайны і якая прывяла да змен ва ўсіх звёнах адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення (валасцей, акруг, раёнаў, сельсаветаў), непасрэдна была звязана з устанаўленнем дакладных межаў рэспублікі. Як вядома, у 1924 г. Пастановай II сесіі ЦВК БССР было скасавана дзяленне БССР на уезды і воласці і прынята дзяленне на акругі і раёны [2, с. 42].

Перыяд з 1930 г. па 1941 г. характарызуецца ліквідацыяй у рэспубліцы акруг, умацаваннем раённага звяна, што прывяло да рэарганізацыі раённага адміністрацыйнага дзялення – перагляду межаў амаль усіх раёнаў, а таксама да скасавання 23-х раёнаў [2, с. 14]. У 1938 г. сесіяй Вярхоўнага Савета СССР была зацверджана Пастанова аб утварэнні ў рэспубліцы пяці абласцей – Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай, Гомельскай і Палескай.

Гістарычныя падзеі ўносілі значныя карэктывы ў адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне. Так, вынікам уз'яднання БССР і Заходняй Беларусі (1938 г.) стаў падзел апошняй на пяць абласцей – Баранавіцкую, Беластоцкую, Брэсцкую, Вілейскую і Пінскую. А ўступленне Літвы ў склад Саюза ССР (1940 г.) прывяло да ўдакладнення мяжы паміж БССР і Літоўскай ССР, у выніку чаго да Літоўскай ССР амаль поўнасцю адышоў Свянцянскі р-н Вілейскай вобласці (за выключэннем некалькіх сельсаветаў).

Прамым вынікам Вялікай Айчыннай вайны стала ліквідацыя шэрагу адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, частка якіх была знішчана акупантамі. Умовы ваеннага часу выклікалі неабходнасць стварэння ў рэспубліцы ў 1944 г. трох новых абласцей – Бабруйскай, Гродзенскай і Полацкай. У 1946 г. у Віцебскай вобласці з'явіліся тры новыя раёны – Коханаўскі, Арэхоўскі і Ульскі [3, с. 3--4]. У 1954 г. пачалася рэформа адміністрацыйнага дзялення, якая працягвалася цэлае дзесяцігоддзе і прывяла да ўзбуйнення абласцей шляхам ліквідацыі шасці з іх, у тым ліку і Полацкай. У 1966 г. Прэзідыумам Вярхоўнага Савета БССР былі адноўлены 17 раёнаў, у тым ліку Ушацкі, Шаркоўшчынскі, Шумілінскі – на тэрыторыі Віцебскай вобласці [3, с. 6].

Такім чынам, у цэлым для пасляваеннага перыяду было характэрна ўтварэнне і пераразмеркаванне раёнаў, сельсаветаў пры адносна стабільных межах Віцебскай вобласці.

Пры зборы матэрыялу, стварэнні лінгвістычных карт мы прытрымліваліся сучаснага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення Беларусі і Віцебскай вобласці ў прыватнасці. Усе прыведзеныя ў працы назвы адміністрацыйных адзінак таксама адпавядаюць сучасным.

Даследаванне прозвішчаў метадам лінгвістычнай геаграфіі, які шырока выкарыстоўваецца ў дыялекталогіі, -- адносна новы этап у беларускай антрапаніміцы. Як вядома, прадметам вывучэння лінгвагеаграфіі “з’яўляюцца тэрытарыяльныя формы бытавання моўных з’яў і заканамернасці тэрытарыяльных адносін паміж імі” [12, с. 309].

Картаграфаванне прозвішчаў дае магчымасць апісаць распаўсюджанне прозвішчых тыпаў, а таксама адзінак, утвораных ад розных у семантычным плане апелятываў, у межах не толькі вобласці, але і раёнаў. Такое ўнутранае арэальнае члянэнне дазваляе выявіць гістарычныя, культурныя, моўныя і іншыя сувязі з сумежнымі краінамі. Вывучэнне тэрытарыяльных асаблівасцей размяшчэння прозвішчаў, супастаўленне нашых назіранняў з матэрыяламі дыялектных атласаў, а таксама з гістарычнымі фактамі адкрывае своеасаблівую гісторыка-лінгвістычную карціну. Дадзеныя прыведзеных ніжэй карт (іх створана 22) з’яўляюцца адлюстраваннем моўных і антрапанімічных працэсаў не толькі ў сінхронным, але і ў гістарычным аспектах, бо нярэдка фіксуюць факты, якія ўжо адсутнічаюць у сучаснай мове.

Лінгвістычныя карты ілюструюць наяўнасць пэўных *макраарэалаў* – значных па плошчы зон, дзе прадуктыўнасць або ступень лакалізацыі аналізуемых прозвішчаў прыкладна супадае, прычым яна можа быць як максімальнай, так і мінімальнай; а таксама *мікраарэалаў* – нязначных па ахопу тэрыторыі раёнаў з высокай або нізкай канцэнтрацыяй адзінак.

У прапанаваным параграфі даецца лінгвагеаграфічная характарыстыка антрапонімаў, якая прадугледжвае пабудову карт, а таксама каментарыі да іх, што ў такім аб’ёме і так падрабязна робіцца ўпершыню. Прыведзеныя карты, вынікі колькасных падлікаў у асобных выпадках адрозніваюцца ад дадзеных акадэміка М.В. Бірылы, якія пададзены ў працы “Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў” [19]. Тлумачыцца гэта некалькімі прычынамі: першае, мы аналізуем прозвішчы 40-х гг. XX ст., а дадзеныя М.В. Бірылы датуюцца 60-мі гадамі мінулага стагоддзя; па-другое, пры пабудове лінгвістычных карт намі былі праведзены колькасныя падлікі не толькі ў межах асобных раёнаў, але і на больш дробных тэрыторыях – сельскіх саветаў, што працуе на павышэнне верагоднасці вызначэння асаблівасцей бытавання розных прозвішчаў.

У прадстаўленым параграфі знайшла выражэнне наступная паслядоўнасць апісання: спачатку даследуецца геаграфія другасных прозвішчаў – ад самых прадуктыўных да менш частотных тыпаў, затым аналізуюцца першасныя прозвішчы, пасля гэтага даецца характарыстыка антрапонімаў, утвораных ад розных у семантычным плане апелятываў.

Другасныя прозвішчы, як адзначалася раней, па колькасці значна пераважаюць над першаснымі. Кожны прозвішчны тып вылучаецца сваімі, толькі яму характэрнымі, асаблівасцямі размяшчэння і бытавання на

даследаванай тэрыторыі. Спынімся на апісанні лінгвагеаграфіі кожнага з адзінаццаці выяўленых тыпаў больш падрабязна.

Прозвішчы на *-oў/-eў/-aў* на тэрыторыі Віцебшчыны размешчаны нераўнамерна: на паўднёвым захадзе іх частотнасць крыху перавышае дзесяціпрацэнтны паказчык, а на ўсходзе складае больш за 60% (гл. карту 1). Ядро максімальнай канцэнтрацыі антрапонімаў гэтага тыпу знаходзіцца на тэрыторыі Гарадоцкага, Віцебскага, Сенненскага, Чашніцкага, Талачынскага, Аршанскага і Дубровенскага раёнаў, дзе прадуктыўнасць такіх адзінак большая за 60%. Пералічаныя раёны з'яўляюцца своеасаблівым “стрыжнем” прозвішчаў на *-oў/-eў/-aў*, ад якога разыходзяцца хвалі меншай напоўненасці. У раёнах, якія прылягаюць да зоны максімальнай прадуктыўнасці, такія антрапонімы складаюць ад 40% да 60%. Напрыклад, на тэрыторыі Полацкага р-на іх налічваецца 42,58%, Шумілінскага – 52,67%, Лёзненскага – 47,2%.

Прычыну надзвычай высокай частотнасці прозвішчаў на *-oў/-eў/-aў* на ўсходзе Віцебскай вобласці, відаць, трэба шукаць у гістарычных асаблівасцях фарміравання антрапанімікону гэтай тэрыторыі. Дарэчы будзе ўспомніць той факт, што ў 1772 г. некаторыя землі сучаснай усходняй Віцебшчыны былі ўз'яднаны з Расіяй, пасля чаго іх насельніцтва было аформлена прозвішчамі на *-oў/-eў/-aў*. Вынікі нашых назіранняў паказваюць, што зараз, як і раней, многія жыхары тэрыторый, што мяжуюць з Расіяй, імкнуцца дасягнуць “рускага” гучання свайго прозвішча, далучыўшы да яго фармант *-oў/-eў/-aў* і замацаваўшы такія змены ў афіцыйных дакументах. У выніку *Белавус* становіцца *Белавусавым*, *Бугай* -- *Бугаёвым*, *Гарбаты* – *Гарбатавым*, *Хвосцік* – *Хвосцікавым* і г. д.

Аналізуючы распаўсюджанне прозвішчаў на *-oў/-eў/-aў* на астатняй тэрыторыі, заўважаем зніжэнне іх удзельнай вагі ў напрамку з усходу на захад і на паўднёвы захад: у Полацкім р-не, напрыклад, такім антрапонімам належыць 42,58% ад агульнай колькасці зафіксаваных тут адзінак, у Верхнядзвінскім – 21,09%, у Мёрскім – 21,39%, у Пастаўскім – 13,82%, ва Ушацкім – 18,68% (колькасныя паказчыкі сярэдняй прадуктыўнасці прозвішчаў гэтага і іншых тыпаў ва ўсіх раёнах Віцебскай вобласці змешчаны ў табліцы 5). Раёны, дзе назіраецца найменшая частотнасць адзінак на *-oў/-eў/-aў*, -- Глыбоцкі і Докшыцкі: адпаведна 12,44% і 11,57%.

Вывучэнне распаўсюджанасці прозвішчаў не ў межах раёнаў, а ў межах сельсаветаў, выяўляе цікавую асаблівасць: у некаторых сельсаветах канцэнтрацыя прозвішчаў можа намнога перавышаць або, наадварот, быць значна меншай за сярэдні паказчык па раёне. Параўн.: у Дунілавіцкім сельсавеце Пастаўскага р-на антрапонімы на *-oў/-eў/-aў* складаюць 6,25%, сярэдняя ж прадуктыўнасць у Пастаўскім р-не – 13,82%. Як бачна, першы паказчык больш чым у два разы ўступае другому. Верагодна, прычыну аналагічных з'яў трэба шукаць у гісторыі засялення таго ці іншага сяла.

Становішча прозвішчаў на *-ін/-ын*, як і адзінак апісанага вышэй тыпу, таксама выглядае кантрастна (гл. карту 2). Самы ж высокі паказчык прадуктыўнасці не перавышае 13%. Часцей, чым у іншых, антрапонімы на *-ін/-ын* сустракаюцца ў Віцебскім, Лёзненскім і паўночнай частцы Аршанскага раёнаў,

у якіх удзельная вага адзінак на *-ін/-ын* складае адпаведна 12,17%, 12,65% і 12,31%.

З рухам на захад, а таксама на поўнач і на поўдзень ад названай тэрыторыі колькасць такіх прозвішчаў прыкметна памяншаецца: напрыклад, у раёне Полацка іх канцэнтрацыя не перавышае 7,68%, Шуміліна – 7,07%, Суража – 5,29%, Чашнікаў – 5,25%, Гарадка – 4,74%. На захадзе ж Віцебскай вобласці доля такіх адзінак блізкая да 1%: у Пастаўскім р-не – 1,56%, Браслаўскім – 1,12%. Толькі на паўднёвым усходзе Пастаўскага і ў заходняй частцы Докшыцкага раёнаў назіраецца своеасаблівы “ўсплёск”, які на першы погляд можа здацца дзіўным. Аднак тлумачэнне такой з’явы, на наш погляд, можа быць наступным. Параўноўваючы дадзеныя карт 1 і 2, заўважаем, што прадуктыўнасць адзінак на *-оў/-еў/-аў* на гэтай тэрыторыі складае 6,25%, а прозвішчаў на *-ін/-ын* – 5,21%. Сума ж паказчыкаў блізкая да агульнай частотнасці прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і на *ін/-ын* у названым рэгіёне: адпаведна 11,46% і 15,38%.

Даволі высокая канцэнтрацыя антрапонімаў на *-ін/-ын* і адносна нізкая на *-оў/-еў/-аў* могуць быць растлумачаны існаваннем на дадзенай тэрыторыі пэўных моўных і антрапанічных традыцый, паводле якіх прозвішчаўтваральныя асновы тут вельмі часта заканчваліся на галосны нават тады, калі павінны былі заканчвацца на зычны: *Яблачкін*. Трэба памятаць і пра шырокае бытаванне на тэрыторыі вобласці адзінак з фіналлю *-ка/-ко*, якая без перашкод далучалася да асноў як апелятываў, так і імёнаў: *Лапка* ці *Лапка* > *Лапкін*, *Лыска* або *Лыско* > *Лыскін*, *Грачушка* > *Грачушкін*; *Маісейка* > *Маісейкін*, *Сімачка* > *Сімачкін*, *Якубка* > *Якубкін*. У рэчышчы сказанага, забягаючы крыху наперад, адзначым, што пятая частка першасных прозвішчаў, зафіксаваных на Пастаўшчыне, заканчваецца на *-ка/-ко*, на тэрыторыі ж Дунілавіцкага сельсавета гэты паказчык намнога большы – амаль 40%.

Лічыцца, што ў Беларусі змяншэнне частотнасці прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і на *-ін/-ын* адбываецца ў напрамку з усходу на захад [19, с. 41-43]. Не адмаўляючы сказанага, а ўдакладняючы яго адносна Віцебшчыны, звернем увагу на тое, што хваля паніжэння прадуктыўнасці названых адзінак рухаецца па вобласці не строга з усходу на захад, а па дузе – з усходу на поўнач і паўночны захад, а потым – у паўднёва-заходнюю частку (гл. карты 1, 2). Тлумачэнне такой з’явы, мяркуюем, трэба шукаць у геаграфічным становішчы Віцебшчыны, якая на ўсходзе мяжуе з Расіяй, таму антрапанічныя традыцыі гэтай суседняй дзяржавы аказваюць значны ўплыў на якасны склад прозвішчаў усходніх тэрыторый. На поўначы такое ўздзеянне крыху паслабляецца, паколькі тут пачынаюць уплываць, акрамя рускіх, яшчэ і прыбалтыйскія моўныя і анамастычныя законы: паўночная частка вобласці мяжуе з Расіяй і з Латвіяй. На паўночным захадзе Віцебшчыны адчуваецца моцны адбітак антрапанічных традыцый прыбалтыйскіх рэспублік – Літвы і Латвіі. Цэнтральная ж і паўднёва-заходняя часткі вобласці пазбаўлены такога ўплыву, таму паказчыкі частотнасці прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і на *-ін/-ын* тут ніжэйшыя, чым на ўсходзе або на поўначы, і вышэйшыя, чым на захадзе.

Прозвішчы на *-скі/-цкі* размешчаны не менш кантрастна. Акрамя агульнавядомай тэндэнцыі паніжэння прадуктыўнасці іх у напрамку з захаду на ўсход, звяртае на сябе ўвагу існаванне своеасаблівага масіву, што ахоплівае Глыбоцкі і Шаркоўшчынскі раёны, у антрапаніміконе якіх удзельная вага прозвішчаў на *-скі/-цкі* самая высокая на Віцебшчыне – ад 21,62% да 22,73% (гл. карту 3).

Пры аддаленні ад названага ядра прадуктыўнасць паступова зніжаецца і складае менш за 20%: на поўначы ад ядра колькасць адзінак на *-скі/-цкі* вагаецца ад 17,78% да 19,9%, на поўдні – ад 18,14% да 18,73%, на захадзе – ад 17,53% да 19,04%, на ўсходзе – ад 16,95% да 18,37%.

Прычына такой высокай долі прозвішчаў на *-скі/-цкі* ў заходнім рэгіёне найперш у існуючых тут традыцыях называць людзей па месцы іх жыхарства або нараджэння. Паводле апошніх даследаванняў, праведзеных у 2000--2001 гг., нідзе на Віцебшчыне так часта, як на захадзе, не сустракаюцца выпадкі, калі прозвішча ўтворана ад назвы населенага пункта [166, с. 56–63]. Больш таго, адзначаны факты, калі шмат жыхароў вёскі носяць адно прозвішча, якое паходзіць ад назвы гэтай вёскі: напрыклад, у в.Марачкова Расонскага р-на распаўсюджана прозвішча *Марачкоўскі*, а ў в.Каліты Пастаўскага р-на 17 жыхароў з 30 (больш за палову) носяць прозвішча *Каліцкі*.

Звяртае на сябе ўвагу і адваротная з’ява: на тэрыторыі Глыбоцкага р-на сёння існуе каля 20 населеных пунктаў, назвы якіх утварыліся ад антрапонімаў. Характэрна, што ў большасці такіх вёсак і зараз жывуць карэнныя жыхары з прозвішчамі, якія далі назву вёсцы: прозвішча *Гаркуш* – вёска Гаркушы, прозвішча *Кухта* – вёска Кухты, прозвішча *Шубнік* – вёска Шубнікі, а таксама *Гіртун* – Гіртунны, *Бука* – Букі, *Тумаш* – Тумашы, *Грыц* – Грыцы, *Зяваліч* – Зявалічы, *Раманчук* – Раманчукі і інш.

Другое ядро, па прадуктыўнасці супрацьлеглае апісанаму, ахоплівае Гарадоччыну, усходнюю частку Шуміліншчыны, а таксама паўднёвую і заходнюю часткі Віцебскага р-на. Тут самая нізкая па вобласці частотнасць адзінак на *-скі/-цкі* – менш за 5%, што можа быць растлумачана адсутнасцю такіх глыбокіх традыцый называння чалавека па месцы жыхарства або нараджэння, як на захадзе даследаванай тэрыторыі.

Аналізуючы характар распаўсюджання адзінак на *-іч/-ыч/-ыц*, адзначым тэндэнцыю паніжэння іх частотнасці ў напрамку з захаду на ўсход. Вылучаюцца два масівы максімальнай прадуктыўнасці: першы прыкладна супадае з тэрыторыяй Браслаўскага р-на, а другі ахоплівае амаль увесь Докшыцкі, паўднёва-ўсходнюю частку Пастаўскага і паўднёва-заходнюю частку Лепельскага раёнаў (гл. карту 4). Удзельная вага антрапонімаў названага тыпу складае ў другім масіве ад 20,22% (на Браслаўшчыне) да 28,13% (на паўднёвым усходзе Пастаўшчыны), але нідзе не перавышае трыццаціпрацэнтны паказчык. Супастаўляючы прыведзеную карту з дадзенымі М.В. Бірылы [19, с. 36], заўважаем, што другая зона – гэта працяг вялікага ядра з прадуктыўнасцю больш за 50%, размешчанага на паўночнай ускраіне Мінскай вобласці у зоне Вілейка – Крывічы – Бягомль.

Самая нізкая частотнасць прозвішчаў на *-овіч/-евіч/-авіч*, *-іч/-ыч/-ыц* назіраецца на ўсходзе Віцебскай вобласці. Прычына, відаць, у блізкасці, а раней

– агульнасці гэтых зямель з рускімі тэрыторыямі, на якіх працэнт такіх адзінак невысокі, бо ў XVI–XVIII стст. маскоўскія князі, а пасля і цар надавалі саслоўнае адценне імёнам па бацьку на *-ович*, абмяжоўваючы іх ужыванне і дазваляючы карыстацца толькі выбраным асобам. Як адзначаў М.В. Бірыла, спасылаючыся на дадзеныя А.М. Селішчава, у Пскове, напрыклад, фарманты *-ович*, *-евич* ва ўсіх прозвішчах былі заменены на *-ов*, *-ев* [19, с. 37].

Прозвішчы на *-енка/-энка/-анка*, якія лічацца тыпова ўкраінскімі, займаюць на Віцебшчыне значнае месца: сярэдні паказчык прадуктыўнасці – 7,1%. Найбольшая ўдзельная доля іх адзначаецца вакол горада Віцебска. Усходняя мяжа гэтай зоны знаходзіцца прыблізна на лініі Полацк – Ула – Орша (гл. карту 5). Як відаць з карты, масіў самай высокай канцэнтрацыі ахоплівае каля 1/3 часткі ўсёй вобласці.

Прадуктыўнасць адзінак на *-енка/-энка/-анка* неаднолькавая на розных тэрыторыях акрэсленай зоны: колькасць такіх антрапонімаў на Сенненшчыне і вакол г.п.Ула толькі крыху перавышае дзесяціпрацэнтны паказчык, на Лёзненшчыне складае амаль 15%, у раёне Шуміліна і Полацка – амаль 12%, а на прылеглых да Суража землях – больш за 16%.

Па-за межамі зоны самай высокай канцэнтрацыі фіксуецца рэзкае паніжэнне ўдзельнай вагі прозвішчаў на *-енка/-энка/-анка*. Так, напрыклад, на захадзе і поўначы ад Полацкага р-на такіх антрапонімаў налічваецца ад 4% да 6%, а на захадзе ад Аршанскага р-на – каля 4%. Самы нізкі працэнтны паказчык адзначаны на крайнім захадзе Віцебшчыны – у Браслаўскім, паўднёва-заходняй і паўночна-заходняй частках Мёрскага раёнаў.

Адзінкі на *-ёнак/-онак*, як вядома, уласцівы толькі беларускай антрапанімнай сістэме. Своеасаблівае ядро высокай канцэнтрацыі такіх прозвішчаў знаходзіцца на захадзе ад цэнтра вобласці: на Ушаччыне іх прадуктыўнасць складае 8,48%, на Глыбоччыне – 6,76%, у раёне Асвеі і Верхнядзвінска – адпаведна 8,09% і 5,96% (гл. карту 6). Самай жа высокай частотнасцю вылучаецца Мёрскі р-н – 10,05%.

На ўсіх напрамках ад акрэсленага цэнтра назіраецца паступовае змяншэнне колькасці прозвішчаў на *-ёнак/-онак*. Ва ўсходняй частцы Віцебшчыны ўдзельная вага антрапонімаў названага тыпу не перавышае 1%: вакол Суража яна складае 0,48%, на Лёзненшчыне – 0,62%, у Дубровенскім р-не – 0,52%, а ў Шумілінскім – 0,9%.

Тэрыторыя найбольшай частотнасці прозвішчаў на *-ук/-юк* ахоплівае паўднёвую і паўднёва-заходнюю часткі Віцебшчыны, а таксама Верхнядзвінскі, Мёрскі і Ушацкі раёны (гл. карту 7). Па меры аддалення ад апісанай зоны адбываецца паступовае зніжэнне прадуктыўнасці прозвішчаў на *-ук/-юк*: на паўночным захадзе вобласці іх удзельная вага складае ў сярэднім 0,56%, на поўначы – 0,64%, у цэнтральнай частцы, у якую ўваходзяць Полацкі і Шумілінскі раёны, – 0,58%.

Самай нізкай частотнасцю антрапонімаў з фармантам *-ук/-юк* вызначаецца ўсходняя частка Віцебшчыны: на Лёзненшчыне – 0,34%, Дубровеншчыне – 0,39%. На паўночным жа ўсходзе вобласці – у Гарадоцкім р-не і вакол Суража – зусім не зафіксавана прозвішчаў названага тыпу.

Прозвішчны тып на *-еу/-эу* з'яўляецца непрадуктыўным на даследаванай тэрыторыі: у яго ўваходзіць каля 0,8% ад агульнай колькасці зафіксаваных антрапонімаў. Аднак у некаторых рэгіёнах Віцебшчыны частотнасць адзінак на *-еу/-эу* бывае значна вышэйшая за сярэдні паказчык па вобласці. На карце 8 адзначана існаванне двух масіваў з даволі высокай для гэтага тыпу канцэнтрацыяй прозвішчаў: на крайнім захадзе вобласці, а таксама ў Чашніцкім і Лепельскім раёнах. Тэрмін “масіў” ужываецца намі ўмоўна, паколькі прадуктыўнасць антрапонімаў на адзначаных тэрыторыях невысокая і вагаецца ад 1,81% да 2,23%.

Параўнанне карты 8 з картай 3 дае магчымасць заўважыць наступнае: зоны найбольшай частотнасці прозвішчаў на *-еу/-эу* прыкладна супадаюць з тэрыторыяй, на якой адзначаецца шырокае распаўсюджанне антрапонімаў на *-скі/-цкі*. Гэта не выпадкова, таму што прозвішчы на *-еу/-эу*, як і адзінкі на *-скі/-цкі*, у перыяд іх узнікнення выконвалі аднолькавую функцыю – указвалі на месца нараджэння, паходжання або пражывання іх носьбіта.

Сярэдні паказчык прадуктыўнасці прозвішчаў з фармантам *-ік/-чык* на Віцебшчыне складае 0,69%. На паўднёвым захадзе частотнасць такіх адзінак парой у два і больш разы перавышае прыведзеную лічбу: у Глыбоцкім р-не – 1,93%, ва Ушацкім – 1,18%, у Докшыцкім – 2,08% (гл. карту 9). Колькасць прозвішчаў на *-ік/-чык* зніжаецца ў напрамку з захаду на ўсход і на поўнач. У раёне ж Лёзна і Суража такія адзінкі амаль не бытуюць (гл. карту 9 і табл. 5).

Колькасць прозвішчаў кожнага з трох наступных тыпаў – на *-ак/-як*, на *-еня/-эня* і на *-іх/-ых* не перавышае дзесятка, таму карты прадуктыўнасці намі не прыводзяцца. Адначым толькі, што антрапонімы на *-ак/-як* бытуюць як на ўсходзе, так і на захадзе вобласці: яны зафіксаваны ў Лёзенскім, Гарадоцкім, а таксама ў Пастаўскім і Верхнядзвінскім раёнах. Адзінкі з фармантам *-еня/-эня* засведчаны ў Шумілінскім, Чашніцкім, Сенненскім, Полацкім, Ушацкім і Пастаўскім раёнах. Прозвішчы на *-іх/-ых* адзначаны ў Шумілінскім, Чашніцкім, Верхнядзвінскім і Мёрскім раёнах. Звяртае на сябе ўвагу наступная асаблівасць: носьбітам кожнага з прозвішчаў, што ўваходзяць у пералічаныя тыпы, з'яўляецца ўсяго адна сям'я.

Першасным прозвішчам у антрапаніміконе Віцебшчыны належыць значнае месца: яны складаюць амаль трэцюю яго частку. Праілюструем тэрыторыю распаўсюджання і характар прадуктыўнасці прозвішчаў, аманімічных апелятыўным назоўнікам, прыметнікам, а таксама ўласным асабовым мужчынскім імёнам.

Антрапонімы, утвораныя ад апелятыўных назоўнікаў, як адзначалася раней, займаюць вядучае месца ў сістэме першасных прозвішчаў. Як выявілася ў працэсе даследавання, на тэрыторыі вобласці існуе два розныя па плошчы масівы, дзе частотнасць такіх адзінак перавышае трыццаціпрацэнтны паказчык. Першы масіў – гэта зона, што прыблізна супадае з тэрыторыяй Верхнядзвінскага р-на, другі масіў – паўднёва-заходняя частка вобласці, якая ўключае Пастаўскі, Докшыцкі і Лепельскі раёны (гл. карту 10). Напрыклад, канцэнтрацыя аналізуемых антрапонімаў у Пастаўскім р-не складае ў сярэднім 30,25%, у Лепельскім – 30,58%, у Докшыцкім – 31,02%, у Верхнядзвінскім

– 31,71%. Па меры аддалення ад гэтых дзвюх зон частотнасць паступова змяншаецца: на Браслаўшчыне яна складае 23,03%, на Глыбоччыне – 28,5%, на Ушаччыне – 28,57%, у Чашніцкім р-не – 22,83%.

Хваля яшчэ меншай прадуктыўнасці размешчана на ўсход ад цэнтральнай лініі Віцебскай вобласці – у раёне Полацка, Шуміліна, Сянно, Талачына. Тут удзельная вага такіх прозвішчаў – ад 10% да 20%. Зона самай нізкай канцэнтрацыі прозвішчаў аналізуемага тыпу – крайні ўсход Віцебшчыны.

Першасныя прозвішчы, што паходзяць ад апелятыўных прыметнікаў, распаўсюджаны на даследаванай тэрыторыі нераўнамерна. Ад 1% да 3% яны складаюць на паўднёвым захадзе і на поўдні вобласці, а таксама на ўскраінах яе паўночнай і паўночна-ўсходняй частак (гл. карту 11). Самая высокая частотнасць антрапонімаў ад'ектыўнага характару выяўлена ў Гарадоцкім р-не – 2,03%. З захаду да цэнтра і ад цэнтра на паўднёвы ўсход размяшчаецца зона, дзе прадуктыўнасць названых прозвішчаў складае 0,5%–1%. Матэрыял, якім мы валодаем, не фіксуе наяўнасці такіх адзінак на прылеглых да Суража тэрыторыях.

Прозвішчы, утвораныя шляхам трансанімізацыі з уласных асабовых імёнаў, на захадзе і паўднёвым захадзе складаюць масіў самай высокай прадуктыўнасці, якая вар'іруецца ад 5% да 8%: на Ушаччыне – 5,18%, Глыбоччыне – 5,31%, Пастаўшчыне – 6,26% (гл. карту 12). Аднак найбольшай частотнасцю характарызуецца Браслаўскі р-н – 7,87%. Па меры аддалення на ўсход ад акрэсленай зоны, на поўнач і ў цэнтр вобласці, назіраецца плаўнае зніжэнне ўдзельнай вагі такіх прозвішчаў. На поўдні ж убыванне частотнасці больш рэзкае: параўн., напрыклад, прадуктыўнасць у Лепельскім і суседнім з ім Чашніцкім раёнах, якая складае адпаведна 5,53% і 2,33%. Самая нізкая доля антрапонімаў, утвораных ад уласных мужчынскіх імёнаў, у Дубровенскім р-не – 0,91% і вакол Суража – 0,4%.

Падагульняючы сказанае вышэй, адзначым, што розныя паводле ўтварэння прозвішчы жыхароў Віцебшчыны істотна адрозніваюцца ў лінгвагеаграфічным плане. Частотнасць антрапонімаў на захадзе і ўсходзе, на поўдні і поўначы, як правіла, не супадае і можа вар'іравацца ад самага нізкага да найбольш высокага паказчыка.

У межах кожнага прозвішчнага тыпу вылучаецца некалькі рэгіёнаў, якія адрозніваюцца характарам прадуктыўнасці. Як правіла, кожны прозвішчны тып мае свой адметны масіў самай высокай частотнасці адзінак. Нярэдка такіх масіваў бывае два і нават тры. Вакол зон найбольшай прадуктыўнасці размяшчаюцца тэрыторыі з меншай удзельнай вагою антрапонімаў. Масівы маюць розную плошчу – ад плошчы раёна (зрэдку – сельсавета) да плошчы некалькіх раёнаў і нават да 1/3 часткі вобласці.

На Віцебшчыне шматлікімі з'яўляюцца прозвішчы, у аснове якіх апелятывы, што характарызуюць чалавека, а таксама назвы прафесій і роду заняткаў. Разгледзім асаблівасці іх размяшчэння.

Апелятывы, якія падкрэсліваюць фізічныя якасці чалавека, пры ўтварэнні прозвішчаў жыхароў паўночнай Беларусі выкарыстоўваліся ў тры разы часцей, чым адзінкі, што нясуць дадзеныя псіхічнага плана. Распаўсюджанымі

з'яўляюцца антрапонімы, якія паходзяць ад імёнаў і мянушак, што даваліся чалавеку па колеры яго валасоў, вачэй, скуры і інш. Найбольшай прадуктыўнасцю вылучаюцца адзінкі з каранем *бел-*: ад іх утворана амаль сорак розных прозвішчаў. Асаблівасці размяшчэння такіх антрапонімаў паказаны на карце 13.

Тут і ніжэй пры картаграфаванні мы прытрымліваемся наступных прынцыпаў. Па-першае, ролю мінімальнага арэала выконвае сельскі савет: маштаб карты не дазваляе выкарыстаць у такой якасці, напрыклад, вёску. Прыняцце ж раёна за мінімальную адзінку не ўяўляецца мэтазгодным з-за цяжкасці дакладна паказаць асаблівасці размяшчэння прозвішчаў у яго межах – такая карта была б вельмі агульнай і ўмоўнай.

Па-другое, розным прозвішчам (*Бяляеў, Бель, Беладзед*) адпавядаюць асобныя знакі (квадрат, трохкутнік, ромб і інш.). Калі ў межах асобнага сельсавета распаўсюджана адно прозвішча (напрыклад, прозвішча *Белавусаў* у вёсках Будзішча, Данілава, Слабодка, Вялікія Ляжні і хутары Падсады Дабейскага сельсавета Шумілінскага р-на), то на карце яно ілюструецца толькі адзін раз адпаведным умоўным знакам (названаму антрапоніму адпавядае чорны трохкутнік). Калі ж у сельсавеце бытуе некалькі розных прозвішчаў (як, напрыклад, у Крынкаўскім сельсавеце Лёзненскага р-на – *Белазораў, Белесеў, Бяльковіч, Бяляеў*), то на карце яны паказваюцца рознымі значкамі ў межах гэтага сельсавета (гл. карту 13).

Прозвішчы з элементам *бел-* нераўнамерна распаўсюджаны на тэрыторыі Віцебшчыны: найчасцей яны сустракаюцца ў Верхнядзвінскім, Шумілінскім і Лёзненскім, крыху радзей – у Лепельскім, Полацкім і Ушацкім раёнах. У астатніх раёнах вобласці бытуюць адно-два прозвішчы, а ў Глыбоцкім, Докшыцкім, Шаркоўшчынскім, Талачынскім і Аршанскім раёнах не засведчана ні аднаго антрапоніма з часткай *бел-*.

Самымі распаўсюджанымі на Віцебшчыне з'яўляюцца наступныя прозвішчы з кампанентам *бел-*: *Белавусаў* (зафіксавана ў васьмі раёнах вобласці, або трынаццаці сельсаветах), *Бяляеў* (у шасці раёнах, або адзінаццаці сельсаветах) і *Белавус* (у шасці раёнах, або васьмі сельсаветах).

Рэдкімі можна назваць наступныя прозвішчы, кожнае з якіх адзначана толькі ў адным сельсавеце: *Бяльчонак, Бялушчанка* (Полацкі р-н), *Белякоў, Беладзедаў, Бель, Бялей, Білей* (Верхнядзвінскі р-н), *Беланошка, Белагалоўка, Белагаловін* (Шумілінскі р-н), *Белашапкін, Бельчанкоў, Белавосцік* (Лёзненскі р-н), *Белька, Більковіч* (Ушацкі р-н), *Беліковіч* (Лепельскі р-н), *Белавостаў* (Гарадоцкі р-н), *Бялюн* (Браслаўскі р-н), *Бялькоў* (Віцебскі р-н).

Прычыну шырокай папулярнасці антрапонімаў, а таксама высокага прозвішчаўтваральнага каэфіцыента апелятываў з *бел-* мы бачым, па-першае, у магчымасці ўжывання мянушак і нецаркоўных імёнаў з гэтым кампанентам як у прамым, так і ў пераносным значэннях: *Белы* – не толькі 'той, у якога светлыя валасы, скура, адзенне, вочы і г.д.', але і 'чалавек са светлымі, чыстымі думкамі, учынкамі, памкненнямі і інш.'; па-другое, у станоўчым падтэксте слоў з часткай *бел-*, што пашырае верагоднасць выкарыстання іх у якасці пажадальных.

Апелятывы з элементам *чорн*- паслужылі базай для ўтварэння каля трох дзесяткаў розных прозвішчаў. Прычым калі антрапонімы з *бел*- утвараюць своеасаблівыя масівы, якія характарызуюцца не толькі высокай канцэнтрацыяй, але і разнастайнасцю адзінак, то прозвішчы з *чорн*- размешчаны на тэрыторыі вобласці амаль раўнамерна (гл. карту 14).

Самым распаўсюджаным з'яўляецца прозвішча *Чарноў*, якое адзначана на тэрыторыі пяці раёнаў. Каля дзесятка антрапонімаў фіксуецца ўсяго толькі адзін раз: *Чарнёнак* (Гарадоцкі р-н), *Чарнякоў*, *Чарнавок* (Верхнядзвінскі р-н), *Чарнабрысаў*, *Чарнамордаў* (Шумілінскі р-н), *Чарневіч*, *Чарнавока* (Мёрскі р-н), *Чарняк* (Глыбоцкі р-н), *Чарнюк* (Пастаўскі р-н), *Чэрнік*, *Чэрнікаў* (Дубровенскі р-н) і інш.

Супастаўляючы асаблівасці бытавання прозвішчаў, што бяруць пачатак ад імёнаў і мянушак, якія характарызавалі колер вусоў, заўважаем наступнае: калі адзінкі з часткай *бел*- вельмі распаўсюджаны на Віцебшчыне, то антрапонімы з *чорн*- сустракаюцца толькі ў двух раёнах (трох вёсках). Прычына, магчыма, у тым, што чалавек з белымі (светлымі) вусамі больш вылучаўся са свайго асяроддзя, чым чарнавусы.

Сельскі антрапанімікон Віцебшчыны ўключае таксама прозвішчы, якія ўтрымліваюць у сваім складзе апелятывы *руды*, *сівы*, *рыжы*, *зялёны*, *русы*, *светлы*, *сіні*, *чырвоны*, *шэры*, *буры*.

Асаблівасці бытавання адзінак, базай для якіх паслужылі імёны-мянушкі з элементам *руд*-, паказаны на карце 15. Такія прозвішчы раўнамерна размешчаны на даследаванай тэрыторыі. Часцей за іншыя сустракаюцца прозвішчы *Рудакоў* (засведчана ў шасці раёнах, або сямі сельсаветах) і *Рудак* (у пяці раёнах, або шасці сельсаветах). Рэдкімі з'яўляюцца антрапонімы *Рудзь* (Мёрскі р-н), *Рудзякоў* (Гарадоцкі р-н), *Рудзінаў* (Лёзненскі р-н). Не зафіксавана ні аднаго прозвішча з *руд*- у Пастаўскім, Браслаўскім, Чашніцкім, Сенненскім, Расонскім і Талачынскім раёнах.

Антрапонімы, што паходзяць ад апелятываў, якія першапачаткова характарызавалі чалавека з сівой галавой або барадой, утрымліваюць у сваім складзе, як правіла, кампанент *сів*- і вельмі рэдка – *сед*-. Па колькасці ўтвораных прозвішчаў такія апелятывы блізкія да адзінак з часткай *руд*-. Як відаць з карты 16, самымі багатымі на прозвішчы з часткай *сів*- з'яўляюцца Верхнядзвінскі, Полацкі і Шумілінскі раёны, дзе антрапонімы такога тыпу бытуюць практычна паўсюдна. На тэрыторыі ўсяго Верхнядзвінскага р-на ў 40-я гг. XX ст. было распаўсюджана толькі адно прозвішча – *Сівоха*, якое нідзе больш на Віцебшчыне не засведчана. На захадзе вобласці частотным з'яўляецца антрапонім *Сіўко*: ён зафіксаваны ў Пастаўскім, Глыбоцкім, Докшыцкім, Мёрскім раёнах.

На Віцебшчыне нешматлікія антрапонімы, утвораныя ад імёнаў і мянушак, якія выражалі такія “колеравыя” характарыстыкі чалавека, як *рыжы*, *зялёны*, *русы*, *светлы*, *сіні*, *чырвоны*, *шэры*, *буры*, таму лічым мэтазгодным паказаць іх распаўсюджанне на агульнай карце (гл. карту 17).

Прозвішчы з кампанентам *рыж*- размешчаны амаль раўнамерна. Найбольшая іх колькасць адзначаецца на Лепельшчыне і Верхнядзвіншчыне. Не

зафіксаваны такія антрапонімы ў Шаркоўшчынскім, Расонскім, Пастаўскім, Сенненскім і Чашніцкім раёнах. Самым распаўсюджаным з'яўляецца прозвішча *Рыжычэнка*.

Антрапонімы, у аснове якіх прыметнік *русы*, часцей за ўсё сустракаюцца на тэрыторыі Верхнядзвінскага р-на, хоць адзначаны таксама ў Шумілінскім, Глыбоцкім, Сенненскім, Бешанковіцкім, Чашніцкім, Ушацкім, Пастаўскім і Дубровенскім раёнах. Адносячы апелятывы з *рус-* да тых, якія характарызуюць колер, нельга забываць, што яны могуць ужывацца і з іншым значэннем – ‘рускі чалавек’.

Прозвішчы з кампанентам *зялён-* бытуюць у цэнтральнай і паўночна-заходняй частках Віцебшчыны, утвараючы спецыфічны арэал, які размяшчаецца на тэрыторыі Ушацкага, Шумілінскага, Полацкага і Верхнядзвінскага раёнаў. Зрэдку такія антрапонімы сустракаюцца на Лёзненшчыне, Сенненшчыне, Гарадоччыне, а таксама ў Шаркоўшчынскім і Мёрскім раёнах. На іншых тэрыторыях прозвішчы з элементам *зялён-* не зафіксаваны. Самымі частотнымі з'яўляюцца адзінкі *Зелянькоў* (адзначаны ў пяці раёнах, або сямі сельсаветах) і *Зялёнка* (у чатырох раёнах, або дзесяці сельсаветах).

Прозвішчы з элементам *красн-* сустракаюцца ў Шумілінскім, Чашніцкім, Полацкім, Бешанковіцкім, Лёзненскім і Гарадоцкім раёнах. Але самым багатым на такія антрапонімы з'яўляецца Ушацкі р-н: практычна на тэрыторыі кожнага сельсавета бытуе прозвішча з часткай *красн-*. Нагадаем, што апелятыў *красны* можа абазначаць не толькі колер, але і характарызаваць прыгожага чалавека. Ад прыметніка *чырвоны* ўтворана толькі адно прозвішча, якое бытуе таксама на Ушаччыне.

Такім чынам, картаграфічнае апісанне прозвішчаў, утвораных ад адзінак, якія абазначаюць колер, паказала: 1) “колеравыя” апелятывы характарызуюцца розным прозвішчаўтваральным каэфіцыентам; самы высокі каэфіцыент выяўлены ў апелятыва *белы*, які валодае станоўчым пераносным значэннем, а таму мог шырока ўжывацца ў імёнах-мянушках як пажадальны; 2) антрапонімы, у аснове якіх апелятывы, што абазначаюць колер, нераўнамерна распаўсюджаны на тэрыторыі Віцебшчыны: прозвішчы з часткай *бел-* утвараюць своеасаблівыя масівы з высокай і нізкай частотнасцю, адзінкі з *чорн-*, *руд-*, *сів-* размешчаны амаль раўнамерна.

Як вядома, адна і тая ж назва прафесіі можа мець рознае гукавое афармленне ў залежнасці ад дыялектных асаблівасцей пэўнай тэрыторыі. Напрыклад, у розных рэгіёнах Беларусі майстра па апрацоўцы скуры называюць *гарбаром*, *аўчыннікам*, *кажэўнікам*, *кажамякам*, *кушнерам*, *шкура-там*, *чамбарам*, *балтушнікам*, *шкурнікам* [92, карта № 212]. Намі зроблена спроба высветліць, ці залежаць (а калі залежаць, то ў якой ступені) асаблівасці распаўсюджвання і бытавання прозвішчаў, матываваных рознымі варыянтамі адной назвы, ад прынятых на асобных тэрыторыях моўных традыцый.

Самымі распаўсюджанымі сярод прозвішчаў аналізуемага тыпу на Віцебшчыне з'яўляюцца адзінкі, якія паходзяць ад назвы *аўчыннік*. Бытуюць яны не на ўсёй тэрыторыі вобласці, а з поўначы на поўдзень ўтвараюць своеасаблівую лінію, якая размешчана крыху на ўсход ад цэнтральнай часткі

Віцебшчыны (гл. карту 18). Прозвішчы, у аснову якіх пакладзены апелятыў *кажамяка*, фіксуюцца амаль паўсюдна і не ўтвараюць арэалаў, падобных на апісаны вышэй. Антрапонімы, што ўтрымліваюць назву *кушнер*, адзначаны толькі ў трох раёнах – Глыбоцкім (у двух сельсаветах), Чашніцкім (у двух сельсаветах) і Лёзненскім (у адным сельсавеце). Адзінкавымі з’яўляюцца прозвішчы, якія матываваны назвамі *кажэўнік* (Чашніцкі р-н) і *шкурат* (Шумілінскі р-н).

Супастаўляючы сказанае з дадзенымі “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак” [92, карта № 212], заўважаем, што тэрыторыя бытавання прозвішчаў, матываваных пэўным варыянтам назвы, не заўсёды супадае з тэрыторыяй, на якой гэты варыянт выкарыстоўваецца мясцовымі жыхарамі. Так, напрыклад, прозвішча *Аўчыннікаў* шырока распаўсюджана ў Гарадоцкім, Шумілінскім, Ушацкім, Бешанковіцкім і Чашніцкім раёнах. Аднак, як сведчыць “Лексічны атлас...”, насельніцтва толькі Гарадоцкага і Віцебскага раёнаў ужывае варыянт *аўчыннік*, жыхары ж астатніх пералічаных раёнаў выкарыстоўваюць іншыя варыянты – *кажэўнік* і вельмі рэдка *кажамяка*. Сабраны матэрыял паказвае, што ад апелятыва *гарбар* не ўтворана ні аднаго прозвішча, хоць гэты варыянт назвы прыняты сёння на захадзе Віцебшчыны. Можна меркаваць, што ў той час, калі фарміраваліся прозвішчы, лексема *гарбар* не ўжывалася.

Антрапонімы, утвораныя ад назвы майстра па вырабе драўлянага посуду, матывуюцца чатырма апелятывамі – *бондар*, *бачкар*, *бачар* і *бачкарнік* (гл. карту 19). Ступень распаўсюджання прозвішчаў, утвораных ад прыведзеных варыянтаў, у кожным раёне розная. Самымі частотнымі з’яўляюцца адзінкі, якія ўтрымліваюць апелятыў *бондар*: яны адзначаны амаль па ўсёй вобласці, а найбольшай канцэнтрацыі дасягаюць у паўночна-ўсходняй частцы Ушацкага, паўднёва-заходніх частках Шумілінскага і Верхнядзвінскага раёнаў, а таксама на поўначы Лёзненскага і поўдні Чашніцкага раёнаў. Можна выказаць здагадку, што менавіта на гэтых тэрыторыях бондарства было вельмі распаўсюджана падчас прозвішчаўтварэння – у XVII–XVIII стст.

Антрапонімы з апелятывам *бачкар* у аснове бытуюць у асноўным у Чашніцкім р-не, прычым на той жа тэрыторыі, што і ўтварэнні ад *бондар*.

Адзначым, што зараз практычна на ўсёй тэрыторыі Віцебскай вобласці, як і па Беларусі ўвогуле, для называння майстра па вырабе драўлянага посуду выкарыстоўваецца лексема *бондар* [92, карта № 223]. Варыянт жа *бачкар* аўтарамі “Лексічнага атласа...” не адзначаны на Віцебшчыне ўвогуле, больш таго – ён з’яўляецца надзвычай рэдкім і для астатняй тэрыторыі рэспублікі. У прозвішчах жа гэты апелятыў быў выкарыстаны неаднаразова (гл. карту 19).

Апелятывы *бачкарнік* і *бачар*, якія ў “Лексічным атласе...” нават не ўзгадваюцца, таксама сустракаем у прозвішчах жыхароў Полацкага (*Бачкарнікаў*) Чашніцкага (*Бачараў*) і Дубровенскага (*Бачарэнка*) раёнаў. Заўважым, што Чашніцкі р-н у плане насычанасці і разнастайнасці антрапонімаў з’яўляецца ўнікальным: тры варыянты назвы *бондара* з чатырох магчымых знайшлі адлюстраванне ў прозвішчах жыхароў паўднёва-ўсходняй часткі гэтага раёна. Такая з’ява больш нідзе на Віцебшчыне не адзначана.

Усё сказанае вышэй наглядна ілюструе той факт, што ў прозвішчах утрымліваюцца звесткі, якія сучаснай мовай ужо страчаны: зараз на Віцебшчыне ўжываецца толькі адзін варыянт назвы майстра па вырабе драўлянага посуду – *бондар*, прозвішчы ж фіксуюць чатыры такія варыянты. Што да размяшчэння прозвішчаў, асновы якіх утрымліваюць назвы майстра па вырабе колаў, то на даследаванай тэрыторыі бытуюць прозвішчы, матываваныя апелятывамі *калеснік* і *стэльмах*, а таксама фанетычнымі і акцэнтнымі варыянтамі апошняга – *стальмах*, *стальмак*, *стэльмак* (гл. карту 20). Антрапонімы, якія паходзяць ад варыянта *калеснік*, надзвычай распаўсюджаны ў Верхнядзвінскім р-не, прычым большасць зафіксаваных тут прозвішчаў узнікла шляхам анімізацыі (*калеснік* > *Калеснік*). Аарэал самай высокай на Віцебшчыне частотнасці прозвішча *Калеснік* ахоплівае паўночную частку Верхнядзвінскага і паўночна-заходнюю частку Расонскага раёнаў. Утварэнні ад названага варыянта зафіксаваны таксама не менш чым у двух сельсаветах Чашніцкага, Шумілінскага і Лёзненскага раёнаў.

Прозвішчы, у аснове якіх фанетычныя і акцэнтныя варыянты апелятыва *стэльмах*, даволі кампактна бытуюць ва Ушацкім, паўночнай і паўночна-ўсходняй частках Лепельскага раёнаў, а таксама на паўднёвым усходзе Гарадоцкага, усходзе Віцебскага і Лёзненскага раёнаў. Зрэдку такія антрапонімы сустракаюцца ў Пастаўскім, Мёрскім, Глыбоцкім і Сенненскім раёнах.

На сучасным этапе для абазначэння майстра па вырабе колаў на ўсёй тэрыторыі Віцебшчыны ўжываецца назва *калеснік*, а таксама яе варыянты *калѣснік*, *каляснік*, *каляснік*. Назва ж *стэльмах* зараз характэрна для паўднёвай і паўднёва-заходняй Беларусі [92, карта № 222].

Антрапонімы, у аснове якіх назва працаўніка, што меле збожжа ў млыне, надзвычай частотныя ў Лёзненскім, Шумілінскім і Чашніцкім раёнах (гл. карту 21). Сярод іх прэвалююць прозвішчы, матываваныя апелятывам *пруднік*, а ўтварэнні ад *мельнік* сустракаюцца рэдка (на Лёзненшчыне антрапонімы ад *мельнік* не адзначаны ўвогуле). На астатняй тэрыторыі адзінкі, у аснове якіх назва млынара, сустракаюцца нячаста, а ў Расонскім, Браслаўскім і Шаркоўшчынскім раёнах увогуле не зафіксаваны. Заўважым, што тэрыторыя, дзе сёння ўжываюцца варыянты *пруднік* і *мельнік*, амаль супадае з рэгіёнамі, на якіх распаўсюджаны прозвішчы, утвораныя ад гэтых апелятываў [92, карта № 213].

Асновы прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны фіксуюць яшчэ два варыянты назвы млынара – *прудняк* і *мукамол*, якія, мяркуючы па дадзеных “Лексічнага атласа...”, не ўжываюцца сёння на тэрыторыі Беларусі. Антрапонімы ж “закансервалі” ў сваім складзе адзначаныя варыянты: на Лёзненшчыне гэта прозвішча *Пруднячэнка*, на Шуміліншчыне – *Пруднячэнка*, *Мукамалаў*.

Антрапонімы, асновы якіх утрымліваюць апелятывы, што называюць *кухара*, паходзяць ад наступных адзінак: *кухар*, *кухар*, *кухта*, *кухто*, *кашавар*, *паварэха*. З карты 22 відаць, што прозвішчы, матываваныя рознымі варыянтамі назвы, неаднолькава размешчаны на даследаванай тэрыторыі. У сувязі з гэтым Віцебшчыну можна ўмоўна падзяліць на дзве часткі, мяжа паміж якімі праходзіць па дыяганалі вобласці – на лініі ад Верхнядзвінска да Оршы. У

адной частцы, на захад ад праведзенай дыяганалі, пераважаюць антрапонімы, аманімічныя апелятывам *кухта*, *кухто*.

Дарэчы, паходжанне прыведзеных адзінак да нашага часу канчаткова не высветлена: М.В. Бірыла падае *кухта* як рэг. устар. 'прыслужнік, вучань повара', а таксама як рус. 'касматы іней на дрэвах' і ўкр. 'паваронак' [Б, II, с. 236]. Лексема *kuchta* існуе і ў польскай мове, дзе мае наступныя значэнні і стылістычныя афарбоўкі: пагардл. 'кухарка, домработніца', устар. 'памочнік кухара' [ПР].

Другая частка знаходзіцца на ўсход ад дыяганалі і характарызуецца высокай прадуктыўнасцю прозвішчаў, утвораных ад варыянта *кухар*. Адзінкавыя антрапонімы паходзяць ад *кашавар* (адзначаны ў Чашніцкім і Лепельскім раёнах) і *паварэха* (аманімічнае прозвішча носіць толькі адзін жыхар в.Сіроціна Шумілінскага р-на). Ні аднаго антрапоніма, матываванага апелятывам, што абазначае кухара, не зафіксавана ў Браслаўскім, Пастаўскім, Расонскім, Сенненскім, Талачынскім, Аршанскім і Дубровенскім раёнах.

На жаль, не маем магчымасці параўнаць нашы назіранні з існуючымі зараз традыцыямі называння кухара на даследаванай тэрыторыі, паколькі такая інфармацыя адсутнічае ў "Лексічным атласе...".

Такім чынам, у працэсе даследавання лінгвагеаграфічных асаблівасцей прозвішчаў, якія паходзяць ад апелятываў, што з'яўляюцца назвамі прафесій і роду заняткаў, выяўлена наступнае: 1) не заўсёды тэрыторыя бытавання антрапонімаў, матываваных канкрэтным апелятывам, супадае з арэалам, дзе гэты апелятыў сёння ўжываецца; 2) супастаўленне вынікаў нашага даследавання з дадзенымі "Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак" паказала, што пры ўтварэнні прозвішчаў выкарыстана значна больш варыянтаў назвы прадстаўніка пэўнай прафесіі, чым сёння ўжываецца ў мове жыхароў. Прычыны такой з'явы могуць быць наступнымі: а) варыянт назвы страчаны сучаснай мовай і захаваўся толькі ў прозвішчах; б) прозвішча было ўтворана на іншай тэрыторыі, а на даследаваную трапіла ў працэсе перасялення яго носьбіта. Прыведзенае тлумачэнне ў большай ступені можа быць прыменена да тлумачэння адзінкавых антрапонімаў, якія фіксуюцца на Віцебшчыне адзін-два разы.

Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны размешчаны на даследаванай тэрыторыі нераўнамерна. Прадуктыўнасць як першасных, так і другасных прозвішчаў у кожным раёне розная.

У якасці пацвярджэння прыводзім табліцу сярэдняй прадуктыўнасці прозвішчаў ва ўсіх раёнах вобласці (табліца 5).

Табліца 5

Сярэдняя прадуктыўнасць прозвішчаў на тэрыторыі раёнаў
Віцебскай вобласці (%)

Р-н	Другасныя прозвішчы на	Перш. Прозв., аманімічныя
-----	------------------------	---------------------------

	Оў еў аў	ін ын	скі цкі	іч ыч ыц	енк энк анк	ёна она	Ук юк чук	Ец эц	ік ык чык	ап наз	ап пр	ул ім
Ар	62,0	9,02	5,14	3,35	8,17	0,9	0,65	0,15	0,49	8,15	2,94	1,7
Беш	55,0	9,15	7,19	4,61	10,1	0,52	0,75	0,25	0,92	14,9	1,27	2,06
Бр	20,2	1,12	19,1	20,2	--	4,49	0,56	2,23	0,56	23,0	0,56	7,87
Вер	21,0	4,87	14,8	9,11	5,96	5,96	1,09	0,76	0,95	31,7	0,15	3,64
Віц	60,8	12,1	10,1	3,85	10,1	0,48	--	0,48	--	6,25	--	0,4
Гар	62,8	4,74	4,74	0,54	13,1	2,98	--	--	0,27	7,38	2,03	1,36
Гл	12,4	2,42	21,6	16,0	1,57	6,76	1,21	0,6	19,3	28,5	1,57	5,31
Док	11,5	1,4	20,0	20,8	3,2	1,04	1,7	1,5	2,08	31,0	1,04	1,04
Дуб	61,2	9,1	5,16	3,4	6,84	0,52	0,39	0,2	0,26	7,7	0,78	0,91
Леп	15,2	2,82	19,4	11,6	4,08	4,95	1,46	2,23	0,58	30,5	1,46	5,53
Лёз	47,2	12,6	8,69	1,44	14,9	0,62	0,34	0,14	0,41	11,3	0,82	1,5
Мёр	21,3	3,86	17,7	16,2	0,78	10,0	1,03	0,77	0,77	22,9	1,03	4,9
Пас	13,8	1,56	19,0	18,6	3	1,43	1,83	1,83	1,04	30,2	1,04	6,26
Пол	42,5	7,68	9,56	5,58	11,9	3,77	0,8	0,22	0,58	14,1	0,87	2,25
Рас	43,6	5,47	15,1	9,15	6,13	4,09	0,64	0,61	1,06	28,9	1,49	2,89
Сен	63,1	7,05	12,2	10,5	10,0	2,78	0,23	1,7	1,01	14,2	1,04	1,04
Тал	62,4	6,13	11,5	9,8	10,7	2,16	0,3	1,95	1,7	15,0	1,09	1,15
Уш	18,6	4,63	13,7	11,4	4,79	8,48	1,26	0,63	1,18	28,5	1,34	5,18
Ча	60,2	5,25	13,7	10,9	5,51	2,41	1,63	1,81	0,95	22,8	1,03	2,33
Ша	18,0	2,03	22,1	14,2	1,42	6,15	1,3	0,7	1,8	29,3	1,6	5,32
Шу	52,6	7,07	8,05	4,82	11,7	0,9	0,68	0,3	0,23	10,4	0,75	2,11

Табліца 5 дазваляе прасачыць за частотнасцю канкрэтных прозвішчых тыпаў у розных раёнах вобласці, выявіць, на якой тэрыторыі той ці іншы тып мае самую нізкую або самую высокую прадуктыўнасць. Табліца з'яўляецца своеасаблівым дапаўненнем да прыведзеных карт: яна дазваляе паказаць такія падрабязнасці, якія немагчыма адлюстравачь картаграфічным шляхам. Напрыклад, адносна прозвішчаў на *-енка/-энка/-анка* раней было сказана, што зона самай высокай канцэнтрацыі іх знаходзіцца вакол абласнога цэнтра. На карце 5 адзначаны гэты масіў, у які ўвайшлі Полацкі, Шумілінскі, Бешанковіцкі, Віцебскі, Гарадоцкі, Лёзненскі і Сенненскі раёны. Аднак адказаць на пытанне, у якім з пералічаных раёнаў назіраецца найбольш высокая прадуктыўнасць прозвішчаў на *-енка/-энка/-анка*, карыстаючыся картай, нельга. Гэта можна выявіць толькі з табліцы – самая вялікая ўдзельная вага такіх антрапонімаў назіраецца ў Лёзненскім р-не (14,98%).

Табліца 5 дапамагае выявіць месца кожнага прозвішчнага тыпу ў пэўным раёне, напрыклад, у Лепельскім р-не дамінуюць першасныя прозвішчы, якія паходзяць ад апелятыўных назоўнікаў (30,58%).

Падводзячы вынікі лінгвагеаграфічнай характарыстыкі прозвішчаў жыхароў сельскай мясцовасці Віцебскай вобласці, адзначым, што прадуктыўнасць антрапонімаў на *-оў/-еў/-аў* і на *-ін/-ын* на ўсходзе вобласці (адпаведна

больш за 60% і ад 10% да 15%) набліжаецца да паказчыка сярэдняй частотнасці на рускіх землях (на *-ов/-ев* – 50,36%, на *-ин* – 25,49%) [19, с. 40]. Такая высокая ўдзельная вага прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і на *-ін/-ын* ва ўсходняй частцы Віцебшчыны невыпадковая: гэта тэрыторыя з'яўляецца працягам арэала максімальнай прадуктыўнасці такіх адзінак у Беларусі, які таксама ахоплівае ўсю Магілёўскую і паўночны ўсход Гомельскай абласцей [19, с. 42]. Падлікі даюць падставу канстатаваць, што ў названы арэал уваходзіць не толькі паўднёвы ўсход Віцебшчыны, як лічылася раней, але і яе паўночна-ўсходняя частка.

Прычына высокай удзельнай вагі прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і на *-ін/-ын* на ўсходзе вобласці ў гістарычных асаблівасцях іх фарміравання і існуючых тут традыцыях: 1) землі ўсходняй Віцебшчыны ў 1772 г. былі ўз'яднаны з Расіяй, а да прозвішчаў іх жыхароў былі далучаны рускія фарманты *-ов/-ев* і *-ин*; 2) праведзенае апытванне паказала, што жыхары некаторых усходніх раёнаў вобласці змяняюць і сёння прозвішчы шляхам далучэння да іх фармантаў *-оў/-еў/-аў*.

Прынята лічыць, што ў Беларусі змяншэнне частотнасці прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і на *-ін/-ын* адбываецца ў напрамку з усходу на захад. Адносна Віцебшчыны намі выяўлена, што паніжэнне прадуктыўнасці названых антрапонімаў адбываецца не строга з усходу на захад, а па дузе – з усходу на поўнач і паўночны захад, а потым на паўднёвы захад.

Высокая канцэнтрацыя прозвішчаў на *-скі/-цкі* (каля 20% і больш) на захадзе Віцебшчыны павінна быць растлумачана, як нам здаецца, найперш гістарычнымі асаблівасцямі развіцця гэтага рэгіёна, які працяглы час адчуваў значны ўплыў польскіх традыцый (моўных, культурных, антрапанімных і інш.), бо знаходзіўся да 1795 г. у складзе Рэчы Паспалітай (гл. карту XII у “Лексічным атласе...” [92]). А ў польскай мове, паводле даных С. Роспанда, азначэнне асобы па мясцовасці, па ўладаннях пачало ўжывацца вельмі рана – ужо з XIII – XIV стст.: спачатку такія ўтварэнні мелі аналітычны характар (ужываліся з прыназоўнікамі), аднак ужо ў канцы XV ст. пачалі пераважаць сінтэтычныя, або прыметнікавыя формы на *-ski*, а на пераломе XVI – XVII стст. адзінкі на *-ski* складаюць абсалютную большасць [19, с. 27]. Назіранні паказваюць, што да сённяшняга дня на захадзе Віцебшчыны захавалася трывалая традыцыя называць людзей па месцы іх жыхарства або нараджэння, якая, відаць, бярэ пачатак з тых даўніх часоў.

Характар распаўсюджвання прозвішчаў на *-овіч/-евіч/-авіч*, *-іч/-ыч/-ыц* абумоўлены таксама гістарычнымі асаблівасцямі: усходняя частка Віцебшчыны адчула ўплыў абмежаванняў, якія прымяняліся рускай вярхоўнай уладай у адносінах да імёнаў па бацьку на *-овіч/-евіч*: працэнтны паказчык такіх адзінак на захадзе і ўсходзе вобласці істотна адрозніваецца.

Канцэнтрацыя прозвішчаў на *-енка/-энка/-анка* ва ўсходняй частцы Віцебшчыны блізкая да сярэдняга паказчыка прадуктыўнасці ва Украіне, дзе такія адзінкі займаюць вядучае месца.

Дастаткова высокая частотнасць антрапонімаў на *-ёнак/-онак* на захадзе і ў цэнтры Віцебскай вобласці (да 10% і больш) абумоўлена дыялектнымі

асаблівасцямі акрэсленай тэрыторыі, дзе ў назвах маладых істот шырока выкарыстоўваецца суфікс *-ёнак/-онак*.

Такім чынам, асноўнымі фактарамі, якія аказваюць уплыў на прадуктыўнасць розных па структуры прозвішчаў у асобных рэгіёнах Віцебшчыны, з'яўляюцца: а) гістарычныя асаблівасці фарміравання тэрыторыі сучаснай Віцебшчыны; б) геаграфічнае становішча вобласці, якая на ўсходзе і паўночным усходзе мяжуе з Расіяй, таму ў гэтых раёнах павялічваецца ўплыў рускіх антрапанічных традыцый; паўночна-заходняя ж і заходняя часткі адчуваюць уздзеянне прыбалтыйскіх рэспублік; в) існуючыя на пэўных тэрыторыях моўныя, дыялектныя, антрапанічныя традыцыі.

Даследаванне асаблівасцей размяшчэння прозвішчаў, матываваных апелятывамі, што з'яўляюцца характарыстыкай чалавека або ўказваюць на прафесію і род заняткаў, паказала наступнае: 1) апелятывы, якія абазначаюць колер, валодаюць розным прозвішчаўтваральным каэфіцыентам; самы высокі каэфіцыент у апелятыва *белы*, што абумоўлена яго станоўчым падтэкстам, а значыць шырокімі магчымасцямі ўжывацца ў якасці пажадальных імёнаў і мянушак; 2) антрапонімы, у аснове якіх “колеравыя” апелятывы, нераўнамерна распаўсюджаны на даследуемай тэрыторыі: прозвішчы з кампанентам *бел-* утвараюць масівы з высокай і нізкай частотнасцю, адзінкі з *чорн-, руд-, рыж-, сів-* размешчаны амаль раўнамерна; 3) не заўсёды тэрыторыя бытавання прозвішчаў, у аснове якіх апелятыў, што ўказвае на прафесію, супадае з арэалам, дзе гэты апелятыў зараз ужываецца; 4) антрапонімы Віцебшчыны, як правіла, утрымліваюць больш варыянтаў назвы прадстаўніка пэўнага роду заняткаў, чым ужываецца сёння жыхарамі вобласці.

Даследаванне прозвішчаў і антрапонімаў увогуле, іх унутранай формы, асаблівасцей размяшчэння і характару бытавання на пэўнай тэрыторыі з'яўляецца дзейным сродкам вывучэння моўных, анамастычных і культурных традыцый рэгіёна, устанаўлення гістарычных фактаў і падзей, якія мелі месца ў мінулым.

Цэнасныя арыенціры грамадства ў лютэрку сучаснага гарадскога прозвішчнага антрапанімікона

Рашэнне тэарэтычных пытанняў лінгвістыкі, асаблівасцей функцыянавання моўных адзінак усё часцей звязваецца з паняццем *моўная карціна свету*, якое адлюстроўвае бачанне чалавекам навакольнай рэчаіснасці і свайго месца ў ёй праз мову. Як ужо адзначалася даследчыкамі, нават фрагмент анімічнай падсістэмы пэўнай лінгвакультурнай супольнасці адлюстроўвае зафіксаваны вербальна групавы вопыт. У сувязі з гэтым аналіз прымет, якія ляглі ў аснову намінацыі жыхароў аднаго населенага пункта (у нашым выпадку Віцебска) дазваляе выявіць цэнасныя арыенціры грамадства.

Матэрыялам для даследавання названага фрагмента моўнай карціны свету сталі дадзеныя тэлефоннага даведніка “Спісок абонентаў Витебской телефонной сети” 1996 г., складзенага на рускай мове.

З мэтай апісання названага фрагмента выкарыстаны антрапанімныя адзінкі, якія ўжываюцца для называння членаў сям’і па адной з пералічаных прымет: 1) асаблівасці паводзін (39,9%); 2) знешнія прыметы, уражанне (21,5%); 3) фізічныя і псіхічныя ўласцівасці (8,9%); 4) схільнасці (7,5%); 5) маўленне (0,7%); 6) інтэлект (0,6%); 7) этычная ацэнка (0,5%); 8) рух (0,3%); 9) сацыяльнае становішча, заняткі, професія (12,2%); 10) сваяцкія адносіны, асаблівасці з’яўлення дзіцяці ў сям’і, сямейны стан (1,5%). Адна частка іх (1-8 – 79,9%) непасрэдна арыентавана на пошук чалавекам свайго месца ў прасторы і часе, другая (9-10 – 13,6%) – на выяўленне сацыяльных роляў. Суадносіны паміж імі можна вызначыць як 6:1.

Фрэквентатыўны аналіз названых тыпаў адмянушковых прозвішчаў дазваляе рашаць рад як уласна лінгвістычных, так і лінгвакультуралагічных і этналінгвістычных праблем: вызначыць лексіка-семантычныя прыярытэты, даць ім лінгвакультуралагічную інтэпрэтацыю, растлумачыць перавагу адмоўных намінацый, выявіць папярэдняю мадэль сацыяльных адносін і інш.

Пры намінацыі людзей па асаблівасцях паводзін на пярэдні план у большасці выпадкаў высоўваюцца адмоўныя паводзінскія прыметы. Параўнаем:

<p><u>«смелы, адважны чалавек»</u> <i>Гоголев, Гоголинский, Гоголкин</i> ← рэг. гоголь «смелы, адважны чалавек» (тут і далей пры вызначэнні этымалогіі прозвішчаўтваральных асноў карыстаемся дадзенымі М.В. Бірылы [1]).</p>	<p><u>«баязлів чалавек»</u> <i>Боянюк</i> ← рус. Боян «палахлівы, баязлівы чалавек»; <i>Букиштынов</i> ← букштын «палахлівы чалавек»; <i>Воробей, Воробьев</i> ← воробей «палахлівы чалавек»; <i>Врубель, Врублевский</i> ← польск. wróbel «воробей».</p>
<p><u>«працавіты чалавек»</u></p>	<p><u>«гультай, лежань»</u> <i>Байда, Байдак, Байдаченко, Байдо, Байдов</i> ← уст.байда ”паля”, бел. <i>байды біць</i> «нічога не рабіць»; <i>Баландин</i> ← рус. Баланда «лодар, шатун, бадзяга»; <i>Бекаревич</i> ← узб.бекар «бяздзейны»; <i>Брысов, Брыскин</i> ← рэг. Брысь «здоровы, але гультаяваты чалавек»; <i>Гатальский</i> ← рэг.гаталаяй «гультай, лодар»; <i>Дюндик</i> ← рэг.дзюндзя «лянівы чалавек» і інш.</p>
<p><u>«маўклівы чалавек»</u></p>	<p><u>«гаварлівы чалавек, пустамяля»</u> <i>Бабарико</i> ← кірг. «гаварун»; <i>Баев</i> ← рус.бай «гаварун»; <i>Балабанов</i> ← балабан «пустамяля, балбатун»; <i>Балаканов</i> ← рэг.балакан, балака «гаварун»; <i>Балбатунов, Болбатунов</i> ← бел.балбатун «балбатлівы»</p>

	чалавек»; <i>Балобанов</i> ← балобан «пустамеля, пустаслоў»; <i>Батура, Батуренко, Батурын, Батуркин, Батуро, Батурский</i> ← рэг. «пустамеля, балака»; <i>Бобырь</i> ← кірг. «гаваркі чалавек»; <i>Болбас</i> ← рэг.болбас «балбатун»; <i>Говор, Говоров, Говоруха, Говорушкин, Говорухо</i> ← рус.говор «хто любіць многа гаварыць»; <i>Гутор, Гуторов</i> ← бел.гутар «гаварлівы чалавек» і інш.
<u>«праўдзівы чалавек»</u>	<u>«ілгун, падманшчык»</u> <i>Бриль, Бриленко, Брильков, Брылев</i> ← бриль «ілгун, падманшчык»; <i>Бурунов</i> ← бурун «ілгун, падманшчык» і інш.
<u>«быстры чалавек»</u> <i>Борзов, Борзун</i> ← рэг.борзды «жсавы»; <i>Быстрик, Быстриков, Быстров, Быстрых; Вихров</i> ← рэг.віхр «быстры, жсавы чалавек».	<u>«марудлівы чалавек»</u> <i>Гайшун</i> ← лит.gaišùs «капун, марудлівы чалавек».
<u>«спакойны, ураўнаважаны чалавек»</u>	<u>«крыклівы чалавек»</u> <i>Бучик, Бучкин, Бучков</i> ← буча «крык, шум, лаянка»; <i>Гаев</i> ← рус.гай «гвалт, шум, гоман»; <i>Галай, Галайко</i> ← укр.галай «крыкун»; <i>Галанов, Галанский</i> ← рус.галан, галанить «гарлапаніць, крычаць, спрачацца»; <i>Галдилов, Галдович</i> ← рус.галда «крыклівы чалавек»; <i>Горланов</i> ← рус.горлан «крыкун» і інш.

Па падліках Г.К. Семяньковай [175, с.8], якая аналізавала прозвішчы жыхароў Віцебскай вобласці 1940-1990-х гг., лексемы, якія называюць адметныя рысы характару, выкарыстоўваюцца пры ўтварэнні прозвішчаў у два разы часцей за тыя, якія абазначаюць станоўчыя якасці. І гэта лёгка растлумачыць: усе гэтыя прозвішчы з'явіліся на базе мянушак – як правіла, экспрэсіўных утварэнняў, якія часта ўзнікалі пад уздзеяннем якіх-небудзь выпадковых асацыяцый. Не выключана, што мянушкі, якія сталі прозвішчамі, некалі прызначаліся для падману злых сіл, здольных нашкодзіць дзіцяці. Такая традыцыя існавала не толькі на тэрыторыі Віцебска і Віцебскай вобласці, а і ў беларускай антрапаніміі ўвогуле.

Трэба адзначыць, што самі намінацыі ажыццяўляліся, верагодна, з пазіцыі эталонных норм паводзін. Таму максімальныя адхіленні ад нормы са знакам мінус служылі магутным сродкам ідэнтыфікацыі асобы. Амаль трэцяя частка (32,2%) прозвішчаў утворана ад апелятываў, якія характарызуюць чалавека у

сукаваты пень”, *Глыбин* “бясформенны чалавек”, *Анцибалов* ← рус. анцибал “чорт, сатана, д’ябал”, *Бабак* ← бабак “безгаловы чалавек, дурань”, *Благов*, *Благуш* ← бел. благі «дрэнны» *Булыга Булыгин*, *Булыго* ← рус. булыга “дубіна”, *Булыкин* ← булыка “неадукаваны чалавек”, *Бухтин* ← рус. бухта “ілгун”, *Вакуленко*, *Вакульчик*, *Вакулюк* ← вакула “падманшчык”, *Бовкун* ← рэг. “абмежаваны, няўмелы чалавек”, *Болваненко*, *Болванов*, *Галимов*, *Галимович* ← тат.галім “вучоны чалавек”, *Глуздов* ← укр.глузд “розум, памяць, мозг”.

Невялікая колькасць прозвішчаў утворана ад апелятываў, якія маюць адносіны да псіхалогіі асобы: *Гунин* ← гуня “мямля, цяльпук, бездапаможны чалавек”, *Булгак* ← цюркск. “узбуджаны чалавек”.

Сацыялізацыя асобы паслядоўна адлюстроўваецца ў адмянушкавых прозвішчах, утвораных ад апелятываў, якія ўказваюць на заняткі, прафесію, сацыяльны стан. Ім належыць 12,2% найменняў. Гэтыя прозвішчы ўскосна «сведчаць пра разнастайнасць і глыбокую спецыялізацыю рамёстваў» [215, с.92] на старой беларускай тэрыторыі. Невыпадкова А.В. Суперанская і А.У. Суслава называюць іх “энцыклапедыяй грамадства” [198, с. 84]: яны знаёмяць з каштоўнай інфармацыяй аб эканоміцы, культуры і быце насельніцтва Віцебска ў перыяд ўтварэння прозвішчаў. Пэўная частка прозвішчаў бярэ пачатак ад апелятываў, якія можна аднесці да наступных сфер вытворчасці: а) промысел, рамяство (*Алейник*, *Алейников* ← алейник “спецыяліст па вырабу расліннага масла”, *Аргунов* ← рус.аргуны “ўладзімірскія цесляры, якія ўславілі свой край прыгожымі рознымі ліштывамі і карнізамі”, *Будник*, *Будников* ← будник “смалакур”, польск. *budnik* «гаспадар ларка», *Винник*, *Винников* ← винник “вінокур, броваршчык”, *Винокуров*, *Гончаренко*, *Гончар*, *Гончаров*, *Гончарик*, *Гутников*, *Гутник* ← гутнік “рабочы на гуце, які вырабляў шкло”, *Горнак* ← горнак “той, хто вырабляў зброю”, *Воскобойников*, *Дайлидов* ← ст.бел. дойдлід “цясляр, будаўнік”); б) сельская гаспадарка, жывёлагадоўля (*Пастухов*, *Конюхов*, *Садовничий*, *Гайдар* ← укр.гайдар “паганяты, авечы пастух”); в) лясніцтва, паляванне, рыбалоўства (*Лесник*, *Лесников*, *Лесничий*, *Лесниченко*, *Пташник*, *Пташников*, *Рыбак*, *Рыбаков*, *Рыбалкин*, *Рыбалко*, *Рыбников*); г) гандаль (*Крамар*, *Рандаренко* ← рандар “гаспадар карчмы”, *Чумак*, *Чумаков* ← чумак “перавозчык і гандляр ва Украіне і на поўдні Расіі, які перавозіў на валах соль, рыбу і іншыя тавары”, *Шинкарев*, *Шинкаренко* і інш.); д) воінская служба (*Бойцов*, *Воеводин*, *Гетман*, *Драгун*, *Драгунов*, *Жавнерко*, *Ратников*, *Сержантов*, *Стрельцов*, *Солдатов*, *Гайдук*, *Гайдукевич*, *Гайдуков*, *Генералов*, *Генераленко*, *Гормазов* ← гармаза “гарнізонны салдат”, *Деньщиков*); е) іншыя (*Баращенко*, *Барашкин*, *Барашко*, *Барашков* ← бараш “чалавек, які прыслужвае ў шатры”, *Бурлак*, *Бурлаченко*, *Вознюк* ← возны “служыцель суда”, *Гуменник*, *Гуменников*, *Гумненков* ← ст.бел. гуменник “наглядчык пры гумне”, *Каликанов* ← польск. *kalikant* «помочнік арганіста, які прыводзіць у рух мехі аргана», *Скоморохов*, *Скорород*, *Скорородов* ← скороход “пасыльны, ганец” і інш.).

Частка прозвішчаў утворана ад мянушак, якія ўзыходзяць да апелятываў, што называюць канкрэтных прадстаўнікоў розных сацыяльных груп (*Батрак*, *Батраков*, *Беглов* ← рус.беглый, *Бояр* ← тат., каз., турк.“дваранін”, *Боярин*, *Бояринцев*, *Будаков* ← будакі “былыя будныя, майданныя сяляне”, *Бурмистров*,

Ваганов ← ваган “селянін”, *Войтко, Войтенко, Войтенков, Войтенок* ← ст.бел.войт “старшыня мяшчанскага або магдэбургскага суда”, *Выборный, Выборных, Гуменюк* ← укр.ігумен, польск. *humen*, *Дворак* ← дворак “шляхціч”, *Дворкин, Дворецкий, Деканов* і інш.), асобныя накіраваны на супроцьпастаўленне бедных і багатых (*Бабер* “багаты чалавек”, *Богатский* ← богатко “багаты чалавек”, *Бедных, Бедняков, Бейбулатов* ← тур.bej «багаты чалавек», *Богатый, Богатенко, Богатиков, Богатко, Богатов, Богачев, Богаченко, Богатырев, Бояр* ← тат., каз., турк. “дваранін”, *Галузо, Галузов* ← галуза “бедны, але фарсісты чалавек”, *Галюк, Галюченко* ← укр.галюк “бядняк”, *Драбкин, Драбков, Драбович, Драбцов* ← драб, драба “бядняк, обадранец” і інш.).

Сярод прозвішчаў, утвораных ад пераносных (тэрмін Б.Унбегаўна) мянушак, можна вылучыць таксама антрапонімы, што ўзыходзяць да апелятываў, якія абазначаюць сваяцкія адносіны (*Братенков, Братко, Братов, Братухин, Братушкин, Братчиков*), асабліва сці з’яўлення дзіцяці на свет (*Бабич, Бабичев* “дзіця, якое з’явілася ў старой жанчыны або бабкі-павітухі”, *Бажан* “той, каго жадалі”, *Байрамов* ← ст.бел.байрам “магаметанскае свята Новы год”, “хто з’явіўся ў гэты час”, *Гайлов* ← гайло ← літ.gaila «жаданы», *Девятетиров, Девяткин, Девятко, Девятиков, Девятых* «хто з’явіўся на свет дзевятым у сям’і», *Джумков* ← узб.джум, жума “пятніца”, “хто з’явіўся на свет у пятніцу” і інш.).

Вывучэнне прозвішчаў, якія ўзыходзяць да пералічаных апелятываў, садзейнічае лепшаму разуменню гісторыі, культуры і быту беларусаў, асабліва сці сямейнага жыцця, характару сямейных узаемаадносін у мінулым, прынцыпаў і традыцый імянавання дзяцей у далёкі ад нас перыяд.

Праведзенае даследаванне сведчыць аб тым, што любы від дзейнасці чалавека, духоўны і матэрыяльны ўклад жыцця, узаемаадносіны з роднымі і суседзямі – ўсё служыла асновай намінацыі чалавека. Прыметы, якія ляглі ў яе аснову, былі і застаюцца адным з найважнейшых сродкаў ідэнтыфікацыі асобы. Пры гэтым сам працэс намінацыі з-за сваёй двунакіраванасці, якая знаходзіць выражэнне ў тым, што фарміруе пэўныя стэрэатыпы і ў тых, хто называе, і ў тых, каго імянуюць, заўсёды маніфестуе найважнейшыя гомадскія каштоўнасці.

Словы «колеравай семантыкі» ў віцебскіх гарадскіх прозвішчах

Росквіт у канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. навук, якія аб’ядналі ў сабе моўныя, культурныя, псіхалагічныя аспекты даследавання, садзейнічаў пашырэнню і паглыбленню вывучэння этнічнага светабачання. Прымаючы пад увагу, што менавіта ў мове ажыццяўляецца кансервацыя духоўна-практычнай дзейнасці этнасу, зварот да моўных адзінак дапамагае пранікнуць у механізмы працэсу спасціжэння і інтэрпрэтацыі свету чалавекам. Яркае ўвасабленне этнакультурная функцыя мовы знайшла ў анамастыцы, і ў прыватнасці антрапаніміі.

Прадметам гэтай часткі даследавання з'яўляецца група слоў «колеравай семантыкі», якая знайшла адлюстраванне ў віцебскіх прозвішчах. Базай для даследавання паслужылі дадзеныя рускамоўнага Спісу абанентаў Віцебскай тэлефоннай сеткі 1996 г. Для супастаўлення прыцягваліся апрацаваныя А.В. Суперанскай [192] матэрыялы Спіса абанентаў Маскоўскай гарадской тэлефоннай сеткі 1971-1972 гг.

Даследаванне слоў “колеравай семантыкі” разгарнулася яшчэ ў 50-70-х гг. ХХ ст. у розных аспектах і на матэрыяле розных моў [68; 255; 100; 269; 44; 201; 256]. Рубеж стагоддзяў адзначаны усплёскам цікавасці да каларыстычнай лексікі [6; 258; 88; 179], у тым ліку да слоў, што называюць колер, у складзе антрапонімаў [192, с. 3-8].

Вядома, што кожнае прозвішча, асабліва тое, што паходзіць ад мянушкі, пры сваім узнікненні ўвабрала ў сябе пэўную прымету, адносіны, якімі валодаў, па назіраннях імядаўцаў, называны.

Каларыстычныя прыметы, увасрбленыя ў прозвішчах, таксама, як і іншыя, паддаюцца сістэматызацыі ў адпаведнасці з уяўленнямі аб свеце, што адлюстраваны імі.

Розныя групы прозвішчаў валодаюць сваёй інфарматыўнасцю. Прозвішчы, утвораныя ад назваў прафесій, засталіся сведкамі прафесійнай занятасці насельніцтва ў перыяд іх стварэння. Прозвішчы, што ўзяткі ад этнонімаў, узнаўляюць этнічны склад моўнага калектыву, у якім яны створаны. Прозвішчы, утвораныя ад назваў прадуктаў хаочавання, дазваляюць судзіць пра настронамічныя перавагі іх уладальнікаў і г.д. Прозвішчныя антрапонімы з каларонімамі ў аснове з боку гістарычнай інфарматыўнасці цэнныя як адзін са сродкаў узнаўлення міфапаэтычнай мадэлі свету.

Нягледзячы на тое, што “колера – гэта не ўніверсальнае чалавечае паняцце” [30] і што не ўніверсальныя і імёны колеру, аналіз адлюстравання ў антрапаніміі моў сучаснай тэхналагічна высока развітай заходняй культуры поля “колеравай семантыкі” можа быць крыніцай дадатковай інфармацыі аб дамінантных і найбольш распаўсюджаных колерах у традыцыйнай культуры блізкароднасных народаў.

Даныя, атрыманыя пры вывучэнні прозвішчаў, утвораных ад слоў, што называюць колер, могуць служыць істотнай дадатковай крыніцай пры выяўленні ліній развіцця лексікі колераабзначэнняў.

Супастаўленне прозвішчаў дадзенай групы беларусаў і рускіх дазволіў выявіць шмат агульнага. У той жа час кожная мова мае сваю спецыфіку і адрозненні.

Агульнымі для беларускай і рускай антрапаніміі з'яўляецца тое, што найбольш частотнымі пры ўтварэнні прозвішчаў выступае *белы* і *чорны* колеры: у Віцебску ім належыць адпаведна 0,56 і 0,39% ад агульнай колькасці прозвішчаў; у Маскве – 0,44 і 0,38%. Гэта абумоўлена ўніверсальнасцю лексем *белы* і *чорны*: “ва ўсіх мовах, на думку Б.Берліна і П.Кея, ёсць словы для белага і чорнага” [254].

Агульнае можна прасачыць і на канкрэтных прозвішчах. Тоеснасьць іх абумоўлена лексічным саставам моў і міфапэтычнай састаўляючай, якія ў значнай ступені супадаюць у беларускай і рускай мовах.

Москва (700 000)	Віцебск (70 000)
Белый – 3090 адзінак: Белов – 1120 Белый / Белая – 60 Белых – 29 Белин – 12 Беликов – 1	Белый – 383 адзінак: Беляев – 80 Белоусов – 42 Беляков – 39 Белов – 31 Белый / Белая – 20 Белоус – 18 Белохвостов – 14 Беленький – 13 Беликов – 10 Белевич – 10 Белин – 2 Белых – 1 і інш. (усіх 62 прозвішчы)
Черный – 2632 адзінкі: Чернов – 736 Черных – 160 Черный / Черная – 104 Чернин – 40	Черный – 268 адзінак: Чернявский – 50 Чернышов – 33 Чернов – 20 Черных – 15 Черный / Черная – 9 Чернин – 3 і інш. (усіх 44 прозвішчы)

Агульнымі для прозвішчнай антрапаніміі беларускай і рускай моў з колераабазначэннямі ў аснове з’яўляюцца каля дзесятка назваў колераў, што сталі асновамі пры найменаванні членаў сям’і: *белы, чорны, красны / чырвоны, сіні, зялёны, бурны, жоўты, саловы / буланы, пегі, шэры*.

Часам прозвішчы, якія суадносяцца з адным і тым жа колерам, адрозніваюцца сваім гукавым саставам у розных мовах. Так, напрыклад, у віцебскім спісе знаходзім прозвішча *Блакитный*, якому ў маскоўскім спісе адпавядае *Голубой*.

У некаторых жа выпадках у беларускім антрапаніміконе побач пасуседску жывуць прозвішчы, утвораныя як ад беларускамоўных, так і ад рускамоўных назваў колеру, параўн.: *Серый, Шерый; Красный / Красная, Чирвоный, Червоный*.

Сапраўдныя адрозненні звязаны з прадстаўленасцю ў асновах прозвішчаў класічнай колеравай трыяды сакральнай традыцыі і розных груп колераў.

Звярнуўшыся да класічнай колеравай трыяды “*белы-красны (чырвоны)-чорны*”, адзначым, што частотнасьць віцебскіх прозвішчаў ёй адпавядае: першыя

тры пазіцыі займаюць прозвішчы, утвораныя ад мянушак, што ўзыходзяць да назваў белага, чорнага і чырвонага колераў, чаго нельга сказаць пра маскоўскі спіс, дзе на трэцім месцы знаходзяцца прозвішчы з асновай *син-*(*синий*), прозвішчы з асновай *красн-* займаюць толькі пятую пазіцыю.

Паказальна, што ўвогуле групе чырвонага колеру, прадстаўленай у Віцебску пяццю каларонімамі: *красный / чирвоный, багровый, багряный, рудой, рыжий* (*Чирвоный, Червоный, Красный / Красная, Красновский, Красняков, Красносельский, Краснолобов, Багрец, Багрецов, Бакан, 'барвяная фарба', Баканов, Бакановский, Баканчиков, Рудый / Рудая, Руденов, Руденко, Руденок, Руденя, Рудых, Рудов, Рудиков, Рудик, Рудиков, Рудько, Рудковский, Рыжих, Рыжов, Рыжевич, Рыжков, Рыжкевич, Рыжанов, Рыженин*), -- у Маскве адпавядаюць толькі прозвішчы з асновай *красн-*: *Красный / Красная, Красных, Краснов*.

Нягледзячы на тое, што абодва спісы ўзначальваюць прозвішчы, утвораныя ад слоў-назваў белага колеру, працэнтная колькасць апошніх розная ў беларускім і рускім гарадах: у Віцебску ім належыць 0,56% ад агульнай колькасці прозвішчаў, у Маскве – 0,44%.

Нельга не адзначыць, што і сама група белага колеру ў беларусаў значна больш разнастайная, чым у рускіх, дзе на яе долю прыходзіцца 0,38% прозвішчаў, у аснове якіх толькі назвы з каранем *бел-*. І гэта лёгка тлумачыцца: у традыцыйнай культуры беларусаў *белы* – адзін з найбольш распаўсюджаных колераў, які разам з чырвоным і чорным складае асноўны спектр колеравай сімволікі ў міфапаэтычнай мадэлі свету. Ён надзвычай шырока выкарыстоўваўся ў народных убраннях, у вырабах ткацтва, ва ўпрыгожванні покуці сялянскай хаты, у рытуальна маркіраваным адзенні асноўных удзельнікаў абрадавага дзеяння, напрыклад, маладой або пакойніка [11]. Большасць этнакультуралагаў сцвярджае, што белы колер трэба атаясамліваць з днём, чысцінёй, дзявоцтвам, святасцю. У такім выпадку становіцца зразумелым, чаму мянушкі, з якіх утварыліся прозвішчы, у Віцебску прадстаўлены максімальнай колькасцю (62) мадэлей. Ужывальнасць слова *белы* ў пэўнай ступені тлумачыцца і яго эстэтычнай функцыяй: “у старажытнарускі стандарт чалавечай прыгажосці абавязкова ўваходзіла састаўной часткай *белы твар, белыя рукі, белае цела*” [8].

Да групы *белага* колеру трэба аднесці прозвішчы, звязаныя сваім паходжаннем з пріметнікамі *светлы і бледны* (*Светлый, Светлов, Бледнов*). Дарэчы будзе тут успомніць, што ў старажытных помніках пісьменнасці [135] часта цудоўны выгляд характарызаваўся не колераабзначэннямі, асветаабзначэннямі: “Он же паки начат омывати лице свое слезами, глаголя: “Видех, рече, ко одру моему пришедшу жену светолепну зело и неизреченною светлостию сияюще, носящу ризу багряну; с нею же и два мужа некая, сединами украшены” [135, с.100].

Улічваючы тое, што як усякае абстрактнае колераабзначэнне, прыметнік *белы* валодае здольнасцю абазначаць вельмі розныя, зусім светлыя адценні розных колераў, настолькі слабыя, што яны набліжаюцца да белага, думаецца, да гэтай групы з пэўнай доляй умоўнасці можна аднесці і прозвішчы,

што ўзыходзяць да назваў масцей коней – *половый* ‘белаваты, жаўтавата-белы’ і *соловый* ‘светла-рыжай масці з хвастом і грываю белымі’: *Половов /Половая, Соловов, Соловых*. Нягледзячы на надзвычай нізкую працэнтную колькасць дадзеных прозвішчаў у аналізуемых антрапаніміконах (з асновай *солов-* у Віцебску 0,001%, у Маскве 0,008), у Маскве іх прыкметна больш, чым у Віцебску. Не выключана, што тлумачэнне гэтаму хаваецца ў больш шырокіх кантактах рускіх з цюркамоўным насельніцтвам.

У гэтым жа, верагодна, скрываецца і прычына распаўсюджанасці сярод рускіх прозвішчаў групы шэрага колеру *Боз / Буз, Бузов, Бузин, Бозов, Бозін, Бусов, Бусин*, якія паходзяць ад цюркаскага *боз* ‘шэры, попельны’ (тур., азерб., тат., каз., кірг., крым.), на фоне іх поўнай адсутнасці ў антрапаніміконе віцбялян.

Зыходзячы з даных А.В. Суперанскай, у Маскве прозвішчам групы шэрага колеру належыць шостая пазіцыя. У Віцебску яны займаюць восьмае месца і прадстаўлены асновамі, якія ўзыходзяць да назваў асноўнага – шэрага колеру, які лічыцца пераходным ад белага да чорнага (*Серый / Серая, Дикой, Шеригов*), і розных яго адценняў: *смугла* ‘цёмна-шэрага’ (*Смуров, Смугла*), *чалага* ‘цёмна-шэрага з сівізнай’ (*Сивый / Сивая, Сиваков, Сивак, Сивенков, Сивеня, Сивко, Сивков, Сивогривый, Сивохо*).

Па-рознаму прадстаўлены ў беларускім і рускім антрапаніміконах і прозвішчы групы карычневага колеру, якія асацыююцца з колерам зямлі. Апярэджаючы аналіз сямейных іменаванняў, трэба адзначыць, што прыметнік *карычны*, пазней *карычневы* з’явіўся як колераабазначэнне ў рускіх помніках вельмі позна, у XVII ст., і спачатку толькі для называння колеру вопраткі, тканін. І ў новы час гэта слова не з’яўляецца вельмі ўжывальным. “Гэта ўвогуле зразумела, -- лічыць Н.Б. Бахіліна. – У мове ўжо існуе шэраг колераабазначэнняў для называння адценняў гэтага колеру (*смуглый, гнедой, карий, бурый*), усе яны даўно ўвайшлі ў мову са звычайнымі для кожнага спалучэннямі” [8].

На долю прозвішчаў, суадносных з назвай гэтага колеру, у Маскве прыходзіцца толькі 0,0008% ад агульнай колькасці прозвішчаў (*Коричневая, Коричнев, Коричев*). У Віцебску ж яны наогул адсутнічаюць. Наадварот, прозвішчы, утвораныя ад назвы адцення гэтага колеру *каурый*, у горадзе на Дзвіне займаюць пятнаццатае месца, на іх долю прыходзіцца 0,006% прозвішчаў: *Каур, Кауров, Каурый*. У маскоўскім спісе яны не зафіксаваныя. Што ж да прозвішчаў з асновай *бур-*, то іх частотнасць у Віцебску (*Бурый / Бурая* – 0,01%) суадносіцца як 1:9 з частотнасцю ў Маскве (*Бурый, Бурых, Буров, Бурин, Буринов* – 0,09%).

Звяртаючыся да асноўных колераў, да ліку якіх у псіхалогіі дадаюць *чырвоны, жоўты, зялёны, сіні*, паколькі суб’ектыўна ў іх не адчуваецца прымесі суседніх у спектры колераў, адзначым адносна невысокую частотнасць прозвішчаў, утвораных ад асноў *жоўт-* і *зялён-*. Падкрэслім таксама, што і прозвішчы групы *зялёнага* колеру, і прозвішчы групы *жоўтага* колеру адрозніваюцца некалькі большай частотнасцю ў беларускім спісе (0,09 і 0,64% адпаведна) ў параўнанні з рускім (0,05 і 0,14%). Пры гэтым калі групу *зялёнага*

колеру і ў беларускім і ў рускім антрапаніміконах фарміруюць прозвішчы, суадносныя толькі з назвай зялёнага колеру, які асацыюецца з расліннасцю (*Зеленый / Зеленая, Зеленин, Зеленкевич, Зеленко, Зеленков, Зеленов, Зеленовский, Зеленский, Зеленухо, Зеленцов, Зеленков, Зелена* – Витебск; *Зеленый / Зеленая, Зеленов, Зеленин -- Москва*), то ў групу жоўтага колеру, які асацыюецца з сонцам, у беларускім спісе, у адрозненне ад рускага, акрамя прозвішчаў, што ўзыходзяць да жлўтага колеру цвету (*Желтый / Желтая*), уваходзяць прозвішчы, утвораныя ад мянушак, дадзеных па суадносінах з наступнымі адценнямі жоўтага: *саврасый* ‘светла-гняды з жаўцізнай’ (*Саврасов*), *буланый* ‘жаўтаваты розных адценняў’ (*Буланый, Буланов, Буланович, Буланчиков*), *жаркой* ‘чырвона-жоўты’ (*Жаркой*).

Група *сіняга* колеру, у традыцыйнай культуры беларусаў звязанага з уяўленнямі аб замагільным свеце, з культам еябожчыкаў, у віцебскім спісе прадстаўлена прозвішчамі, суадноснымі з назвамі *сіняга* (*Синев, Синевич, Синкевич, Синьков, Синькевич, Синьчук, Синюк*), *шызага* (*Сизов, Сизин, Сизько*), *блакітнага* (*Блаkitная*) колераў; у маскоўскім – *сіняга* (*Синий / Синяя, Синев, Синин*) і *блакітнага (голубого)* (*Голубых, Голубов*) колераў.

Да ліку прозвішчаў групы *чорнага* колеру, які ў розных народаў асацыюецца з ноччу, дэманамі і звязанай з імі смерцю, у рускім спісе адносіцца толькі прозвішча *Вороной*, якое адсутнічае сярод абанентаў Віцебскай тэлефоннай сеткі.

Асаблівую групу прозвішчаў са словамі колеравай семантыкі складаюць антрапонімы, што ўзыходзяць да назваў няпэўных, стракатых, як правіла, колераў, напрыклад, *Пегий* ← *пегий* ‘з вялікімі плямамі, крапінкамі’. Акрамя гэтага прозвішча, якое прыблізна аднолькава распаўсюджана ў беларусаў (0,001%) і ў рускіх (0,002%), у віцебскім спісе зафіксаваны таксама прозвішчы *Чубаров, Чубаро, Чубарева*, у аснове якіх назва колеру *чубарый* са значэннем ‘стракаты, рабы’, *Коптелов, Каптелов* – ад *коптеый* ‘закураны, дымчаты’.

Далей прывядзем табліцу частотнасці беларускіх і рускіх прозвішчаў, утвораных ад колераабазначэнняў.

Табліца 1.

Частотнасць прозвішчаў, утвораных ад колераабазначэнняў

Віцебск, 1996 г. (68640 адз.)			Масква, 1971-1972 (700000 адз.)		
Назва колеру	Кол-Сць	%	Назва колеру	Кол-сць	%
1. Белый	383	0,557	1. Белый	3090	0,441
2. Черный	268	0,390	2. Черный	2632	0,376
3. Красный	81	0,118	3. Синий	724	0,103
4. Синий	75	0,109	4. Бурый	650	0,092
5. Зеленый	66	0,096	5. Красный	519	0,074
6. Рыжий	61	0,088	6. Серый	471	0,067
7. Рудый	60	0,087	7. Зеленый	364	0,052
8. Буланый	36	0,052	8. Бусый/Бузый/	106	0,015

			Бозый		
9. Сивый	34	0,049	9. Желтый	98	0,014
10. Чалый	18	0,026	10. Соловый	57	0,008
11. Багряный	11	0,016	11. Голубой	30	0,004
12. Шерый	11	0,016	12. Пегий	14	0,002
13. Бурый	8	0,011	13. Коричневый	6	0,0008
14. Коптелый / Каптелый	7	0,010	14. Вороной	3	0,0004
15. Чубарый	6	0,009			
16. Сизый	6	0,009			
17. Багровый	5	0,007			
18. Бледный	5	0,007			
19. Каурый	4	0,006			
20. Жаркой	3	0,004			
21. Половый	3	0,004			
22. Желтый	2	0,003			
23. Светлый	2	0,003			
24. Серый	2	0,003			
25. Смурый	2	0,003			
26. Червоный / Чирвоный	2	0,003			
27. Блакитный	1	0,001			
28. Дикой	1	0,001			
29. Пегий	1	0,001			
30. Саврасый	1	0,001			
31. Соловый	1	0,001			

Калі размясціць прозвішчы ад колераабзначэнняў інакш, у адпаведнасці з групамі колераў, атрымаецца наступная карціна:

Табліца 2.

Частотнасць груп слоў «колеравай семантыкі» ў беларускай і рускай прозвішчнай антрапаніміі

Назва груп колераў	Беларускія Прозвішчы		Рускія прозвішчы	
	Колькасць	%	Колькасць	%
<i>Група белага колеру:</i>				
<i>Белый</i>	383	0,557	3090	0,441
Бледный	5	0,007	--	--
<i>Половый</i>	3	0,004	--	--
Светлый	2	0,003	--	--
Соловый	1	0,001	--	--

Усяго	394	0,572	3148	0,449
<i>Група чорнага колеру:</i>				
<i>Черный</i>	268	0,390	2632	0,376
<i>Вороной</i>	--	--	3	0,0004
Усяго	268	0,390	2635	0,3764
<i>Група чырвонага колеру</i>				
<i>Красный</i>	79	0,118	519	0,074
<i>Рыжий</i>	61	0,088	--	--
<i>Рудый</i>	60	0,087	--	--
<i>Багряный</i>	11	0,016	--	--
<i>Багровый</i>	5	0,007	--	--
<i>Чирвоный / Червоный</i>	2	0,003	--	--
Усяго	218	0,317	519	0,074
<i>Група сіяга колеру:</i>				
Синий	75	0,109	724	0,103
Голубой	--	--	30	0,004
Сизый	6	0,009	--	--
Блакитный	1	0,001	--	--
Усяго	82	0,119	754	0,110
<i>Група зялёнага колеру:</i>				
Зеленый	66	0,096	364	0,052
<i>Група шэрага колеру:</i>				
Серый	2	0,003	471	0,067
Сивый	34	0,049	--	--
Чалый	18	0,026	--	--
Шерый	11	0,016	--	--
Бусый/Бузый/Бозый	--	--	106	0,015
Смурый	2	0,003	--	--
Дикой	1	0,001	--	--
Усяго	68	0,099	577	0,082
<i>Група карычневага колеру:</i>				
Коричневый	--	--	6	0,0008
Бурый	8	0,011	650	0,092
Каурый	4	0,006	--	--
Усяго	12	0,017	656	0,090
<i>Група стракатага колеру:</i>				

<i>Коптельй / Канпельй</i>	7	0,101	--	--
Чубарый	6	0,009	--	--
Пегий	1	0,001	14	0,002
Усяго	14	0,111	14	0,002
Усяго	1164	1,695	8764	1,252

Такім чынам, аналіз слоў “колеравай семантыкі”, якія знайшлі адлюстраванне ў беларускіх прозвішчах, дазволіў прыйсці да наступнага заключэння:

1. Ва ўтварэнні беларускіх мянушак, якія з цягам часу ператварыліся ў прозвішчы, выкарыстаны дзевяць груп слоў колеравай семантыкі: белага, чорнага, чырвонага, сіняга, зялёнага, жлўтага, шэрага, карычневага, стракатага.

2. Колераабазначэнні ў складзе прозвішчаў не з’яўляюцца ўласна колераабазначэннямі, яны толькі ўвасобілі, выкарыстоўваючы тэрміналогію Г.Вяжбіцкай [30, с.283], “універсальныя элементы чалавечага вопыту”, такія, як жыццё і смерць, дзень і ноч, сонца, раслінны свет, неба і зямля.

3. Унутраная форма прозвішчаў захоўвае сувязь моўнай структуры з захаванай за ёю кагнітыўнай, светапогляднай схемай.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

1. У даследаваных помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці XVI – XVIII стст. зарэгістравана 293 мужчынскія і 94 жаночыя імёны. Зразумела, што такая колькасць імён не была вядома кожнаму жыхару названых тэрыторый. Сярод імён вылучалася некалькі дзесяткаў, якія паўтараліся ва ўсіх дакументах, астатнія ж складалі перыферыю іменніка. Тое, што некаторыя групы імён сустракаюцца ў даследаваных дакументах рэдка, можна патлумачыць наступным: выбар імені ў мінулым вызначаўся календаром, у якім адны імёны на працягу года сустракаліся толькі адзін – два разы /*Агафон, Филофей, Агания, Галина*/, іншыя – ад 12-ці да 98-мі разоў /*Андрей, Иоанн*/ . Так, напрыклад, Ул. Даль вызначаў 62 Іваны ў год (недзе больш за аднаго на тыдзень) [Даль], намі іх налічана 89, па дадзеных жа Н.А. Пятроўскага [127], у поўных святцах гэтае імя ўзгадваецца 170 разоў. Адсюль становяцца зразумелымі падобныя запісы: “ У Ивана Родионова сын Ивашка 15 лет, да Ивашко же 5 лет”, “Первушки Тихонова дети Ивашко, да Ивашко ж, да Ивашко же” [243, с.39]. Імёны XVI – XVIII стст. і імёны XX ст., безумоўна, не аднолькавыя па сваёй ужывальнасці. На Віцебшчыне ў мінулым былі шырока распаўсюджаны мужчынскія імёны *Иван, Андрей, Василий, Федор, Григорий, Михаил, Степан, Павел, Антон, Алексей* і жаночыя *Анна, Мария, София, Анастасия, Евдокия*. Па дадзеных Г.М.Мезенкі, у сярэдзіне XX ст. у Віцебску надзвычай частотнымі былі рэдкія ў мінулым імёны *Владимир, Александр, Валерий, Анатолий, Виктор; Людмила, Валентина, Галина, Тамара* [113, с. 113]. Імёны, што былі малаўжывальнымі ў XVI – XVIII стст., і ў наш час адносяцца да рэдкіх, або не сустракаюцца наогул: *Пейсах, Пилат, Пров, Рукля*,

Сасоний, Севериан, Созонт, Сонгайла, Стербуд, Тит, Улисс, Тиософат, Ульрих, Фабиан, Фаггей, Фалалей, Феклист, Феофил; Жадзя, Изабелла, Людгарда, Марцеля, Панфила, Петронеля, Соломия, Сусанна, Тереза.

Уласныя імёны па этымалогіі можна падзяліць на тры групы: грэчаска-візантыйскія імёны (уласна грэчаскія, старажытнарымскія, старажытнаўрэйскія, сірыйскія, егіпецкія), што прыйшлі да нас з прыняццем хрысціянства; спрадвечна славянскія; усходнія (запазычаныя ў больш позні час у сувязі з прытокам іншаземцаў).

Грэчаска-візантыйскія імёны выкарыстоўваліся як у кананічнай, царкоўнай, так і ў некананічнай, адаптаванай форме. Імёны прыстасоўваліся да мясцовай антрапанімнай сістэмы, перабудоўваліся фанетычна і марфалагічна. Так, у дзелавах дакументаў XVI – XVIII стст. непасрэдна адлюстроўваецца працэс фарміравання беларускай мовы. Незвычайнасць гучання, семантычная ізаляцыя ад апелятыўнай лексікі прывялі да неабходнасці змены гукавой абалонкі грэка-візантыйскага імені ў працэсе яго адаптацыі ў беларускай мове. Найбольш істотныя змены назіраюцца ў вобласці вакалізму, кансанантызму і ў марфемным складзе антрапонімаў. Шэраг адаптацыйных змен абумоўлены як агульнымі ўсходнеславянскімі моўнымі працэсамі, так і асаблівасцямі менавіта беларускай мовы.

Даследаванне дакументаў рэгіянальнага справаводства дазваляе вылучыць і прааналізаваць дыялектныя моўныя асаблівасці, з'яўленне якіх абумоўлена развіццём мовы ў межах прааналізаванага арэала, а таксама асаблівасці, якія з'явіліся ў выніку ўплыву сумежных моўных сістэм. Відавочная перавага размоўных варыянтаў над кананічнымі з'яўляецца доказам народнай асновы дзелавах дакументаў XVI – XVIII стст., якія непасрэдна адлюстроўвалі працэс фарміравання беларускай мовы.

У выніку фанетычна-марфалагічных працэсаў утварыліся поўныя размоўна-бытавыя формы і варыянты імён, якія выкарыстоўваліся паралельна з традыцыйна-царкоўнымі. Традыцыйна ад аднаго імя ўзнікала па некалькі размоўных форм і варыянтаў. Формы імён, як правіла, утвараліся ў выніку марфалагічных змен. Варыянты ж з'яўляліся ў выніку мінімальна-фанетычных адхіленняў у структуры самога імя. Крыніцы сведчаць, што адны з варыянтаў сустракаюцца спарадычна, а іншыя выкарыстоўваюцца часта. Апошнія з цягам часу замацаваліся ў якасці асноўнай формы імя на тэрыторыі Віцебшчыны. Самую вялікую колькасць форм варыянтаў, як паказваюць даследавання крыніцы, мелі імёны *Василий, Григорий, Иван, Михаил, Николай, Авдотья, Анастасия, Зиновия, Мария, София.*

У даследаваных крыніцах разам з поўнымі традыцыйна-царкоўнымі і размоўна-бытавымі імёнамі шырока прадстаўлены і эмацыянальна-ацэначныя формы, якія, магчыма, узніклі ў сувязі з неабходнасцю вызначыць свае адносіны да той ці іншай асобы або звярнуцца да пэўнай узроставай катэгорыі людзей. Яны ўтварыліся адным з самых прадуктыўных спосабаў – суфіксальным.

Ацэначныя формы з'яўляюцца вытворнымі не толькі ад поўных каляндарных імён (*Глебка < Глеб, Левонька < Левон, Богданец < Богдан,*

Демидеу < *Демид*), поўных размоўна-бытавых (*Останко*: *Остан* < *Евстафий*, *Опанаська*: *Опанас* < *Афанасий*), але і ад усечаных, якія атрымалі шырокае распаўсюджанне ў гутарковай мове (*Грицко*: *Гриц* < *Григорий*, *Лецко*: *Лец* < *Леон*).

Пры ўтварэнні такіх форм адны з фармантаў былі больш ужывальнымі: -ко/-ка, -шко/-шка, -ш-, -ц, другія – малапрадуктыўнымі: -ечка/-ачка, -ёк/-ок, -хно/-хна, -л-, трэція – адзначаны спарадычна: -улька (Микулька), -ок (Дашок), -ак (Ермак), -юк (Овсюк), -н/ -н' (Грын, Грынь), -с' (Стась), -ата (Климьята), -j- (Митяй), -уш (Януш).

Сярод старажытных ацэнчаных фармантаў -ко/-ка ў колькасных адносінах з'яўляецца найбольш прадуктыўным. Шырокая ўжывальнасць яго на працягу значнага часу тлумачыцца магчымасцю ўступаць у адносіны з іншымі фармантамі. Далучаўся ён як да асноў на мяккі зычны, так і да асноў на цвёрды (*Юрко* ← *Юрий*, *Васько* ← *Василий*, *Римко* ← *Римма*, *Макарка* ← *Макар*).

Эмацыянальна-ацэнчаныя формы жаночых уласных імён, па дадзеных помнікаў, утвараюцца як з дапамогай спецыфічных фармантаў -юха, -ида, -ица, так і фармантаў, характэрных для мужчынскіх імён: -ка, -ушка, -шка, -ута, -юша.

У дакументах адна і тая ж асоба ў адным выпадку называлася поўным іменем, а ў другім – іменем у эмацыянальна-ацэнчанай форме. Тлумачыцца гэта, на нашу думку, тым, што кожная асоба ў залежнасці ад абставін магла называцца рознымі формамі імені, якія і траплялі ў судовыя запісы:

Селедецкий Кузма Ермолыч - Куземька,

Петр Колесник - Петреля.

Некаторыя эмацыянальна-ацэнчаныя формы замацаваліся за пэўнай асобай у якасці асноўнай формы імені для размежавання асоб з аднолькавымі каляндарнымі імёнамі. У сувязі з гэтым фармальна эмацыянальна-ацэнчаныя формы ў большасці выступаюць у нейтральным значэнні.

Прааналізаваная варыятыўнасць уласных імён дазваляе сцвярджаць, што працэс адаптацыі да беларускай мовы каляндарных імён не завяршыўся нават у XVIII ст., бо амаль 63% імён не мелі ўстойлівай формы выкарыстання. Большасць імён стабільна фіксуецца толькі ў некананічных формах. Варыятыўнасць іх выкарыстання гаворыць пра адсутнасць строгіх арфаграфічных норм фіксацыі афіцыйных форм.

2. Даследаваны перыяд характарызуецца пошукам зручных і эканомных спосабаў называння чалавека. У помніках мясцовай дзелавой пісьменнасці Віцебшчыны XVI – XVIII стст. зафіксаваны разгорнутыя двух-, трох- і чатырохслоўныя найменні асобы. Чатырохслоўныя найменні ўжываюцца толькі спарадычна, а колькасная суадноснасць двухслоўных і трохслоўных на працягу XVI – XVIII стст. заўсёды была на карысць першых.

Нягледзячы на нестабільнасць, на разнастайнасць у спосабах называння асоб, на юрыдычную незамацаванасць, паступова трохчленныя найменні пачынаюць распаўсюджвацца як найбольш зручныя, інфармацыйна ёмістыя, максімальна індывідуалізаваныя; адначасова працягваюць захоўваць генеалагічныя сувязі.

У адрозненне ад уласнага імені, якое надаецца бацькамі параўнальна адвольна, імёны па бацьку і прозвішчы абумоўлены сувяззю з роднымі. У якасці першага кампанента называння магло выступаць уласнае асабовае імя ў поўнай афіцыйнай або размоўна-бытавой форме і эмацыянальна-ацэначных формах ці імя-мянушка, якое выконвала функцыю ўласнага асабовага імені. Трэба адзначыць, што нас у большай ступені цікавіць другі, трэці, чацвёрты кампаненты шматслоўнага наймення, бо менавіта гэтыя часткі ўласнага называння адыгралі важную ролю ва ўтварэнні сучаснай сістэмы беларускіх прозвішчаў. У склад называння мужчынскага насельніцтва, якое магло павольна перамяшчацца, уваходзіць да пяці кампанентаў: 1) указанне на прыналежнасць да якой-небудзь мясцовасці ці народа; 2) указанне на занятак ці рамяство; 3) уласнае імя; 4) указанне на імя, імя-мянушку ці прафесію бацькі (патранімічная група); 5) уласнае імя-мянушка.

У параўнанні з XVI – першай паловай XVII ст. у пачатку XVIII ст. з формулай называння жанчыны адбываюцца значныя змены. На фоне больш-менш устойлівай трохчленнай мадэлі наймення мужчын жаночыя называнні былі прадстаўлены чатырма (часам пяццю) кампанентамі: уласным іменем і іменем па бацьку і трох(двух)членнай мадэллю называння яе мужа.

Пад уплывам мужчынскай трохкампанентнай мадэлі наймення жаночая формула называння ў пісьмовай мове таксама становіцца трохчленнай, але толькі на тых тэрыторыях або ў тых сацыяльных групах, дзе прозвішча функцыянавала ў якасці абавязковага члена антрапанімнай мадэлі.

Калі разглядаць эвалюцыю дамінуючай мадэлі называння жанчыны, то асноўныя змены ў ёй звязаны з актывізацыяй дадзенай намінацыі. Толькі ў XI – XIV стст. найменне жанчыны насіла апасрэдаваны характар (праз імя мужа ці бацькі), пазней, у XVI – XVII стст., дамінуючая формула па сваім складзе пачынае набліжацца да мужчынскай мадэлі, бо акрамя ўласнага імені жанчыны ў складзе яе, як і ў мужчынскай мадэлі, з'яўляецца патронім, але формула працягвае захоўваць і апасрэдаванае значэнне. У перыяд узмацнення норм нацыянальнай мовы формулы называння жанчыны супадаюць з мужчынскімі.

3. Мянуска з'яўляецца адной з найстаражытнейшых антрапанімных форм. Большая частка дахрысціянскіх імён уяўляла сабою празванні-мянускі, утвораныя на базе апелятыўнай лексікі. Для дахрысціянскага перыяду імя роўнае мянушцы, таму мы не вызначаем асобна імёны ўнутрысямейныя (свецкія) і агульнабытавыя (празванні).

З прыняццем хрысціянства на даследаванай тэрыторыі пачалі распаўсюджвацца хрысціянскія імёны. Карыстацца адным іменем, якое часта паўтаралася пры называнні іншых людзей, было нязручна. Адсюль і ўзнікла неабходнасць мець два імёны. Падобныя “другія” імёны былі звязаны з гістарычнымі падзеямі, знешнімі ці ўнутранымі рысамі носьбіта, яго асаблівасцямі характару, дзейнасці, прафесіяй і інш., г. зн. яны вылучалі чалавека сярод іншых.

Параўнальны аналіз выкарыстаных імён-мянусак на Гродзеншчыне і Брэстчыне і на вывучанай тэрыторыі дазваляе сцвярджаць, што ў якасці імён-

мянушак маглі ўжывацца амаль усе неслужбовыя словы, якія існавалі ў мове [218].

У нашым даследаванні мы адзначылі толькі самыя ярскія прыклады суаднесенасці антрапаасноў з лексічнымі палямі. Своеасаблівыя лексічныя палі складаюць і чалавечыя найменні наогул, таму імёны-мянушкі можна вынесці нават у самастойнае лексічнае поле.

Трэба адзначыць, што немагчыма вызначыць прасторавага ці часавага абмежавання ў бытаванні груп апапелятыўных найменняў. Пры параўнанні апелятыўных іменнікоў Віцебшчыны, Брэстчыны і Гродзеншчыны XVI – XVIII стст., а таксама асартыменту апелятыўных антрапаасноў імён-мянушак XVI – XVIII стст. і прозвішчаў XX, якія зафіксаваны на Віцебшчыне, мы з упэўненасцю можам сведчыць аб выключнай устойлівасці адабранага і засвоенага фонду нехрысціянскіх імён.

4. Дэрывацыя пры ўтварэнні прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны была больш характэрна, чым трансанімізацыя: другасных антрапонімаў налічваецца 71%, першасных – 29%.

Дэрываты прадстаўлены адзінаццаццю прозвішчымі тыпамі, сярод якіх шэсць агульнаславянскіх, два ўсходнеславянскія, тры ўнутрымоўныя – два беларускія і адзін рускі. Вядучую ролю ў сістэме другасных прозвішчаў іграюць агульнаславянскія тыпы на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын* (35%), а таксама на *-скі/-цкі* (12%), на *-овіч/-евіч/-авіч*, *-іч/-ыч/-ыц* (9%). Удзельная вага прозвішчаў, што належаць усходнеславянскім, уласна беларускім і ўласна рускім тыпам, невялікая – адпаведна 8%, 5% і 0,1%.

Сярод першасных прозвішчаў пераважаюць адзінкі, якія ўтрымліваюць у сваім складзе апелятыўныя назоўнікі (80%). Ім значна ўступаюць па колькасці прозвішчы, у аснове якіх уласныя асабовыя імёны (16%) і апелятыўныя прыметнікі (5%).

Набор найбольш распаўсюджаных суфіксаў, якія фіксуюцца ў прозвішчаўтваральных асновах, амаль ідэнтычны ў першасных і ў другасных антрапонімах.

5. Даследаванне семантыкі прозвішчаўтваральных асноў у тэрмінах семантычнага поля, апісанне ядзерна-перыферыяльных адносін паказала, што ў якасці асноўнай зыходнай базы пры фарміраванні прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны выкарыстоўваліся нецаркоўныя імёны і мянушкі апелятыўнага паходжання (удзельная вага такіх адзінак у антрапаніміконе даследаванай тэрыторыі – 44%). Колькасць прозвішчаў, матываваных апелятывамі, якія ўжо падчас свайго ўзнікнення абазначалі асобу, і апелятывамі, што першапачаткова асобу не называлі і перш, чым стаць прозвішчам, прайшлі шлях “персаніфікацыя – анімізацыя – трансанімізацыя”, амаль супадае (ім належыць адпаведна 55% і 45%), што з’яўляецца сведчаннем прыкладна аднолькавай ступені прозвішчаўтваральных магчымасцей названых апелятываў.

Сярод прозвішчаў, утвораных ад *nomina personalia*, вядучае месца займаюць антрапонімы, у аснове якіх адзінкі, што характарызуюць чалавека ў фізічным і псіхічным планах, а таксама ўказваюць на заняткі, прафесію, род дзейнасці, сацыяльны стан. Сярод *nomina impersonalia* найбольш колькасцымі

з'яўляюцца апелятывы, што абазначаюць прадметы, а таксама адзінкі, якія належаць да фауністычных назваў.

Уласныя асабовыя імёны выкарыстоўваліся пры ўтварэнні прозвішчаў радзей, чым імёны-мянушкі апелятыўнага паходжання: іх доля ў агульнай сістэме прозвішчаў складае 32%. Большасць адыменных прозвішчаў утрымлівае адаптаваныя формы хрэсных мужчынскіх імёнаў праваслаўнага і каталіцкага календара, у якіх адбыліся змены, звязаныя як з усходнеславянскімі, так і з беларускімі моўнымі традыцыямі.

Нязначная колькасць антрапонімаў матывавана неадаптаванымі хрэснымі і старажытнаславянскімі імёнамі, жаночымі імёнамі і андронімамі, імёнамі, якія знаходзяцца ва ўжытку прадстаўнікоў неславянскіх народаў – яўрэяў, літоўцаў, латышоў, арабаў, персаў і інш.

Адтапанімныя прозвішчы складаюць 14% у антрапаніміконе жыхароў Віцебшчыны. Большасць іх паходзіць ад назваў населеных пунктаў, размешчаных на даследуемай тэрыторыі (56%), што з'яўляецца сведчаннем адсутнасці шырокай міграцыі насельніцтва на тэрыторыі паўночнай Беларусі. Частка антрапонімаў утворана ад назваў вёсак, гарадоў, рэк і да т. п., размешчаных у іншых абласцях рэспублікі і блізкага замежжа – Польшчы, Расіі, Украіны. Айконімы ў асновах такіх прозвішчаў істотна пераважаюць над гідронімамі.

6. Характар асновы, а таксама тып фарманта пры ўтварэнні прозвішчаў абумоўлены лінгвістычнымі і экстралінгвістычнымі фактарамі, галоўнымі з якіх з'яўляюцца існуючыя на пэўных тэрыторыях антрапанімныя, дыялектныя, культурныя традыцыі; нацыянальна-рэлігійная прыналежнасць насельніцтва; блізкасць тэрыторый, агульнасць гістарычнага развіцця жыхароў паўночнай часткі Беларусі і народаў суседніх дзяржаў.

Адной з прычын таго, што на захадзе Віцебшчыны шматлікасцю вылучаюцца прозвішчы, асновы якіх утрымліваюць хрэсныя імёны каталіцкага, а не праваслаўнага календара, з'яўляецца перавага на гэтай тэрыторыі насельніцтва, якое вызнае менавіта каталіцызм.

Той факт, што з усіх раёнаў Віцебскай вобласці, на тэрыторыі якіх бытуюць прозвішчы, матываваныя мужчынскімі і жаночымі яўрэйскімі імёнамі, найбольшай канцэнтрацыяй адзінак вылучаюцца Лёзненскі, Верхнядзвінскі і Ушацкі, абумоўлены кампактным пражываннем яўрэяў на адзначаных тэрыторыях.

Сярод фактараў, якія вызначылі размяшчэнне арэала самай высокай прадуктыўнасці прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын* (ад 60% да 70%) менавіта на ўсходзе вобласці, вядучую ролю іграе наступны: землі ўсходняй Віцебшчыны ў 1772 г. былі аб'яднаны з Расіяй, пасля чаго іх насельніцтва спазнала ўплыў рускіх антрапаніменных традыцый, паколькі да яго прозвішчаў былі далучаны рускія фарманты *-ов/-ев*. Тэндэнцыя афармлення прозвішчаў фінальнымі элементамі, якія здаўна лічацца адзнакай рускіх антрапаніменных адзінак, захавалася на акрэсленых тэрыторыях і па сённяшні дзень, пра што сведчаць вынікі праведзенага аўтарам апытвання і назірання.

Нязначная колькасць антрапонімаў на *-овіч/-евіч/-авіч* на ўсходзе Віцебшчыны таксама абумоўлена канкрэтнымі гістарычнымі падзеямі: у XVI – XVIII стст. вярхоўнай уладай Расіі было нададзена саслоўнае адценне названым адзінкам, таму існавала забарона на афармленне прозвішчаў пералічанымі фармантамі (акрэслены перыяд якраз ахоплівае час, калі землі ўсходняй Беларусі, а значыць і сучаснай усходняй Віцебшчыны ўваходзілі ў склад Расіі).

Фактарамі, якія прадвызначылі высокую прадуктыўнасць адтапанімых прозвішчаў на *-скі/-цкі* на захадзе вобласці, з’яўляюцца а) працяглае знаходжанне акрэсленай тэрыторыі ў складзе Рэчы Паспалітай, і як вынік – фарміраванне традыцый называння чалавека па месцы яго жыхарства або нараджэння ў заходняй частцы Віцебшчыны пад уплывам польскіх антрапанімых традыцый, б) існаванне гэтых прынцыпаў іменавання асобы па сённяшні дзень.

7. Прозвішчы нераўнамерна размешчаны на даследуемай тэрыторыі, прычым гэта мае адносіны да антрапонімаў, розных як па структуры, так і па семантыцы прозвішчаўтваральных асноў. Практычна ў кожным прозвішчым тыпе назіраюцца масівы (іх колькасць вар’іруецца ад аднаго да трох) самай высокай прадуктыўнасці аднаструктурных антрапонімаў. Такія зоны могуць займаць плошчу ад аднаго раёна да 1/3 часткі вобласці. Па меры аддалення ад гэтых масіваў канцэнтрацыя адзінак паступова памяншаецца, а на асобных тэрыторыях яна нават блізкая да нулявой.

Аналіз распаўсюджання антрапонімаў, матываваных рознымі ў семантычным плане апелятывамі, выявіў, што самымі частотнымі сярод “колеравых” з’яўляюцца прозвішчы з кампанентам *бел-*, прычым размяшчэнне іх на даследуемай тэрыторыі таксама характарызуецца наяўнасцю зон высокай і нізкай прадуктыўнасці. Прозвішчы, утвораныя ад апелятываў, якія абазначаюць іншы колер, амаль раўнамерна распаўсюджаны на Віцебшчыне.

Даследаванне прозвішчаў, у аснове якіх апелятывы, што абазначаюць прафесію і род заняткаў, паказала, што, па-першае, антрапонімы, у складзе якіх пэўныя варыянты адной назвы, бытуюць на розных тэрыторыях, межы якіх могуць не супадаць з зонамі, дзе сёння гэтыя варыянты ўжываюцца; па-другое, пры ўтварэнні прозвішчаў выкарыстана значна больш варыянтаў канкрэтнай назвы, чым на сучасным этапе ўжываецца ў мове мясцовых жыхароў.

8. У выніку супастаўлення нашых даных з матэрыялам іншых даследчыкаў выяўлена, што сучасныя прозвішчы жыхароў вывучаемай часткі Беларускага Паазер’я характарызуюцца адметнасцю семантыкі прозвішчаўтваральных асноў, структуры і геаграфіі, нягледзячы на тое, што асобныя паказчыкі прадуктыўнасці і размяшчэння блізкія да агульнабеларускіх, рускіх, украінскіх, польскіх і іншых паказчыкаў.

Так, напрыклад, удзельная вага першасных прозвішчаў на Віцебшчыне складае 29%, а ў некаторых раёнах яна амаль дасягае саракапрацэнтнага паказчыка, што значна перавышае сярэдні каэфіцыент па Беларусі – 25%.

Прозвішчныя тыпы на даследуемай тэрыторыі адметныя ў колькасным і якасным планах ад тыпаў, якія распаўсюджаны на тэрыторыі Беларусі і суседніх рэспублік. Гэта выражаецца ў наступным: а) частотнасць антрапонімаў

(і ў цэлым па вобласці, і ў межах асобных раёнаў) кожнага прозвішчнага тыпу адрозніваецца ад паказчыкаў па Беларусі і ў суседніх народаў; б) тут зафіксаваны тып на *-ix/-ых*, які нідзе больш па рэспубліцы не адзначаны; в) на вывучаемай тэрыторыі бытуюць прозвішчы двух унутрымоўных тыпаў (на *-ёнак/-онак* і на *-еня/-эня*), якія характэрны толькі для антрапанімікону беларусаў.

9. Найбольш частотнымі як у беларусаў, так і ў рускіх з'яўляюцца прозвішчы, утвораныя ад колераабазначэнняў *белы* і *чорны*, верагодна, таму, што менавіта з дапамогай іх лёгка можна перадаць свае адносіны да праблемы добра і зла, свету і цемры, жыцця і смерці.

У беларускай антрапаніміі значна шырэй выкарыстоўваюцца прозвішчы ад колераабазначэнняў, якія называюць змяшаныя колеры з няпэўным значэннем тыпу *дыкой, жаркой, коптельй, рыжый, сивый, сизый, смурый, чубарый* і інш., што, на нашу думку, з'яўляюцца сведчаннем больш ранняга, да XVII ст., утварэння гэтых прозвішчаў.

Такім чынам, прозвішчы жыхароў Віцебска і Віцебшчыны займаюць сваё, спецыфічнае месца як у агульнабеларускім, так і ў агульнаславянскім антрапаніміконе. Рэгіянальная антрапанімія ўтрымлівае, акрамя лінгвістычных, неабходныя для разумення гістарычных працэсаў мінулага звесткі пра светапогляд, культуру, быт, звычкі, характар людзей, якія засялялі даследуемую тэрыторыю.

СПАСЫЛКІ

¹ Прадуктыўнасць у сярэднім па Беларусі прыводзіцца паводле дадзеных М.В. Бірылы [Бірыла М. В. Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў. Даклады X Міжнароднага з'езда славістаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. , с. 18].

² М.А. Баскакаў выводзіць прозвішчы *Шиманский, Шимановский, Шимман* з Шиман < *šuman ~ šušman* 'тоўсты', адзначаючы, што прыведзеныя апелятывы сустракаюцца ў цюркскіх мовах – параўн.: турэцкае *šušman* 'вельмі мажны, тоўсты, поўны чалавек', звязана семантычна з *šuš ~ šiš* 'пухліна' [Баск., с. 218].

³ На думку М.А. Баскакава, прозвішча *Тарбееў* утрымлівае ў сваім складзе цюрка-мангольскае слова, якое паходзіць ад дзеяслоўнай асновы *tarbaj-* ~ *tarbu-* ~ *tarbej-* 'растапырыцца, раскірэчыцца' і афікса, які ўтварае імя дзеючай асобы і прыметнік *-γaj // -gej, -aj // -ej*. Таму *Тарбееў* < *tarbej* < *tarbij-* + *-gej* 'растапыраны, раскірэка, таўстагубы, з шырокім ротам, шыракаплечы; ганарлівы, фанабэрысты; франтаваты' [Баск., с. 43, с. 61].

⁴ М.А. Баскакаў сцвярджае, што антрапонім *Шуклін* утвораны ад Шукля < *sükli* ~ *šükli* 'той, хто валодае прыгожымі вейкамі', бо цюркскае *sük ~ šük* 'вейка', а *-ly // -li* з'яўляецца афіксам валодання [Баск., с. 207].

⁵ Прозвішчы, падобныя на гэтыя (*Недарэзаў, Недасекін, Недарубаў*), паходзяць ад назваў людзей, якія атрымалі сур'ёзныя ўвеччы, аднак засталіся жывымі, выжылі.

Акрамя прыведзенага, зафіксаваны таксама прозвішчы *Заруба, Рубан, Рубанік, Рубін, Недарэз*.

⁶ Прозвішча ўтварылася ад мянушкі, у аснове якой апелятыў *вінаход* – інаход, інаходзец, гэта значыць ‘чалавек, які выкідае ўперад пры хадзе левую руку разам з левай нагой, правую руку з правай нагой’. Пачатковы зычны *в* з’явіўся ў выніку нарошчвання [Фед., с. 55].

⁷ М.В. Бірыла мяркуе, што гэты антрапонім – вынік асваення літоўскага прозвішча *Дробішас*, аднак адзначае слова зорачкай, як “цьмянае”. На думку А.А. Свашэнкі, *Дробыш* – лексіка-семантычнае ўтварэнне ад дыялектнага рускага *дробыш* ‘чалавек, які ходзіць дробнымі, частымі крокамі’ [Сваш.98, с. 63]. Думку А.А. Свашэнкі падзяляе таксама Ю.А. Федасюк [Фед., с. 78].

⁸ Апелятыў *казак*, акрамя агульнавядомага значэння ‘член ваенна-земляробчай абшчыны пасяленцаў на ўскраінах дзяржавы, якія актыўна ўдзельнічалі ў абароне дзяржаўных граніц’ [ТСБЛМ], можа ўжывацца са значэннем ‘кажан’ [Киркор А. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. Вып. III. –СПб, 1858, с. 196].

⁹ Лічба абазначае колькасць зафіксаваных на Віцебшчыне прозвішчаў, утвораных ад названага апелятыва. Найбольш распаўсюджаныя адзінкі, утварэнні ад якіх паўсюдна сустракаюцца на даследаванай тэрыторыі, пазначаны зорачкай (*) зверху. Магчыма, раней гэта былі самыя папулярныя прафесіі.

¹⁰ Выводзячы прозвішча *Шведаў* ад этноніма *швед*, нельга ігнараваць меркаванне Ю.А. Федасюка, які сцвярджае, што *Шведавы* – не заўсёды нашчадкі шведаў: у пскоўскіх і цвярскіх гаворках так называлі краўца (па сугуччы са словам *швец*) [Фед., с. 253].

¹¹ Пры аналізе гэтага прозвішча нельга таксама адмаўляць магчымасць тлумачэння яго ад апелятыва *мазурык* разм. ‘злодзей, махляр, ашуканец’ [ТСБМ], а таксама ад менш верагоднага, але магчымага польск. *mazurek* ‘польскі нацыянальны танец, а таксама музыка да яго’ [ТСБЛМ], ‘мазурка (від здобы)’, ‘палявы (чырвонагаловы) верабей’, абл. ‘цвыркун’ [ПР].

¹² Апелятыў *кодис* паходзіць ад назвы памінальнай малітвы “кадиш”, якую сірата павінен чытаць па памерлых бацьках [Приблуда А. С. Еврейская антропонимика и ее особенности // Onomastica. – Рос. XXIII. – Wrocław, 1978. – С. 257--271, с. 261].

¹³ М.В. Бірыла звязвае прозвішча *Маржанкоў* з рускім апелятывам *маржан* ‘дробны перл’ < казахскае *маржан* ‘перл’ [Б, II]. На нашу думку, не выключана таксама магчымасць тлумачэння прозвішча польскай лексемай *marzanka* бат. ‘ясменнік’ [ПР].

¹⁴ Гл.: Богородицкий В.А. Лекции по общему языковедению. – Казань, 1915. – С. 159-167; Грот Я.К. Спорные вопросы русского правописания от Петра Великого и донине. Часть II. Заимствованные слова и имена собственные. Народная этимология. – СПб., 1876. – С. 329-330; Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики. Часть III. Гл. VI. Народная этимология // Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. – М., 1977. – С. 209-212.

¹⁵ Моора Х.А. О древней территории расселения балтийских племён // Советская археология, 1958. -- № 5. – С. 3-9; Седов В.В. К происхождению белорусов (Проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов) // Советская этнография, 1967. -- № 2. – С. 112; Третьяков П.Н. Финны-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М., 1966. – С. 103

¹⁶ Приведзеныя факты мелі месца ў канцы 40-х гг. XX ст.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Абрамович С.А. Еврейские фамилии прозвищного характера. – В сб.: От слова к тексту: Материалы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 13-14 ноября 2000 г.: В 3 ч. Ч. 1 / Отв. редактор Н. П. Баранова. – Минск: МГЛУ, 2000. – С. 62--64.
2. Административно-территориальное устройство БССР: Справочник: В 2-х т. Т. 1 (1917 – 1944 гг.) / Гл. арх. упр. при Совете Министров БССР, Ин-т философии и права АН БССР; [Сост. Воробьева Т. А., Гриневич С. Д., Карпачева А. И. и др.] – Минск: Беларусь, 1985. – 390 с.
3. Административно-территориальное устройство БССР: Справочник: В 2-х т. Т. 2 (1944 – 1980 гг.) / Гл. арх. упр. при Совете Министров БССР, Ин-т философии и права АН БССР; [Сост. Гриневич С. Д. и др.] – Минск: Беларусь, 1987. – 283 с.
4. Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа / Склад. Г. У. Арашонкава і інш.; Пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 638 с.
5. Антропони́мика.-- М., 1970. – 278 с.
6. Бабіч Ю. Каларыстыка прыроды ў паэмах “Пан Тадэвуш” і “Сымон-музыка” // Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Матэрыялы V міжнар.наук.канф. -- Віцебск, 2000. -- С. 9-10.
7. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения.—2-е (репринтное) издание. -- М.: Общество с ограниченной ответственностью «Мишель», 1993. — 279 с.
8. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. -- М., 1975.
9. Беларуская анамастыка: Зб. арт. -- Мінск, 1977, 1981, 1985, 1993.
10. Беларуская граматыка: У 2-х ч. Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; [Рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба]. — Мінск: Навука і тэхніка, 1985. -- 431 с.
11. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С.Санько, Т.Валодзіна, У.Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – 592 с.
12. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 1994. – 655 с.: іл.
13. Белей Л.Е. Словообразовательное варьирование личных имен в восточнославянских языках // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. III респ. конф. -- Гродно, 1989. -- Ч.2. -- С. 121--123.

14. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). – Киев: Изд-во Киевского ун-та, 1972. – 212 с.
15. Бірыла М.В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай). – Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1963. — 58 с.
16. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія 1: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы.— Мінск: Навука і тэхніка, 1966. — 328 с.
17. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1969. — 508 с.
18. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія 3: Структура ўласных мужчынскіх імён. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. — 320 с.
19. Бірыла М.В. Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў. Даклады X Міжнароднага з’езда славістаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. — 63 с.
20. Бірыла М.В. Усходнеславянскія антрапонімы з адмоўем не- тыпу Невер, Непосед, Недвига, Недомолва // Беларуская аномастыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. — С. 128--159.
21. Бірыла М.В. Усходнеславянскія антрапонімы з адмоўем не- тыпу Неждан, Недбай, Небаба, Некрас, Неваш, Нетреба // Беларуская аномастыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. — Вып. 2. — С. 4--27.
22. Бірыла М.В., Ванагас А.П. Літоўскія элементы ў беларускай аномастыцы: Даклады VI Міжнароднага з’езда славістаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. — 100 с.
23. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
24. Бондалетов В.Д. Тюркские заимствования в русских арга: Учебное пособие к спецкурсу. – Самара: Изд-во Самарского пед. ин-та, 1991. – 102 с.
25. Бут-Гусаим С. Польские элементы в антропонимии Брестчины // Беларуская-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы V міжнар. навук. канф. / Пад агульн. рэд. Л.М. Вардамацкага, А.М. Мезенкі. – Віцебск: Выд-ва ВДУ імя П.М. Машэрава, 2000. – С. 13 – 15.
26. Бучко А.Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / Ужгородский гос. ун-т. — Ужгород, 1986. — 20 с.
27. Бучко Г. Найпоширеніші структурні моделі прізвищ Бойківщини. // *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.* – Białystok, 1995. – С. 327 — 336.
28. Ванагас А. Принципы и структура современных русских фамилий // Ономастика и норма. – М.: Наука, 1976. – С. 71--79.
29. Варфоломеев А. Имена калининградцев вчера и сегодня // Балтийский филологический курьер: Научный журнал / Под ред. В. Грешных и др. – Калининград: ГИПП “Янтар-сказ”, 2000. – № 1. – С. 194 – 207.
30. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание [Сб.статей: Пер.с англ.] Отв.ред.и сост. М.А. Кронгауз; Вступ.ст. Е.В. Падучевой. – М.: Рус.слов., 1997. – 411 с.
31. Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. -- М.: Наука, 1974. -- 382 с.

32. Воўк-Левановіч О.В. Лекцыі па гісторыі беларускай мовы. – Мн.: Нар.асвета, 1994. – 205 с.
33. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология: На материале русского и французского языков. – М.: Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
34. Галяк Л. Аб паходжанні вялікіх князёў Літоўскіх // Спадчына. – 1993. -- № 6. – С. 54-62.
35. Ганжина И.М. Тверская антропонимия XVI в. в социально-историческом и лингвистическом аспектах: (На материале тверских писцовых книг): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Горьковский гос. ун-т. – Горький, 1986. – 21 с.
36. Гафуров А.Г. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков, тюрков: Словарь. -- М.: Наука, 1987. — 221 с.
37. Гафуров А.Г. Лев и Кипарис: О восточных именах. – М.: Наука, 1971. — 239 с.
38. Гессен Д., Стыпула Р. Польско-русский словарь. – Москва -- Варшава: Советская энциклопедия – Ведза Повшехна, 1967. – 1344 с.
39. Гируцкий А.А. Белорусские антропонимы и их дериваты в русскоязычной художественной литературе // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. III республ. конф. – Гродно, 1989. Ч. I. – С. 141--143.
40. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Склад. Т.І. Блізнюк, А.М.Булыка, П.В. Вярхоў і інш.; Рэд. А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 2001. Вып. 1 – 20.
41. Гвоздева Е.Л. Образование и функционирование мужских календарных имен в русской деловой письменности XIV-XVI вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетровский гос. ун-т им. 300-летия воссоед. Украины с Россией. – Днепропетровск, 1987. – 17 с.
42. Городецкий Б.Ю. К проблеме семантической типологии. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1969. – 564 с.
43. Грамматика современного русского литературного языка / Академия Наук СССР, Институт русского языка; под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
44. Грановская Л.М. Прилагательные, обозначающие цвет, в русском языке XVII-XX вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук – М., 1964.
45. Грушко Е.А., Медведев Ю.М. Имена... -- М.: Рольф, Айрис-пресс, 1999. — 736 с.
46. Грушко Е.А. Медведев Ю.М. Фамилии... -- М.: Рольф, 1998. — 576 с.
47. Грынавецкене А.І. Прозвішчы і мянушкі ў курапольскай гаворцы беларускай мовы // Беларуская аанамастыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977.— С. 160--169.
48. Грынблат М.Я. Анамастыка як крыніца вывучэння гісторыі і этнаграфіі беларускага народа (на матэрыялах беларускіх прозвішчаў) // Матэрыялы да IV Міжнароднага з'езда славістаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1958. — С. 3--23.

49. Грынблат М.Я. Беларуска-латышскія сувязі ў тапаніміі і антрапаніміі БССР // Беларуская аанамастыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. — С. 43--49.
50. Гурская Ю.А. Культурогенныя магчымасці лінгвістычнага знака: ключевыя імёны ў рускім і беларускім мовах: Автореф. дис. ... канд. філалог. навук: 10.02.01, 10.02.02 / Беларускі гос. ун-т. — Мінск, 1995. — 22 с.
51. Гурская Ю.А. Словарь імён асобных у паэзіі М.Богдановіча: [ок. 200 слоў] / Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт ім. Максіма Танка. – Мінск, 1994. – 64 с.
52. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. яз., 1978 – 1980. Т. 1 – 4.
53. Данилина Н.В. Нижегородская антропонимия XIV – XVII вв.: (На мат. помнікаў дзеловай пісьменнасці): Автореф. дис. ... канд. філалог. навук: 10.02.01 / Горьковский гос. ун-т. – Горький, 1986. – 24 с.
54. Денісенка В.Н. Функцыянальная структура семантычнага поля (Наіменаванні змянення ў рускім мове) // Філалогічныя навукі. – М., 1999. – № 1. -- С. 3 – 12.
55. Денісов П.Н. Лексіка рускага мовы і прынцыпы яе апісання. -- 2-е изд., перераб. і доп. – М.: Рус. яз., 1993. – 248 с.
56. Добровольская О.Я. Английские фамилии как предмет семантычнага аналізу. – В сб.: От слова к тексту: Матэрыялы докл. Міжнарод. навуц. канф., Мінск, 13-14 лістапада 2000 г.: В 3 ч. Ч. 1 / Отв. рэдактар Н.П.Баранова. – Мінск: МГЛУ, 2000. – С. 98--99.
57. Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі / Беларус. Энцыкл., Нац. арх. Рэсп. Беларусь; Пер. з рус. Т.М. Бутэвіч, Т.М. Кароткая, Е.П. Фешчанка. – Мінск: БелЭн, 1994. – 510 с.: 1л.
58. Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. -- Т. I -- XVI. – М: Терра, 1991.
59. Ермаловіч М.І. Старажытная Беларусь. Полацкі і новагародскі перыяды. -- Мн., 1990. -- С. 331 – 332.
60. Жучкевич В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. — Мінск: Изд. БГУ, 1974. — 448 с.
61. Зинин С.И. Введение в русскую антропонимию. – Ташкент, 1972. – 178 с.
62. Івашка У. Некаторыя актуальныя пытанні беларускай антрапанімікі // Дыялекталогія і культура беларускай мовы: Тэз. рэсп. навуц.-практ. канф., 10-11 снеж. 1991 г. / Рэдкал.: Э. Д. Блінава, І. Я. Яшкін. -- Мінск, 1991. — 223 с.
63. Івашка В.А. Как выбирают имена. -- Мінск, 1988. — 239 с.
64. Івашка В.А. Соціолінгвістычны і псіхалінгвістычны аналіз сітуацыі выбара імя пры нареченні: Автореф. дис. ... канд. філалог. навук: 10.02.19 / Беларускі гос. ун-т. — Мінск, 1978. — 20 с.
65. Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Мн., 1992. -- 175 с.
66. Імёны народаў свету: Матэрыялы к справочніку. -- М., 1970. — 52 с.
67. Імя нарицательнае і асобнае. -- М: Наука, 1978. – 207 с.

68. Иссерлин Е.М. История слова красный // Русский язык в школе. – 1951. -- № 3. – С. 21-25.
69. Историческая ономастика. – М: Наука, 1977. – 308 с.
70. Казаков В.С. Именослов: Словарь славянских имён и прозвищ с толкованием их значения и происхождения. – 3-е изд. – Калуга: Золотая аллея, 1997. – 116 с.
71. Калакуцкая Л.П. Склонение собственных имён (фамилий) в отношении к норме // Ономастика и норма. – М.: Наука, 1976. – С. 116 – 139.
72. Калакуцкая Л.П. Фамилии. Имена. Отчества [Написание и склонение]. – М.: ТОЛК, 1994. – 95 с.
73. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М: Наука, 1976. – 98 с.
74. Каспяровіч М.І. Віцебскі краёвы слоўнік. -- Віцебск, 1927.
75. Керста Р.Й. Украинская антропонимия XVI в. (мужские имена): Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02. – Львов, 1978. – 21 с.
76. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI століття: Чоловічі іменування. – Київ: Наук. думка, 1984. – 152 с.
77. Киркор А. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. Вып. III. –СПб, 1858.
78. Книга Беларусі. 1517 – 1917: Зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У.І.Леніна, БелСЭ; Склад. Г.Я.Галенчанка і інш. – Мн.: БелСЭ, 1986. – 615 с., 12 л. іл.
79. Кокарева И.П. Ономастикон одного ярославского говора (села Исакова, деревень Метлево и пустынь Первомайского района): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М., 1998. – 16 с.
80. Колесник В.А. Болгарская антропонимия юга Украины: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.03 / Белорусский гос. ун-т. — Минск, 1984. — 16 с.
81. Копытко В.А. О вариантности личных собственных имен Гомельщины // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения. -- Гомель, 1985. -- Ч. 1. – С. 106--107.
82. Копытко В.А. Типология номинации (на примере одного класса антропонимов): Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.19 / Белорусский ордена Трудового Красного Знамени государственный ун-т им. В.И.Ленина. – Минск, 1990. – 18 с.
83. Королева И. А. Диалектные фамилии // Русская речь. – 2000. -- № 1. – С. 77–82.
84. Королева И.А. Из истории некоторых русских фамилий / Ономастика/ // Русская речь. – 1998. – № 3. – С. 84 – 90.
85. Королева И.А. Становление русской антропонимической системы: Автореф. дис. ... д-ра филолог. наук: 10.02.01 / Московский педаг. гос. ун-т. – М., 2000. – 36 с.
86. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы её исследования (из истории разработки данной проблемы в современном зарубежном языкознании). – М.: Изд-во Московского ун-та, 1963. – 58 с.

87. Кузьміч Л.П. Семантычныя асаблівасці мужчынскіх асабовых намінацый у беларускім паэтычным фальклоры // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. III республ. конф. – Гродно, 1989. Ч. 2. – С. 48--50.
88. Кульпина В.Г. Лингвистика цвета: Термины цвета в польском и русском языках. -- М., 2001.
89. Латышко-русский словарь: В 2-х т. – 1979 -- 1981. Т. 1 – 2.
90. Лаучюте Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках. – Ленинград: Наука, 1982. – 211 с.
91. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. / Пад рэд. М.В.Бірылы і Ю. Ф. Мацкевіч. -- Т. 1: Раслінны і жывёльны свет. – Мінск, 1993.
92. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. / Пад рэд. Ю.Ф.Мацкевіч. -- Т. 3: Чалавек. – Мінск, 1996.
93. Лемцюгова В. П. Беларуская айканімія. -- Мінск, 1970. – 156 с.
94. Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. -- М., 1970. – 243 с.
95. Лосев А. Ф. Личность и абсолют. – М.: Мысль, 1999. – 719 с.
96. Лыков А. Г., Чабанец Т. А. Русское личное имя собственное // Филологические науки. – М., 1999. – № 1. -- С. 13–21.
97. Ляшкевіч В.М. Дахрысціянскія імёны Віцебшчыны XVI – XVIII стст. // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы VI Міжнар. навук. канф. / Пад агульн. рэд. Л.М. Вардамацкага, А.М. Мезенкі. – Віцебск: Выд-ва ВДУ імя П.М. Машэрава, 2003. – Ч. 2. – С. 38 – 40.
98. Ляшкевіч В.М. Імя-мянушка як крыніца экстралінгвістычнай інфармацыі // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, 2004. – № 3 (33). – С. 92 – 96.
99. Ляшкевіч В.М. Імя па бацьку – прозвішча: да праблемы размежавання // “Славянский мир и славянские культуры в Европе и мире: место и значимость в развитии цивилизации и культур (история, уроки, опыт и современность)” Материалы международной научно-теоретической конференции. Ч. 2, 31 октября – 1 ноября 2002 г./ УО “Витебский госуниверситет им. П.М.Машерова”. – Витебск: Издательство ВГУ им. П.М.Машерова, 2002. – с. 126 – 128.
100. Малютина М.А. К истории слова белый в древнерусском языке (на материале летописей XI-XIII вв.) // Уч.зап.Кишиневского ун-та. – 1962. -- Т.47. -- Вып. 1. – С. 38-43.
101. Мароевич Р. Оппозиция определенных и неопределенных форм притяжательных прилагательных (К вопросу о природе имен типа *Vъsevoložaja* в древнерусском языке) // Вопросы языкознания. – 1981. – № 5. – С. 107 – 140.
102. Махмудов А.Р. Фонетические основы передачи азербайджанских имён собственных на русском языке и русских имен на азербайджанском языке. -- Баку, 1973. – 116 с.
103. Мацеяускене В. В. Формирование литовских фамилий: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.15. – Вильнюс, 1981. – 22 с.

104. Мезенка Г.М. Беларуская аномастыка: Навуч. дапаможнік для студэнтаў універсітэтаў. -- Мінск: Выш. школа, 1997. – 119 с.
105. Мезенка Г. Віцебскія прозвішчыны тыпы XVII – XIX стст. у славянскім кантэксце // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый” (Мінск, 21-25 мая, 4-7 снеж. 2001 г.) / Рэдкал.: Г.Цыхун (гал. рэд.) і інш.. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 73--84.
106. Мезенка Г.М. Мужчынскія асабовыя імёны гараджан Віцебска ў сярэдзіне XVII ст. // Віцебскі сшытак, 1996. -- № 2. – С. 64--69.
107. Мезенка Г.М. Сучасная беларуская аномастыка // Весці НАН Беларусі: Серыя гуманітарных навук. – Мінск, 2000. -- № 1. – С. 131--140.
108. Мезенко А.М. Антропонимикон Витебска середины XVII века как зона столкновения разных культурно-религиозных традиций // Studia sławistyczne, I: Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych. -- Białystok, 1999. -- S. 205--210.
109. Мезенко А. Витебские фамилии XVII -- XIX вв. в контексте славянских антропонимных традиций // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы V міжнар. навук. канф. / Пад агульн. рэд. Л. М. Вардамацкага, А. М. Мезенкі. – Віцебск: Выдавецтва ВДУ імя П. М. Машэрава, 2000. – С. 75--76.
110. Мезенко А.М. От онима к тексту: о так называемых особо значимых именах. – В сб.: От слова к тексту: Материалы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 13-14 ноября 2000 г.: В 3 ч. Ч. 1 / Отв. редактор Н.П.Баранова. – Минск: МГЛУ, 2000. – С. 40--41.
111. Мезенко А.М. Проблемы антропонимики // Языкознание: Спецкурсы и спецсеминары: Учеб.-метод. пособие / Под ред. А. М. Мезенко. – Минск: Университетское, 2000. – С. 85--100.
112. Мезенко А.М. Семантическая и структурная организация формул именования лиц мужского пола середины XVII в. // Четвёртые Поливановские чтения: Сб. научных статей по материалам докладов и сообщений. -- Ч. 1. История славянских языков и диалектология. -- Смоленск, 1998. – С. 35--40.
113. Мезенко А.М. Современный именник белорусов: состав, статистическая структура, особенности изменения // Русский язык и литература, 1999. -- № 5. – С. 111--124.
114. Мезенко А.М. Состояние и перспективы развития ономастики Беларуси // Acta onomastica. Rocnik XXXIX, 1998. – Praha, 1999. – S. 27--45.
115. Мезенко А.М. Фамилии витеблян на славянском фоне (начало XIX в.) // III Международный конгресс диалектологов и геолингвистов. – Люблин, 2000. – С. 186.
116. Мейе А. Общеславянский язык / Мейе А.; Пер. со 2-го фр. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с Вайаном А. – 2-е изд. – М.: прогресс, 2000. – 500 с.
117. Мирославская А.Н. Морфологическая характеристика имен календарных и некалендарных XV -- XVII вв. // Российский этнограф. Ономастика. -- Ч. 2.

- Грамматика собственных имен. Регион. Ареал. Диалект. – М., 1993. -- № 15. – С. 71--78.
118. Митрофанов В.А. Современные русские фамилии как объект лингвистики, ономастики и лексикографии: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Ордена дружбы народов Российский ун-т дружбы народов. – М., 1995. – 16 с.
119. Насовіч І.І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Беларус. Сав. Энциклапедыя, 1983. – 792 с.
120. Недилько О.Д. Украинско-белорусские взаимосвязи в антропонимии // Актуальные проблемы лексикологии.- Мн.: БГУ, 1970. - С. 63-79.
121. Немеко-русский словарь / Под ред. А. А. Лепинга и Н. П. Страховой. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 991 с.
122. Никонов В.А. География фамилий / Отв. ред. С. И. Брук; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – М: Наука, 1988. – 189 с.
123. Никонов В.А. Имя и общество. – М: Наука, 1974. -- 278 с.
124. Никонов В.А. Словарь русских фамилий / Сост. Е. Л. Крушельницкий. -- М.: Школа-Пресс, 1993. – 224 с.
125. Никонов В.А. Типология славянской антропонимии: IX Международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С. 257—270.
126. Пазакласная праца па анамастыцы ў школе: Метад. рэкамендацыі настаўнікам беларускай мовы і літаратуры / Склад. В. М. Емельяновіч. – Брэст, 1987. – 26 с.
127. Петровский Н.А. Словарь русских личных имён / Спец. науч. ред. О.Д.Митрофанова. -- 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1984. – 384 с.
128. Пішчулёнак В.М. Вынікі адаптацыі хрысціянскіх імён (Па матэрыялах помнікаў дзелавай пісьменнасці Віцебшчыны і Магілёўшчыны XVI – XVIII стст.) // Русистика и белорусистика на рубеже веков. Вклад белорусских лингвистов, уроженцев Могилёвщины, в науку: Тезисы докладов международных чтений международной научной конференции “Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья”, 25-26 октября 2001 г. / Под ред. Т. Г. Михальчук. – Могилёв: МГУ им. А. А. Кулешёва, 2001. – С. 46--48.
129. Пішчулёнак В.М. Жаночыя асабовыя намінацыі Віцебшчыны XVI – XVII стст.: V Республиканская научная конференция студентов, магистрантов и аспирантов Республики Беларусь: Материалы конференции. – В 5 ч. Ч. 3. – Гродно: ГрГУ, 2000. – С. 24–27.
130. Пішчулёнак В.М. 3 гісторыі імён па бацьку // VI Республиканская научная конференция студентов и аспирантов Беларуси “НИРС – 2001”: Тез. докл.: В 2-х ч. Ч. II. – Витебск, 2002. – С. 206 – 208.
131. Пішчулёнак В.М. Месца славянскіх імён у антрапаніміконе Віцебшчыны XVI ст. // Наука и творчество молодёжи – XXI веку. Итоги НИР – 2000. Тезисы докладов V (50) научной конференции студентов, магистрантов и аспирантов. – Витебск: Изд-во ВГУ им. П. М. Машерова, 2000. – С. 33.
132. Пішчулёнак В.М. Помнікі дзелавай пісьменнасці Віцебшчыны і Магілёўшчыны як крыніца антрапаніміі // Архіўная спадчына Віцебшчыны

як крыніца вывучэння гісторыі краю: Матэрыялы архіўных чытаньняў, прысвечаных 150-годдзю з дня нараджэння А.П.Сапунова. 6 – 7 чэрвеня 2001 г., Віцебск / Склад. В.У.Скалабан і інш. – Мн.: БелНДІДАС, 2001. – С. 56 – 62.

133. Пішчулёнак В.М. Структурная арганізацыя мужчынскіх асабовых імён жыхароў Віцебшчыне XVI ст. // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, 2000. -- № 2 (16). – С. 48–53.
134. Пішчулёнак В.М. Фанетычная адаптацыя хрысціянскіх імён на Віцебшчыне і Магілёўшчыне XVII ст. // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, 2002. – № 1. – С. 54 – 58.
135. Повесть о Савве Грудцыне // Летописи русской литературы и древности. - - М., 1859. -- Т.2
136. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд., перераб. и доп. -- М.: Наука, 1988. – 192 с.
137. Познанская В.Д. Антропонимия юго-восточной Украины: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Донецкий гос. ун-т. – Донецк, 1983. – 20 с.
138. Полякова Е.Н. К истории пермских фамилий: Словарь. -- Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1997. – 276 с.
139. Православный церковный Глинский календарь на 2001 год. – М.: Издатель – академик Н.В. Маслов. – 256 с.
140. Приблуда А.С. Еврейская антропонимика и ее особенности // Onomastica. – Рос. XXIII. – Wrocław, 1978.– С. 257--271.
141. Рабинович А.И. Форманты в структуре фамилий евреев как отражение языковых контактов // Российский этнограф. Ономастика. -- Ч. 2. Грамматика собственных имен. Регион. Ареал. Диалект. – М., 1993.-- № 15. - - С. 115--120.
142. Рамонене М.В. Литовские фамилии конца XVIII в.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.15 / Вильнюсский ордена Трудового Красного Знамени и ордена Дружбы народов гос. ун-т им. В. Капсукаса. – Вильнюс, 1987. -- 21[4] с.
143. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці / Рэд. П.П. Шуба. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 504 с.
144. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці / Рэд. П.П. Шуба. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 176 с.
145. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / Рэд. П.П. Шуба. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 360 с.
146. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці / Рэд. П.П. Шуба. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 319 с.
147. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці / Рэд. П.П. Шуба. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 240 с.
148. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці / Рэд. П.П. Шуба. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 240 с.
149. Ратнікава І.Э. Аб некаторых спрэчных пытаннях словаўтварэння імя па бацьку ў сучаснай беларуска мове (у параўнанні з рускай) // Беларуская мова і літаратура ў школе. – Мінск, 1991. – С. 70--75.

150. Ратникова И.Э. Место отчества как актуального эксплицитного патронима в ряду базовых антропонимических единиц // Русский язык. Вып. 12. – Минск, 1992. – С. 68--75.
151. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – Київ: Наук. думка, 1966. – 215 с.
152. Реформатский А.А. О собственных именах. 1. Фамилии. 2. Псевдонимы // Семья и школа, 1963. -- № 2. – С. 39—40; № 6. – С. 43.
153. Родкевич А.Л. Что значит твоё имя и фамилия? // Русский язык в школе, 1962. -- № 2. – С. 91 – 95.
154. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителей. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
155. Рубцова З.В. Словообразовательные отношения современных брянских фамилий и топонимов // Российский этнограф. Ономастика. -- Ч.2. Грамматика собственных имен. Регион. Арéal. Диалект. – М., 1993. -- № 15. -- С. 23--32.
156. Русская ономастика и ономастика России. Словарь / Под ред. О.Н. Трубочева. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 288 с.
157. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 703 с.
158. Рымша В.П. Некаторыя беларускія антрапонімы балтыйскага паходжання // Беларуская лінгвістыка. -- Вып. 6. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. -- С. 46-50.
159. Рымша В.П. Некаторыя беларускія антрапонімы балтыйскага паходжання // Беларуская лінгвістыка. -- Вып. 25. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – С. 60--65.
160. Садохина Т.П. Структура, семантические особенности и орфография современных русских фамилий: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени госуд. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1981. – 20 с.
161. Сафаралиева Э.Я. Как тебя зовут? -- Махачкала: Дагестанское книжное изд-во, 1994. – 339 с.
162. Сбор и обработка антропонимов: Методические указания / Челяб. гос. ун-т. Каф. рус. яз.; [Сост. В.Ф. Житников, А.Н. Онучин]. – Челябинск, 1983. – 21 с.
163. Свашэнка А.А. Аб крыніцах «цёмных» беларускіх антрапонімаў // Беларуская лінгвістыка. -- Вып. 48. -- Мінск, 1998. – С. 61--66.
164. Свашэнка А.А. Адносна некаторых крыніц беларускіх антрапонімаў // Беларуская лінгвістыка. -- Вып. 42. -- Мінск, 1993. – С. 57--62.
165. Свяжынскі У.М. Лінгвістычныя праблемы падрыхтоўкі выдання ўнутраных вопісаў актаў Магілёўскага магістрата. Т. 1 // Архіварыус: Зб. навук.-папул. паведамл. і арт. Рэдкал.: А.К. Галубовіч (старш.) і інш. – Мн.: НГАБ, 2001. – С. 128 – 137.

166. Семянькова Г.К. Аб'ём і змест аднаго з мікраядзер семантычнага поля “Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны” // Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта, 2001. -- № 2. – С. 56–63.
167. Семянькова Г.К. Адтапанімныя прозвішчы ў антрапанімнай сістэме Віцебшчыны: V Рэспубліканская навуковая канферэнцыя студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў Рэспублікі Беларусь: Матэрыялы канферэнцыі. – В 5 ч. Ч. 3. – Гродно: ГрГУ, 2000. – С. 8–11.
168. Семянькова Г.К. Адыменныя прозвішчы жыхароў Віцебшчыны: праблемы матывацыі // Навука і творчасць моладзі – XXI стагоддзі. Ітогі НИР – 2000. Тэзісы дакладаў V (50) навуковай канферэнцыі студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў. – Віцебск: Выдавецтва ВГУ ім. П. М. Машэрава, 2000. – С. 34.
169. Семянькова Г.К. Адыменныя прозвішчы ў антрапанімнай сістэме Віцебшчыны // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, 2001. -- № 1 (19). – С. 47--52.
170. Семянькова Г.К. Анамастычная геаграфія як люстэрка гістарычных працэсаў // Русістыка і беларусістыка на рубяжы стагоддзяў. Уклад беларускіх лінгвістаў, уроўняў Могілэўшчыны, в навуку: Тэзісы дакладаў міжнародных чтэнняў міжнароднай навуковай канферэнцыі “Праблемы гісторыі і культуры Верхняга Поднепр'я”, 25-26 кастрычніка 2001 г. / Под ред. Т.Г. Міхальчук. – Могілэў: МГУ ім. А.А. Кулешэва, 2001. – С. 38--40.
171. Семянькова Г. Балтыйскія і яўрэйскія элементы ў прозвішчах жыхароў Віцебшчыны // Беларуская-руская-польская супастаўляльная мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы V міжнар. навук. канф. / Пад агульн. рэд. Л. М. Вардамацкага, А. М. Мезенкі. – Віцебск: Выд-ва ВДУ імя П. М. Машэрава, 2000. – С. 109--110.
172. Семянькова Г.К. Матранімічныя прозвішчы на тэрыторыі Віцебшчыны: сістэмны і арэальны аспект // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, 2001. -- № 3 (21). – С. 69--71.
173. Семянькова Г.К. Мікраядро “Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны, утвораныя ад *nomina impersonalia*”: VI Рэспубліканская навуковая канферэнцыя студэнтаў і аспірантаў Беларусі: Матэрыялы канферэнцыі. – Віцебск: Выд-ва ВДУ імя П. М. Машэрава, 2001. – С. 26—28.
174. Семянькова Г.К. Прозвішчыныя тыпы Віцебшчыны: паміж усходам і захадам // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, 1999. -- № 4 (14). – С. 48--53.
175. Семянькова Г.К. Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны: структура, семантыка, геаграфія: Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. – Мн., 2002. – 21 с.
176. Семянькова Г.К. Сучасны імянік Віцебшчыны: Метадычны дапаможнік па вывучэнні антрапаніміі. -- Віцебск: Выд-ва ВДУ імя П.М.Машэрава, 2001. – 32 с.
177. Сенкевіч В.И. Презентативная функция собственного имени. – В сб.: От слова к тексту: Материалы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 13-14 ноября 2000 г.: В 3 ч. Ч. 1 / Отв. редактор Н.П.Баранова. – Минск: МГЛУ, 2000. – С. 62-64.

178. Серебренникова М.Б. Фамилии как источник изучения эволюции и бытования календарных имен в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Томский ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т им. В. В. Куйбышева. – Томск, 1978. – 19 с.
179. Серета Л.М., Анищенко Е.В. Универсальное и этноспецифическое в эволюции цветообозначений // Проблемы современной этнолингвистики: Материалы междунар. науч. конф. -- Мн., 2001.
180. Скрябина Н.П. Становление локальной антропонимической системы: (На материале русских деловых документов из Якутии): Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Томский ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т им. В.В. Куйбышева. – Томск, 1983. – 17 с.
181. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. У 2 т. – Київ: Наук. думка, 1977 – 1978. Т. 1 – 2.
182. Слоўнік асабовых імёнаў. Бел.-рус. і рус.-бел. / Уклад. У.А. Сарака; Навук. рэд. М.Н. Крыўко. – Мінск: Тэсей, 2000. – 280 с.
183. Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. / Уклад. Ю.Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я.М. Рамановіч і інш.; Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. Т. 1—5.
184. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 т. Т. 1. А--П / Уклад. Е.С. Мяцельская і інш.; Пад рэд. Е.С. Мяцельскай. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – 287 с.
185. Смаль Н.Р. Гідранімія і айканімія Пабужжа. Праблема ўзаемадзеяння: Дыс. ... канд. філалаг. навук: 10.02.01. – Мінск, 1996.
186. Смольников С.Н. Антропонимическая система Верхнего Подвинья в XII в.: (На мат. памятников деловой местной письменности): Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Вологод. гос. пед. ун-т. – Вологда, 1996. – 22 с.
187. Справочник личных имён народов РСФСР. -- М.: Русский язык, 1989. – 655 с.
188. Сталтмане В.Э. Латышская антропонимия. Фамилии. – М.: Наука, 1981. – 228 с.
189. Станкевіч Я. Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія // Спадчына, 1992. -- № 6. – С. 96--101.
190. Стыпула Р., Ковалёва Г. Польско-русский словарь. – 3-е изд., стереотип. – Москва – Варшава: Русский язык – Ведза Повшехна, 1980. – 840 с.
191. Суднік М.Р. Слоўнік асабовых уласных імён / Навук. рэд. А.А. Лукашанец – 2-е выд., выпр. і дапрац. -- Мінск: Бел.навука, 2005. – 176 с.
192. Суперанская А.В. Влияние этнических контактов на частотность русских фамилий // Ономастики и языки Урало-Поволжья: Материалы регион. конф. - Чебоксары, 2002. – С. 3-8.
193. Суперанская А.В. Имя -- через века и страны. -- М.: Наука, 1990. – 192 с.
194. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 368 с.
195. Суперанская А.В. Словарь русских личных имён. -- М.: ООО Фирма «Издательство АСТ», 1998. – 528 с.

196. Суперанская А.В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). -- М: Наука, 1969. – 207 с.
197. Суперанская А.В., Сулова А.В. «Нестандартные» русские фамилии // Ономастика и норма. – М.: Наука, 1976. – С. 59 – 71.
198. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии / Отв. ред. Ф. П. Филин. – М: Наука, 1984. – 176 с.
199. Суперанская А. Народные разговорные формы русских имён // *Onomastické práce. Svazek 4.* – Praha: Ustav pro jazyk cesky av CR, 2000. – S. 442–448.
200. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: Дис. в виде науч. докл. ... д-ра филолог. наук: 10.02.01 / Волгоградский гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2000. – 46 с.
201. Суровцева М.А. К истории цветовых значений в древнерусском языке XI–XVI вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -- М., 1967.
- 201-а Сулова А.В., Суперанская А.В. О русских именах. -- Л., 1985. 213 с.
202. Сухомлин І.Д. Питання антропоніміки в українській мові. – Днепропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1975. – 110 с.
203. Сцяцко П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі / Рэд. М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.
204. Сцяцко П. Народная словатворчасць // Беларуская мова і літаратура ў школе, 1989. -- № 2. – С. 22--24.
205. Сцяшкловіч Т.Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 620 с.
206. Тарновецкая Л.А. Становление украинских фамилий Буковинского Поднестровья (на материале ревизских сказок первой половины XIX века): Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / Ордена Трудового Красного Знамени ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – Киев, 1990. – 21 с.
207. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 254, [2] с.
208. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.
209. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агульнай рэд. К.К.Атраховіча. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977 – 1984. Т. 1 – 5.
210. Толкачёв А.И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имён греческого происхождения в древнерусском языке XI — XV вв. // Историческая ономастика. – М.: Наука, 1977. – С.72 – 130.
211. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён. – Спб., 1903.
212. Тураўскі слоўнік: У 5 т. / Склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, Г.Я. Яшкін і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987. Т. 1—5.
213. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М.: Наука, 1985. – 256 с.

214. Улащик Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. – М.: Наука, 1973. – 303 с.
215. Унбегаун Б.О. Русские фамилии (Перевод с англ.). -- М.: Прогресс, 1989. – 443 с.
216. Усціновіч А. Эмацыянальна-ацэначныя формы жаночых асабовых імён Гродзеншчыны XV — XVIII стст. // *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.* – Białystok, 1995. – S. 289--296.
217. Усціновіч А.К. Жаночыя асабовыя найменні ў гродзенскіх і брэсцкіх помніках пісьменнасці XV-XVII стст. // *Беларускі лінгвістычны зборнік.* -- Мінск, 1966. – С. 192--204.
218. Усціновіч Г.К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV -- XVIII стст.) / Рэд. М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 176 с.
219. Усціновіч Г.К. Гурток “Тваё імя” // *Беларуская мова і літаратура ў школе.* – 1988. -- № 6. – С. 38--40; 1988. -- № 9. – С. 34--37; 1989. -- № 5. – С. 24--26; 1990. -- № 4. – С. 51--54; 1990. -- № 5. – С. 63--64; 1990. -- № 9. – С. 58--60; 1990. -- № 10. – С. 70--72.
220. Усціновіч Г.К. Да скланення некаторых прозвішчаў // *Пытанні культуры пісьмовай мовы.* -- Мінск, 1990. – С. 48--50.
221. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики). – М.: Наука, 1986. – 240 с.
222. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
223. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206 с.
224. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987.
225. Федосюк Ю. Русские фамилии: Популярный этимологический словарь. -- 3-е изд., испр. и доп. -- М.: Русские словари, 1996. – 288 с.
226. Флоренский П.А. Именослов как философская предпосылка // *Вопросы философии (Из истории отечественной мысли).* – М., 1990. – С. 308—314.
227. Хацкевіч В.Б. Суфіксальнае словаўтварэнне назоўнікаў, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу ў сучаснай беларускай мове // *Даследаванні па беларускай і рускай мовах.* – Мінск, 1958. – С. 175—193.
228. Чаропка В. Паходжанне і радавод вялікіх князёў літоўскіх // *Беларускі гістарычны часопіс,* 2001. – № 6. – С. 42 – 53.
229. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий (Вопросы русской исторической ономастики XV -- XVII вв.) -- М.: Просвещение, 1959. – 128 с.
230. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття.: Вступ та імена. Конспект лекцій. – Ужгород: Від-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 103 с.
231. Шевцова В.О. Суфіксальний словотвір особових чоловічих імен // *Мовознавство.* – 1979. – № 2. – С. 57 – 61.
232. Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.
233. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). – М.: Наука, 1973. – 280 с.

234. Шмелёв Д.Н. Современный русский язык. Лексика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности “Русский язык и литература”. – М.: Просвещение, 1977. – 335 с.
235. Шульга М.В. Развитие морфологической системы имени в русском языке: Автореф. дис. ... докт. филолог. наук: 10.02.01 / МГУ, Филологический факультет. – М., 1988. – 38 с.
236. Шумилов Е.Н. Тимошка Пермитин из деревни Пермьяки: Географические названия и фамилии Пермского края. – Пермь: Кн. изд-во, 1991. – 270 с.
237. Шумская І.А. Пра адзін тып антрапонімаў // Беларуская анамастыка. – Мінск, 1992. – С. 26--31.
238. Шумская І.А. Размоўна-бытавыя формы мужчынскіх асабовых імён Брэстчыны // Беларуская анамастыка. – Мінск, 1985. – С. 5--26.
239. Шумская І.А. Эмацыянальна-ацэначныя формы мужчынскіх асабовых імён Брэстчыны // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук. – Мінск, 1983. -- № 1. – С. 102--109.
240. Шур В.В. Анамастычныя назвы як надзейная крыніца вывучэння семантыкі і этымалогіі слова // Улюбёны ў роднае слова: Зб. навук. арт. – Мінск: БДПУ імя М. Танка, 2000. – С. 138—143.
241. Шур В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка: Дапаможнік для настаўнікаў. -- Мінск: Маст. літ., 1998. – 239 с.
242. Шур В. 3 гісторыі ўласных імёнаў / Пад рэд. П.У.Сцяцко. -- Мінск: Выш. шк., 1993. – 156 с.
243. Щаницин В.А. Народные личные имена. – М.: Прометей, 1989. – 64 с.
244. Щетинин Л.М. Имена и названия. -- Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. – 214 с.
245. Щетинин Л.М. История и имена. -- Ростов-на-Дону: РВШ МВД РФ, 1996. – 76 с.
246. Щетинин Л.М. Русские имена (Очерки по донской антропонимии). -- Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1975. – 252 с.
247. Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П.Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелСЭ, 1989. – 575 с.
248. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Уклад. В. У. Мартынаў, І.І.Лучыц-Федарэц; Рэд. В.У. Мартынаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978 – 1993. Т. 1 – 8.
249. Юргевич В.Н. Опыт объяснения имен князей литовских // Чтение в Императорском обществе древностей российских. Кн. 3. СПб., 1883. – 300 с.
250. Юрэвіч У. Слова жывое, роднае, гаваркае...: Дапаможнік для настаўнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 282 с.
251. Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L. Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV – XVII w.). – Białystok: Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej, Uniwersytet w Białymstoku, 1997 – 1998. T. I – II.
252. Abramowicz Z. Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885 – 1985). – Białystok: Uniwersytet Warszawski filia w Białymstoku, 1993. – 509 s.

253. Abramowicz Z. Polskie i wschodniosłowiańskie elementy językowe w nazwiskach żydów białostockich // Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы V міжнар. навук. канф. / Пад агульн. рэд. Л.М. Вардамацкага, А.М. Мезенкі. – Віцебск: Выд-ва ВДУ імя П. М. Машэрава, 2000. – С. 4--5.
254. Berlin B., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution, Berkeley: University of California Press, 1969.
255. Herne G. Die Slawischen Farbenbenennungen. – Uppsala, 1954.
256. Hill P.M. Die Farbwörter der russischen und bulgarischen Schriftsprache der Gegenwart. -- Amsterdam, 1972.
257. Kaleta Z. Ewolucja nazwisk słowiańskich. Studium teoretyczno-porównawcze. – Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1991. – 173 s.
258. Kay P., Berlin B., Maffi L., Merrifield W. Color across Languages // Color Categories in Thought and Language. Cambridge Univ.Press, 1997. -- P.21-59.
259. Liberis A. Lietuvių-rusų kalbų žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1989. – 924 p.
260. Lietuvių vardų kilmės žodynas / K.Kuzavinis, B.Savukynas. – 2-asis stereotip. leid. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1994. – 391 p.
261. Malec M. Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych. - - Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971. – 186 s.
262. Malec M. Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce. – Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1994. -- 462 s.
263. Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłowych. – Wrocław -- Warszawa -- Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982. – 220 s.
264. Puzyna J. Sukcesorowie Trojdena Ateneum Wileńskie. R. XIII. Z. 1. Wilno, 1938. – 146 s.
265. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe // Prace onomastyczne, 1973. – № 20. – 150 s.
266. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe // Prace onomastyczne, 1974. – № 21. – 240 s.
267. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. I – XV. – Warszawa: Druk «wieku» Nowy-Świat Nr. 59., 1880 -- 1902.
268. Superanskaja AV. Suffixe und Endelemente russischer Familiennamen. – Leipzig: Institut für Slavistik, 1997. -- 63 s.
269. Unbegaun B.O. Les anciens Russes vus par eux-mêmes // Annali dell'Institute Universitario. Orientale, Sezione Slava, VI, Napoli, 1963.

ПЕРАЛІК УМОЎНЫХ СКАРАЧЭННЯЎ

абл. – абласное слова

Баск. -- Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения. — 2-е (репринтное) издание. -- М.: Общество с ограниченной ответственностью “Мишель”, 1993. — 279 с.

Б, I – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1966. -- 328 с.

Б, II – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1968. -- 508 с.

Б, III – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: Структура ўласных мужчынскіх імён. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1982. — 320 с.

БМ – Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С.Санько, Т.Валодзіна, У.Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – 592 с.

в. -- вёска

вобл. – вобласць

Вц. вобл. – Віцебская вобласць

г. -- горад

гл. -- глядзі

Гом. вобл. – Гомельская вобласць

г. п. – гарадскі пасёлак

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Склад. Т. І. Блізнюк, А.М.Булыка, П. В. Вярхоў і інш.; Рэд. А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 2001. Вып. 1 – 20.

Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. яз., 1978 – 1980. Т. 1 – 4.

дыял. – дыялектнае слова

зневаж. – зневажальнае слова

кірг. – кіргізкае слова

лат. – латышкае слова

Лауч. – Лаучюте Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках. – Ленинград: Наука, 1982. – 211 с.

літ. – літоўскае слова

ЛР – Liberis A. Lietuvių-rusų kalbų žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1989. – 924 p.

Мг. вобл. – Магілёўская вобласць

Мн. вобл. – Мінская вобласць

Нас. – Насовіч І. І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1983. – 792 с.

НР – Немецко-русский словарь / Под ред. А. А. Лепинга и Н. П. Страховой. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 991 с.

пагард. – пагардлівае слова

параўн. -- параўнай

польск. -- польскае слова

ПР -- Гессен Д., Стыпула Р. Польско-русский словарь. – Москва -- Варшава: Советская энциклопедия – Ведза Повшехна, 1967. – 1344 с.

р. -- рака

р-н -- раён

рус. – рускае слова

рэг. -- рэгіянальнае слова

Сваш.93 – Свашэнка А. А. Адносна некаторых крыніц беларускіх антрапонімаў // Беларуская лінгвістыка. -- Вып. 42. -- Мінск, 1993. – С. 57--62.

Сваш.98 – Свашэнка А. А. Аб крыніцах “цёмных” беларускіх антрапонімаў // Беларуская лінгвістыка. -- Вып. 48. -- Мінск, 1998. – С. 61--66.

СГПЗБ – Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. / Уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я. М. Рамановіч і інш.; Рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. Т. 1—5.

СГЦРБ -- Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 т. Т. 1. А-П / Уклад. Е. С. Мяцельская і інш.; Пад рэд. Е. С. Мяцельскай. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – 287 с.

СЛ – Прыгодзіч М.Р., Ціванова Г.К. Старабеларускі лексікон. Падручны перакладны слоўнік. – Мн.: Бел. выд. Тав-а “Хата”. 1997. – 175 с.

ст. -- стагоддзе

ст.-бел. – старажытнабеларускае слова

ст.-рус. -- старажытнарускае слова

ст.-укр. -- старажытнаўкраінскае слова

Супер. – Суперанская А. В. Словарь русских личных имён. -- М.: ООО Фирм “Издательство АСТ”, 1998. – 528 с.

Сцяшк. -- Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 620 с.

ТС – Тураўскі слоўнік: У 5 т. / Склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, Г.Я.Яшкін і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987. Т. 1—5.

ТСБЛМ – Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; Афармленне А.М.Хількевіча. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.

ТСБМ – Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агульнай рэд. К.К.Атраховіча. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977 – 1984. Т. 1 – 5.

укр. -- украінскае слова

Унбег. -- Унбегаун Б. О. Русские фамилии (Перевод с англ.). – М: Прогресс, 1989.– 443 с.

уст. -- устарэлае слова

Фасм. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. Т. 1 -- 5.

Фед. -- Федосюк Ю. Русские фамилии: Популярный этимологический словарь. -- 3-е изд., испр. и доп. -- М.: Русские словари, 1996. – 288 с.

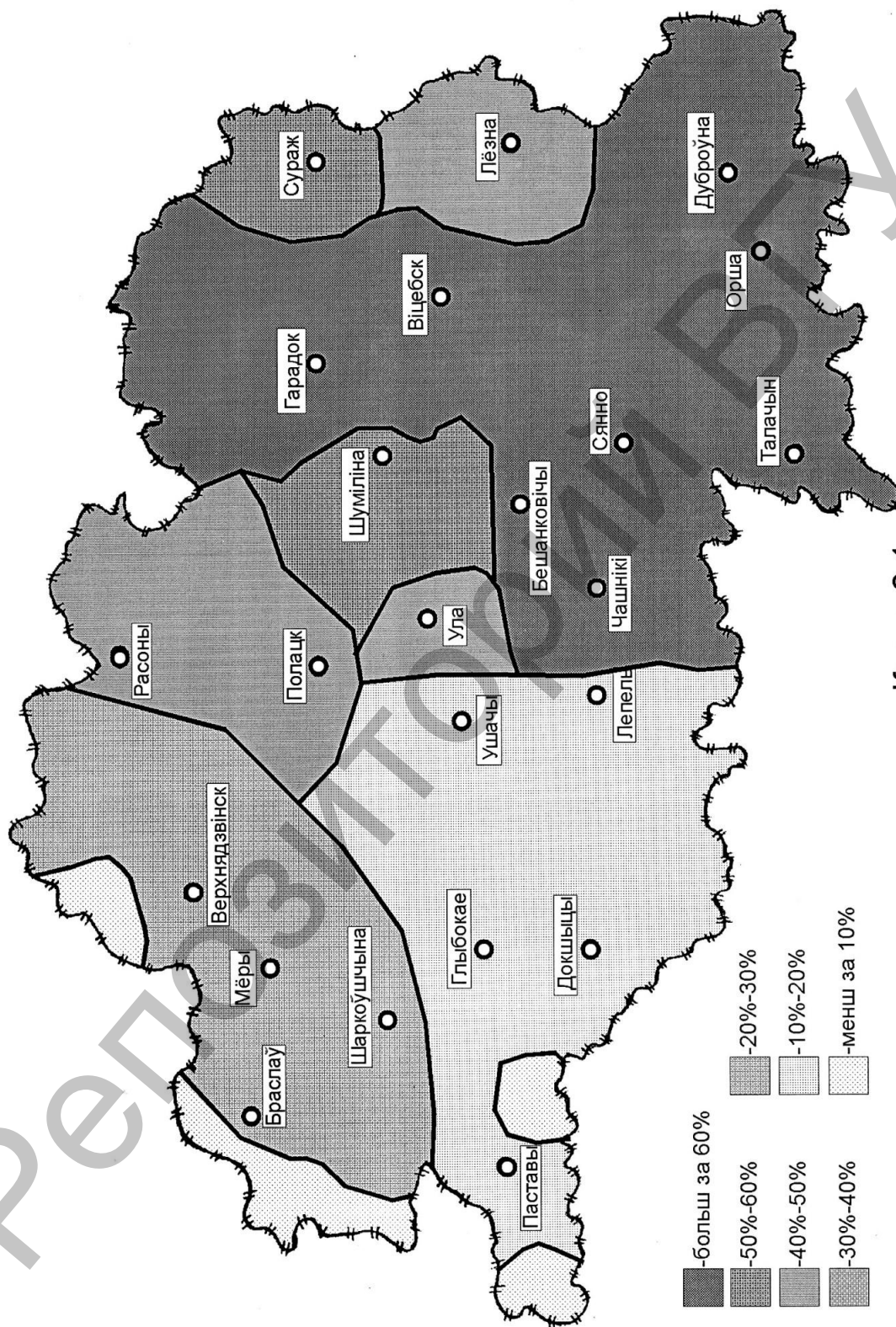
х. -- хутар

цюрк. -- цюркскае слова

ЭБ – Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П.Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелСЭ, 1989. – 575 с.: іл.

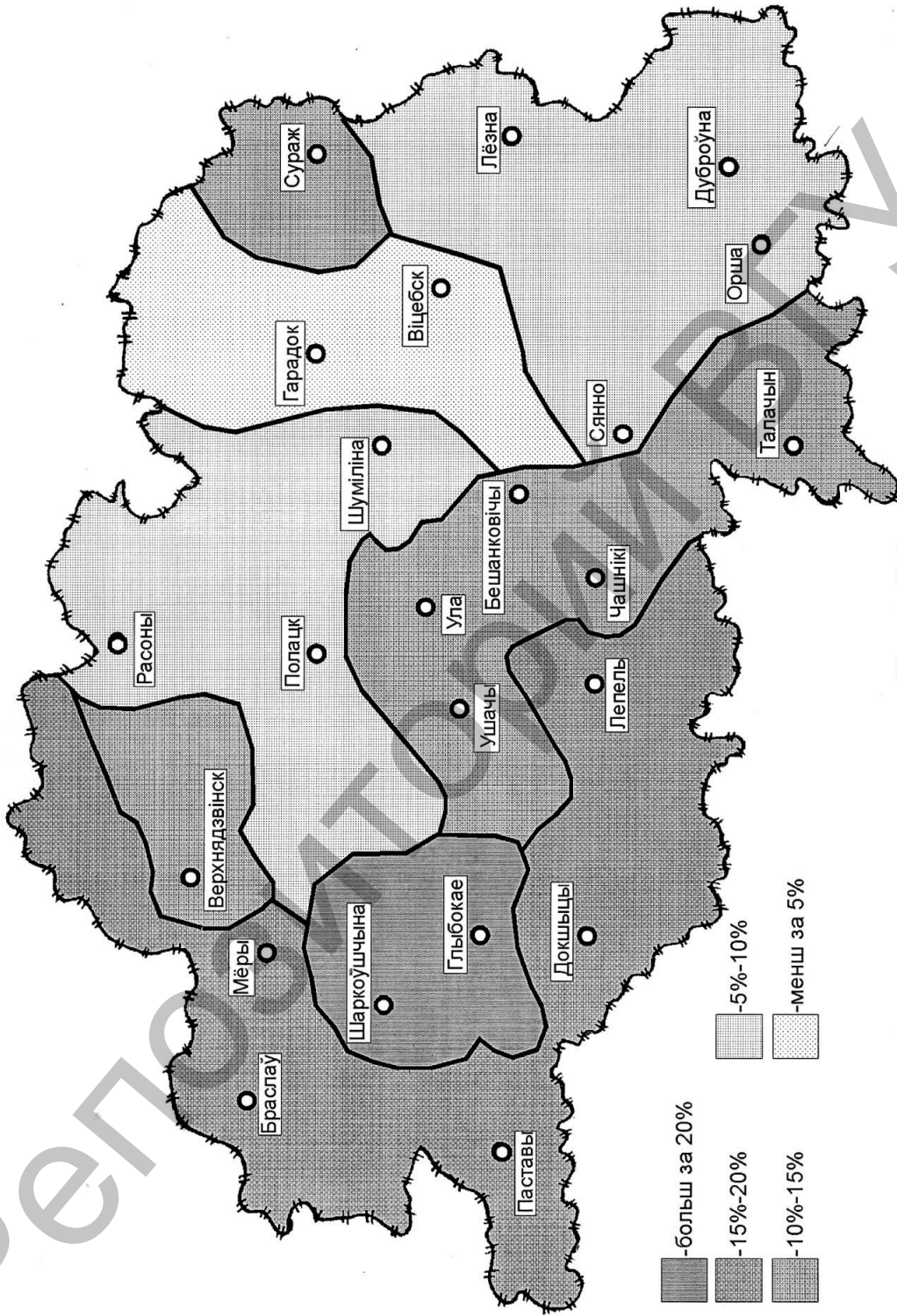
ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Уклад. В. У. Мартынаў, І.І. Лучыц-Федарэц; Рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978 – 1993. Т. 1 – 8.

ДАДАТКІ

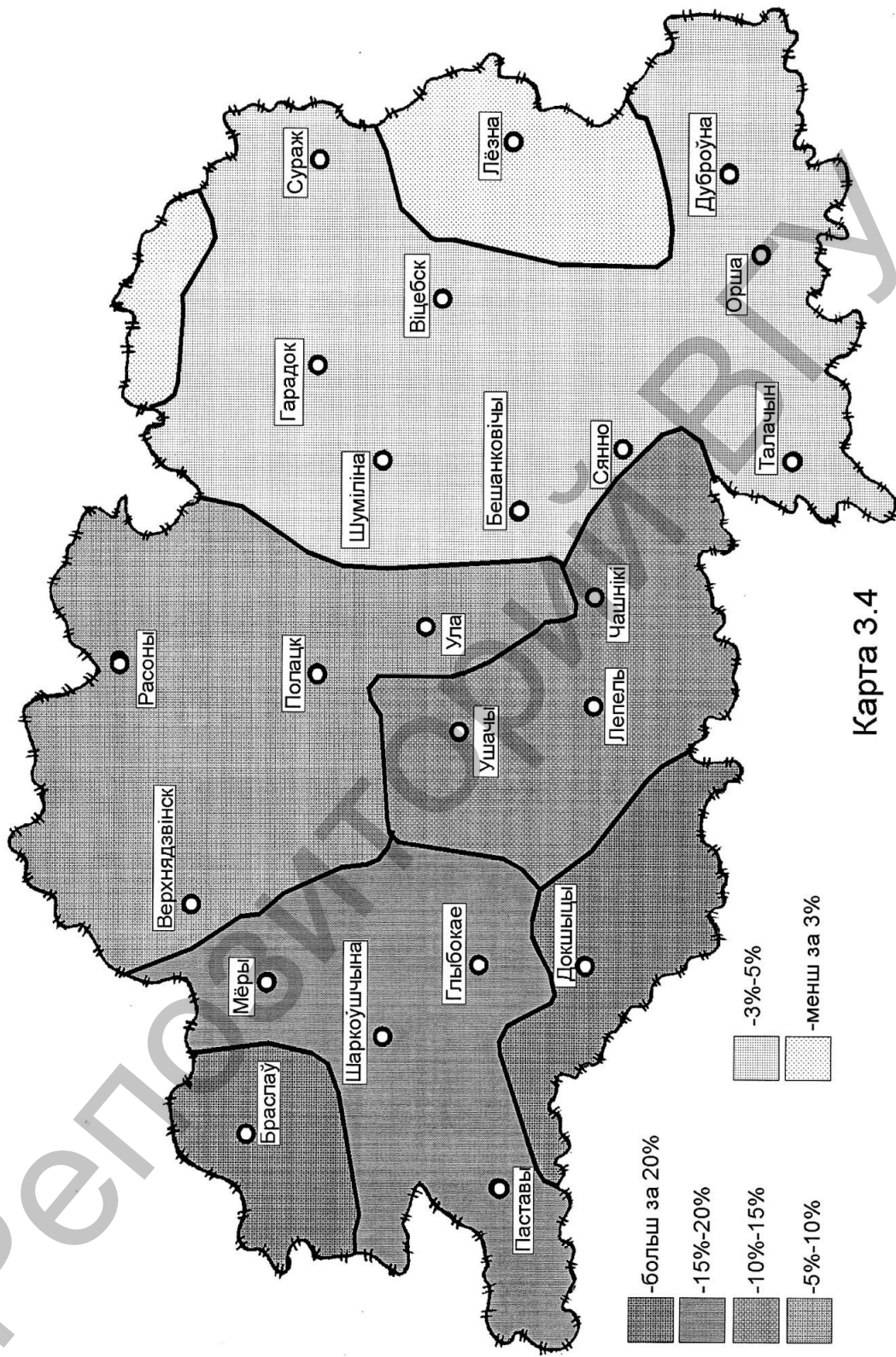
Карта 3.1

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -оў/-еў/-аў

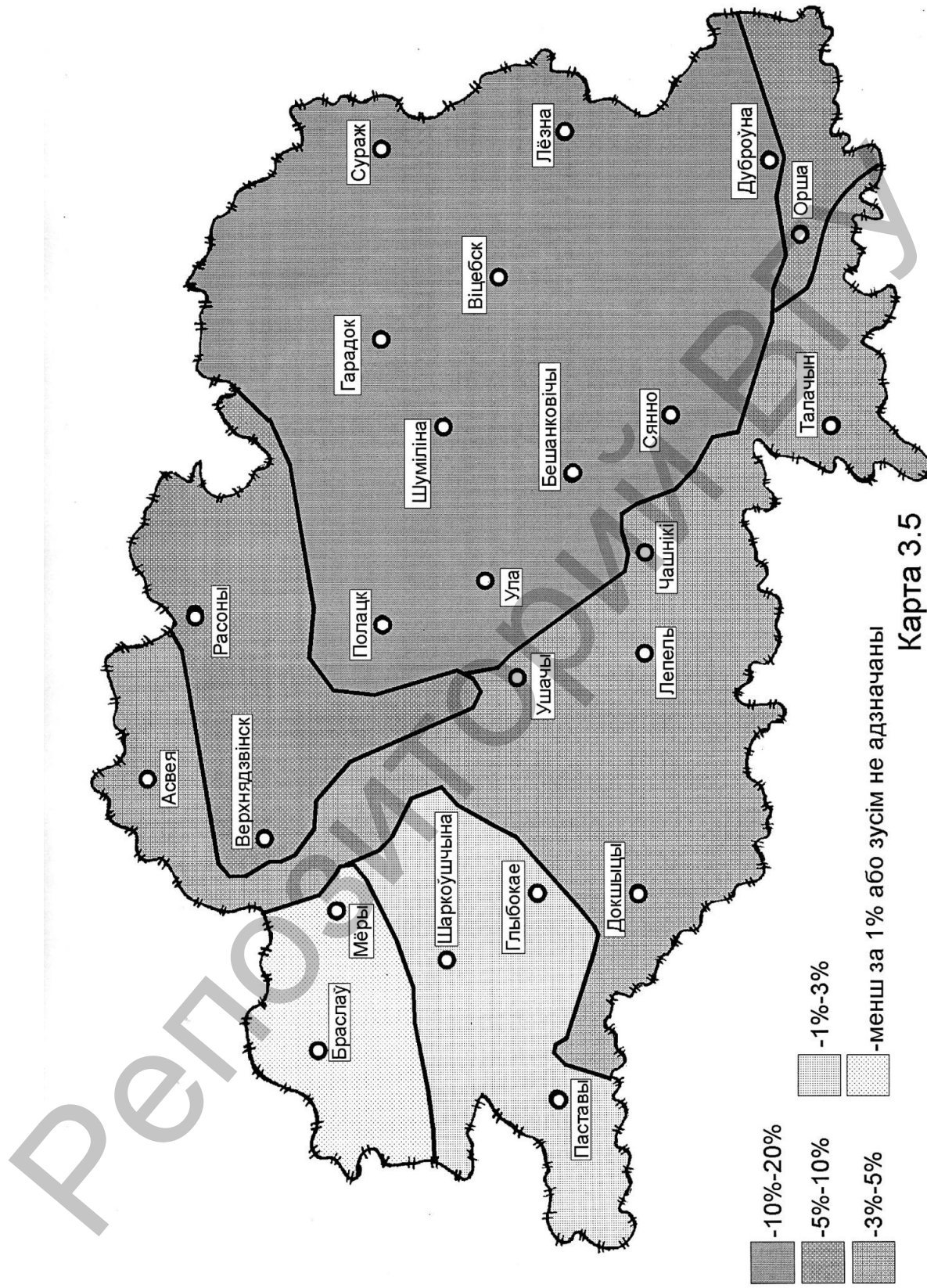
Карта 3.3

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -скі/-ці

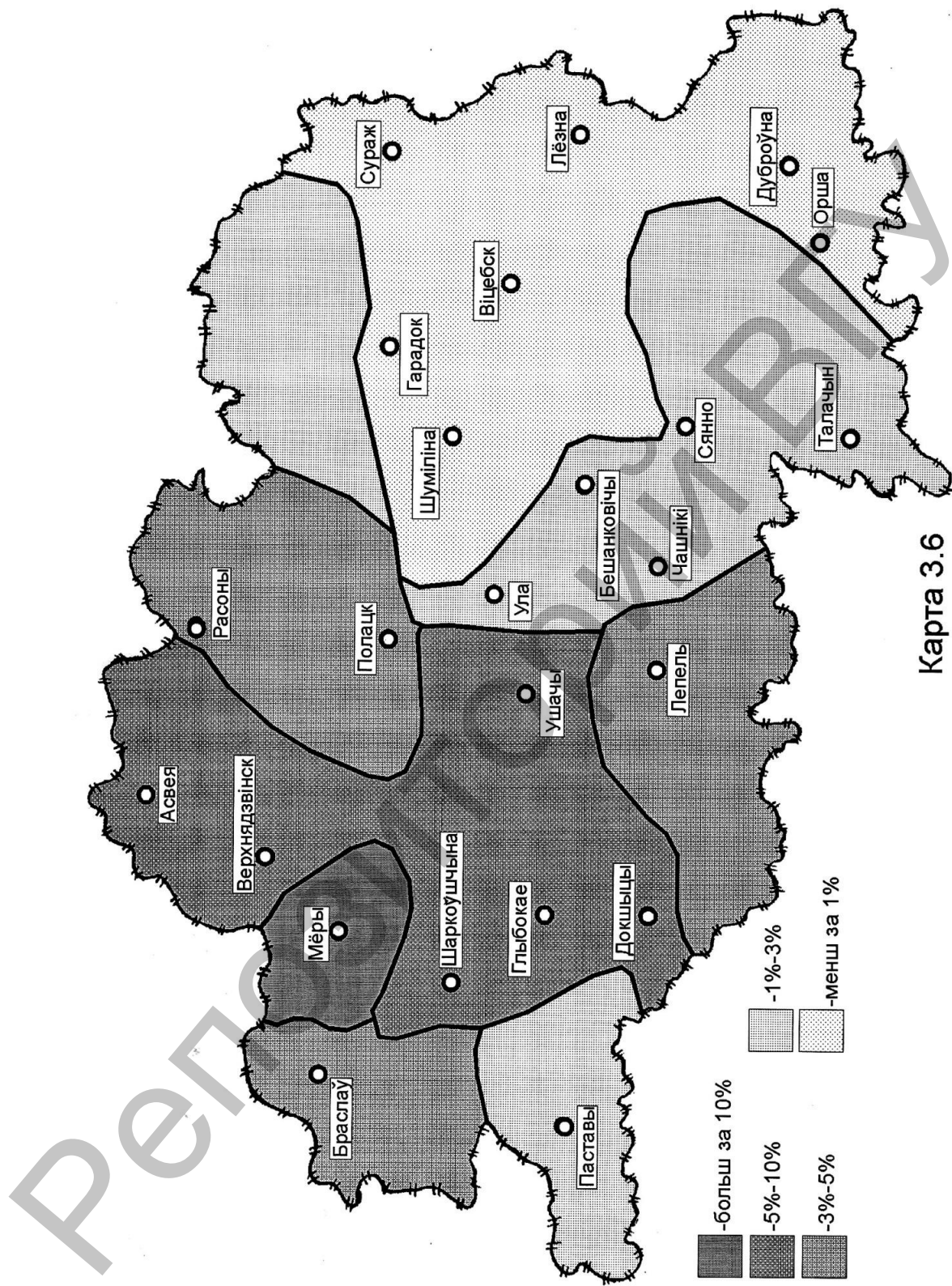
Карта 3.4

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -овіч/-евіч/-авіч, -іч/ыч/-ыц

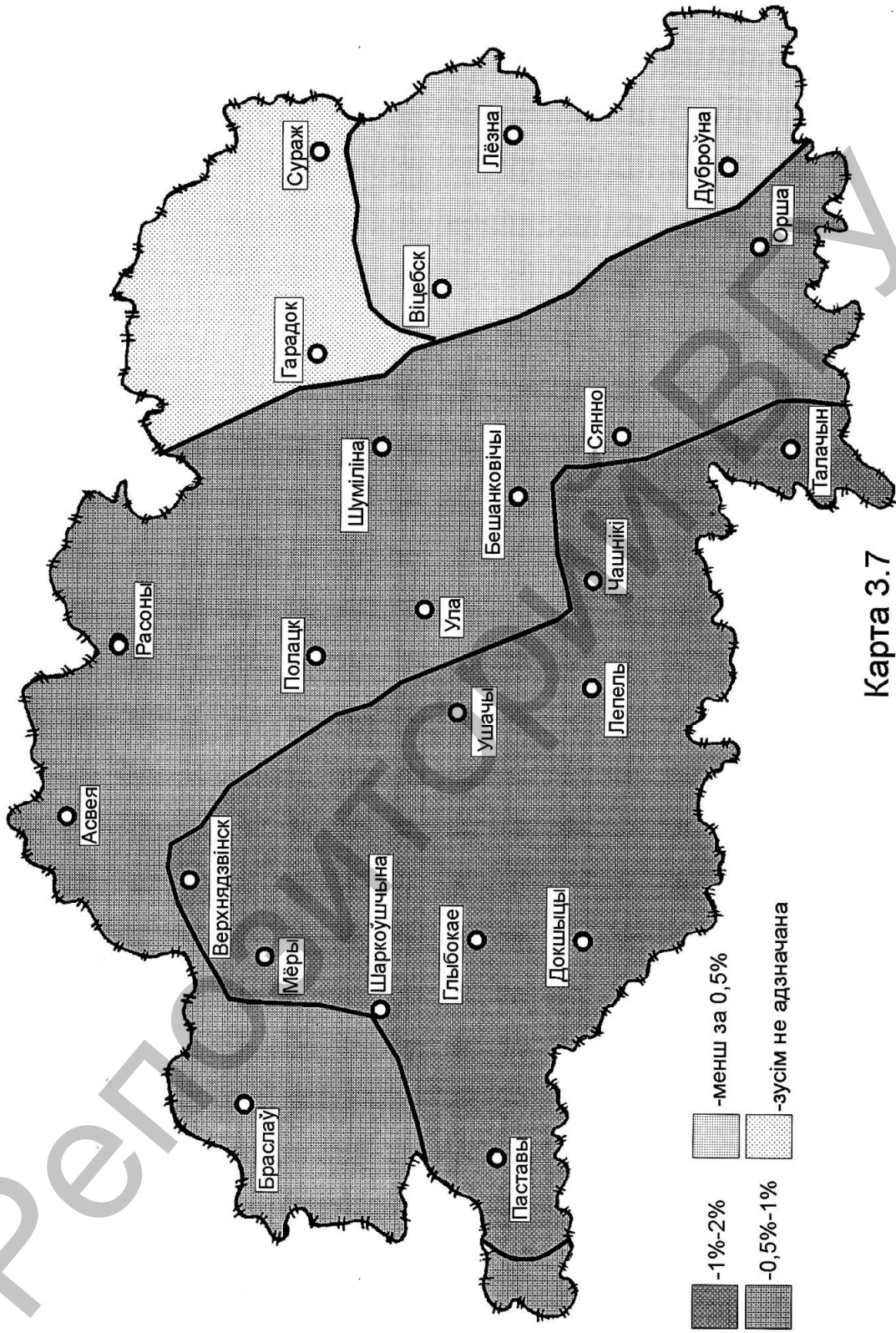
Карта 3.5

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -енка/-анка/-анка

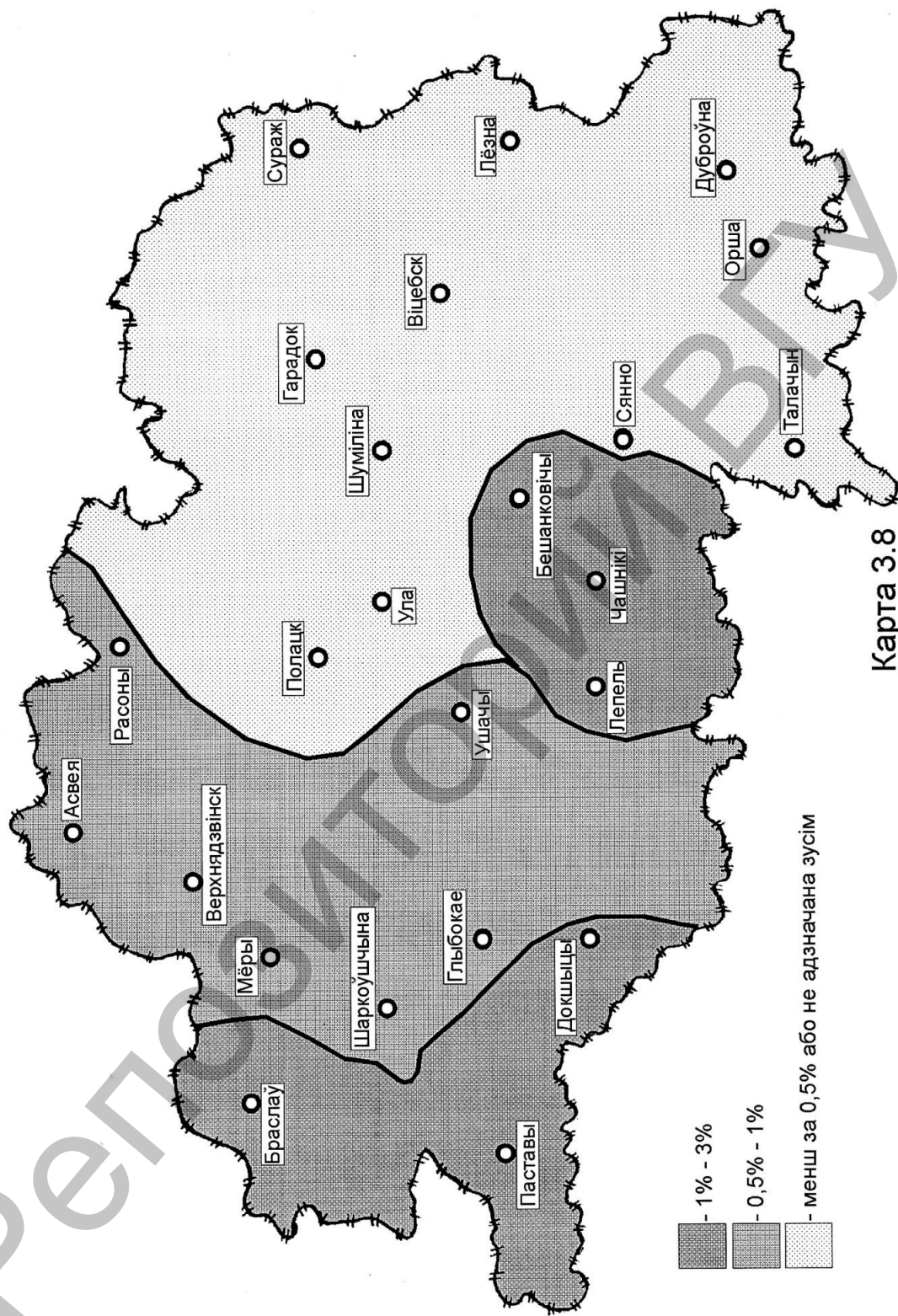
Карта 3.6

Продуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -ёнак/онак

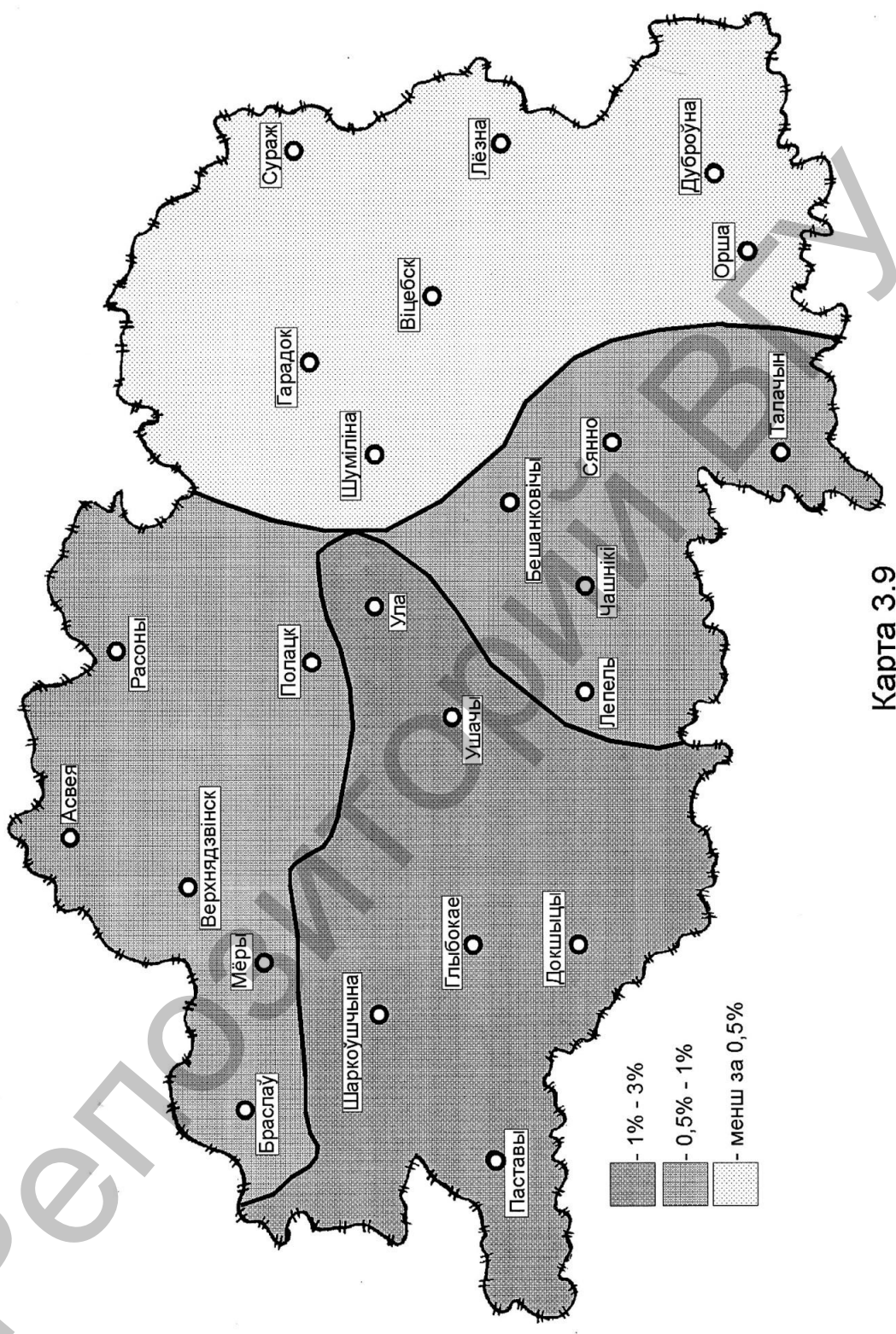
Карта 3.7

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -ук/-юк

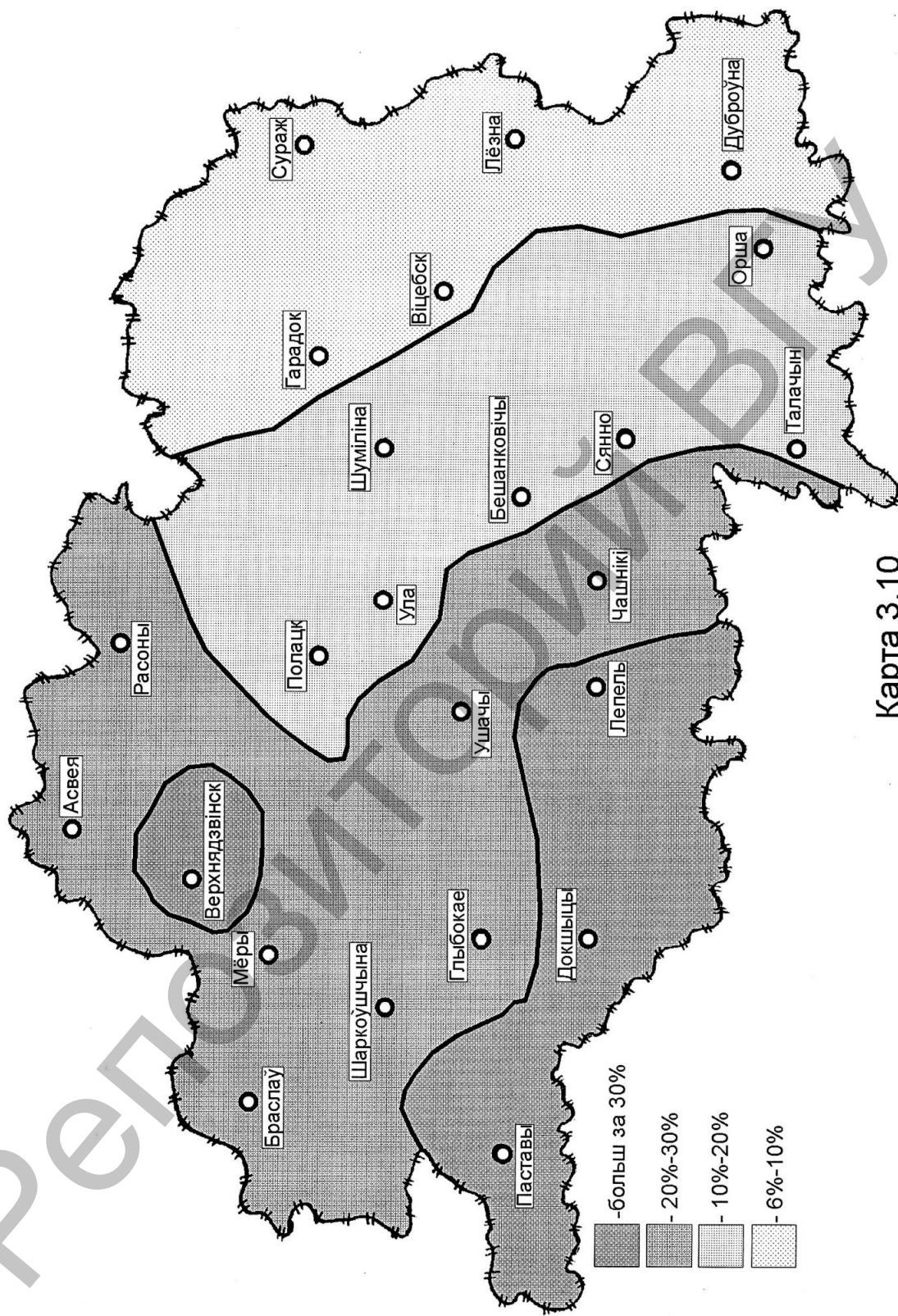
Карта 3.8

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам *-e/-ei*

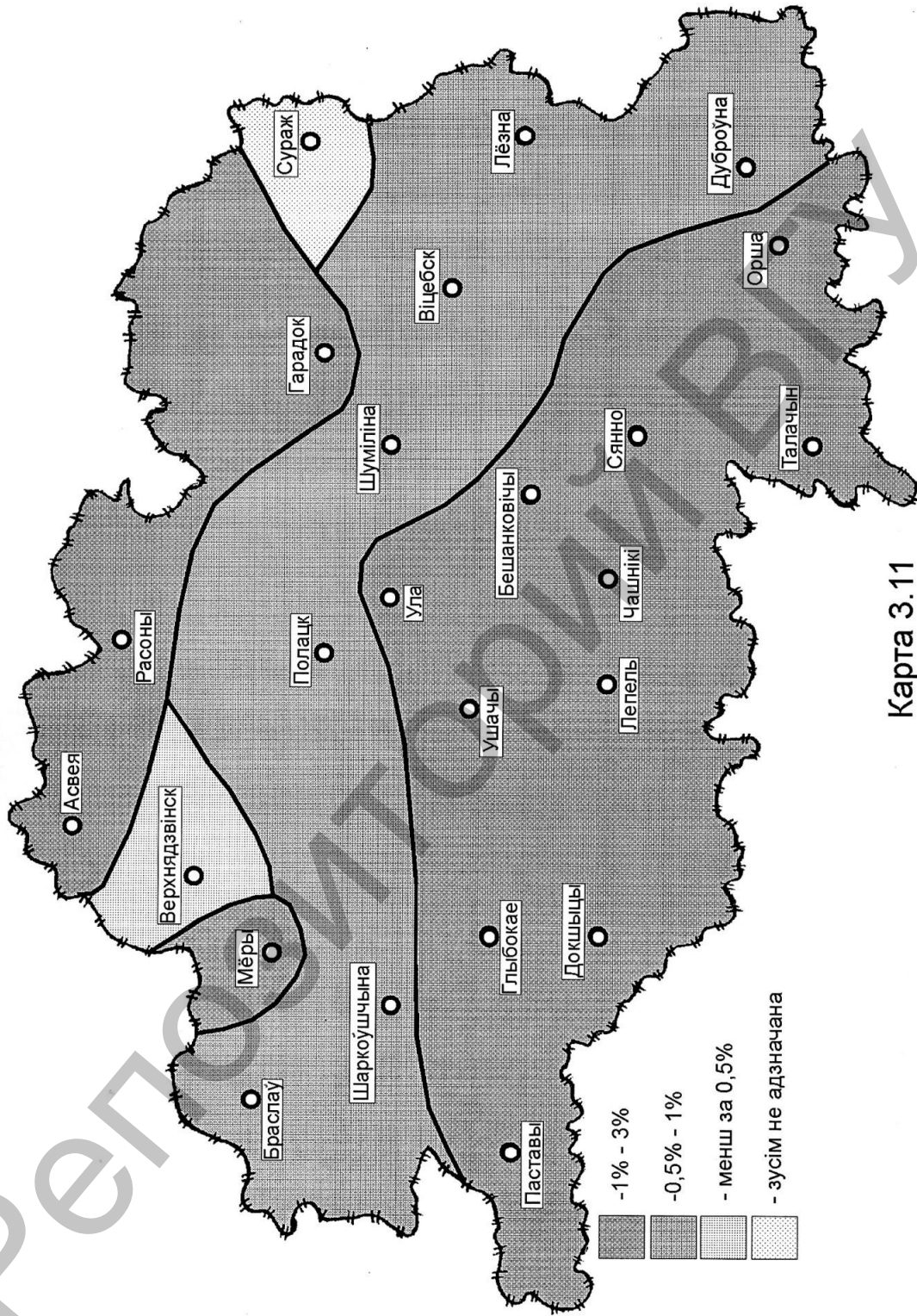
Карта 3.9

Прадуктыўнасць прозвішчаў з фармантам -ік/-чык

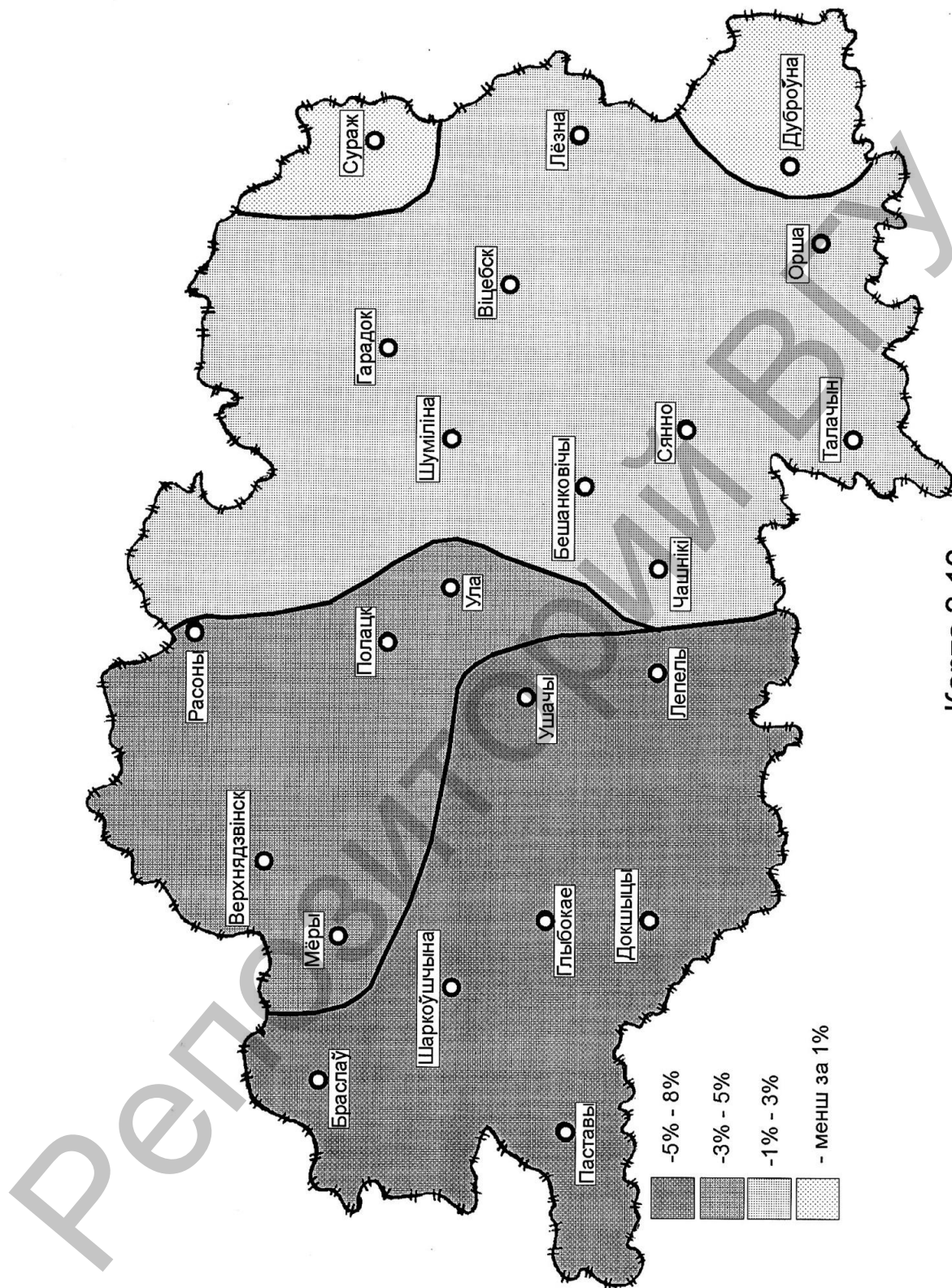
Карта 3.10

Прадуктыўнасць прозвішчай, аманімічных апеліятыўным назоўнікам

Карта 3.11

Прадуктыўнасць прозвішчаў ад'ектыўнага характару

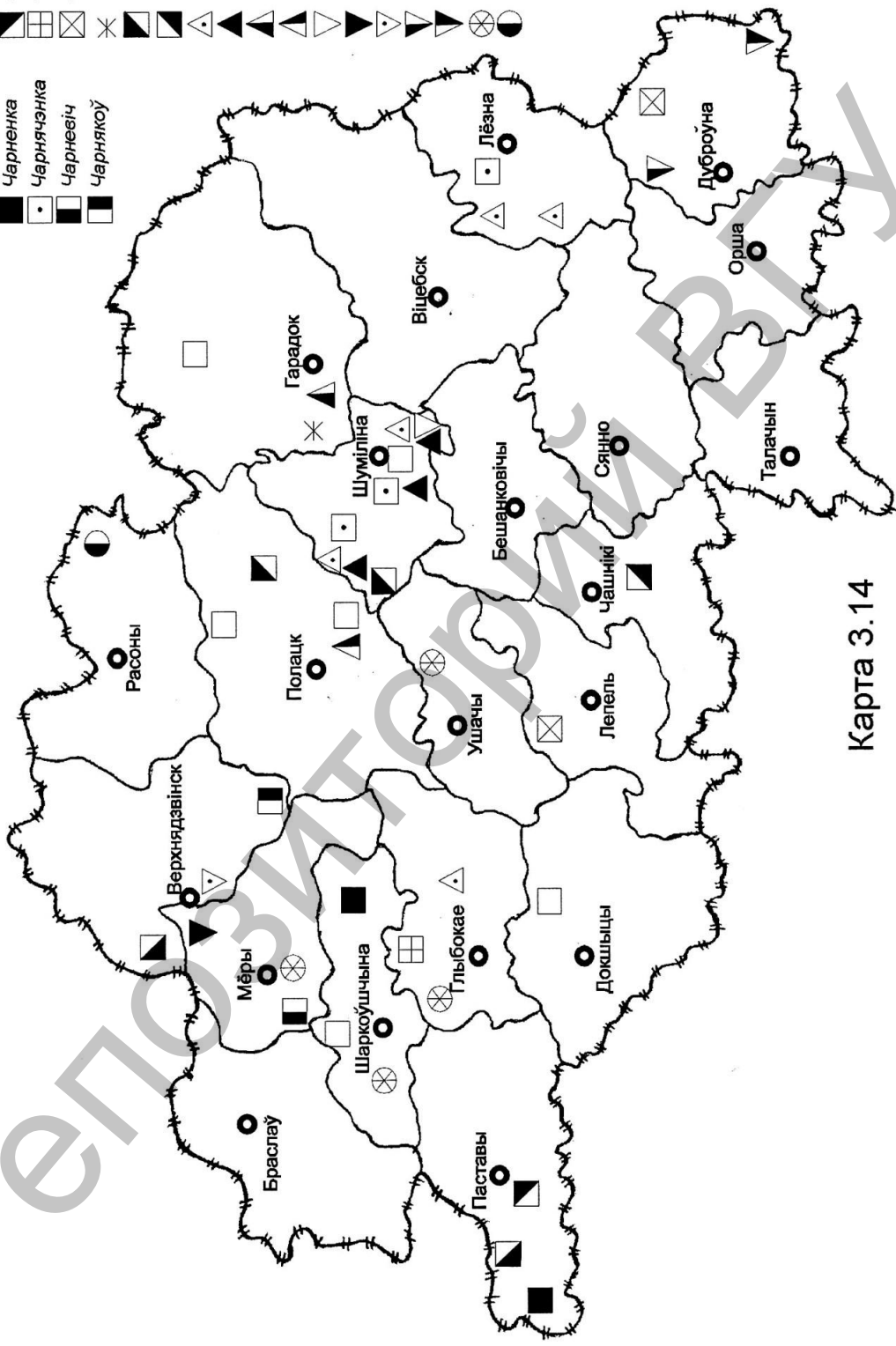

Карта 3.12

Прадуктыўнасць прозвішчаў, аманімічных мужчынскім уласным імёнам

- Чэрнік
- Чарнюк
- Чарняк
- Чарныш
- Чарнёнак
- Чарняцоў
- Чарнуха
- Чарнышоў
- Чарнабрысаў
- Чарнаеусаў
- Чарнаеус
- Чарнамордаў
- Чарнавока
- Чарнавок
- Чэрнік
- Чэрнікаў
- Чорны
- Чарняеў

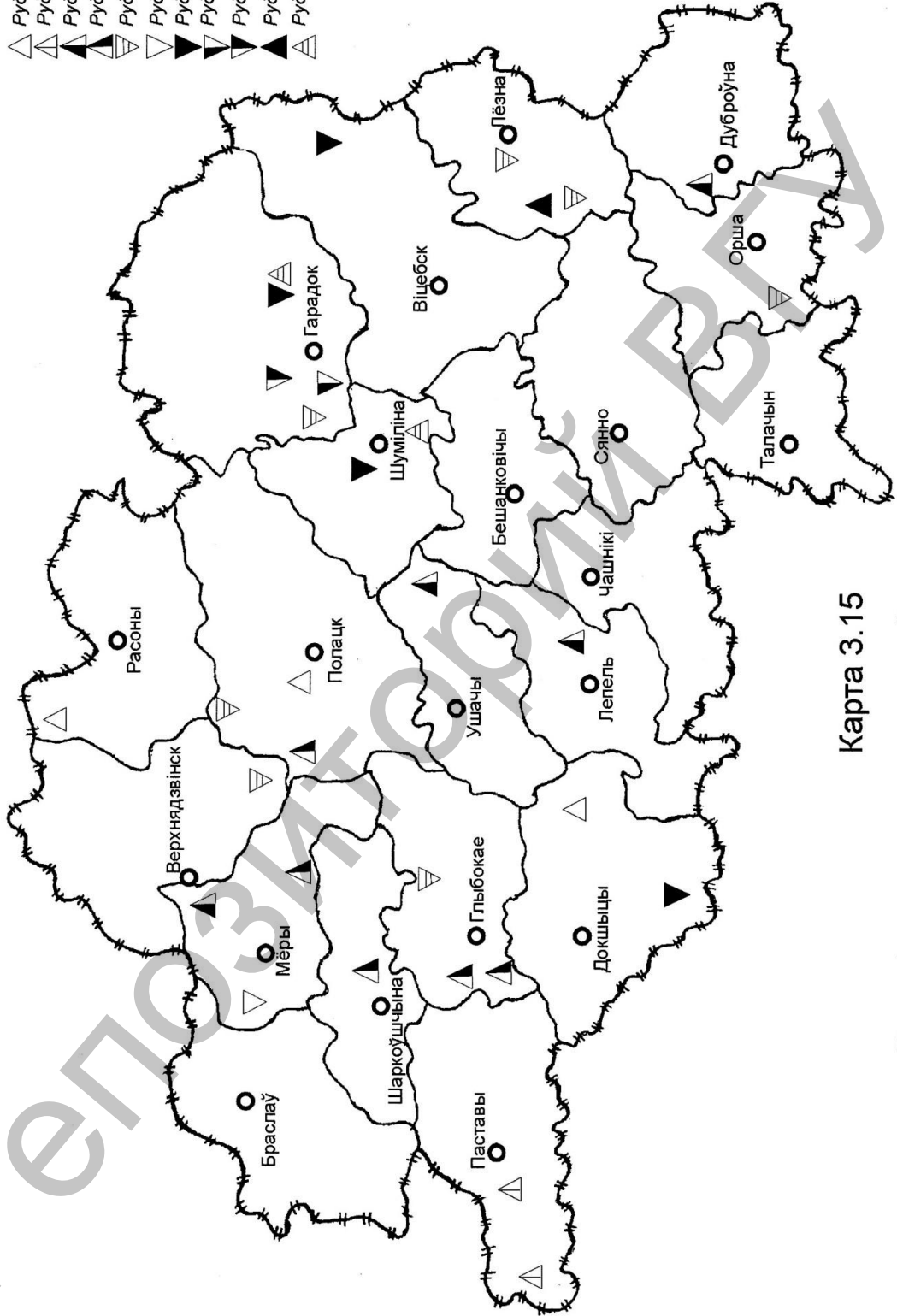
- Чарноў
- Чарненка
- Чарнячэнка
- Чарневіч
- Чарнякоў

Карта 3.14

Распаўсюджанне прозвішчай з элементам чорн-

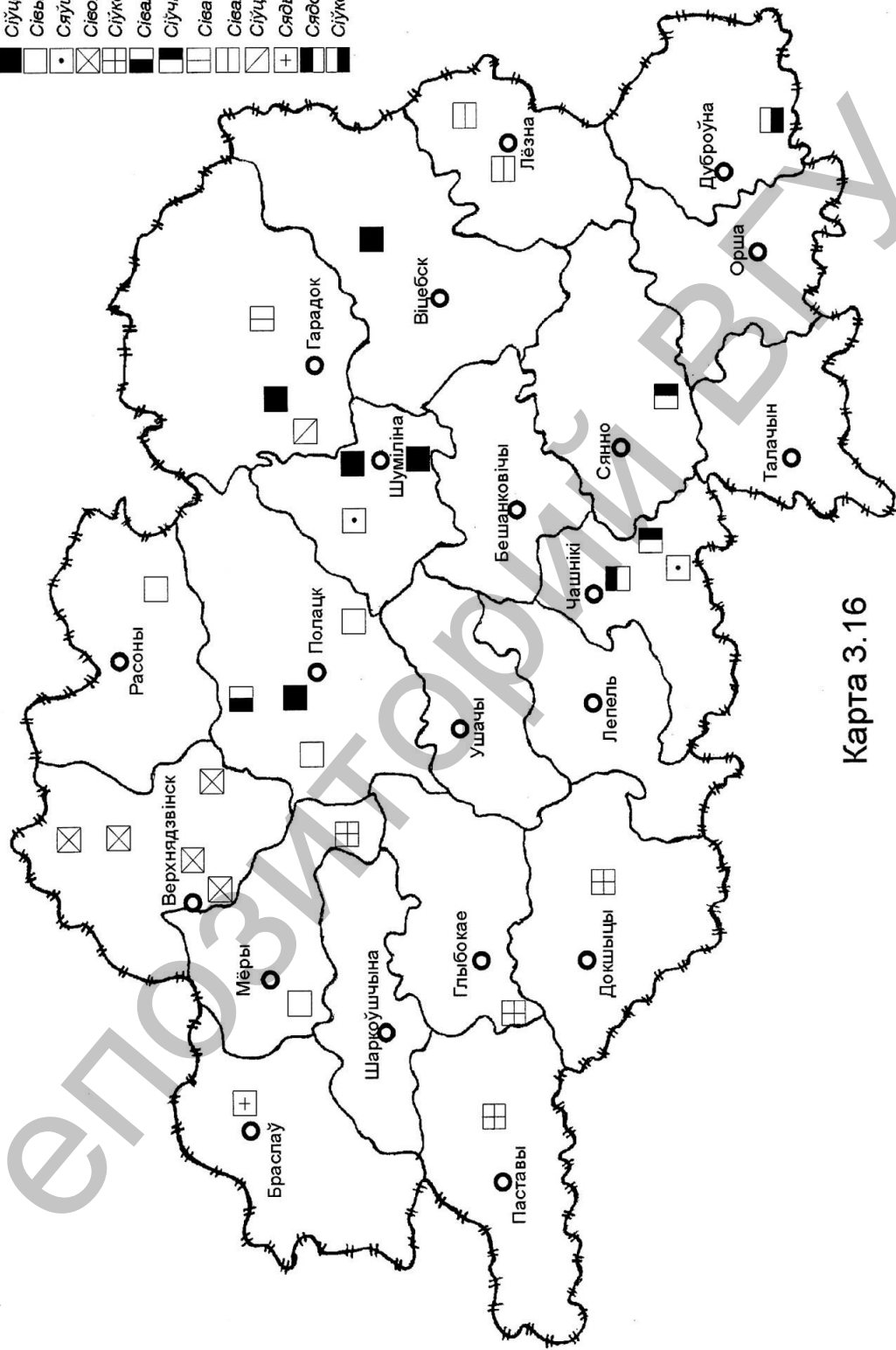
- △ Руды
- △ Рудзік
- ▲ Рудзёнак
- ▲ Рудак
- ▲ Рудакоў
- ▽ Рудзь
- ▽ Рудаў
- ▽ Рудзякоў
- ▽ Рудзякаў
- ▽ Рудзінаў
- ▽ Рудаў

Карта 3.15

Распаўсюджанне прозвішчаў з элементам руд-

- Сіўцоў
- Сіёвы
- Сяўцоў
- Сіёха
- Сіўко
- Сіёалка
- Сіўчык
- Сіёакоў
- Сіёалобчык
- Сіўцаў
- Сяды
- Сядоў
- Сіўкоў

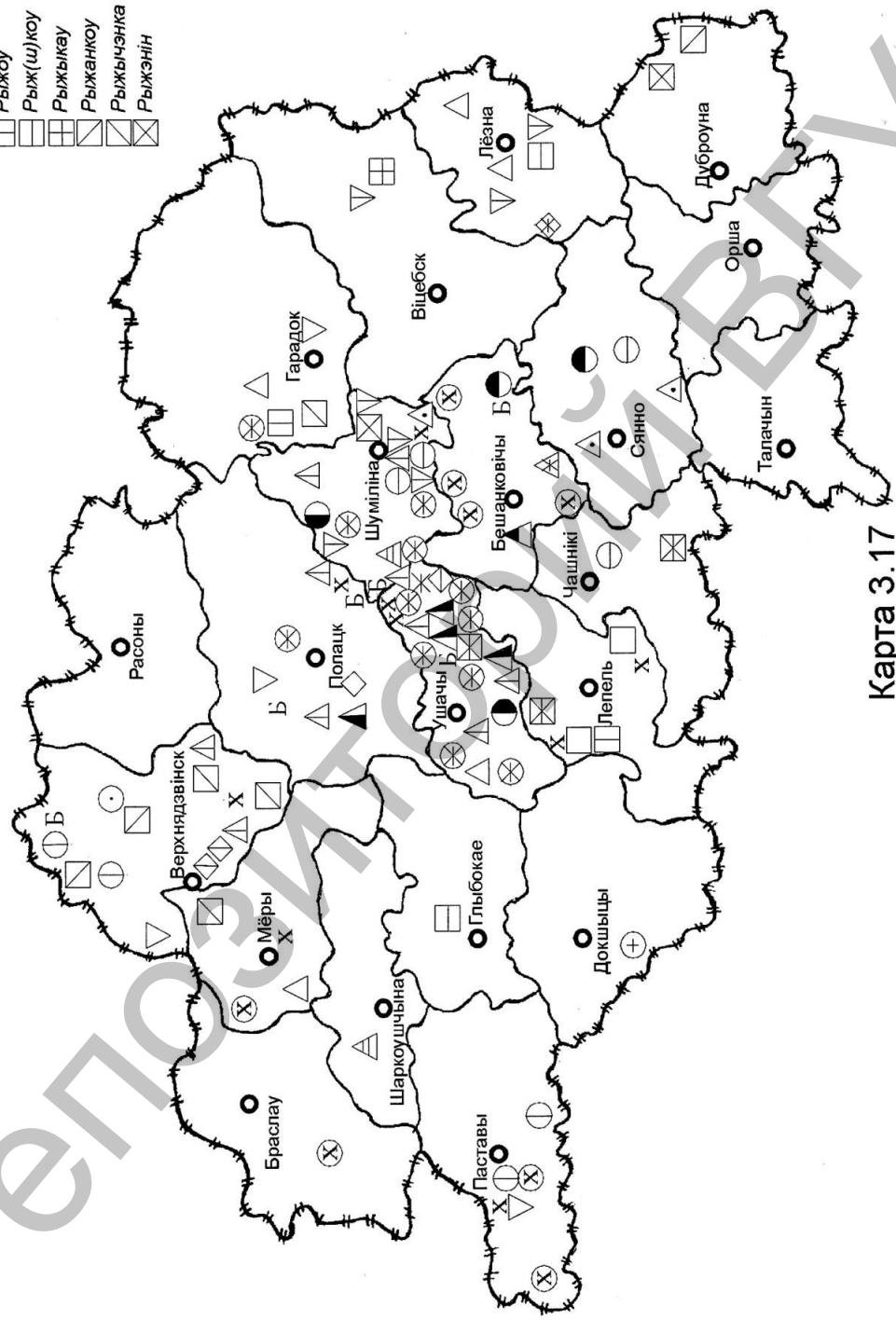

Карта 3.16

Распаўсюджанне прозвішчаў з элементам сіў-

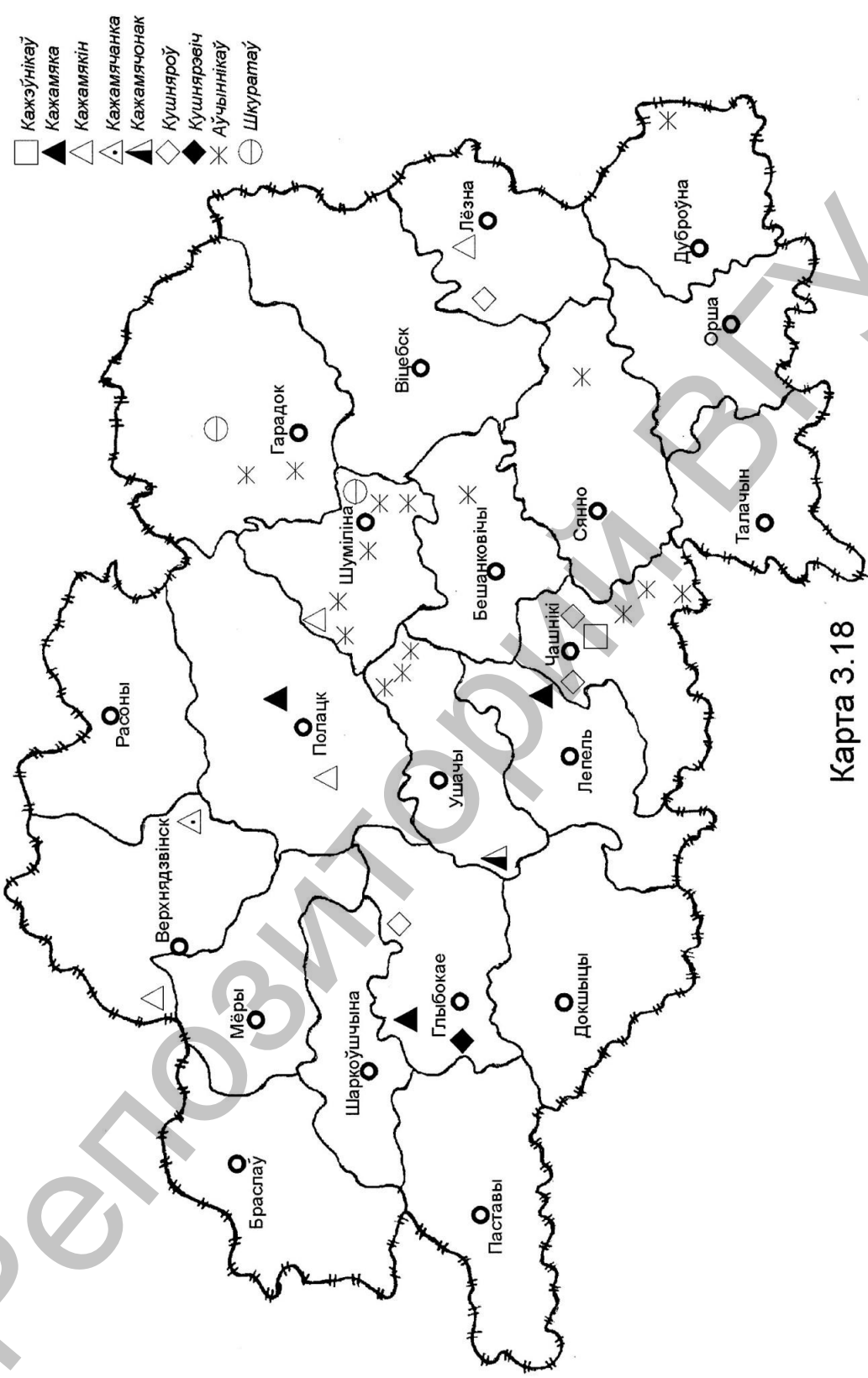
□	Рыжы	△	Зелянюко
□	Рыжоу	△	Зялёнка
□	Рыж(ш)коу	△	Зелянко
□	Рыжыкау	▲	Зелянкееіч
□	Рыжанкоу	▲	Зелянік
□	Рыжычэнка	▲	Зялёна
□	Рыжэнін	▲	Зелянуха

○	Русак	◇	Святлоу
◐	Русакоу	◇	Святлоеіч
◑	Русакоеіч	◇	Свёллякоу
◒	Русан	⊗	Красноу
◑	Русачонак	⊗	Красленка
◒	Русеєіч	⊗	Краснік
◑	Русін	✕	Чырвоны
		⊗	Краснёнак
		▽	Шарак
		▽	Шаракоу
		×	Сінькеєіч
		⊗	Сінкеєіч
		Б	Буры

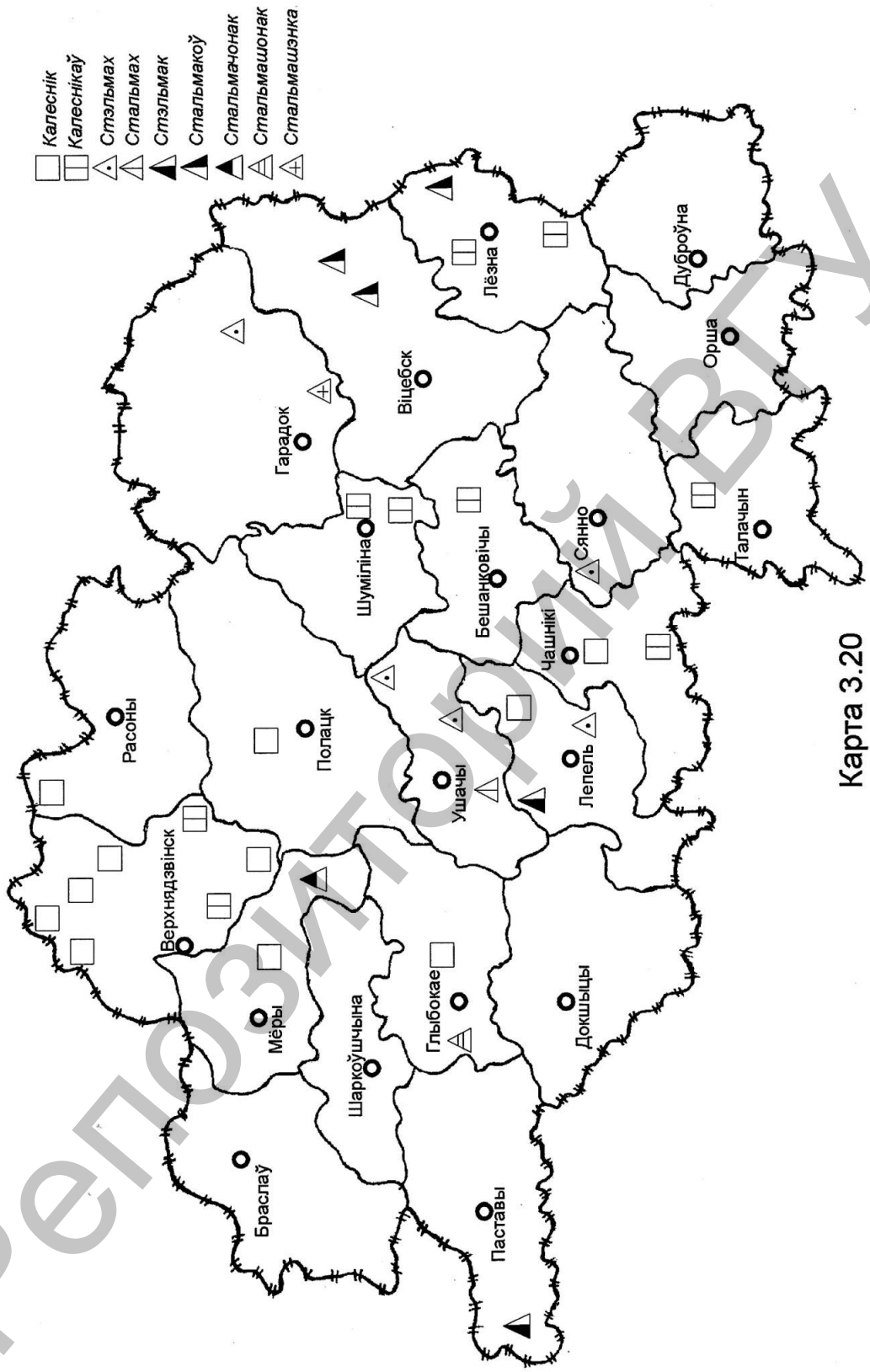
Карта 3.17

Распаўсюджанне прозвішчаў з элементамі рыж-, зялён-, рус-, светл-, чырвон-, шэр-, сінь-, бур-

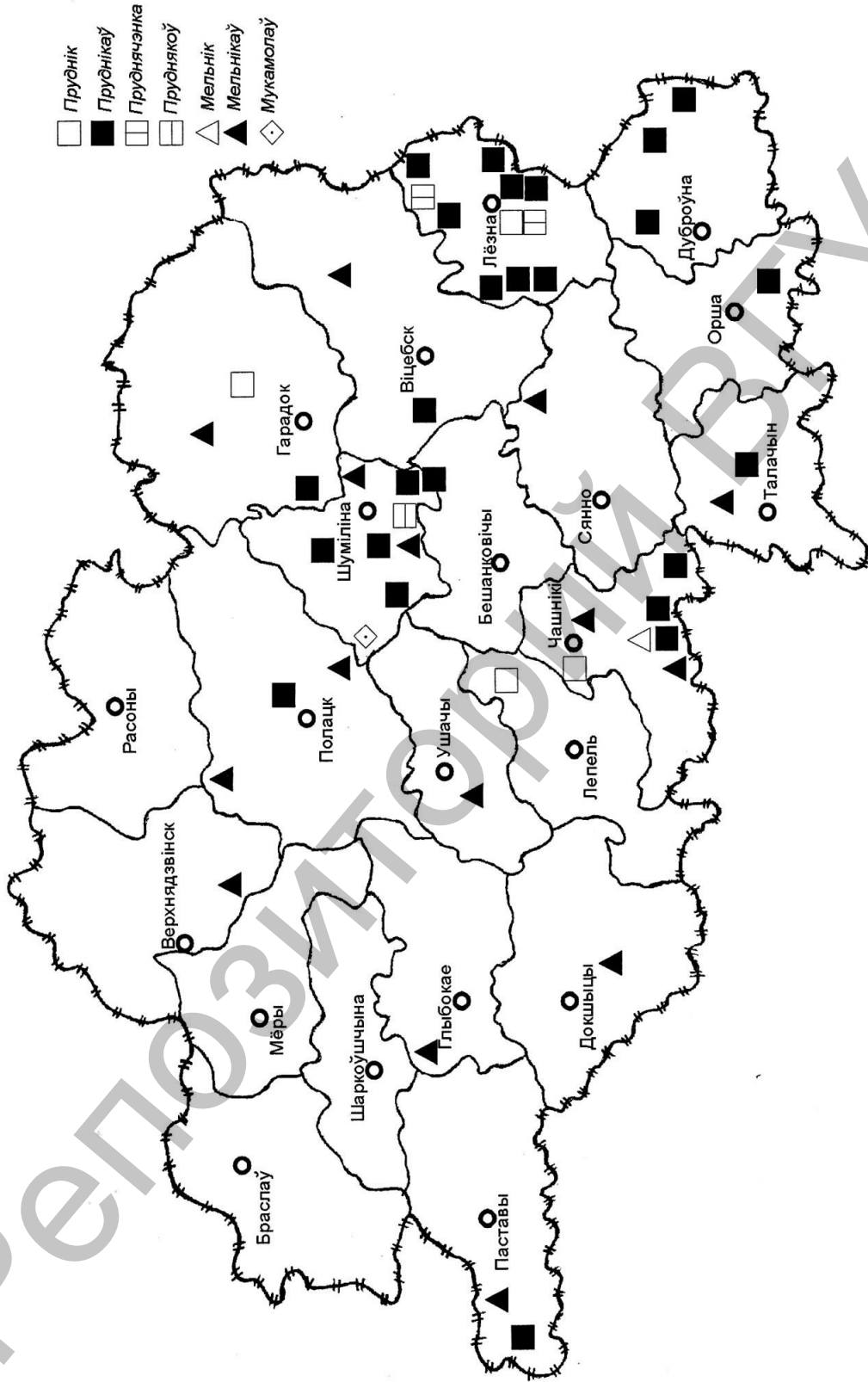
Карта 3.18

Распаўсюджанне прозвішчаў, утвораных ад назвы гарбара

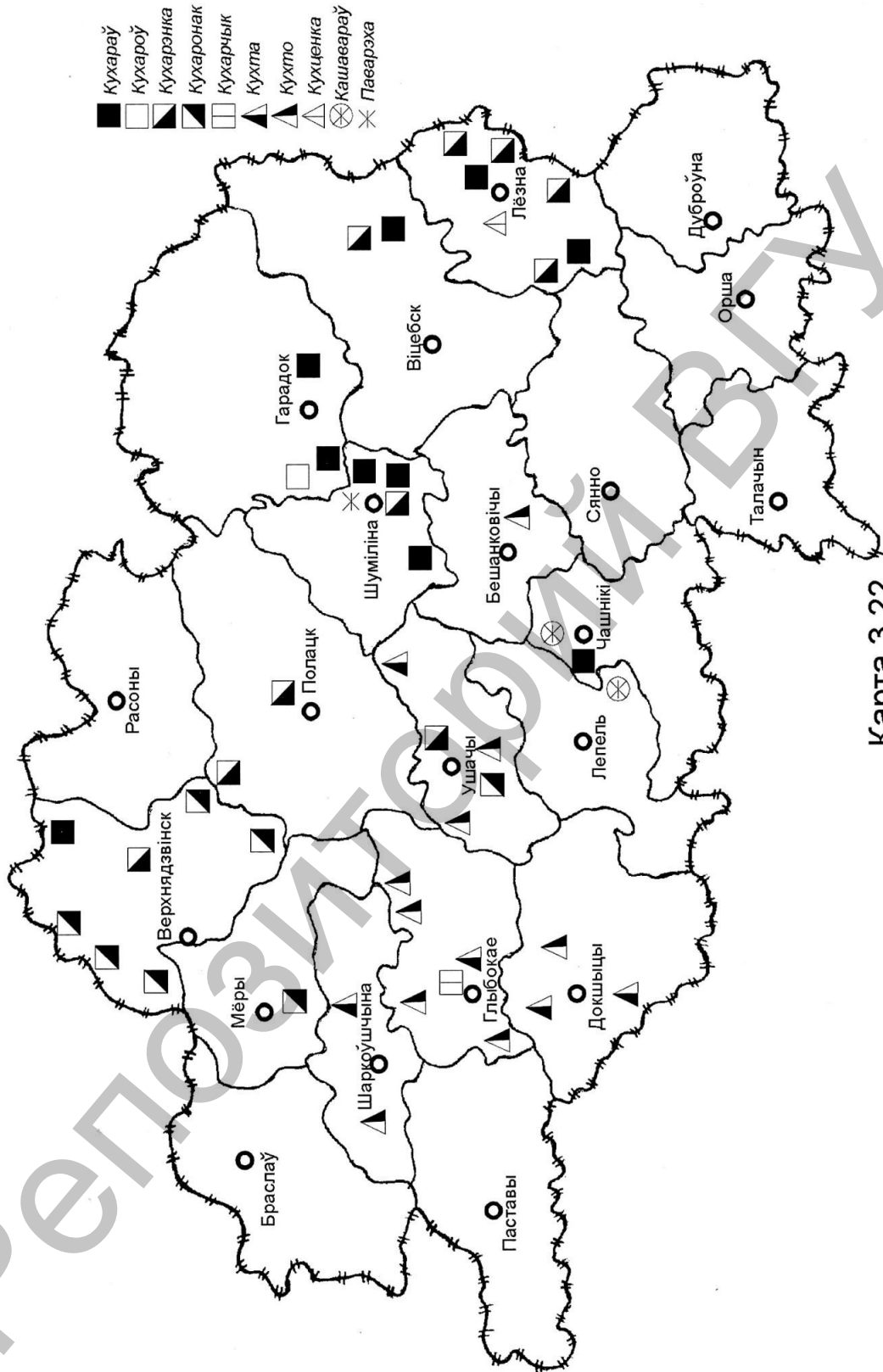
Карта 3.20

Распаўсюджанне прозвішчаў, утвораных ад назвы калесніка

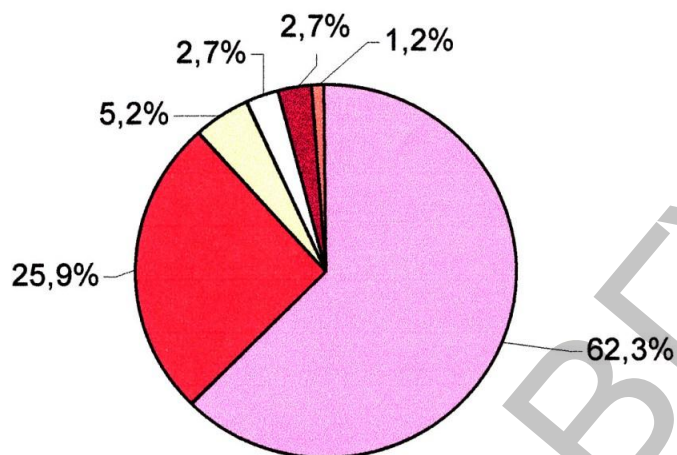
Карта 3.21

Распаўсюджанне прозвішчаў, утвораных ад назвы млынара

Карта 3.22

Распаўсюджанне прозвішчаў, утвораных ад назвы кухара

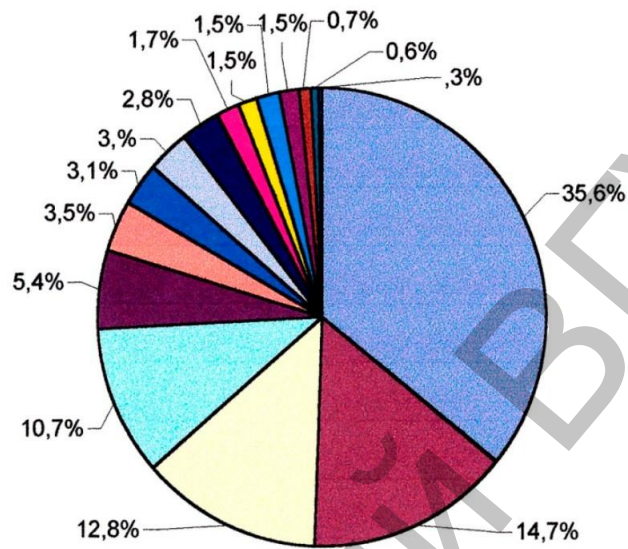
Прозвішчы, што паходзяць ад апелятываў, якія

- характарызуюць чалавека у фізичным і псіхічным планах
- указваюць на заняткі, прафесію, характар дзейнасці, сацыяльны стан
- з'яўляюцца назвамі асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці
- адлюстроўваюць сямейны стан, адносіны або з'яўляюцца тэрмінамі сваяцтва
- указваюць на абставіны з'яўлення дзіцяці ў сям'і і адносіны да яго бацькоў
- апісваюць асаблівасці з'яўлення чалавека ў населеным пункце

Дыяграма 1.2

Месца сектараў у агульнай структуры мікраядра
"Прозвішчы, утвораныя ад nomina personalia"

¹ За 100% прымаецца колькасць усіх прозвішчаў, якія уваходзяць у названае мікраядро

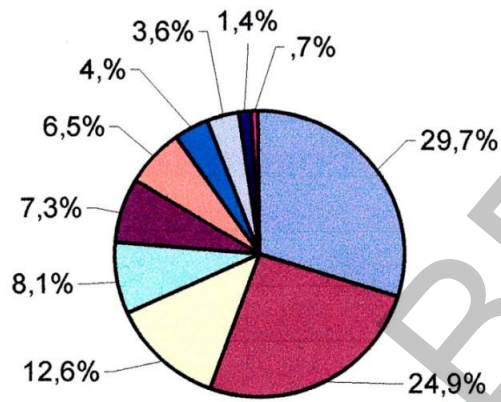
Прозвішчы, што паходзяць ад апелятываў, якія

- характарызуюць чалавека ў фізичным і псіхічным планах
- указваюць на заняткі, прафесію, характер дзейнасці, сацыяльны стан
- з'яўляюцца назвамі прадметаў
- адносяцца да фауны
- з'яўляюцца адзінкамі флоры
- складаюць анатамічныя назвы
- называюць абстрактныя паняцці
- абазначаюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці
- называюць рэчыва
- з'яўляюцца рэлігійнымі тэрмінамі, назвамі аtryбутаў і свят
- адлюстроўваюць сямейны стан, адносіны або з'яўляюцца тэрмінамі сваяцтва
- называюць з'явы прыроды і часавыя паняцці
- указваюць на абставіны з'яўлення дзіцяці ў сям'і і адносіны да яго бацькоў
- апісваюць асаблівасці з'яўлення чалавека ў населеным пункце
- называюць харч
- з'яўляюцца грашовымі адзінкамі або адзінкамі вымярэння

Дыяграма 1.4

Удельная вага розных сектараў у структуры ядра¹

¹ За 100% прымаецца колькасць усіх прозвішчаў, якія уваходзяць у ядро

Антрапонімы, утвораныя ад апеллятываў, якія

- называюць прадметы
- адносяцца да фауны
- з'яўляюцца адзінкамі флоры
- фіксуюць анатамічныя назвы
- абазначаюць абстрактныя паняцці
- называюць харч
- адносяцца да рэлігійных тэрмінаў, атрыбутаў, свят
- адлюстроўваюць з'явы прыроды і часавыя паняцці
- называюць рэчывы
- абазначаюць грашовыя адзінкі і адзінкі вымярэння

Дыяграма 2.3

Месца сектараў у агульнай структуры мікрядра "Прозвішчы, утвораныя ад nomina impersonalia"¹

¹ За 100% прымаецца колькасць усіх прозвішчаў, якія ўваходзяць у названае мікрядра